

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1909.

II. RÆKKE.

24. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1909.

	Side
Sophus Müller: Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark, efter de nyeste Fund	1
Axel Anthon Bjørnbo: Adam af Bremens Nordensopfattelse ...	120
Daniel Bruun og Finnur Jónsson: Om hove og hovudgravninger på Island	245
Björn Magnússon Ólsen: Om ordet seyðir	317
August Gebhardt: Nordiske Navne i det saakaldte Necrologium Auglense	332

Til Bindet høre to Tavler:

- I: Nordenskort efter Adam af Bremen. Tegnet af Dr. phil. A. A. Bjørnbo.
II: Hovtomten paa Hofstaðir. Efter Tegning af Docent G. W. Blom.

I Texten findes indsat følgende Afbildninger:

- S. 4—115: Oldsager fra Bronzealderen; S. 50. fig., 81 og 108 fra Østerrig, Ungarn, Italien og Grækenland, de øvrige fra Danmark. De fleste af Tegningerne ved Frk. B. Müller.
S. 150: Nordenskort efter Adam af Bremen. Efter Tegning af Dr. phil. A. A. Bjørnbo.
S. 184, 189, 192, 194—196: Verdenskort efter Middelalders Haandskrifter.
S. 231: Verdens Kreds efter den lærde islandske Geographi. Tegning af Dr. phil. A. A. Bjørnbo.
S. 266—291: Fra Hovtomten paa Hofstaðir; S. 266—281: Prospekter, Planer og Snit; S. 289—291: Oldsager. Alle Tegningerne ere udførte af Docent G. W. Blom.

Samtlige Afbildninger ere photographerede og zinkætsede ved Pacht & Crone.

BRONZEALDERENS BEGYNDELSE OG ÆLDRE UDVIKLING I DANMARK, EFTER DE NYESTE FUND.

AF

SOPHUS MÜLLER.

Knap en Snes Aar er forløben, siden den sidste Hovedopgjørelse foretoges af vore Bronzealders Fund¹, og det i Forbindelse hermed fremførtes, hvad der kunde siges for sikkert om Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark, dette det mærkeligste og mest tiltrækkende Parti af vor Oldtid og tillige det, hvorigjennem den danske Oldforskning har sin største Betydning for Udlandet. Det maatte dengang lades uafgjort, om Bronzealderen var begyndt i vore Egne ved nyindkomne Folk eller lidt efter lidt ved langsom Kulturmeddelelse mellem Landene². Vel saaes der Forhold, som talte imod Antagelsen af en Indvandring, ialfald af større Omfang; men paa den anden Side var der bestandig en Kløft mellem, hvad der dengang kjendtes fra Stenalderen, og den nordiske Bronzealder, der syntes pludselig at reise sig i al sin Herlighed. Saaledes kunde Tanken om en Indvandring ikke ganske afvises af den, som forlanger, at det i selve Fundene skal kunne sees, hvor Begyndelsen er, og af dem forstaaes, hvad der er foregaaet.

Men siden da er Kløften mellem de to Kulturperioder lidt efter lidt bleven udfyldt, dels ved Fundenes stille Væxt

---

¹ Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 1891. Vor Oldtid, 1897. Ordning af Bronzealderens Fund, i Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist. 1891. ² Vor Oldtid, S. 284. Verdenskulturen, II, S. 61.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1909.

fra Aar til Aar, men mere ved Nationalmuseets fortsatte Udgravninger, der nu først have bragt et stort og videnskabelig oplyst Stof, og dertil ved den indgaaende Gransking af Fundene herhjemme og overalt i Europa. Fra den ene Side, fra Stenalderen af, gjordes der et vigtigt Skridt fremad til Grænsen mellem de to Perioder, idet der fremgravedes et helt Afsnit af Stenalderen, Flintdolkenes Tid, der fandtes at rumme den stenbrugende Perodes sidste Afslutning, som umiddelbart efterfulgtes af Bronzealderen¹. Og fra denne Side rykkede man tilbage, idet visse Partier efterhaanden løsnede sig fra Fundenes Masse og viste sig at ligge forud, op imod Stenalderen.

Disse Elementer kom til at staa som en hidtil ukjendt, første Periode og fremstilledes saaledes²; men i Virkeligheden vare de altfor uensartede til forstaaelig at kunne sammenfattes paa denne Maade. De viste sig at tilhøre forskjellige, paa hinanden følgende Tidsgrupper. Italien saaes at have spillet en Hovedrolle ved Dannelsen af den nordiske Bronzealder. En Række indførte, italiske Vaaben af Former, der næsten ere ukjendte i Hjemlandet, fremkom i de danske Fund. De ældste Bronzealders Grave kunde nu paavises, og hermed blev selve Overgangen forstaaelig mellem denne Periode og den forudliggende Stenalder. Ogsaa de længe kjendte Hovedafsnit i den ældre Bronzealder fik efterhaanden en saa stor Forøgelse, at den tidligere Inddeling ikke længere var tilstrækkelig. Tidsafsnittene vare for omfattende; de spaltede sig i ældre og yngre Grupper. Saaledes gjordes der et stort Skridt fremad i Forstaaelse af Danmarks ældre Bronzealder. Nye Opfattelser reiste sig; nye Former og Iagttagelser fremkom.

¹ Nordiske Fortidsminder, I, S. 125. ² Oscar Montelius, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Scandinavien, Braunschweig 1900. Til dette betydningsfulde Arbejde henvises herved een Gang for alle, idet baade Overensstemmelserne og Uoverensstemmelserne ere for mange til, at de kunne fremhæves paa hvert enkelt Sted. Det anføres som: Montelius, Chronologie. Til Sophus Müllers Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 1891, henvises ved: "Ordning".

Det er en Udsigt over denne Vinding fra den senere Aarrække, som bydes i nedenfølgende Undersøgelser, men kun i al Korthed, uden Gjentakelse af det tidligere kjendte og uden unødige Enkeltheder; overalt dog med tilstrækkelig Begrundelse af det nyt fremsatte. Behandlingen falder i følgende Afsnit:

De ældste Bronzesager, fra Stenalderen, S. 4.

Den ældre Bronzealders første Afsnit.

Første Tidsgruppe. Dolke med Ringsøm til Fæstet og med Bronzefæste, S. 6.

Anden Tidsgruppe. De ældste egentlig nordiske Former; indførte, italiske Sager, S. 17; det andet Bronzefund fra Valsømagle, S. 31.

Tredie Tidsgruppe. Den rundhovedede Bøilenaal, S. 36; nordiske Sværd og Dolke, S. 41; indførte, italiske Sværd, S. 45; andre nordiske Former, S. 52; Kvindeudstyret, S. 54; fremmede Smaadolke, S. 56.

Fjerde Tidsgruppe. Den bredhovedede Bøilenaal, S. 60; de nordiske Former, S. 66; indførte Sværd og andre Sager, S. 75; Kvindeudstyret, S. 85.

Den ældre Bronzealders andet Afsnit.

Femte Tidsgruppe. Nordiske Former, fra Mands- og Kvindegrave, S. 88; indførte Sager og fremmede Former, S. 99.

Sjette Tidsgruppe. Mands- og Kvindefundene, S. 111.

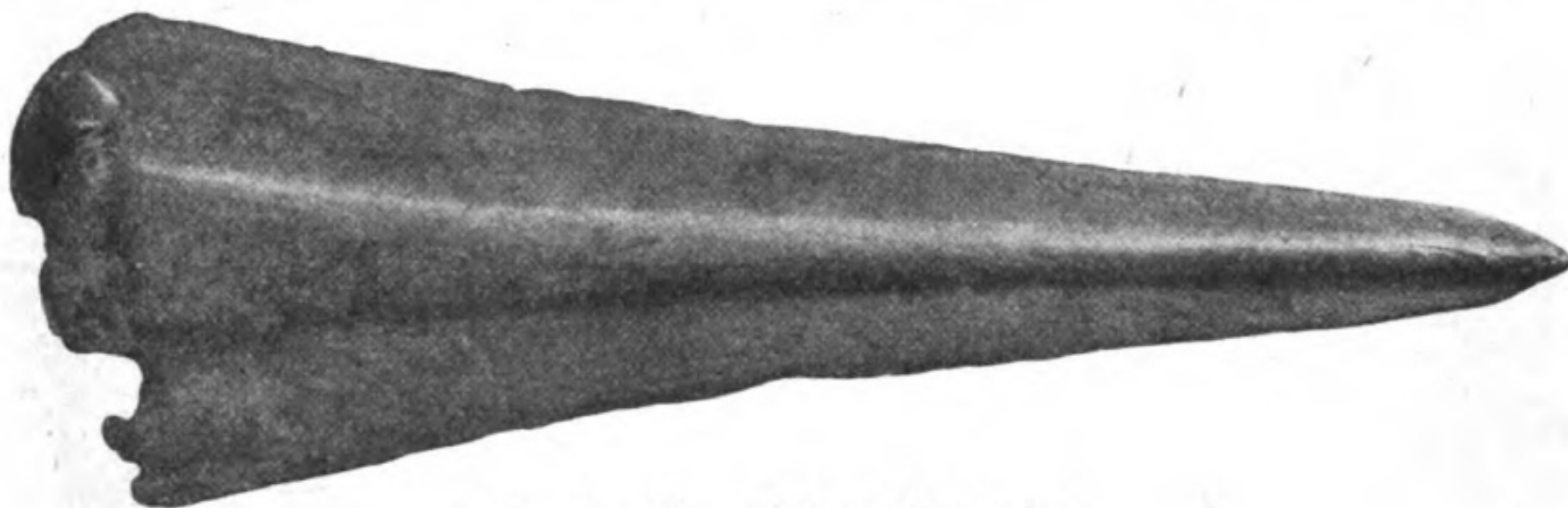
Tidsbestemmelser for den ældre Bronzealder, S. 116.

Den ældre Bronzealder i Nationalmuseet er bleven omordnet og opstillet efter dette nye System. Fundene fra denne Tid optage 21 store, tætfyldte Skabe. For endnu at nævne et Tal: de rumme c. 800 Sværd og Dolke, der ere saa vel bevarede, at de kunne fremlægges. Det er saaledes et omfattende Stof, der staaer til Raadighed for Behandlingen af de vanskelige Problemer, som den ældre Bronzealder byder; naar deres endelige Løsning dog endnu bestandig paa flere Punkter maa siges ikke at være naaet, turde dette for en væsentlig Del bero paa, at de store Fundrækker baade i Ind- og Udlandet fremdeles vise mangen en Afbrydelse.

De ældste Bronzesager, fra Stenalderen.

Meget væsentlig bidrager det til at udjævne Modsætningen mellem de to Kulturperioder, Stenalderen og Bronzealderen, naar det nu sees, at Danmarks Stenalder allerede langt tilbage har været under Indflydelse af Sydens Metaltid og er gjenemsprængt med derfra optagne Elementer. For saa vidt kan allerede vor Stenalder siges at danne Indledningen til den metalbrugende Tid. Efter de særlige Forhold her i Landet træder Overgangen ikke frem i Blandingsfund, med Sten og Bronze ved hinandens Side, men vel i Blandings-

Fig. 1. $\frac{1}{3}$. Aarhus Museum.

former. Om dette, som nylig har været fremsat¹, skal her blot mindes. Ligeledes er der intet væsentligt nyt at tilføie om de ældste Bronze- og Kobbersager, der danne Forløberne for den Tid, da Brugen af Sten blev opgiven, men som selv endnu tilhøre Stenalderen². Deres Antal er kun noget forøget. Der haves nu fra Danmark 12 af de mærkelige, store Blade til Dolkstave, hvoraf der for 20 Aar siden havdes 8³; Fig. 1 viser et tidligere ikke afbildet Stykke af denne Art, i Museet i Aarhus. De ældste, flade Blade til Øxer, ofte af stærkt kobberholdig Bronze, foreligge nu i Nationalmuseet i et Antal af 36⁴. Af nye Former er der kun tilkommet een, den Fig. 2 afbildede Dolk fra Emb, Jylland, et sydfra tilført Stykke, der i alt Fald af Form er italisk⁵.

¹ Verdenskulturen, II, S. 28, 41, 50. ² Vor Oldtid, S. 279. Verdenskulturen II, S. 28, 56. ³ »Ordning«, 155, 156. ⁴ »Ordning«, 125, 126. ⁵ Se Montelius, Chronologie, S. 109, Fig. 273.

At disse Sager ere ældre end den Bronzealder, som nedenfor skal fremstilles, er ganske klart; men ligesaa tydeligt er det, at de stedse enkeltvis fundne Stykker ikke kunne tilhøre en Metaltid i Danmark, men maa hidrøre fra vort Lands Stenalder. Dette fremgaaer alene deraf, at de fremmede Metalformer have været Forbilleder for de Flintøxer og Dolke, der sammensætte vore Stenalders Fund¹. Naar de yngste og skønneste Flintdolke med Greb, der ved Enden udvider sig knapformet, ere dannede efter Stykker som det her Fig. 2 afbildede eller efter de nedenfor omtalte ældste Dolke, hvormed vor Bronzealder begynder, da er det vel klart, at der ikke forud kan ligge et første Bronzealder Afsnit, hvori Dolkstavene og Øxebladene forarbejdedes, tilmed som de eneste Sager af Metal. Thi saa langt som Flintdolken strakte sig, saa langt gik Stenalderen.

I Mellem- og tildels Nordtydskland, hvor Flintdolkene ikke forekomme, kunne Dolkstavene og de flade Øxeblade betegne en egentlig Metaltid, men ikke paa det danske Bronzealders Omraade i hele dets Udstrækning; her ere de sikkert indførte². Naar de engang hos os findes sammen med andre Sager, maa det ventelig blive med Stenalders Former. Men skulde de ogsaa for en Del være gjorte her i Landet, hvad der ikke bestemt kan afvises, da vilde dette kun sige, at man allerede under Stenalderen har drevet noget Bronzearbejde, men uden at den almindelige Brug af Stenen derfor ophørte.

Fig. 2. ¹/₂.
B 6815.

¹ Verdenskulturen, sidst anf. Steder. ² Montelius, Chronologie, S. 82 : en Række Fund og Former betegnes som »indførte fra Kontinentet«.

Hvad der dog mere end noget andet viser, at disse ældste Bronzesager ikke betegne et første Afsnit af den metalbrugende Tid, er det, at de ikke blot aldrig ere fundne i en Grav, men at der heller ikke kan paavises Grave af en egen Art eller af et eget Indhold, der kunne henvises just til denne Tid. Saamange Gravhøie ere nu aabnede, hvori ældre og yngre Stenalder Grave ligge over hinanden og over eller omkring dem atter Bronzealders Grave. Men stedse har det været den Bronzealder, som nedenfor skal fremstilles, der har fyldt de Grave, der følge nærmest efter Stenalderens, og aldrig en tidligere Bronzealder, der kunde være samtidig med Dolkstavene og Kobberøxerne.

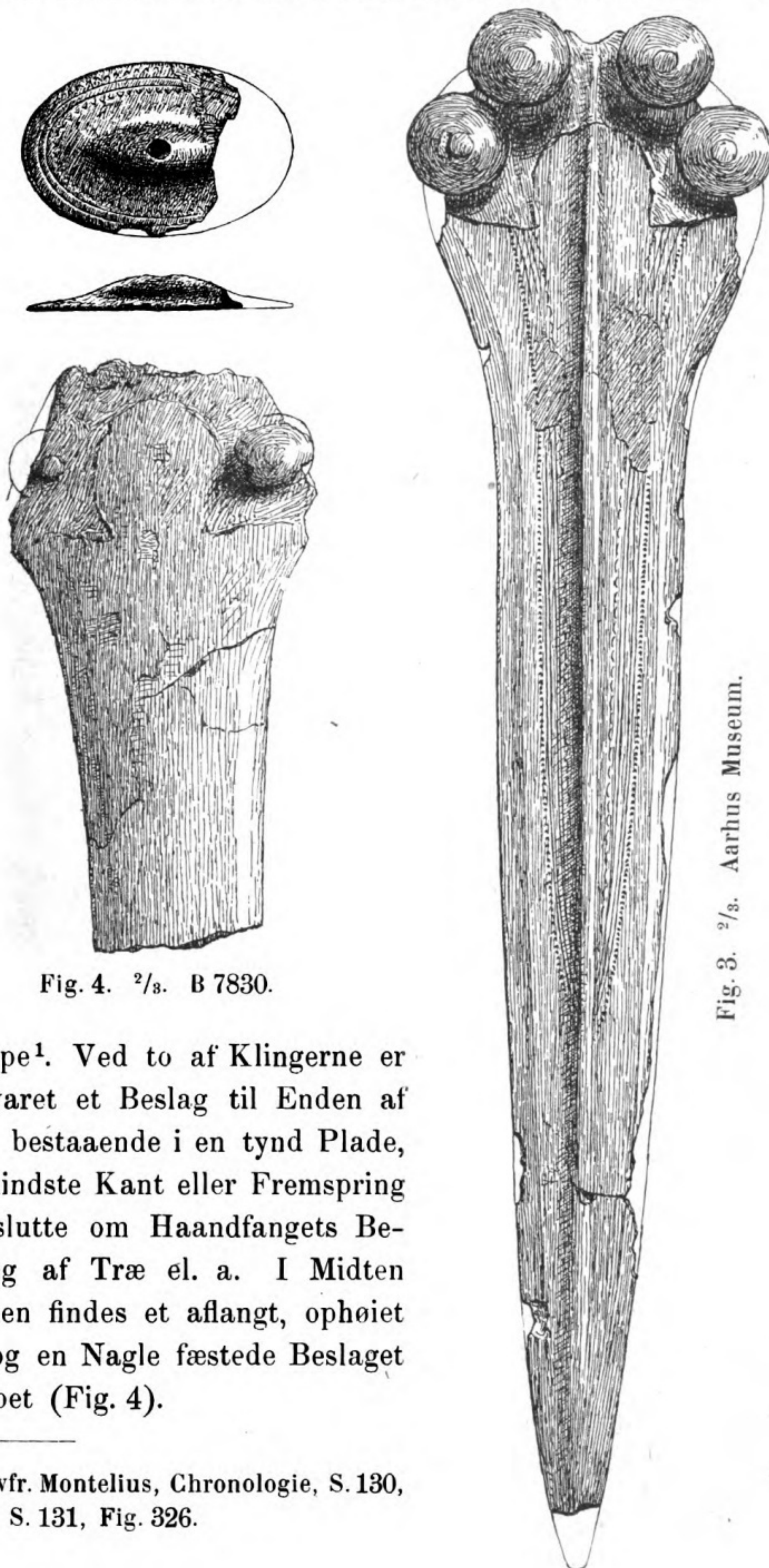
I Gravhøiene maa samtlige Bronzealderens Tidsafsnit være repræsenterede, og til Gravfundene maa man holde sig for at finde de Former, hvormed Kulturperioden begyndte.

Den ældre Bronzealders første Afsnit.

Første Tidsgruppe.

Dolke med Ringsøm til Fæstet og med Bronzefæste.

Der kjendes fra Danmark en lille Række Bronzeklinger til Dolke eller korte Sværd, der have den Egenhed, at Grebet var fastholdt ved Nitter med bredt, hvælvet Hoved, dannet af en Ring, som omfatter Enden af Nitten (Fig. 3—4). Det Mærke, som Grebet har efterladt paa Klingen, viser, at det nedadtil havde en bred, høit buet Indskjæring. Klingen er ofte meget bred og eiendommelig rundt udvidet foroven ved Grebet; den har en Midtlinie eller en fremtrædende Midtfold (Fig. 3), men kan ogsaa være ganske flad (Fig. 4); Æggene kunne være tyndthamrede indtil en bestemt afsat Linie (Fig. 3), et eiendommeligt Træk ved de ældste Bronzevaaben, der nærmere er omtalt nedenfor. Ogsaa det lille Indhak, der i Fig. 3 sees øverst i Klingen, mellem de to midterste Nagler, er et almindeligt Kjendemærke for Dolkene af 1., tildels ogsaa af

Fig. 4. $\frac{2}{3}$. B 7830.Fig. 3. $\frac{2}{3}$. Aarhus Museum.

2. Gruppe¹. Ved to af Klingerne er der bevaret et Beslag til Enden af Fæstet, bestaaende i en tynd Plade, uden mindste Kant eller Fremspring til at slutte om Haandfangets Be-
klædning af Træ el. a. I Midten af Pladen findes et aflangt, ophøiet Parti, og en Nagle fæstede Beslaget til Grebet (Fig. 4).

¹ Jvfr. Montelius, Chronologie, S. 130, Fig. 319; S. 131, Fig. 326.

Nogle af disse Dolke have den nøieste Lighed med Stykker, der ere fremkomne i Udlandet. Den i Fig. 4 afbildede svarer i Eet og Alt til en Dolk fra Ungarn¹. Det i »Ordning« 158 gjengivne Stykke stemmer nøie med en Klinge fra Mähren². De fine, tætliggende Linier paa Dolken Fig. 3 gjenfindes i forskjellige Variationer paa adskillige Vaaben fra Mellemeuropa og Italien³. Indvendig ledsagede af en Buerække, ganske som ved det afbildede Stykke, sees Linieforbindelsen paa bredbladede, italiske Dolke med Bronzegreb; kun ere Buerne ved disse noget ældre Vaaben grovere og udførte, ikke med eet, men med to Slag⁴.

Fra Danmark kjendes ialt kun 11 Klinger med Ringsøm, og de staa fremmed overfor den store Masse af tilsvarende, hjemlige Arbeider. Ialfald hvor Ligheden med udenlandske Stykker er nøie, maa den skyldes en Import, og denne kan kun være gaaet fra Syd til Nord. Men ere saadanne Vaaben tilførte Norden, da var det næppe fra Mellemeuropa, hvor de ikke træffes hyppigere end nordpaa. Der maatte efter Forholdene tænkes paa Italien⁵.

Saaledes ogsaa, naar der spørges om, hvorledes man er kommen til at danne de dog meget komplicerede Sømhoveder med en tynd og fin Plade om en smal Stilk. Svaret herpaa synes at gives af den her afbildede Dolk, Fig. 5, hvis nederste Del kun foreligger i Brudstykker. Længden har været mindst 0,80 M. Ved de fint indskaarne Linier ned ad Klingen slutter den sig til de her omhandlede Dolkblade og til adskillige, der ere fremdragne i Italien — sikkert er den ogsaa af italiisk Arbeide; men den har meget svære Nagler som

¹ Joseph Hampel, Bronzkor, Pl. 194.

² Montelius, Chronologie, Fig. 319 og 324.

³ Om disse Former se Montelius anf. St. og Hampel anf. St. Pl. 18, Fig. 4, 6, 7; Pl. 180; Pl. 223, Fig. 6.

⁴ Se Bullettino di paletnologia Italiana, 29, S. 220. Fremdeles en Dolk i Nationalmuseets Antiksamling.

⁵ En saadan Nagle med Ringhoved sees paa en italiisk Dolk af høi Ælde, Bull. di paletnologia Italiana, 24, Pl. 9, Fig. 5.

ved de foran omtalte Dolkstave, Fig. 1. Den indtager da en Mellemstilling mellem de noget ældre og yngre Vaaben. Ringsømmene ved de sidste synes at være dannede i Efterligning af og til Erstatning for de overdrevet svære Nagler ved de ældre Dolkstave; disse ere nu endelig, som det kunde ventes, fremkomne ogsaa i Italien¹.

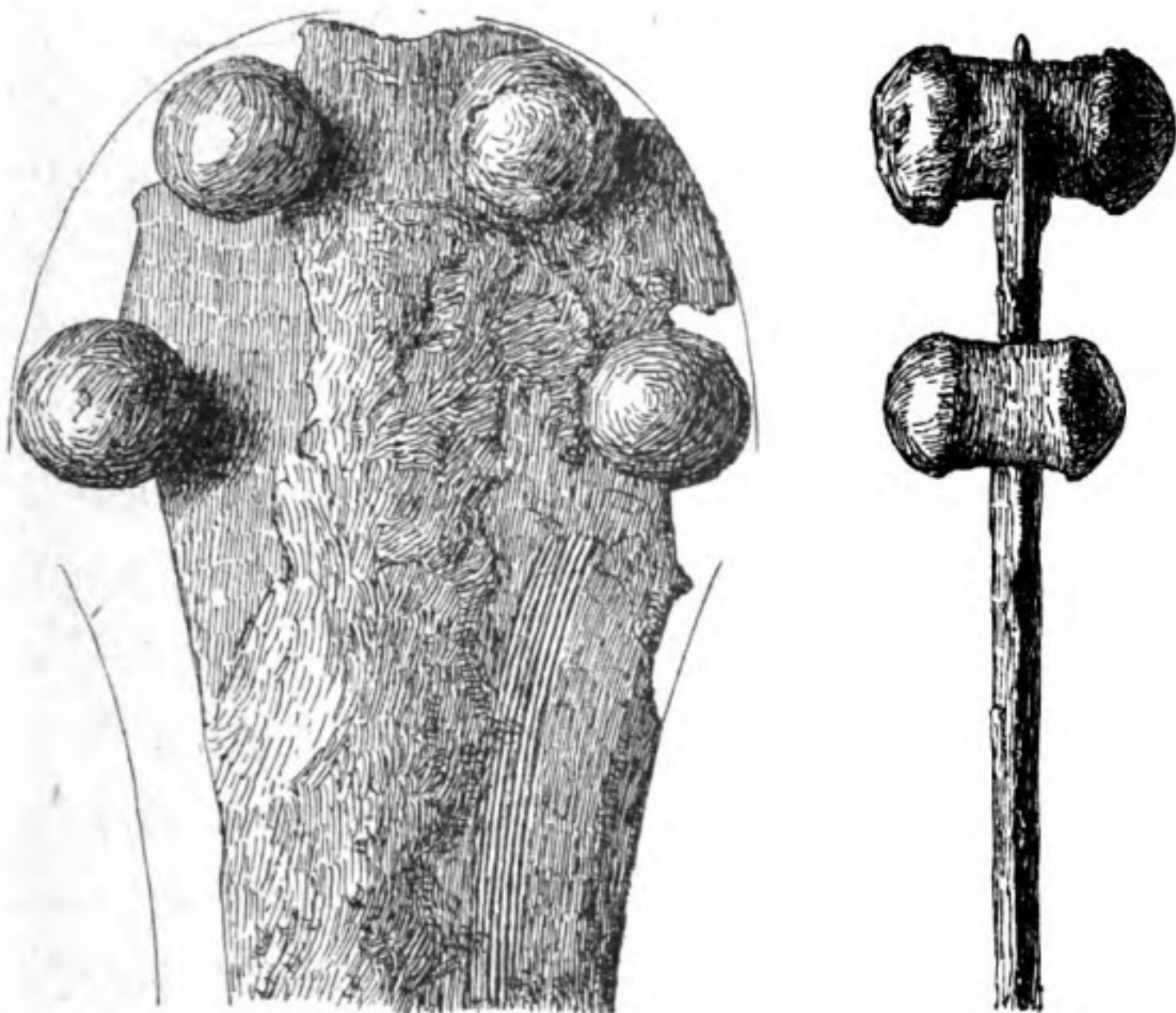

Fig. 5. ²/₃. Z 1010.

Ogsaa andre Forhold vise, at Ringsømmene ikke, som det har været antaget, afgive et Kriterium for særlig høi Ælde². Denne Enkelthed kan ikke tjene til at bestemme Vaabnene som henhørende til det første Afsnit af en almindelig europæisk Bronzealder. Tværtimod gaa disse Ringsøm i Udlandet ned til en meget sildig Tid³ og findes ogsaa paa sene, indførte Sværd i Danmark⁴. Snarere sige de noget om Nationaliteten end om Tiden, idet de fra Begyndelsen af ikke ere nordiske og altid her staa som et fremmed Træk.

Om deres Tid i Danmark maa man spørge de forskellige Sager, der i Gravene ere optagne sammen med de her

¹ Se Bullettino di paletnologia Italiano, 29, S. 216 og 223.

² Montelius, *anf. St.* S. 94. ³ F. Ex. Naue, *Vorrömische Schwerter*, Pl. 14, 15, 33, 35. ⁴ »Ordning«, 393.

omhandlede Bronzeklinger. Først er det den S. 38 nævnte Bøilenaal, Mus. Nr. B 7697, af ældste Form. Dernæst en lille Medekrog af Bronze af den fineste og omhyggeligste Forarbeidning, som saadanne ere trufne fra den skønne Stils Tid¹ (ndfr. Gruppe 5). Fremdeles Øxen Fig. 6², en hidtil ikke afbildet Form, der staaer fremmed mellem de nordiske Bronzer, ligesom den kun kjendes i meget faa Exemplarer. Dens

Fig. 6. ¹/₂.
Aarhus Mus.

Særkjende, det at Skaftstykket er afdelt fra Bladet ved en fremtrædende Vinkel, gjenfindes ved italiske Øxer³. Endelig er den i »Ordning« 23 gjengivne Dolk med Ringsøm funden i en Gravkiste fra Stenalderens Slutning sammen med Flintdolke. Efter disse Fund maa det siges, at Ringsømmene kunne træffes tidlig, men ogsaa langt ned i den ældre Bronzealder.

Men hvad Ringsømmene ikke sige, det angiver den flade, pladeformede Afslutning paa Fæstet, Fig. 4. Naar denne findes, maa Vaabnet jævnstilles de andre i det følgende omtalte, hvis Plads maa være ved Bronzealderens Begyndelse. Det saaledes dannede Fæste afgiver nemlig øiensynlig Grundlaget for hele den paafølgende Udvikling af dette Parti paa Haandvaabnet. Ind i den nøie sammenhængende senere Række kan det intetsteds anbringes.

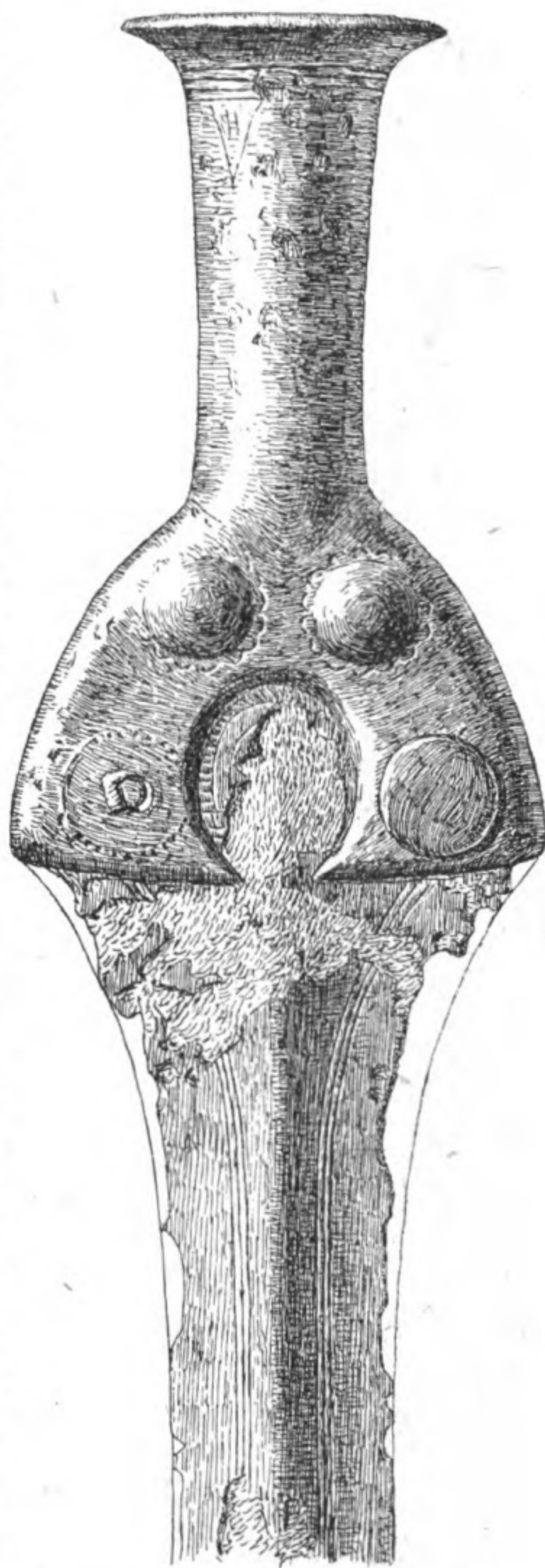
Ere nu saadanne Dolke og Sværd de ældste hos os, da bringes man herved til at betragte dem som indførte; thi ofte ere de fuldendte i Form og Arbeide. Saaledes ogsaa den fine Tegning ned ad Klingen, der staaer saa tyndt og skarpt, som det aldrig findes ved de nordiske, bronzepunslede Ornamente.

¹ »Ordning«, 98. ² Oplysningen om, at denne Øxe er funden sammen med Dolkbladet Fig. 3, kan dog ikke betragtes som absolut sikker.

³ F. Ex. Montelius, *L'Italie*, I, 34, 5; II, 125, 9. Et beslægtet Stykke er afbildet i *Westdeutsche Zeitschrift*, Trier 1900, 19, Pl. 16, Nr. 9.

Herhenhørende, skjøndt afvigende ved at have helt bronzestøbt Greb og maaske noget yngre, ere to Sværd fra Danmark, der ere af største Vigtighed paa Grund af deres afgjort fremmede og italiske Præg. Det ene, fra Lolland, har ofte været afbildet og beskrevet¹. Det andet meget nærstaaende, der er fundet i Jylland og opbevares i Aarhus Museum, er gjengivet i Fig. 7. Begge Stykker have en oventil ganske flad Grebknapp, hvori der nu sees et Hul ind til Grebets hule Indre; et indstøbt Parti maa antages oprindelig at have udfyldt Hullet. Det jydsk Sværd er meget stærkt slidt, saaledes at kun lidt er bevaret af de yderlig fint indskaarne Ornamente. Øverst under Knappen sees 4 omløbende Linier og under dem skræfferede Trekanter; nederst paa Haandfanget spores en Række smaa Buer. De to øverste Sømhoveder ere kun imiterede, idet de ere støbte sammen med Fæstet; omkring dem findes de fortsatte, smaa Buer. Nedenfor er der Nagler med Ringhoved. Tilvenstre er Ringen af-falden, og alene Naglen sees; en fin Punktlinie findes omkring Ringens Plads. Tilhøire er Sømhovedet

Fig. 7. ²/₃. Aarhus Museum.

¹ Se «Ordning», 157; Undset, Etudes sur l'âge de bronze de la Hongrie, S. 147, Fig. 27; Montelius, Chronologie, S. 131, Fig. 323.

fladt udhamret, saaledes at det dækker Punktlinien, og at Naglen i Midten ikke kan spores. Ned ad Klingen løbe tre fine Linier til hver Side, og i den høie, runde Udskjæring i Grebet sees Rester af Ornamente. To smalle Baand, det inderste skræfferet, følge Udskjæringens Rundning, som det sees paa et bedre bevaret Stykke fra Holsten og paa Sværd fra Norditalien¹. Denne Lighed i den fineste Detail ved Siden af disse Vaabens isolerede Stilling i Norden, de imiterede Naglers Overensstemmelse med Enkeltheder paa det nedenfor omtalte, sikkert italiske Sværd (se S. 32), det fortræffelige Arbeide o. s. v. stiller det udenfor Tvivl, at Sværdene fra Lolland, Jylland og Holsten ere indførte fra Italien.

Fig. 8. 1/2.
B 5254.

Men ikke alle de øvrige Vaaben ere af samme gode Arbeide. Nogle, der mangle Ornamente, have tværtimod noget stivt og uskjønt i Formen, ligesom noget ufuldkommet i Forarbejdningen: Fig. 8. De vise sikkert det endnu uvante, nordiske Arbeide efter den indførte Model.

Alle de her omhandlede Dolke — ialt 9 Stykker i danske Museer — ere fra Gravhøie; to Sværdklinger som »Ordning« 158 og de to omtalte Sværd med Bronzegreb ere fra Moser. I Museet i Kiel findes langt flere, henved 20, dels fra Sønderjylland, dels fra Holsten², og mest af det ringere Arbeide, der synes at angive nordisk Tilvirkning. At Importen og den hjemlige Forarbejdning træde

¹ Splieth, *Bronzealterfunde*, Pl. I, Fig. 9 b; Montelius, *Chronologie*, I, Pl. 37, Fig. 4; Bull. di paletnologia Italiana, 1903, 29, Pl. 6, Fig. 8.

² Se Mittheil. des anthropolog. Vereins in Schleswig-Holstein, XI og XVIII, S. 16; Montelius, *Chronologie*, S. 65 flg.

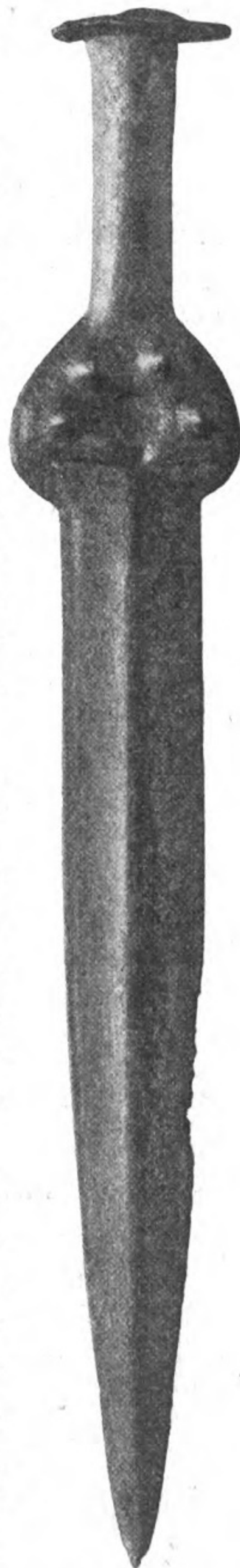

stærkest frem i den sydligste Del af det nordiske Omraade, er forstaaeligt.

Nøie knyttet til Dolkene med Ringsøm er en anden Række Dolke og korte Sværd, ialt 11 Stykker, der have det eiendommelige, at Greb og Klinge ere støbte i Eet. De Naglehoveder, der sees nederst i Grebet, ere kun efterlignede efter Forbilleder, der havde virkelige Nagler. Grebet er fladt paa begge Sider, med lindseformet Tværsnit. Endeknappen er oval og flad, med et aflangt, lindseformet Midtparti, der hæver sig mere eller mindre frem; ved to Stykker er Knappen ganske flad. Men til nærmere Forstaaelse maa de enkelte Stykker betragtes med deres indbyrdes Forskjelligheder.

Dolken Fig. 9 er tydelig en Slags [Efterligning af et Vaaben som Fig. 8. Man maa tro, at der er taget en Form over Dolkbladet med dets Fæste af Horn eller Træ, og at man deri har støbt denne Dolk, der er Bronze fra Ende til anden. Den maa være samtidig med de tilsvarende Dolkblade med Ringsøm; fremdeles er den et udpræget Begynderarbeide, fra uøvet Haand og sikkert nordisk.

Sex andre ere ganske ensartede, som Fig. 10 og som A. P. Madsen, Bronzealderen, II, Pl. 11, Fig. 12. De ere raat forarbeidede, daarlige i Form og Støbning; Naglehovederne ere svagt fremtrædende, kun eet Stykke har punslede Liniebaand om Grebet. Dertil ere de meget smaa, det mindste kun 5 Cm. langt mellem Endeknappen og Udskjæringen mod Klinge. Atter tydelige Begynderarbeider, ganske ubehjælpsomt dannede, med det korte, Fig. 9. $\frac{1}{2}$. B 5022.

flade Greb, der er saa utjenligt, at man kunde tvivle, om disse Stykker ere virkelige Vaaben. Da lignende findes i Nord- og Mellemtyskland¹, kunde det vel drages i Tvivl, om de her i Landet fremdragne ogsaa ere af hjemligt Arbeide. Men i hvert Fald hidrøre de ikke fra sydlandsk, italiensk Haand.

Dette fremgaaer tydelig af en Sammenligning med 4 Dolke, hvis Samtidighed med de foregaaende er given ved det flade

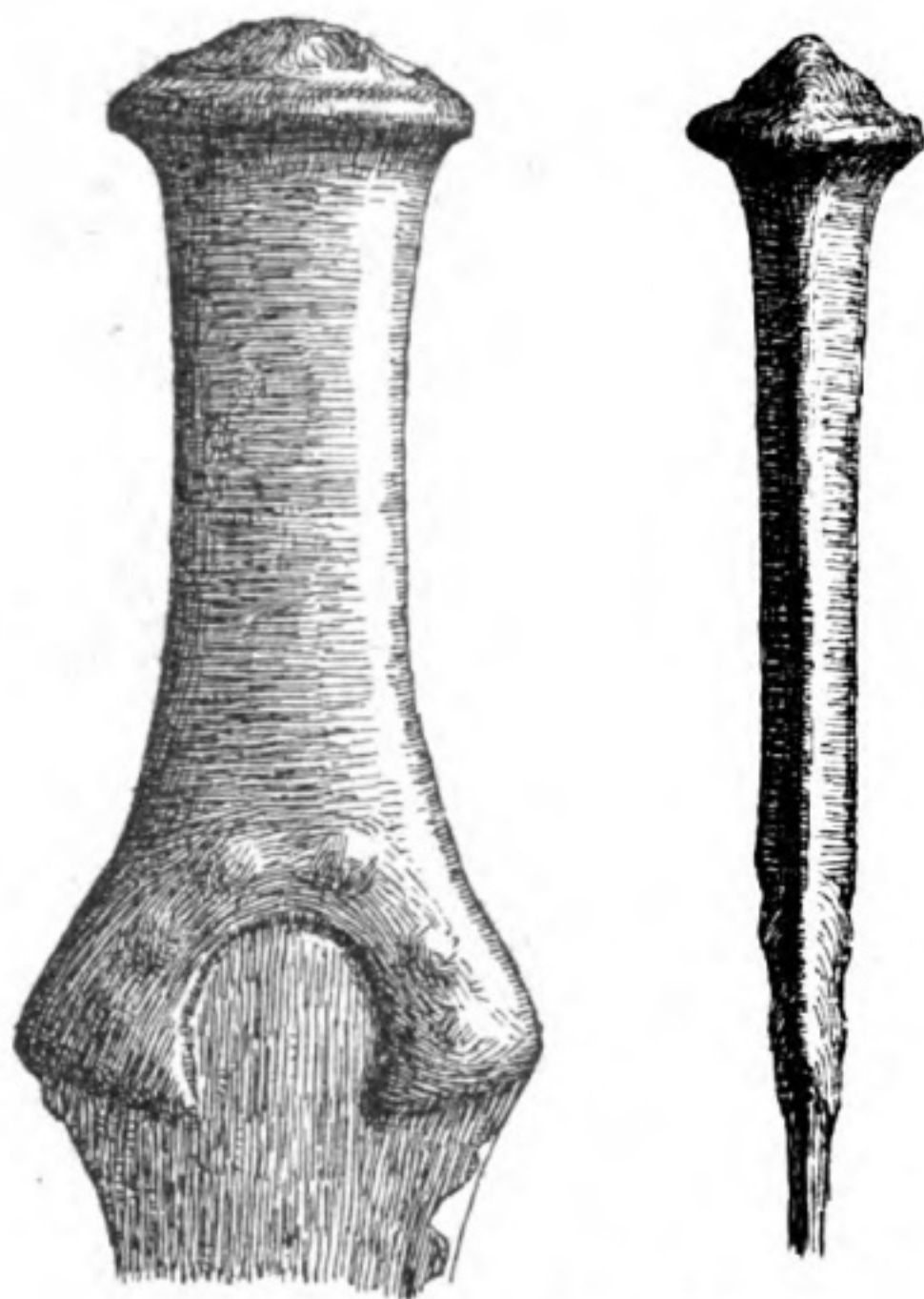

Fig. 10. $\frac{2}{3}$. B 4252.

Greb og ved Knappens Form, medens derimod Forarbeidningen er vidt forskjellig. Disse 4 Stykker — eet af dem afbildet i Fig. 11² — ere af udmærket Arbeide, alle rigt udstyrede med skarpt trukne Ornamente, derimellem de Buemønstre, der nedenfor oftere skulle nævnes; derhos bemærkes en yderlig fint punkteret Linie, der overhovedet ikke træffes paa Bronzer af nordisk Form. Skjøndt ingen ganske tilsvarende kjendes sydfra, kan der ikke tvivles om, at disse Vaaben ere indførte, og da sikkert fra Italien.

De 11 her omtalte Dolke ere fordelt over alle Landsdele; 7 af dem vides at være fra Gravhøie.

Efter Fæstet og da navnlig dets Endeknap maa man

¹ Se mellem de i Montelius, *Chronologie*, S. 107, Anm. 3 opførte Dolke og *Verhandl. d. Berliner Gesellsch.* 1893, S. 410. Fremdeles: W. Splieth, *Bronzealterfunde*, Kiel 1900, Pl. I, Fig. 10; K. Koehler, *Album d. Gesellsch. d. Freunde d. Wissensch.*, Posen 1890, II, Pl. 21, Fig. 1; Píč, *Čechy předhistorické*, Praze 1900, I, Pl. 3, Fig. 10.

² En anden af disse Dolke er afbildet i »*Ordning*», Fig. 32. Herhen hørende er endnu det hos A. P. Madsen, *Bronzealderen*, II, Pl. 11, Fig. 8 afbildede Stykke; men Greb og Klinge ere støbte særskilt, ligesom ogsaa Form og Ornamente ere eiendommelige. Det maa være et indført Stykke, ikke meget yngre end de øvrige.

anvise disse Vaaben en Plads baade udenfor og umiddelbart foran den nedenfor omhandlede, anden Fundgruppe, men ved Siden af eller umiddelbart efter de foran omtalte Dolke med Ringsøm. De fremmede, formentlig italiske Elementer, som disse to Rækker frembyde, og paa den anden Side de tydelig nordiske Begynderarbejder, fremdeles disse Vaabens Sjældenhed og det, at de stadig findes alene i Gravene, ikke ledsagede af andre Sager, Alt dette viser, i Forbindelse med selve Formen, at de maa opfattes som hidrørende fra Bronzealderens Begyndelse.

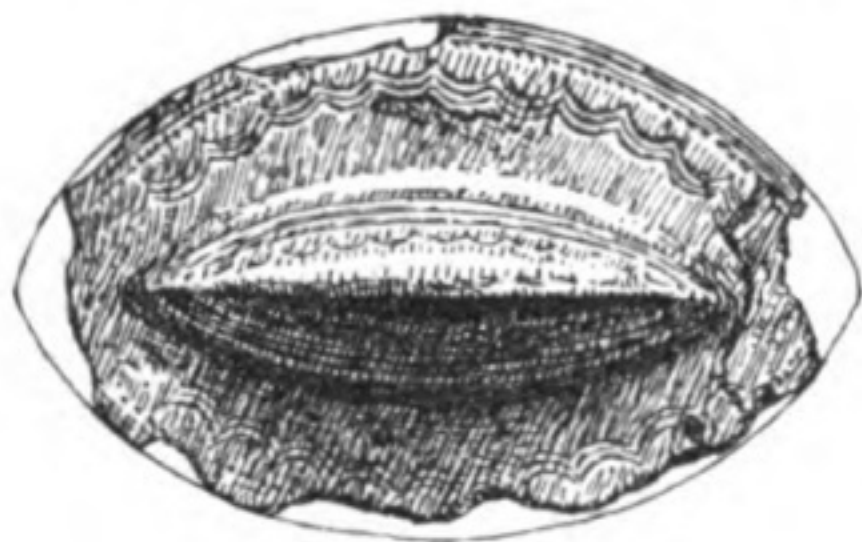
At dømme efter de faa Fund fra denne første Tidsgruppe maa baade Tilførslen udefra og den hjemlige Tilvirkning have været meget knap. Det er da vel forstaaeligt, at dette Begyndelsesstadium tidligere ikke er seet. De sjældne Gravfund af en enkelt, fremmed udseende Dolk, visende sig nu og da med lange Mellemrum, kunde ikke gjøre sig gjældende overfor Massen af de gamle, spiralprydede Bronzer. Med disse maatte da Bronzealderen synes at være begyndt; og en Indvandring maatte antages foregaaet, da der ikke kunde paavises ældre Former og navnlig ældre Gravfund¹. Naar disse nu foreligge, som det her fremføres, under denne og den følgende, 2. Tidsgruppe, og naar det sees, at Bronzerne indeholde Grundlaget for den senere Formudvikling, der lidt efter lidt reiser sig til fuldt Flor, da er det klart, at kun Kulturmeddelelser fra Folk til Folk have raadet ved Bronzealderens Begyndelse i vort Land.

Denne faldt paa en Tid, da det var Skik kun at medgive den Døde et sparsomt Gravgoods, oftest kun en Dolk, og af Flint², sjælden af Metal. Saaledes kunne Blandingsfund af Sten og Bronze kun yderlig sjælden vise sig³. Før Stenalderens Slutningsafsnit med Flintdolkene kom frem, kunde man ikke faa Øie paa og rigtig bedømme de faa ældste Bronzealders Gravfund med den enkelte Dolk.

¹ Vor Oldtid, S. 284; Verdenskulturen, II, S. 61. ² Nordiske Fortidsminder, I, S. 125. ³ Montelius, Chronologie, S. 67.

Fra samme Tid hidrøre visse udenfor Gravene i Mark og Mose fundne Øxer, de fleste store og med bredt udvidet

Æg, tildels svarende til engelske Former og sikkert indførte¹. Baade Vestens og Sydens Bronzealder have saaledes afgivet Elementer til den første Metaltid i Danmark. Det er just disse bredæggede Bronzeøxer,

der ere blevne udpegede som Forbillede for de yngste danske Stenøxer med stærkt udvidet Æg².

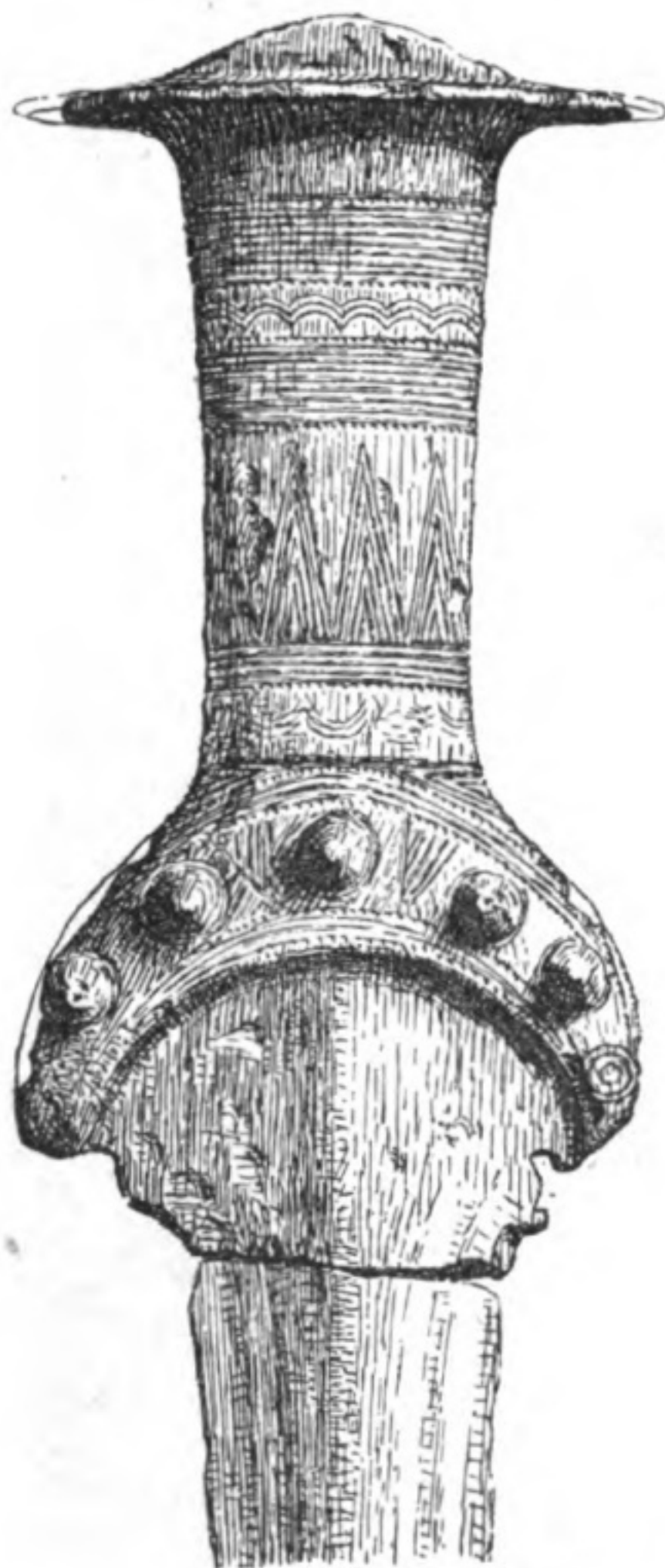

Fig. 11. ³/₄. 19199.

Bronzealderens første Tidsgruppe bliver da halvt endnu en Stenalder: de to Hovedformer, Dolkene og Øxerne, ere snart af Flint, snart af Metal. Et enkelt, skaansk Fund, fra Pile, beviser Samtidigheden af de her omhandlede³ Dolke og Øxer af Bronze. Til denne

Tid hører fremdeles det mærkelige Gallemose-Fund⁴.

Det vil maaske forekomme, at der her er talt med større

¹ Montelius, *Chronologie*, S. 51, 54, 78 flg. ² *Verdenskulturen*, II, S. 41. ³ Montelius, *Chronologie*, S. 54. ⁴ Carl Neergaard, i *Nord. Fortidsm.*, I, S. 75.

Sikkerhed om Bronzealderens Begyndelse, end Fundene egentlig tillade. Men det ytrede støtter sig til hele den følgende Undersøgelse. De omhandlede Dolke skydes gennem den bestandig tilbage og forud for alle de andre Tidsgrupper, indtil de komme til at staa forrest, op imod Stenalderen, hvor de mødes med de Flintdolke, der ere ganske uforstaaelige, naar de ikke opfattes som Efterligninger af disse Bronzevaaben. Ogsaa Henførelsen til Italien for de ældste fremmede Bronzevaaben støtter sig paa det følgende, hvor de italiske Elementer træde bestandig stærkere frem. Sjælden som disse Sager findes i Danmark, ere de dog endnu sjældnere i Udlandet, men navnlig i Italien, hvor Indsamlingen senest er begyndt, og hvor man har Ret til at vente langt mere end, der hidtil er fremkommet¹.

Anden Tidsgruppe.

De ældste egentlig nordiske Former;
indførte, italiske Sager.

Indenfor en lille Fundgruppe træffes Haandvaaben, der øiensynlig slutte sig som en Fortsættelse til de foran omhandlede. Ved to af dem havde Fæstet en lindseformet Bronzeplade uden fremskydende Rand og med en kun smal Kant nedenunder til at omfatte Haandgrebets Beklædning (Fig. 12). I Midten findes et ophøiet, lindseformet Parti og deri en fremtrædende Kam. Andre Stykker have en dog kun lidet fremskydende Rand, Fig. 13—14, og nedenunder, snart blot en smal Kant til Grebet, snart et kort Rør, saaledes at Formen nærmer sig til, hvad der møder i den efterfølgende, tredie Fundgruppe. Haandgrebet har ved alle disse Vaaben været mere eller mindre fladt, med lindseformet Gjennemsnit. De væsentligste Ornamenter sees paa de afbildede Stykker: koncentriske Kredse med fordybet Midt-

¹ En samlet Udsigt over Italiens Bronzealder foreligger fra Prof. G. A. Colini: *L'Età del bronzo in Italia*.

punkt (Fig. 12), et eiendommeligt Buemønster, en særdeles fin Zigzagbort (Fig. 13) og en smuk, fortløbende Spiralslyngning (Fig. 14). Flere af

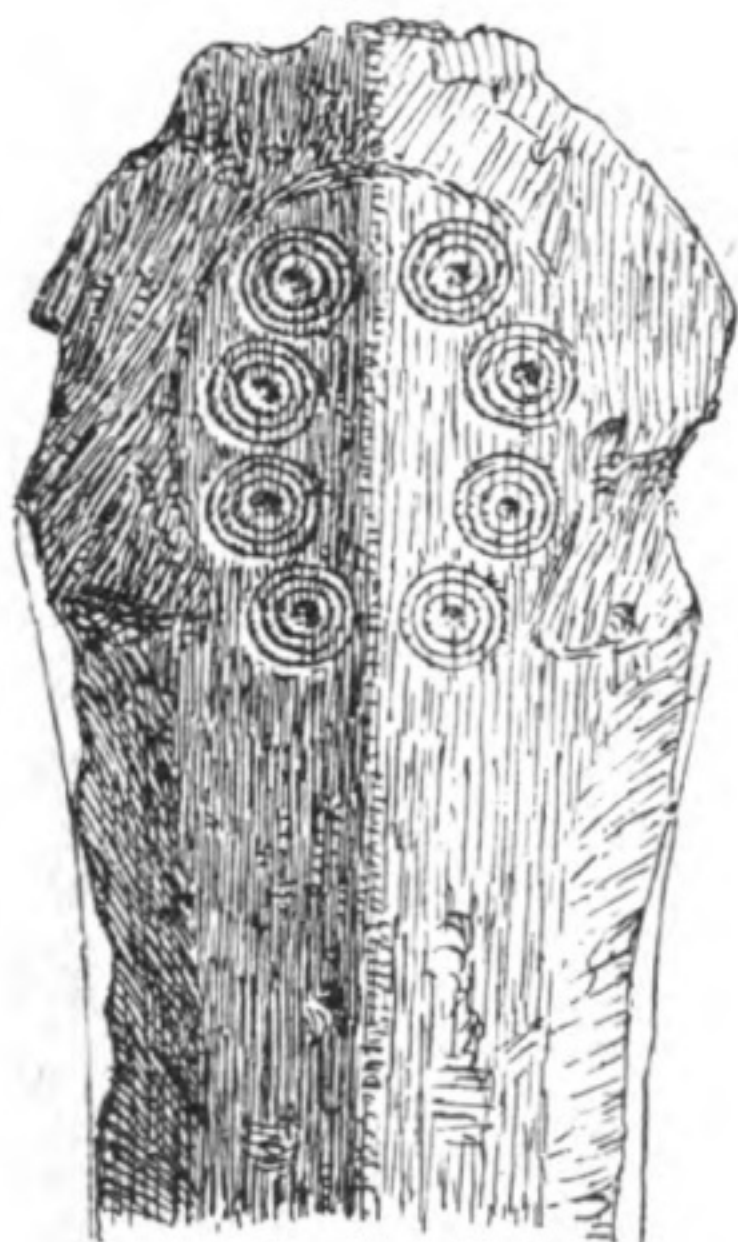
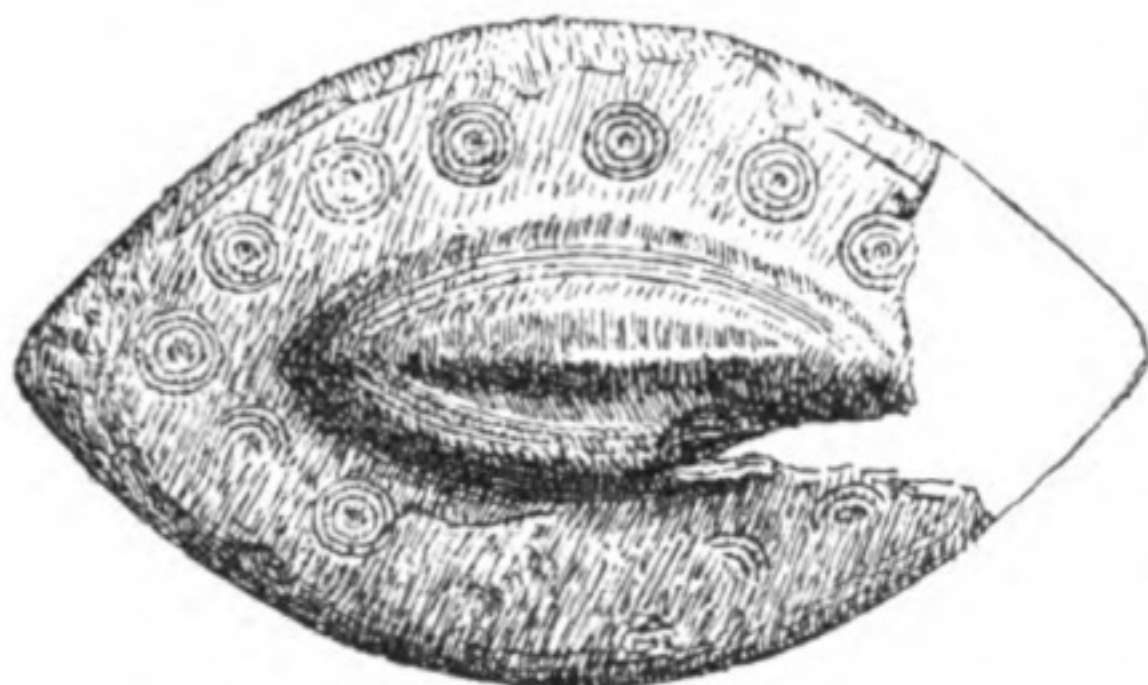

Fig. 12. $\frac{1}{1}$. B 1692.

mer til at ligge noget høiere. Denne Fladhamring af Yderkanten er overhovedet et karakteristisk Træk ved de tidlige Bronzesager¹; det findes ogsaa langs Paalstavenes Sider og

Knapperne sees at have været befæstede til Haandgrebet med fine Stifter, der have grebet dybt ind, og yderligere ved Harpiksmasse, der udfyldte Rummet mellem Metallet og Grebets Træ eller Horn.

Klingerne ere smalle Blade, oftest korte som Dolke, enkelte længere, indtil 0,85 M. De have en Midtkant eller en ophøiet Fold, men altid lidet udpræget. Sjælden findes et Par fordybede Linier nedad Bladet, men ikke ganske tæt ved hinanden. Hvad der dog navnlig kjendetegner disse Klinger er en egen Udtynding af Ægpartiet i større eller mindre Bredde, sikkert ved Hamring, saaledes at Midtstripen indenfor en bestemt Linie kommer til at ligge noget høiere.

¹ Det sees ofte paa Bronzevaaben fra italiensk Grund, f. Ex. *Bullettino di paleol. Italiana*, 25, Pl. 4, Fig. 4; 29, Pl. 6, Fig. 8. *Monumenti antichi*, 1905, XV, Pl. 1, Fig. 4.

Spydspidsernes Ægge. Foran, S. 6, nævntes det ved visse Dolke af fremmed Præg, og nedenfor skal det sees, at det ogsaa

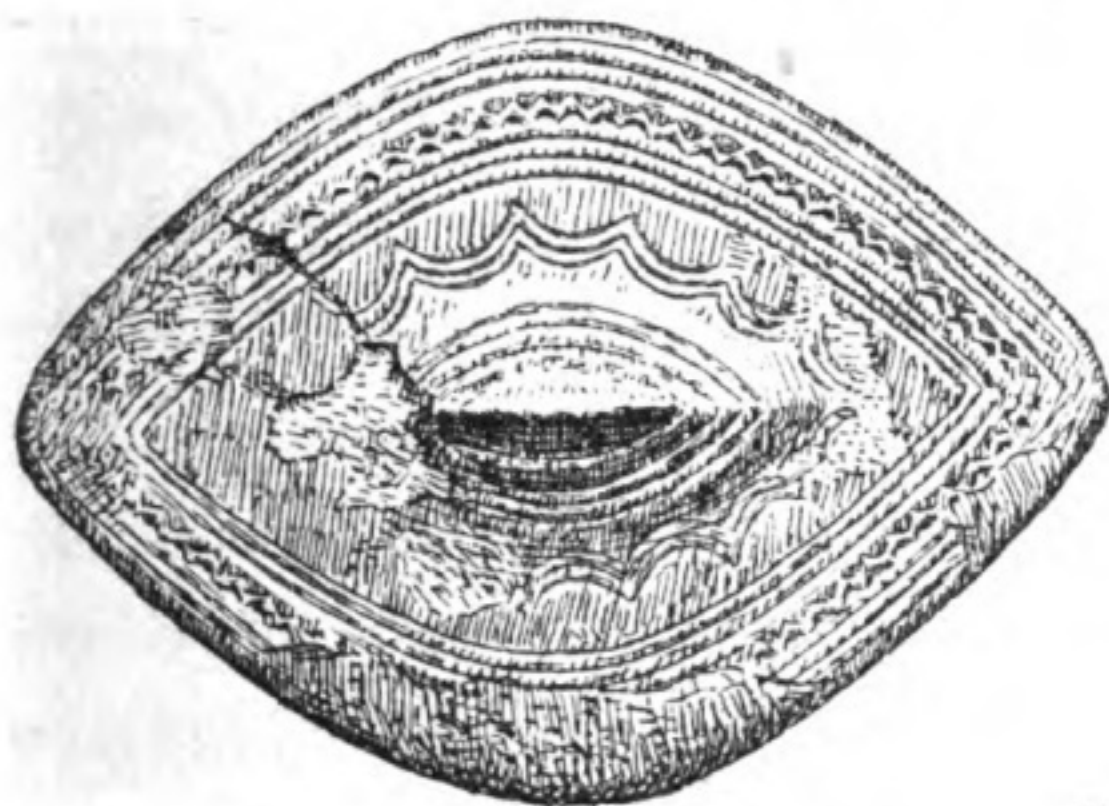

Fig. 13. $\frac{1}{1}$. B 3194.

Fig. 14. $\frac{1}{1}$. B 6942.

findes ved et Sværd, der ganske tydelig er af italisk Arbeide. Endnu ved et og andet Sværd i den 3. Tidsgruppe træffes lignende Ægge; men senere findes de ikke.

Fig. 12 viser dette vigtige Kjendemerke for de ældste Bronzer¹. Figuren gengiver Overdelen af en Dolk med de eiendommelig tyndhamrede Ægge, mellem hvilke Midtpartiet hæver sig svagt, bøiet under en flad Vinkel. Fæstet har aabnet sig mod Klingen i en bred Bue, og Fladen er her fyldt med koncentriske Kredse om et fordybet Midtpunkt. Dette er det eneste Stykke, der er saaledes ornamenteret; det hører sammen med den i samme Figur afbildede Grebknep.

Fig. 15 viser Overdelen af den længste Dolk, hvortil der hører en Grebknep ganske som Fig. 12. Den spidst fremskydende, nedadvendende Tegning, der sees øverst paa Klingen, kjendes kun fra eet andet Stykke, der er afbildet hos A. P. Madsen, Bronzealderen, II, Pl. 1, Fig. 54, men uden at denne Enkelthed er medtagen.

Fig. 15. $\frac{3}{4}$. 13955.

¹ Se ogsaa foran, Fig. 3.

At de Vaaben, der have den her omhandlede Grebknap — hvilken foreligger i 9 Exemplarer i Nationalmuseet, foruden flere i Museet i Kiel —, skulde være forarbejdede andetsteds end i Norden, er der ingen Grund til at antage. De slutte sig paa den ene Side til de under 1. Gruppe omtalte, og til den anden Side kan Formudviklingen følges ind i den nærmest yngre Fundgruppe. Disse Vaaben ere da af stor Betydning, idet de betegne Begyndelsen i hele det eiendommelig danske eller nordiske Bronzearbejde.

Fig. 16. $\frac{1}{2}$. B 8461.

En Række Former findes sammen med dem og vare altsaa samtidige. Til to af Fundene hører en Spydspids af samme Form som det under Fig. 16 afbildede, velbevarede Stykke. Æglinierne have ved disse ældste Spyd oftest en eiendommelig Indbøining henimod Spidsen; Døllen fortsættes gennem Bladet i en høi, sædvanlig vinkelbøiet Ryg; Æggene ere tyndhamrede paa ovenomtalte Maade. En af Spydspidserne har om Døllen det foran nævnte Buemønster. Baade dette Ornament og de indbuede Ægge kjendes fra norditaliske Spydspidser¹.

Kan der fæstes Lid til et i Uppland fremdraget Fund², maa de svære, ofte helt over ornamenterede Øxer med Skafthul, »Ordning« 139, høre til denne Tid, hvad der iøvrigt er troligt nok, idet de da vilde være samtidige med de noget beslægtede, massive Øxer, som omtales nedenfor, S. 34. Fundet indeholder nemlig en

¹ Montelius, *L'Italie*, I, Pl. 3, Fig. 14; Pl. 28, Fig. 13. Samme Form fra Sverige: Montelius, *Chronologie*, S. 59; fra Meklenburg: *Meklenburgische Jahrbücher*, 1902, 67, S. 112; fra Bøhmen: Píč, Čechy, *Praze* 1900, 2, S. 18. ² Montelius, *Chronologie*, S. 58.

saadan Øxe og en Spydspids af just nævnte Art. Dette er det eneste Fund, hvori denne ingenlunde sjældne Øxeform foreligger ved Siden af andre Sager.

I et af Fundene forekommer en Bronzeøxe som det under Fig. 17 gjengivne Stykke, med langt, smalt Blad og meget høie Sidekanter til at støtte det, indsat som det var i den spaltede Ende af et vinkelbøiet Træskæft. En eiendommelig Form, kun forekommende i Fundene fra denne Tid og anvendt som Vaaben-Øxe. Dette sige de rige Ornamentter, der dække en af disse

Fig. 18. $\frac{1}{2}$. B 1694.

Øxer baade udvendig paa Sidekanterne og paa Bladets Flader¹. De smaa og fint trukne Spiralmønstre træffes paa andre samtidige Sager, men her — og saa vidt vides ikke paa noget andet Stykke hverken fra Norden eller fra Syden² —

sees det, at Vinklen, hvor Forbindelseslinierne løbe ud fra Spiraloprulningen, er lukket med en buet Dobbeltlinie, Fig. 18. Et tilfældig tilføjet Træk er dette ikke, og man kan ikke undlade at tænke, at der en Dag — i Norditalien vil træffes noget tilsvarende, der afgjort vil vise,

¹ Øxen er afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886, S. 274, Fig. 8, og i »Ordning« 40.

² Det eneste Metalstykke, som frembyder noget lignende, er den bekjendte Brystplade af Guld fra en af Gravene paa Mykenæs Akropolis, se Perrot et Chipiez, Hist. de l'art, VI; ogsaa: Verdenskulturen, II, S. 59. Den sentmykenske Vasedekoration har dog et ganske lignende Motiv, se f. Ex. Arthur I. Evans i Archæologia, London 1905, S. 481; Ephemeris, 1904, Pl. 1.

Fig. 17.
 $\frac{2}{3}$. B 5892.

hvor Udgangspunktet er for denne elegante Form af Øxeblade med høie Sidekanter.

Ved disse Øxer kan man, som det ikke er uventet ved en saa tidlig Form, iagttage, hvorledes Bronzearbeideren førtes fra det simple Øxeblad med Sidekanter til det mere komplicerede, med en særlig Tildannelse for at støtte og

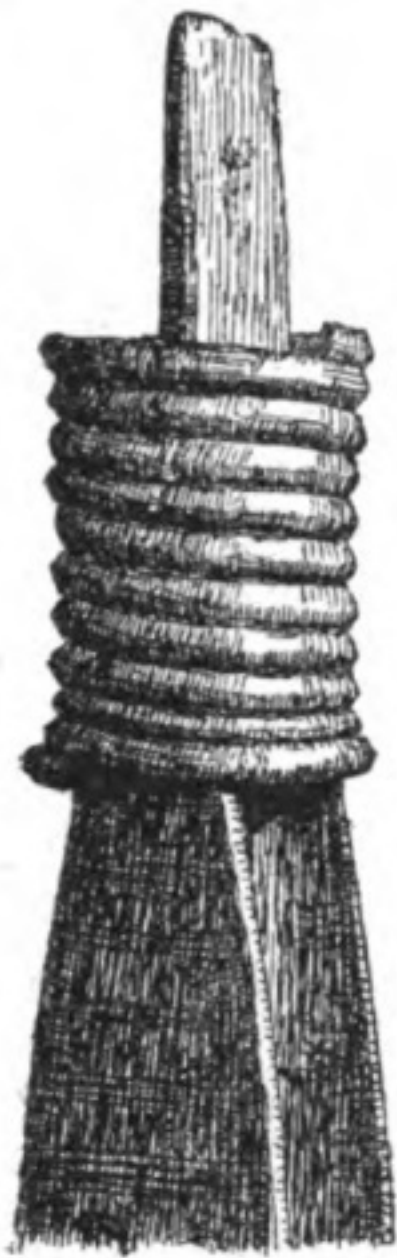

Fig. 19. ²/₃.
B 1694.

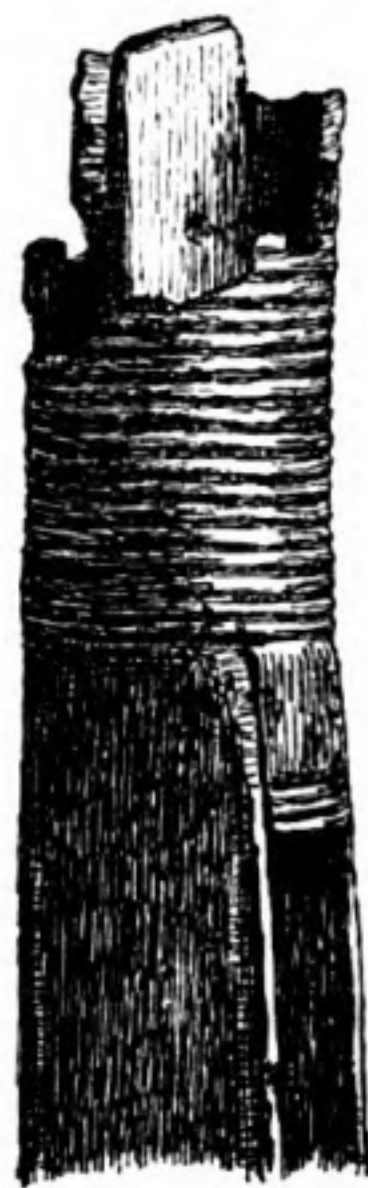

Fig. 20. ²/₃.
13259.

fastholde Bladet i Skaftenden. Det simple Blad Fig. 17 var fastholdt med omviklede Baand af Læder el. a. Ved Stykket Fig. 19¹ ere disse Baand efterlignede i Bronze, og ved det i Fig. 20² gjengivne ere Baandene smeltede sammen til en Dølle, nedenunder hvilken Skaftenden sees at stikke frem; men det hele er støbt i Bronze.

En lignende Mellemform mellem de ældre Øxeblade, der blot have Sidekanter, og de yngre, der ere mere omstænd-

lig indrettede for at fastholdes paa Skaftet, sees i Fig. 21³. Bladet med dets fremspringende, opadtil rundt afsluttede Sidekanter er endnu fuldt kjendeligt som et særskilt Parti; men hertil er føiet en Gjengivelse af Træskaftet, hvis yderste Ende griber ned over Bladet, og ovenover sees den Ring, der holdt Træets spaltede Ende sammen. Det hele er støbt i Bronze, og den øvre Ende er hul til at optage Træskaftet.

En anden Mellemform er vist i Fig. 22⁴. Her er det en Arbeidsøxe af almindelig Art, som »Ordning» 133 og i det væsentlige som Fig. 32 her nedenfor, der er bleven om-

¹ Det samme, hvis Ornament er gjengivet ovenfor i Fig. 18.

² Fuldstændig afbildet i A. P. Madsen, Bronzealderen, II, Pl. 22, Fig. 4.

³ Mus. Nr. B 825, fra Salling, uden nærmere Oplysninger.

⁴ Mus. Nr. B 3339, fra Taastrup Sogn ved København; uden andre Oplysninger.

dannet til en Celt, med aaben Ende og indre Hulhed til Skaftet. De Baand, som fastholdt Forbilledet paa Træskaftet, ere gjengivne i Tværstriberne foroven, og nedenunder dem sees en firkantet Tegning, der forestiller Skaftenden; det hele er af Bronze. Der haves endnu eet ganske tilsvarende Stykke¹, med Tværstriber foroven, som fortsætte sig i en Øsken til Fastbinding, og nedenunder dem et aflangt firkantet Felt, der forestiller Skaftets Ende. Dette Stykke er optaget sammen med to Arbeidsøxer med Skaftrende, »Ordning« 133, altsaa just af den Form, der har været Forbillede for Celten.

Øxen Fig. 23² er noget fjærnere fra det oprindelig foreliggende. Endnu sees det dog tydelig, at man er gaaet en anden Vei end ved de forrige Stykker. Her har man omdannet det flade Øxeblad med Træet, som greb ned over det, til en Celt med Hulhed til Optagelse af Skaftet. Det oprindelige Blad skiller sig endnu til begge Sider fra Midtpartiet, som var Træ.

Det her fremførte viser, at det dog kan spores, hvorledes den ældste danske Hulcelt er fremkommen. Men dette passer rigtignok slet ikke ind i den Dannelseshistorie for Celterne, som er bleven fremstillet gennem mange Aar³. Ved Celtens Fremkomst i Danmark har Paaistaven med

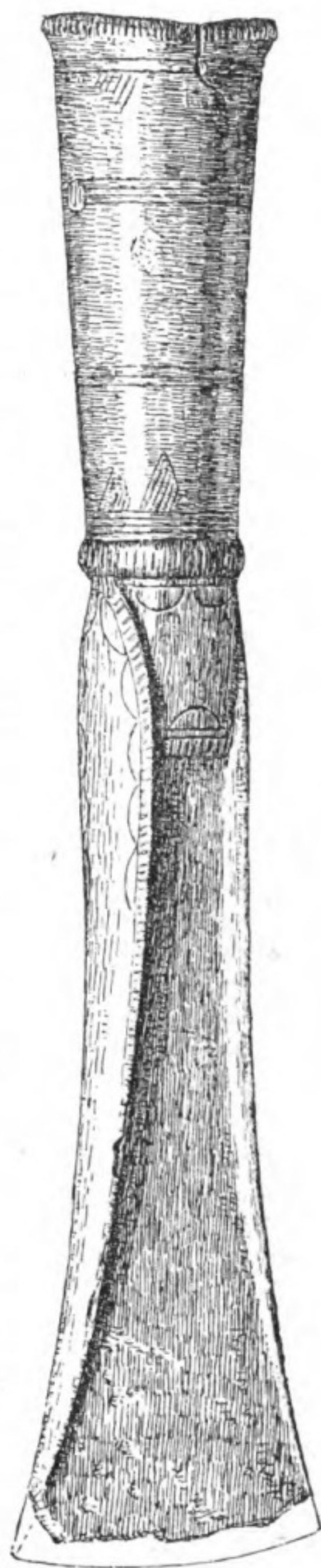
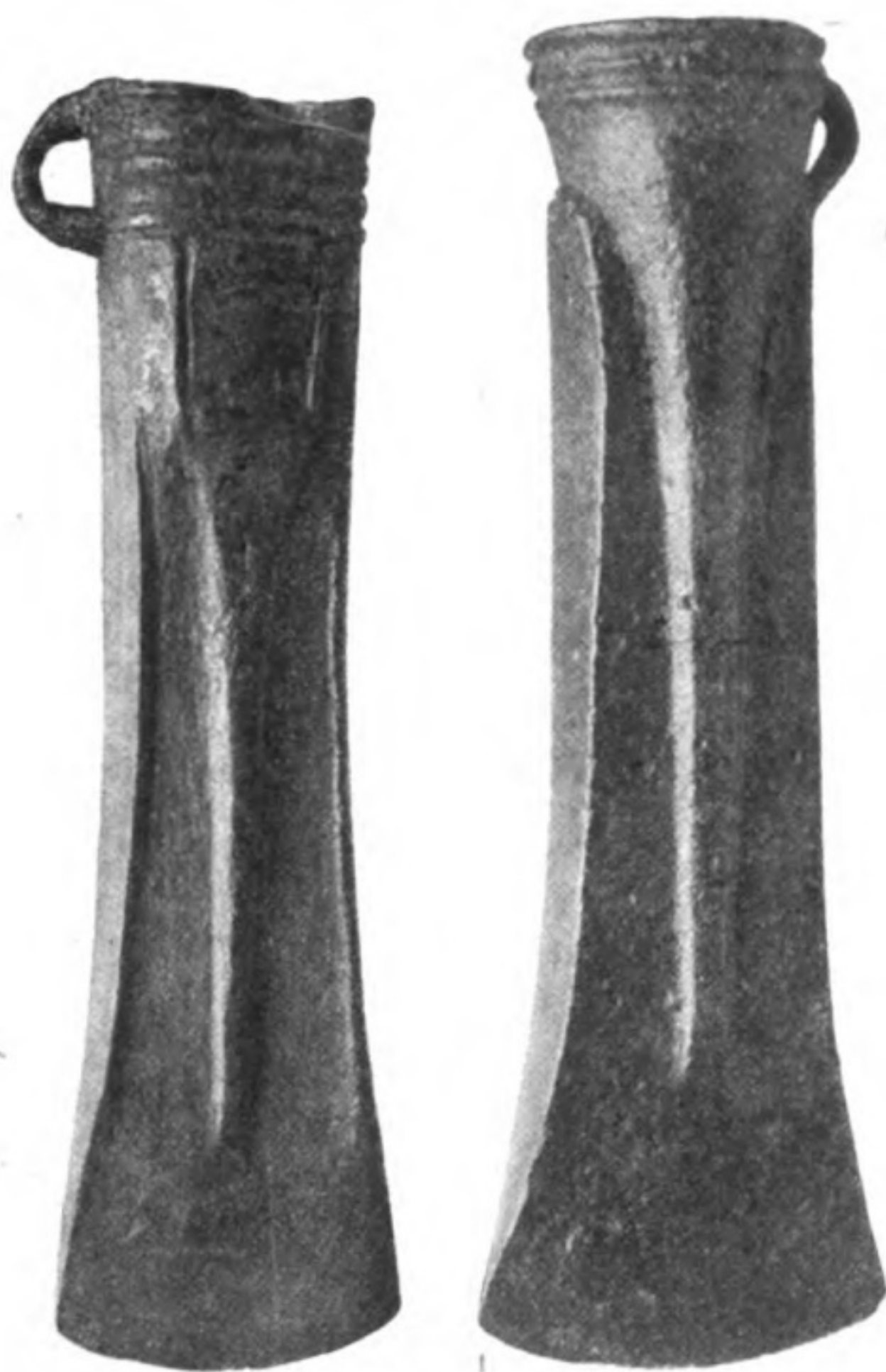

Fig. 21. 2/3.

¹ Mus. Nr. 22195; fra Gislinge, Holbæks Amt. Afbildet i Montelius, *De förhist. perioderna* (Bihang til *Månadsblad* 1893), Pl. 8, Fig. 5. Se »Ordning« 138. ² I Aarhus Museum. ³ Første Gang i Kongresberetning, Bologna 1873, S. 292, sidst i British Museum, *Guide to the bronze age*, 1904, S. 40.

Skaftlapper ikke spillet nogen Rolle, hvad der ellers antages at være Reglen, og dette bevises yderligere deraf, at der her i Landet kun haves en eneste saadan Paalstav fra den ældre Bronzealder — og den indført (S. 82). Fremdeles er Celten ingeniende af sildig Oprindelse; tværtimod viser den sig allerede

Fig. 22. $\frac{1}{2}$ .Fig. 23. $\frac{1}{2}$.

i den her omhandlede 2. Tidsgruppe. Det er ogsaa meget langt fra, at denne Formudvikling foregik paa retlinet og simpel Maade; tværtimod sees det, at der er gjort gjentagne Forsøg paa at komme frem ad forskjellig Vei. Mange indbyrdes afvigende Former ere samtidige, saaledes Øxen Fig. 17, Arbeidsøxen nedenfor Fig. 32, idet de ere optagne med Grebknapper af samme Form, og sandsynligvis ogsaa Stykkerne Fig. 22 og 23, idet den nærmest følgende Form tilhører 3.

Gruppe. Det er da ikke tilladt uden videre at antage, at saadanne forskjellige Former ikke kunne være samtidige, og at indordne dem i en fortsat Udviklingsrække, der spænder over en lang Tidsfølge. En Samvirken har fundet Sted af Faktorer fra forskjellig Side; Formen Fig. 17 er afledet fra een Kant, formentlig Italien, Fig. 32 fra en anden, formentlig Vesteuropa; Fig. 22 og 23 ere hjemlige Forsøg og Fig. 21 er indført, vistnok fra Italien; thi dette elegante Stykke er ganske forskjelligt fra de danske Bronzer. Det

her fremførte lille Stof er saaledes meget lærerigt; det bidrager ikke til at styrke Tilliden til schematisk opstillet Formudvikling for ikke forud tidsbestemte Bronzer, og det viser, hvor lidt der er bevaret af, hvad der engang var til, saa at det næsten er umuligt at beregne de Spring, Standsninger og Krydsninger, der kunne være foregaaede i Formbehandlingen.

Men endnu vanskeligere stiller sig Spørgsmaalet om, hvorledes man er kommen til at danne den ældste udpræget danske Vaaben-Paalstav, Fig. 24, som i Hovedsagen uforandret holder sig gennem en stor Del af den ældre Bronzealder, som hører til dens smukkeste og mest eiendommelige Former, og som foreligger i saa talrige Exemplarer. Saameget vides imidlertid, at den, dog kun i sin simpleste Form og uden Ornamenter, er fremkommen meget tidlig, under den her omhandlede 2. Gruppe, idet Stykket Fig. 24 er fundet sammen med en Grebknep omtrent som Fig. 14 foran¹. Denne Form staaer foreløbig som en Opfindelse uden sikkert paa-viselige Forudsætninger. Noget videre vil dog Spørgsmaalet om dens Udviklingshistorie kunne føres længere fremme S. 53.

Fra den 2. Tidsgruppe haves fremdeles Bæltetroge, der ere forskjellige fra de senere almindelig forekommende, idet Bøilen er meget lang. Det i Fig. 25 gjengivne Stykke er optaget sammen med Grebknappen foran Fig. 13. Overfladen er stærkt slidt

Fig. 24. ²/₃. B 420.

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, S. 199, Fund Nr. 50.

og medtagen; dog skjelnes tydelig i Pladens Midte et større, rundt Felt med koncentriske Kredse, og derom en Række

Fig. 25. $\frac{2}{3}$ s. B 3195.

Kredsornamenter forbundne ved Linier. Der kjendes iøvrigt kun nogle faa, enkeltvis fundne Stykker af denne Form.

I to af Fundene foreligger et af de ganske eiendommelige, tynde og spinkle, men meget

smukt forarbejdede Guldarmbaand, »Ordning« 9 og 10, en Form, der ikke er truffen i Forbindelse med senere Bronzer. Sammen med et saadant er der atter optaget en Niptang, der er kjendelig forskjellig fra alle de yngre og ofte forekommende, idet den er meget bred i Bøilen og ikke udflyget ved Læberne¹. Dette er den ældste Form, hvorunder Niptangen endnu kjendes, og samme Førsteplads indtage de andre nævnte Former.

Endnu henhøre til denne Fundgruppe nogle eiendommelige Ravprydelser, der paa det nøieste svare til flere i Italien fremkomne. De ere runde, med flad Underside og toppet, konisk Overdel (jvfr. Fig. 26); paa den flade Side findes 2 eller 4 meget fine, skraa Indboringer, der staa i Forbindelse med hinanden for at optage Traade, ved hvilke Ravet fastgjordes til Tøi eller forenedes til Perlerækker. Ravet er omhyggelig afpudset og Formen behandlet med en egen nøie Følsomhed.

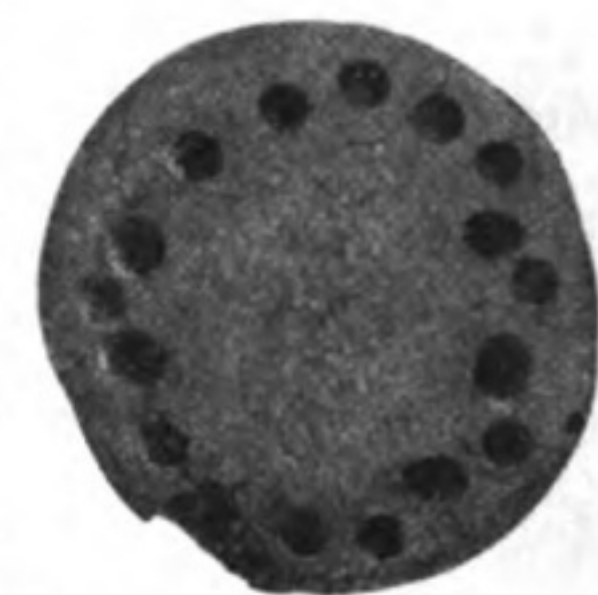

Fig. 26. $\frac{1}{1}$. B 7324.

En saadan Ravperle foreligger i et Fund sammen med en Spydspids som Fig. 16, en Grebknep til en Dolk som Fig. 13 og Naalen Fig. 27, det eneste Stykke af denne Art, der kjendes fra Danmark, og formentlig indført fra Italien².

¹ Afbildet i Boye, Egekister, Pl. 8, Fig. 8.

² Jvfr. Montelius, L'Italie, I, Pl. 7, Fig. 14.

Disse Sager ere optagne i en forstyrret og sikkert delvis plyndret Grav, dog vare de alle, saavidt skjønnes, samtidige.

En ganske lignende Ravperle er funden som eneste Udstyr i en vel undersøgt, uskadet Grav.

Et tredie Fund indeholdt flere tilsvarende Ravstykker, men 3 af dem have en Kreds af Indboringer langs Randen, se Fig. 26, af hvilke dog sikkert kun to eller fire staa i indbyrdes Forbindelse; de andre Ravknapper have to eller fire Huller. Størrelsen er 0,023—0,026 M. Fremdeles optoges: to noget uregelmæssig runde Ravperler, 0,012—0,014 M. store. — En lys blaagrøn Glasperle, ikke gjennemskinnende, med tre noget usymmetrisk stillede, flade Fordybninger, hvori der ved en Kit-

Fig. 27. $\frac{1}{1}$.
B 8457.

masse har været fastgjort et udfyldende Stykke; i et af Hullerne sidder saaledes endnu et Stykke Rav, i et andet et lille Stykke Glas af samme Art som hele Perlen; i det tredie er kun noget af den lyse Kitmasse bevaret¹. — En Bronze-Halskrave, »Ordning« 50, der paa sædvanlig Maade har ophøiede Ribber efter Længden. Den skiller sig kun fra den almindelige Form ved, at en ret bred Stribe langs begge Rande er glat. — En svagt hvælvet, ret svært støbt, rund Bronzeplade, med en lille, fremtrædende Top paa Oversiden

Fig. 28. $\frac{2}{3}$. B 7320.

og en Øsken nedenunder til Fastbinding, Fig. 28, en Form, der tidligere ikke har været afbildet. — En Naal, med skiveformet, gjennembrudt Hoved, Fig.

29; Naalen er afbrudt tæt inde ved Skivens Omkreds, og Bruddet siger ikke tilstrækkelig tydelig, at der virkelig har været en Naal; dog kan dette sikkert antages. Alle disse Sager ere indsendte til Museet med Angivelse af, at de

¹ Ganske tilsvarende Perler synes at foreligge i de italienske Fund, se Monumenti antichi, 1905, XV, S. 82 og 568, og Pl. 14, Fig. 11.

fundtes sammen midt i en Høi og ved dens Bund. Fundet er da ikke hævet over enhver Tvivl.

Ravperlerne i disse tre Fund¹ kunne med god Grund sammenstilles med de tilsvarende Stykker, der ere fremdragne

Fig. 29. $\frac{2}{3}$. B 7319.

i Italien, undertiden i stort Antal². Ligheden er fuldstændig, Formen eiendommelig og med mange Enkeltheder, hvortil kommer det for Italien fremmede, nordiske Stof, Ravet. Overensstemmelsen mellem Fundene fra Norden og fra Syden kan ikke være tilfældig, men maa betegne en virkelig Forbindelse. Dog maa det bemærkes, at de større italienske Fund gaa ned til en tidligere Tid end de nordiske.

Naalen Fig. 29 angiver Forbindelser til en anden Side. Den er indført fra det vestlige Tydskland³. Tidligere kjendtes fra Danmark kun 4 saadanne enkeltvis fundne Stykker⁴. Hertil er endnu kommet en Naal med hjulformet Hoved, dannet af en bred Ring, hvori to krydsende Diagonaler, men uden Øsken ved Omkredsen⁵. Den er samtidig med det sidst omtalte, større Fund, idet den ligeledes er optagen sammen med en eiendommelig, rund Bronzeplade, ganske som Fig. 28. To nøie tilsvarende Smykkeplader foreligge i et ældre Fund.

At de her omhandlede Fund, hvis Kjendemerke navnlig er den hidtil ikke ret bemærkede Grebknep, danne en egen Tidsgruppe, er klart: de forskjellige Former optræde sammen

¹ Herhenhørende er endnu et Fund fra Holsten, se Mittheil. d. anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein, XI, S. 21. ² Monumenti antichi, V, S. 143 og 270. Montelius, L'Italie, I, Pl. 10, Fig. 4. Bull. di paletnologia Italiana, 17, Pl. 2, Fig. 7. Jvfr. Olshausen, i Zeitschrift f. Ethnologie, Verhandl. 1890, S. 287. ³ Zeitschrift f. Ethnologie, 1904, S. 591. ⁴ »Ordning«, 317. ⁵ Et ganske lignende, fra Vest-Tydskland, se anf. St. S. 591, Fig. 62.

og ikke i Følge med de senere. Det er den 2. Gruppe i den hele Rækkefølge, idet Grebknappen danner Bindeleddet mellem 1. og 3. Gruppens Former. Et enkelt Fund angiver tydelig Berøringen mellem 1. og 2. Gruppe, idet en Dolk som Fig. 10 er funden sammen med Øxen Fig. 17.

Den 2. Gruppens Bronzer maa for en væsentlig Del være af hjemligt Arbeide; Bæltekrogen, Niptangen, flere af Grebknapperne og Paalstaven staa de nærmest yngre, afgjort nordiske Former meget nær. Et fremmed, italisk Element er dog fremtrædende, og mulig har det havt et større Omfang, end det endnu kan paavises. Hovedsagelig paa dette udenfra modtagne Grundlag er det, at Bronzealderen i Danmark, den Bronzealder, som kjendes fra Gravhøiene, fra først af er bygget; og anderledes er det ikke i de øvrige Egne, hvor den nordiske Bronzealder havde hjemme, i det sydlige Sverige og i Holsten med tilstødende Strækninger af Mecklenburg og Hannover. Men de danske Fund ere talrigst; kun her kan det sees, hvorledes Begyndelsen skete, ganske ringe og spredt, med de Bronzer af overveiende fremmed Præg, som omtaltes under den første Gruppe, medens den anden viser en tiltagende Produktion og en tydelig nordisk Særudvikling.

Skal nu ogsaa strax tales om disse ældste Gruppers Tid og om Tidspunktet for Bronzealderens Begyndelse paa det nordiske Omraade, da maa det siges, at der ikke sees at kunne findes noget Holdepunkt i det her anførte Materiale. Den første nordiske Bronzealder ligesom den norditaliske Kreds, hvorfra den formentlig er udgaaet, kunne foreløbig ikke bringes i Tidsforbindelse med det græsk-syditaliske Omraade, hvor Fundene dog til en vis Grad kunne tidfæstes gennem Forbindelser med Kreta og Ægypten. Sammentræf af Former fra den ene og fra den anden Side, der kunne angive Samtidighed, ere ikke forekomne. Saaledes lader det sig ikke gjøre at beregne Tiden nedad fra historisk givne Udgangspunkter længere tilbage i Tiden, og man er da væsentlig henvist til at regne tilbage fra de Dateringer, som

kunne gives for de yngre Bronzealdersgrupper i Danmark. Hvorledes disse maa lyde, skal nedenfor fremføres, i Slutningsafsnittet. Her skal det kun siges, at de ikke opfordre til at rykke Bronzealderens Begyndelse tilbage over den tidligere antagne Grænse, op imod Midten af det 2. Aartusinde f. Chr. Hermed stemmer ogsaa, hvad der kan skjønnes af de ældste Bronzesagers Art og Arbeide. Det maa tilstaaes, at hvad der foran er udpeget som de første indførte, italiske Elementer, ingenlunde har Præg af høi Ælde.

Paa en Maade staaer man nu med Hensyn til Tidsangivelsen for den nordiske Bronzealders Begyndelse endog mere usikkert end forhen. Saalænge det mentes, at den store Spiralbronze-Tid (d. 3. og 4. Gruppe nedenfor) dannede Begyndelsen, og saalænge der i Syden kun kjendtes een eneste og meget tidlig Gruppe, nemlig indenfor den ældre Mykenækreds, der havde en lignende Spiralornamentik, maatte det naturlig antages, at de nordiske Spiralmønstre vare afledte herfra, hvad der gav et Holdepunkt for deres Datering¹. Uden Betænkelighed fremsattes dette dog ikke; det kunde ikke oversees, at ikke et eneste mykensk Stykke havde fulgt Ornamentiken til Norden, og at Spiralstilen her vel havde en almindelig, men ikke en speciel Lighed med den ældre mykenske. Nu have Forholdene forandret sig: Tanken om den mere direkte Forbindelse mellem Nordens ældste Bronzealder og den tidligere Mykenæ-Kultur maa man lade fare.

Det sees nu for det første, at der er en ældre Gruppe i Norden, hvor Spiralerne ikke forekomme, og derefter en anden, der vel har Spiralmønstre, men af en egen fin og spinkel Art og i Enkelthederne endnu mindre lignende Mykenægruppens, end de senere, store Spiralornamenter gjøre det. Men dernæst er Spiralornamentiken nu ogsaa kommen frem i Norditalien paa flere Steder, baade saa fyldig, saaledes begrænset og med saadanne Enkeltheder, at den maa

¹ Vor Oldtid, S. 281, 361; Verdenskulturen, II, S. 61.

siges her at have en overmaade stor Lighed med den nordiske¹. Anden Tilknytning til de samme norditaliske Egne fandtes ved Undersøgelsen af Solbilledet fra Trundholm². Atter andre Forbindelser skulle paavises længere fremme i denne Afhandling. Det maa nu staa som overveiende sandsynligt, at den nordiske Spiralornamentik er afledt fra en Gruppe i Norditalien af sent mykensk Præg. Den tidligere paaviste Lighed med den ældre Mykenæstil var forsaavidt ikke falsk; i Grækenland havde Spiralornamentiken et ældre Hjem, hvorfra den overførtes til det nordlige Adriaterhavs Kystegne; men her, hvor Sydboerne tænkte sig, at Ravet fremkom, og hvorhen det vel altsaa bragtes fra Norden³, maa det antages, at den ældste nordiske Bronzealder har havt sin nærmeste Basis og sine egentlige Forudsætninger.

Men saaledes mistedes det Holdepunkt for Tidsbestemmelsen i Norden, som man hidtil troede at have i Spiralornamentiken, idet denne mærkeligt nok i Norditalien strækker sig ned i det sidste Aartusinde f. Chr. og findes i Forbindelse med Indskrifter. Vel have de formentlig fælles, nordiske og italiske Mønstre hidtil ved Adriaterhavet kun vist sig paa Stenmonumenter, men ikke paa Metalsager. Men i Norditalien tør der regnes med nye Fund. Kan der opdages Rækker af hidtil ukjendte, spiralprydede Sten, da kan der ogsaa fremkomme Spiralbronzer. Det sidste og afgjørende Ord om Bronzealderens første Stadier i Norden maa afventes fra Italien. Den senere Udvikling kan derimod tilstrækkelig oplyses ved selve de danske Fund, som dette længere frem skal sees.

Det andet Bronzefund fra Valsømagle.

En vigtig Støtte for den foran anførte Anskuelse om norditaliske Elementer i vor tidlige Bronzealder eller rettere

¹ Monumenti antichi, V, 1895, S. 85. Alberto Puchi, La necropoli preromana di Nesazio, Parenzo 1905. Jvfr. Hoernes, i Jahreshefte d. oesterreich. archäolog. Institutes, VI, Beiblatt S. 70.

² Nordiske Fortidsminder, I, S. 310. ³ Vor Oldtid, S. 292.

Fig. 30. $\frac{2}{3}$. B 7522.

om denne Gruppes Afledning fra Italien giver et nyt Fund og navnlig et enkelt af dets Stykker, det her afbildede Sværd: Fig. 30.

Fæstet ligner i Form og Ornamentik saa nøie et i Norditalien fundet Bronzesværd, afbildet i Montelius' *L'Italie*, I, Ser. II, Pl. 28, Fig. 10 b; fremdeles er det med Hensyn til Form, Ornamentik og Forarbeidning i sig selv og sammenlignet med de nordiske Bronzer saaledes, at det maa antages at være indført. Det er et ædelt Bronzearbejde, med den skønneste, mørkegrønne Patina. Men dette Vaaben viser just de Enkeltheder, der under 1. Gruppe udpegedes ved andre, formentlig italiske Vaaben, nemlig det eiendommelige Bueornament, den yderlig fine Punktlinie, og som fremhævedes ved Bronzevaabnene i 2. Gruppe: det flade Greb med lindseformet Gjennemsnit, den lindseformede Knap med en fremtrædende Kam i Midten, de tyndhamrede Ægge. I det hele er den lange Klinge — Sværdet maaler 0,81 M. — ganske som ved Vaabnene i denne sidste Tidsgruppe. Sandsynlig-

vis ere de to nederste Nagler i Fæstet ægte, de fire andre imiterede, som saadanne findes baade ved det anførte Stykke fra italisk Grund og ved enkelte sikkert indførte Sværd fra Danmark, det i »Ordning« 157 afbildede og et lignende Sværd i Museet i Aarhus, afbildet ovfr. S. 11.

Er Vaabnet Fig. 30 af italisk Arbeide, da maa de samtidige Bronzer i 2. Gruppe, som det angaves, være dels indførte, dels afledte fra Bronzeindustrien i Norditalien.

Sammen med dette optoges den ligesaa mærkelige Spydspids Fig. 31, ogsaa af det ypperste Arbeide og med blank, grøn Patina. Formen er som ved Spydene i 2. Gruppe (S. 20), Midtribben vinkelbøiet, Æggene hamrede og, dog kun svagt, indbøiede i det øvre Parti. Ornamenterne staa skarpt og fint. Nederst paa Bladets Midtparti sees 4 Billeder af Fisk, ensartet gjentagne paa begge Sider af Bladet. Intet tilsvarende kjendes — det nærmeste, der kunde anføres, er Fiskene i den yngste mykeniske, den protokorinthiske og

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1909.

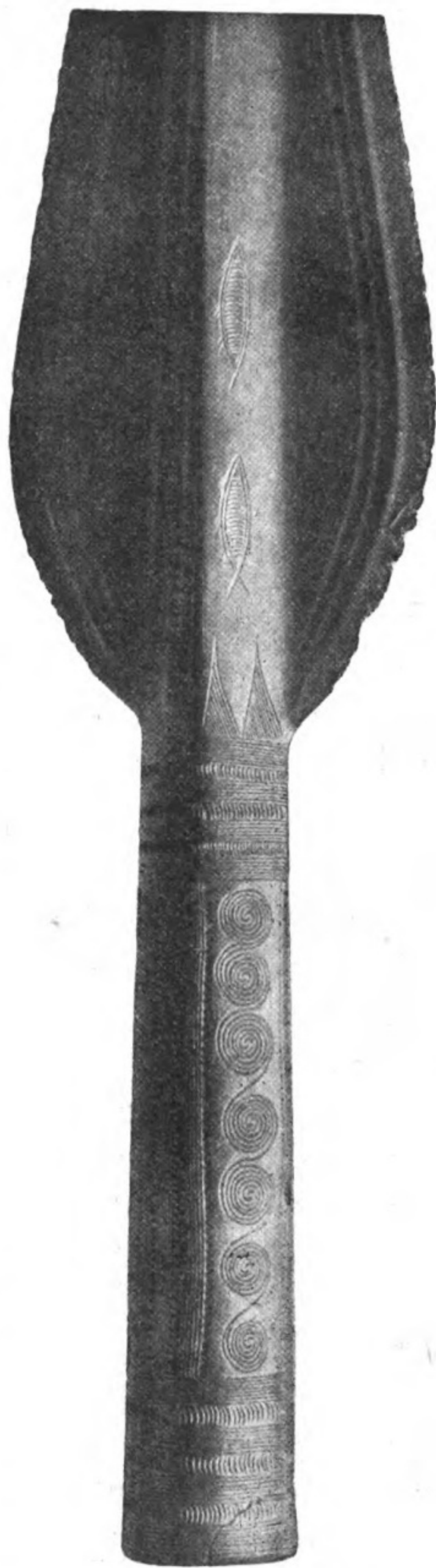

Fig. 31. $\frac{2}{3}$. B 7523.

i Dipylontidens Dekoration¹. Naar der i Norden, hvor saamange gamle Bronzesager foreligge, viser sig et saadant nyt Træk, og det ved et Stykke, der i det hele indtager en Særstilling², føres man naturlig til at spørge, om dette ikke er fremmed og indført fra italisk Omraade, hvorfra der endnu haves utilstrækkelig lidt.

Fremdeles optoges en mindre Spydspids, af samme Form og med hamrede Ægge, men uden Ornamenter — en stor, massiv Øxe, ligeledes uornamenteret, af en Form, der kun foreligger i ganske faa Exemplarer, et af dem afbildet i Nordiske Fortidsminder, I, Pl. XVIII — samt Øxen Fig. 32. Denne velbekjendte Arbeidsøxe, der med ubetydelige Forandringer bevaredes ned gennem den ældre Bronzealder indtil den store Spiralornamentiks Tid (ndfr. Gruppe 4), bestemmes altsaa ved dette Fund som allerede fremkommen under den 2. Tidsgruppe. Ogsaa de tre sidstnævnte Stykker have en blank, mørkegrøn Patina.

Fig. 32. $\frac{1}{2}$. B 7521.

Disse 5 prægtige Bronzearbejder fandtes i Aaret 1900 paa Valsømagle Mark i Haraldsted Sogn ved Ringsted. Det angaves, at de laa sammen, omtrent 1 Alen dybt i Jorden og kun 6 Tommer fra en meget stor Sten, 3 Alen lang paa hver Led. Stenen skulde sprænges til Bygningsbrug; den naaede nær op til Jordens Overflade, saa at den mærkedes ved Pløining. Den har da vel i Bronzealderen været synlig i Jordfladen, og Bronzerne ere formentlig et Offer. I en Afstand af kun 125 Alen herfra opgravedes i 1888 et tilsvarende og ligesaa prægtigt Fund, der er beskrevet i Nord. Fortidsminder, I, S. 69: store, massive Øxer, Spydspidser og Sværd-

¹ F. Ex. Monumenti antichi, 1890, I, Pl. 1 og 2; 1905, Pl. 9, Fig. 10.

² Fra Sverige foreligger der dog en Spydspids, der meget nærmer sig til den her omhandlede: Montelius, Sveriges forntid, Atlas, Fig. 102,

klinge af Form som de just beskrevne, altsaa samtidige med dem og med Sagerne foran under 2. Gruppe — dette sees yderligere deraf, at der ogsaa fandtes et af de slanke, elegante Øxeblade som Fig. 17.

Saadanne Fund fremkalde Overveielser. Det ældste lange Sværd, som overhovedet kan paavises fra Danmark, er af den ypperste Art, de ældste Spydspidser ere ligesaa fremragende Arbeider, de store, massive Øxer, de slanke Øxeblade ligeledes — Alt fuldbaaret, uden Forbilleder og uden Forhistorie i Norden. Saaledes kan Bronzearbeidet ikke være sprunget fuldt færdigt frem paa nordisk Grund. Eet af Stykkerne er beviselig italisk, mange ere det efter al Sandsynlighed — formodentlig endnu flere. Det maa ikke fordres, at der for Alt, hvad der er indført til vort Land, skal kunne paavises Sidestykker fra fremmed Grund. Nedenfor skal der omtales talrige italiske Sværd fra Danmark, som endnu ere ukjendte i Italien. De nord for Alperne ikke sjældne Bronzeskaale og Kjedelvognene (S. 101), der utvivlsomt ere af italisk Arbeide, ere endnu ikke paaviste i Hjemlandet. Hvor de i Nordtydskland og paa de britiske Øer almindelige Blade til Dolkstave oprindelig ere fremkomne, kan kun godtgjøres ved Hjælp af et eneste, nylig i Italien fundet Stykke (S. 9). For de senere Dele af Oldtiden skal kun mindes om de maledes, romerske Glaskar, der ikke ere fundne andetsteds end i Danmark.

Indførte, italiske Bronzer og optagne, italiske Former og Ornamentter udgjøre, saavidt sees, Hovedbestanddelen i vor ældste Bronzealder, som denne her er fremstillet under den 1. og 2. sammenhørende Gruppe. Dertil komme Elementer fra de nærmeste Lande mod Syd, Skivenaalene foran Fig. 29 og visse plumpe Ringe¹, og fra det vestlige Europa, forskellige alt paaviste Former² og vistnok ogsaa Øxen Fig. 32. Overfor dette fremmede, der Alt viser vidt fremskredne Former

¹ Nord. Fortidsminder, I, S. 80. ² Montelius, anf. St. S. 54 og 78.

og en udviklet Teknik, staaer først et lille Antal ubehjælpssomme, hjemlige Begynderarbeider (Fig. 8—9), og derefter gode, danske Smaaarbeider, der slutte sig til fremmede Forbilleder (Fig. 12—14).

Disse ere de Hovedtræk, som endnu kunne erkjendes i de lettalte Fund fra vor Bronzealders første Stadier, medens den nye Teknik efterhaanden blev tilegnet, som i den paafølgende 3. Gruppe giver sig Udslag i talrige, dygtige og smukke Arbeider, der ere eiendommelig danske.

Tredie Tidsgruppe.

Den rundhovedede Bøilenaal.

Det vil være bemærket, at mange af de almindelig forekommende Sager fra den ældre Bronzealder ikke foran nævntes som trufne sammen med de ældste Former — et ikke uvigtigt Forhold, hvor det dreier sig om dog ret mange Fund, til Støtte for, at de virkelig hidrøre fra de første, snævert afgrænsede Stadier. De øvrige Former skulle vi se træde ind i Rækken efterhaanden ned gennem Tiden. Her først Bøilenaalen, der strax faaer en fast og blivende Plads i Gravudstyret, og som i sin ældste Skikkelse bliver Kjendemærket for den 3. Tidsgruppe.

Disse ældste Bøilenaale have hidtil ikke været sønderlig kjendte og deres Forskjelle fra de nærmest følgende Former sædvanlig ikke ret bemærkede¹, medens de nu, med det tredobbelte Antal Fund, træde meget tydelig frem. Naalens Hoved er ensartet rundt helt om, ikke fladt bagpaa som ved alle de senere Former. Det er som Hovedet paa en Naal med Stilk. Dernæst afsluttes Bøilen ved begge Ender i en lille Ombøining, ikke som senere i Spiraloprulninger. Dette er de fælles Træk; men iøvrigt er Afvexlingen baade i Hovedets og i Bøilens Form meget stor, ligesom ogsaa i Forarbeidningen og i Størrelsen.

¹ Alt dog ganske rigtig anført i «Ordning», 11.

Der foreligger fra Danmark ialt 26 Bøilenaale af denne Art. De 18 høre til nye Fund eller have hidtil ikke været fremme; dog ere de fleste søndrede og kun delvis bevarede. De 8 ere allerede afbildede¹; de svare til det ene eller det andet af de hidtil ikke omtalte Stykker, der her alle skulle nævnes, idet de dels ere af særlig Vigtighed i denne Undersøgelse, dels ere saa mærkelige ved den Førsteplads, de indtage.

Fig. 33. Bøilen er trind og skraat riflet. Hovedet dannes af en simpel Udvidelse, bagtil hvælvet. Ombøjningen under Hovedet er fuldstændig bevaret. Mus. Nr. B 4309.

Fig. 33. $\frac{1}{1}$. B 4309.

Et Stykke, der ganske ligner frg., baade med Hensyn til Naalehovedet og til Bøilen. Mus. Nr. 18310.

Et lignende Stykke, kun Bøilen bevaret. Samme Fund.

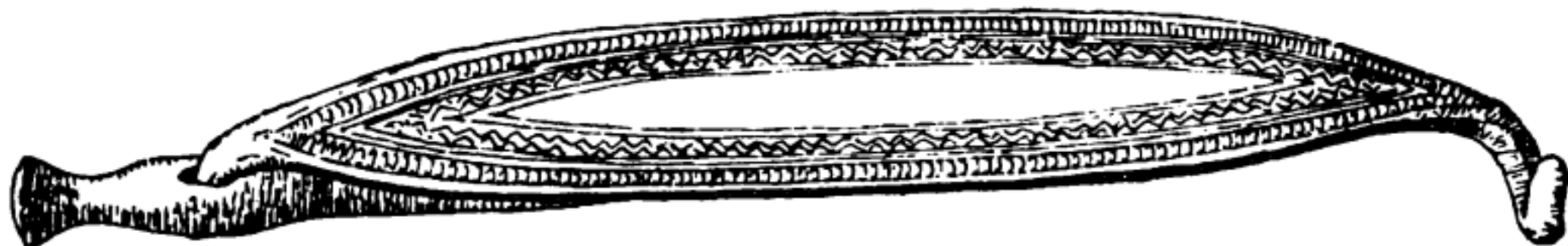

Fig. 34. $\frac{1}{1}$. B 1429.

Fig. 34. Bøilen 0,015 M. bred ved Midten og tilspidset mod Enderne, prydet med en fin Perlerække og en Zikzaklinie; Fodenden er fuldstændig bevaret. Naalehovedet er simpelt udvidet og fladt afsluttet. Mus. Nr. B 1429. Se Aarb. f. nord. Oldk. 1891, Fund 27.

Bøile som frg., men 0,018 M. bred; Hovedet ikke bevaret. Mus. Nr. B 4237. Se Aarb. 1891, Fund 77.

Fig. 35. Bøilen som frg., men kun 0,01 M. bred, prydet med Perle-

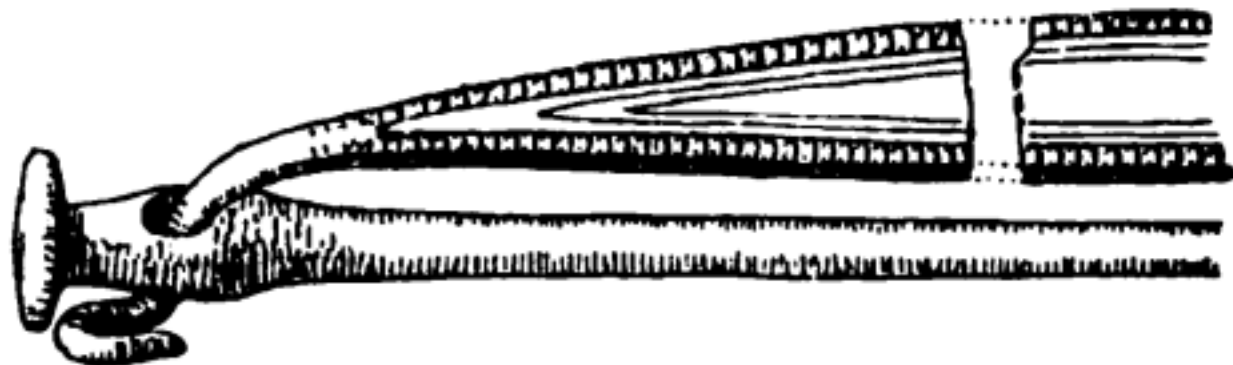

Fig. 35. $\frac{1}{1}$. B 4633.

¹ •Ordning•, 11. Aarb. f. nord. Oldk. 1871, S. 24, Fig. 18. Sehested, Archæol. Undersøgelser, 1884, Pl. 28. Boye, Egekister, 1896, Pl. 5, 12, 15, 22.

rækker og Linier. Hovedet dannes af en lille, flad Knap; Ombøiningen nedenunder er fuldstændig. Mus. Nr. B 4633.

Fig. 36. Bøilen som frg., 0,008 M. bred, med Perlerække mellem Linier. Naalehovedet fladt afsluttet. Mus. Nr. B 8900.

Fig. 36. $\frac{1}{1}$. B 8900.

Fig. 37. Bøilen dannes af et smalt Baand med samme Bredde gennem hele Længden; langs Kanterne en Perlerække;

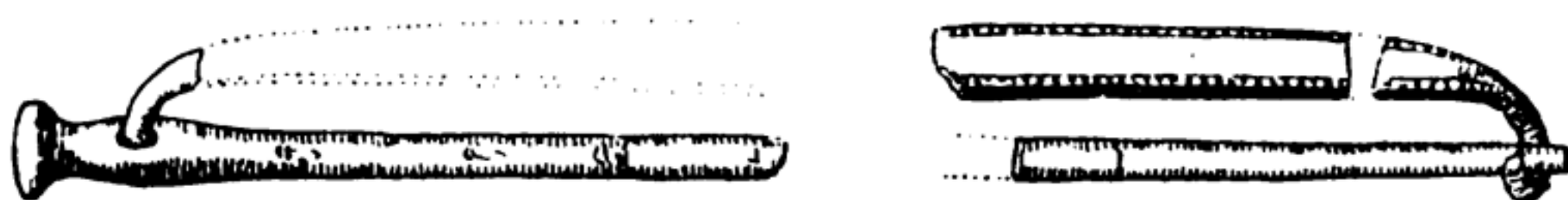

Fig. 37. $\frac{1}{1}$. B 2244.

Fodenden er fuldstændig. Naalen har været mindst 0,11 M. lang. Mus. Nr. B 2244. Se Aarb. 1891, Fund Nr. 23.

Fig. 38. Bøilen som frg., dannet af et smalt og tyndt Baand, med en fremtrædende, riflet Liste gennem Midten.

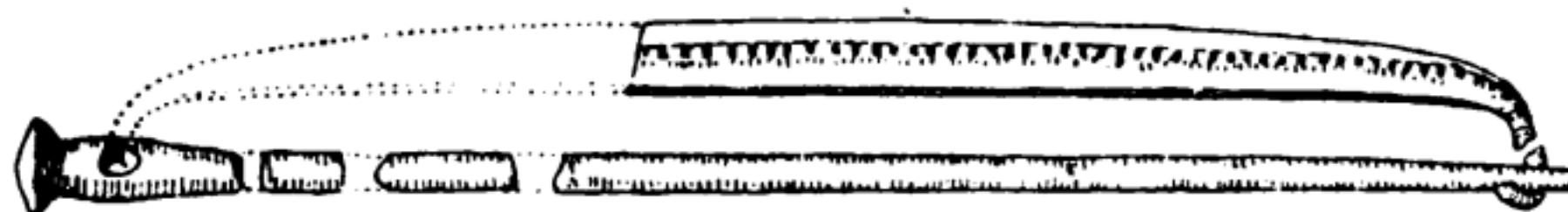

Fig. 38. $\frac{1}{1}$. B 7139.

Hovedet er fladt hvælvet bagtil. Af fineste og omhyggeligste Forarbeidning. Mus. Nr. B 7139.

Bøilen som frg. og af ligesaa zirligt Arbeide; Perlerækker mellem Linier. Hovedet ikke bevaret. Mus. Nr. B 7697.

Fig. 39. Bøilen som frg., med 3 fintrifledede Lister efter Længden; fuldstændig bevaret ved Hovedenden. Naaleho-

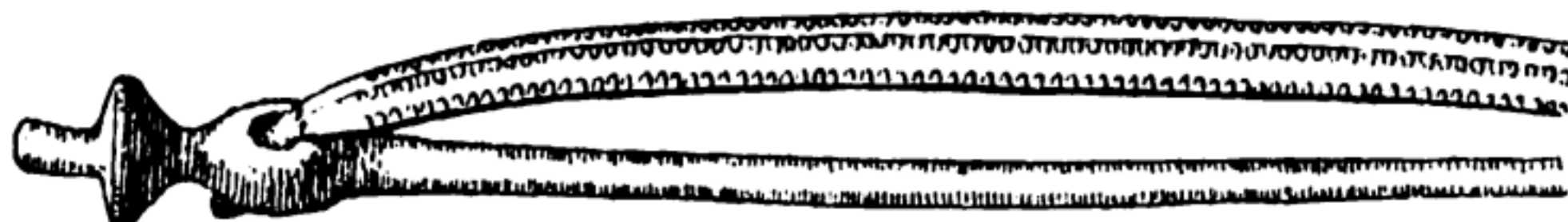

Fig. 39. $\frac{1}{1}$. 17312.

vedet dannes af en knapformet Udvidelse, fra hvis Midte der udgaaer en Tap. Mus. Nr. 17312.

Bøilen dannes af et endnu smallere Baand; Hovedet bestaaer i en simpel Fortykkelse, der er fladt afsluttet. Mus. Nr. B 1916.

Fig. 40. Bøilen baandformet, med koncentriske Kredse om et Midtpunkt og med Indskjæringer fra begge Kanter mellem

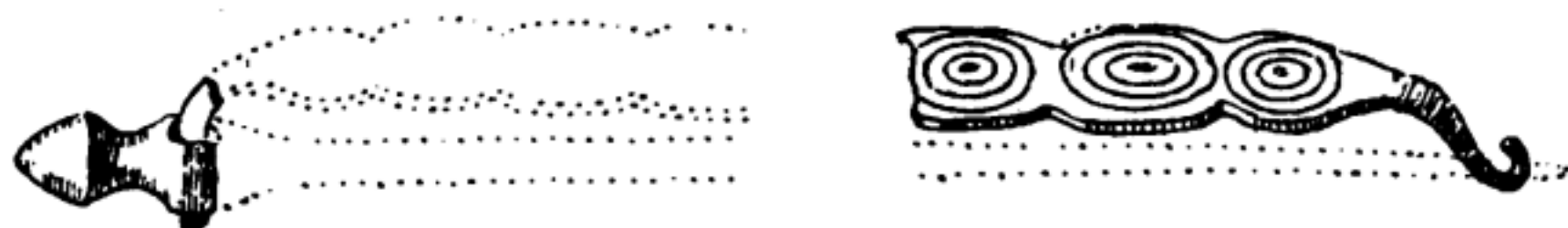

Fig. 40. $\frac{1}{1}$. B 8899.

Kredsene. Fodenden er fuldstændig; men Ombøiningen er dreiet modsat af, hvad der sees paa alle de andre Stykker. Hovedet spidst afsluttet. Meget spinkelt og fint Arbeide. Mus. Nr. B 8899.

Bøile som frg.; Hovedet ikke bevaret. Mus. Nr. B 2243.

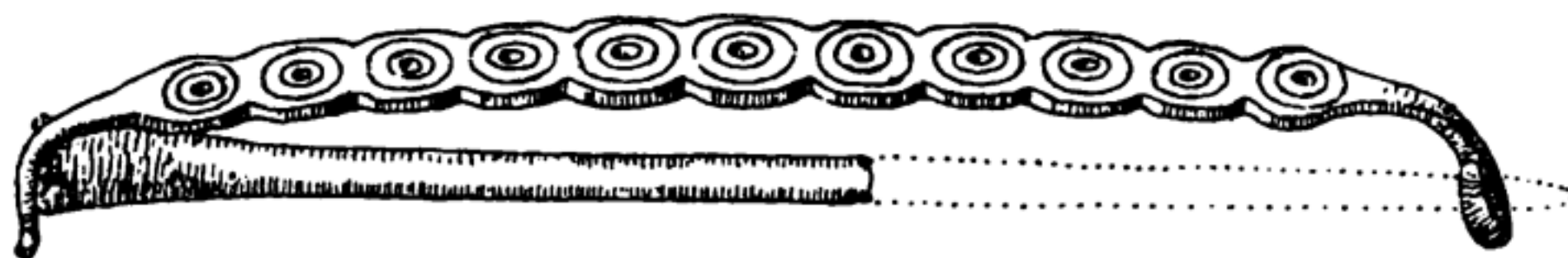

Fig. 41. $\frac{1}{1}$. 17312 bis.

Fig. 41. Bøilen som frg., men smallere; Ombøiningen ved Naaleleiet er fuldstændig bevaret. Naalens Hoved og Spids afbrudte. Mus. Nr. 17312 bis.

Naal, hvis Hoved dannes af en lille, fremspringende, flad Plade; Længden over 0,18 M. Ingen Bøile. Mus. Nr. B 5800.

Fig. 42. To ensdannede Naale, hvis Hoved er halvkugleformet over en fremspringende Liste; af fineste Forarbeidning. Bøilerne ikke bevarede. Mus. Nr. B 7287.

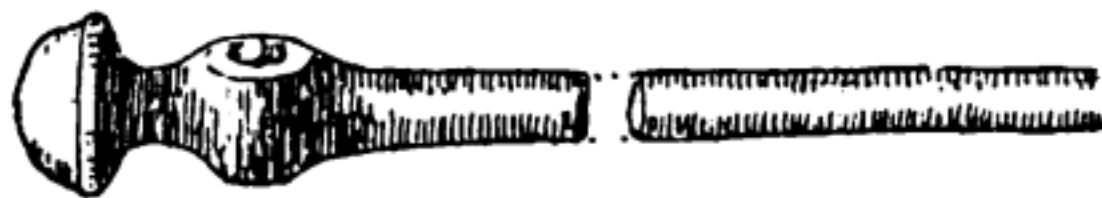

Fig. 42. $\frac{1}{1}$. B 7287.

Foruden de her opregnede Stykker fra de nuværende danske Egne kjendes nogle faa fra Sverige, fremdeles enkelte fra Sønderjylland og hørende til vel oplyste Fund fra Øen Sild, samt nogle faa fra Holsten, Meklenburg og Hannover¹.

¹ Montelius, Tidsbestämning: Typen c. S. 71 og 201 flg.; Fig. 42 og 43 paa Pl. 2. Splieth, Bronzealterfunde, Typen 50. Jahrbuch des Provinzial-Museums zu Hannover, 1908, Pl. 5.

At disse Naale danne en egen, ældste Række, freingaaer af, at de ikke træffes sammen med de Bronzer, der ledsage en anden, yngre Bøilenaal — i den 4. Tidsgruppe —, men derimod med særegne og ældre Bronzesager, der nedenfor skulle fremføres. De ere jo ret forskellige, hvad der for en Del maa bero paa, at de ikke ere ganske samtidige; sikkert spænde de over en længere Tid. Dette seer man ogsaa paa de ledsagende Former, der betegne noget ældre og yngre Stadier, som dette skal vises. Men for en Del kan vel ogsaa Bevægeligheden i Form og Forarbeidning komme af, at det nordiske Bronzearbeide paa dette tidlige Stadium endnu var i sin Dannelse, og at man samtidig paa de forskellige Steder har forsøgt sig paa forskjellig Vis; noget tydeligt herom sige imidlertid Findestederne ikke, og ligesaa lidt skal der for Øieblikket ytres noget om, hvad der er ældre og hvad yngre blandt de afbildede Former.

Her hævdes kun, at disse Bøilenaale med rundt Hoved staa ældst i den hele Række, og at der i Norden ikke kan paavises Forstadier eller Tilløb til at danne denne Form. Men om saadanne ikke skulde findes andetsteds, i Norditalien, har allerede været paa Tale, vel ikke for denne, men for den nærmest yngre Form¹. Ligesaa nær ligger det at antage, at visse norditaliske Naale med rundt Hoved som ved vore og med en Udvidelse nedenunder, der er gjennemboret med et Hul — derimellem nogle, der ganske ligne de nordiske — have dannet Grundlaget for vore Former². Gjennem Hullet gik oprindelig en Snor eller et Baand, der i Forbindelse med Naalen dannede et Lukke for Klædningen; dette har allerede været fremsat³. I Norden er da dette Baand af Uld, Læder eller Plantestoffer blevet erstattet af en Bøile af Bronze, der

---

¹ Ingvald Undset, i Zeitschrift für Ethnologie, 1886, S. 5 og 1889, S. 209. Montelius, Tidsbestämning, S. 177. ² Zeitschrift für Ethnologie, 1889, S. 209, Fig. 10 og S. 210, Anm. Montelius, L'Italie, I, Pl. I, 11; Pl. XVI, 17. ³ Vierter Bericht d. Kommission f. prähist. Typenkarten, i Zeitschrift für Ethnologie, 1907, S. 805.

jo i Enkelthederne snart minder om en Snor, snart om et fladt Baand. Saaledes maa de ældste nordiske Bøilenaale være dannede, og dette er skeet enten etsteds i Danmark eller i Nord-Tydskland; længere sydpaa er denne Form ialfald endnu ikke bleven paavist.

Nordiske Sværd og Dolke.

Naar Sværd eller Dolk ledsager disse Spænder, kunne de tydelig adskilles fra de noget yngre i den 4. Gruppe. Ikke at Forskjellen er iøinefaldende; dette fremgaaer alene deraf,

Fig. 43. $\frac{1}{1}$. 12151.

at den hidtil ikke har været seet — hvad der er let seet i vor Bronzealder, er forlængst blevet bemærket. Kun det fineste, men derfor ikke betydningsløse staaer tilbage, og hertil hører Forskjellen mellem den 3. og den 4. Gruppens Vaaben. Vanskeligere at se den er det dog ikke end, at den engang iagttagen — helst dog ikke paa Afbildninger, men paa selve Bronzerne — ikke fremtidig vil undgaa Opmærksomheden.

Grundlaget for at faa Øie paa det for denne Tid særlige giver en Del af de store Egekistefund, der høre til Nationalmuseets første Prydelser, og som alle have været offentliggjorte med Afbildninger, der dog ikke ganske tillade at op-

fatte de smaa Forskjelligheder, hvorpaa det her kommer an. Fire af Fundene, nemlig Kvindefundet fra Borum Eshøj og Mandsfundene fra Guldhøj, St. Kongehøj og Toppehøj¹, indeholde en Dolk eller et Sværd, og tre af dem tillige en Bøilenaal af ældste Art. Ved

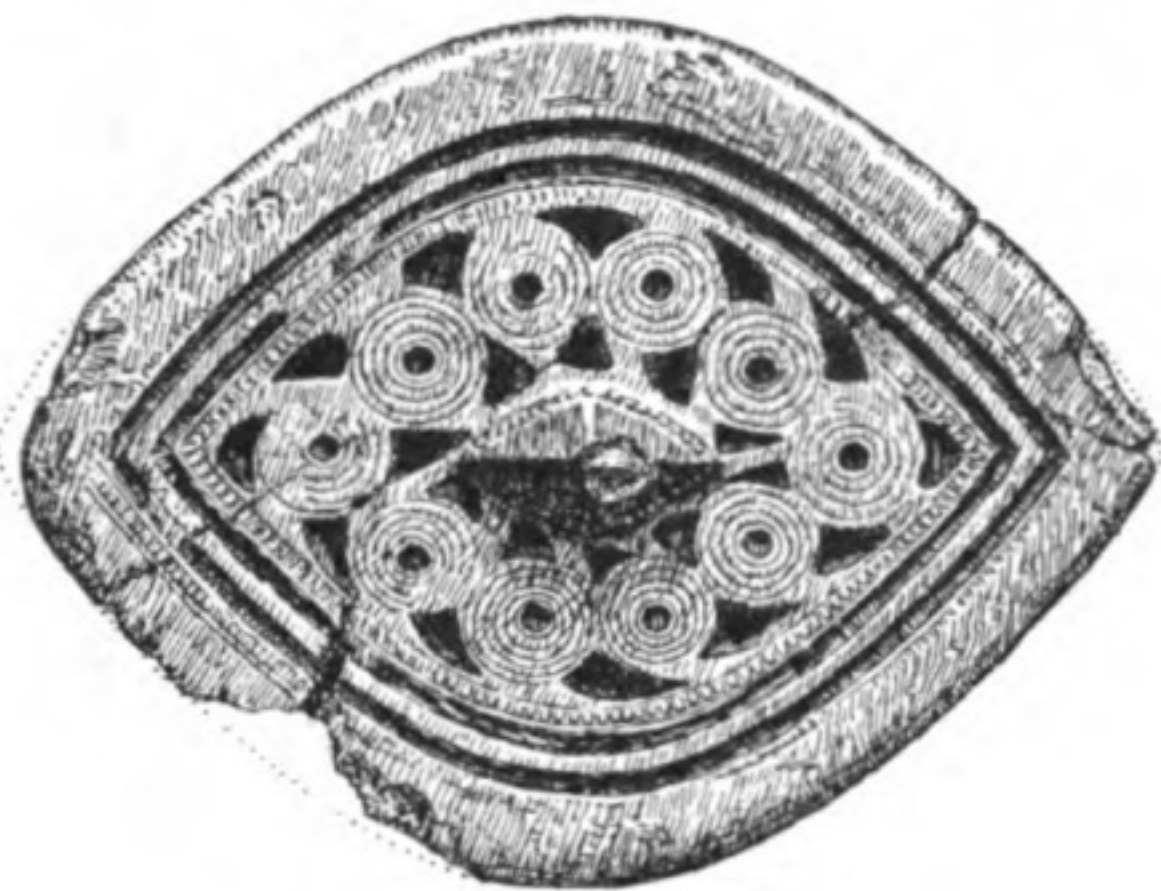

Fig. 44. $\frac{2}{3}$. B 626.

Fig. 45. $\frac{2}{3}$. 19736.

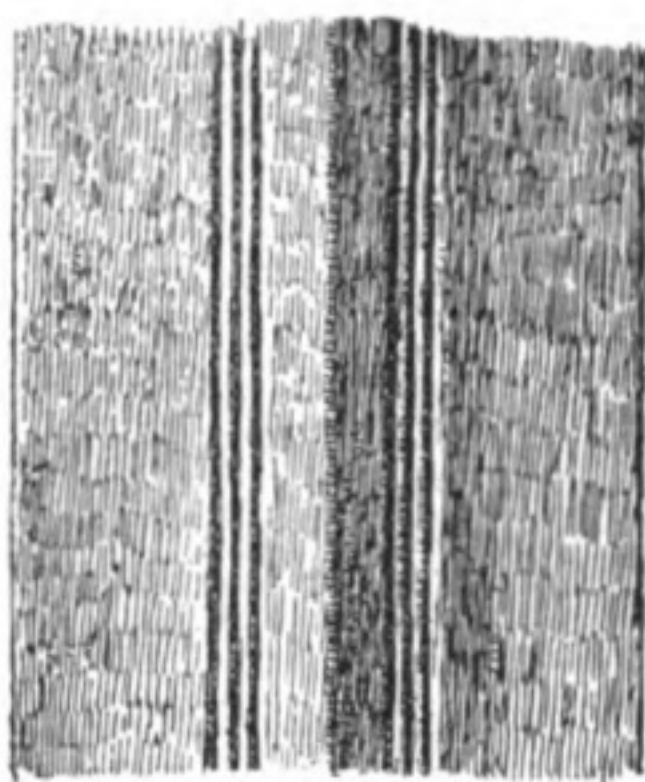

Fig. 46. $\frac{2}{3}$. 25714.

at fastholde de eiendommelige Træk ved disse Vaaben, der ere tidsbestemte ved Bøilenaalen, vil det let findes, hvad der iøvrigt er samtidigt, selv om det ikke har været ledsaget af en Bøilenaal, og det vil da sees, hvorledes den 3. Gruppens Vaaben skille sig fra den nærmest ældre og yngre Gruppens.

Sees først paa Grebet, der sjældnere er helt metalstøbt, men oftest kun har Endeknap af Bronze, da fastholdes lettest det iøvrigt ube-

tydelige Træk, at Midtpunktet i Knappen træder stærkt frem som en smal Kam eller en tilspidset Top, oftest med lindseformet Plan, snart i selve dette Fremspring, snart i den omgivende Basis (Fig. 43—44). Ogsaa hele Knappens Flade er mere eller mindre lindseformet eller rhombisk med afrundede Hjørner, og selve Haandgrebet var ikke helt om rundt, men fladere paa modstaaende Sider, saaledes at Tværsnittet var lindseformet. Enhver, der er fortrolig med finere Formundersøgelser, vil se, at disse Grebknapper slutte sig til de foran under

¹ Boye, Fund af Egekister, Pl. 12, 15, 17, 22.

2. Gruppe omtalte som en opadgaaende Fortsættelse. Og til den anden Side, i den 4. Gruppe, er det toppede Midtparti blevet fladt, det ovale og kredsrunde i Formen har afløst det lindseformede. Paa samme Maade staaer det med Klingerne. Gjennem Midten ligger en fladt vinkelbøiet Stribe mellem Ægge, der ere tyndthamrede indtil en bestemt Linie, men i en større Brødder end ved de ældre Vaaben (Fig. 45), eller der kan være en fremtrædende, mere eller mindre skarp Ryg eller Fold (Fig. 46). Nedadløbende Linier kunne findes, mest dog enkeltvis eller i nogen Afstand fra hinanden og ofte dannende en Slags flad Aftrapning. De yngre Sværd, i 4. Gruppe, der have en fladt afrundet Stribe gennem Midten, skilles let fra disse, som her vise en Ryg, Fold eller Kant.

Til Exempel afbildes endnu Dolken Fig. 47, der formentlig viser det første Skridt bort fra det ældre i 2. Gruppe: de 5 ret svære Nagler til Fæstet, den brede Ægstriben, det fladt vinkelbøiede Midtparti i Klingen. Metallet er forandret til en kridtagtig, ikke længere metallisk Masse, men med glat og blank Overflade; desuden fandtes Dolken brudt i mangfoldige Stykker, der dog have kunnet sammensættes, saaledes at Bladet er fuldstændigt. Af Fæstet optoges kun ubetydelige, opløste Rester; men 12 smaa Søm med spinkel Stilk og massivt, konisk Hoved laa tæt sammen, i en 0,043 M. bred Kreds, 0,085 M. fra Dolkens øverste Rand; de maa have været anbragte omkring Grebknappen. I samme Grav optoges de to Bøilenaale Fig. 36 og 40.

Fig. 47. $\frac{2}{3}$. B 8901.

Der kan imidlertid udpeges en Del Vaaben, som kun usikkert kunne henføres til denne Gruppe, ligesom der ogsaa findes Blandingsformer, med Fæste som i 3. Gruppe, men med Klinge som i den 4. Der er da her, som ellers i den hele Række af paa hinanden følgende Stadier indenfor Bronzealderen, ikke Tale om en brat Standsning eller Afbrydelse, saaledes at der kunde trækkes en skarp Delingslinie. Tværtimod er Alt jævnt, fortsat Udvikling og Forandring. Kun ved Yderpunkterne træder Forskjellen mellem det ældre og det yngre tydelig frem.

Der foreligger dels tarveligere Vaaben med punslede Spiraler paa Grebknappen, dels en Række prægtige Sværd med rig Dekoration, ogsaa i fordybet og gennembrudt Arbejde til Indlægning (Fig. 44). Den hele Behandling er fortræffelig og nok saa tiltalende som i den følgende Tid. Førstearbeidets Strenghed og Knaphed er fuldt saa meget værd som den senere Fylde; den forsigtig-kjærlige Behandling opveier den kommende store Lethed og Færdighed. Koncentriske Kredse om et fordybet eller gennembrudt Midtpunkt, Spiralerækker og de saakaldte falske Spiraler, bestaaende af Kredse, der forbindes med Linier, findes Side om Side (se Fig. 43 og 44). Alle tre Elementer fandtes allerede i den 2. Gruppe; hvad der er ytret om, at de vise en skridtvis Udvikling i Norden, holder da ikke Stik. Forestillingen herom grunder sig paa Spekulation, men ikke paa Fakta, og har der overhovedet nogensinde været en saadan fremadskridende Ornammentudvikling, da har den ligget langt forud for Indførelsen af disse Motiver til Norden, hvor de alle optræde samtidig. Guld er undertiden anvendt til Belægning i Striber, som ved Sværdknappen Fig. 43 imellem de to fordybede og indlagte Linier, der følge Yderkanten. En enkelt Gang, ved en Sværdknap ganske som Fig. 44, er der indsat Guldstifter, der gaa igjennem Midtpunktet i hvert af Kredsfelterne, og som tillige med en vis indbyrdes Afstand ere anbragte i en dyb Rende indenfor Kanten, hvor der var indlagt et særligt Metal, vist-

nok Kobber¹. Forskjellen i Enkelthederne ved alle disse i det væsentlige ensdannede Vaaben er ikke ringe og, som foran ytret om Bøilenaalene, spænde de vistnok over en længere Tid, i hvilken den nordiske Bronzeindustri gjennemgik en søgende Udvikling. Først i den næste Tidsgruppe og endnu mere i den atter følgende træffes disse fastslaaede Typer, der mangfoldiggjøres saa at sige uden Forandring.

Ogsaa selve Antallet siger, at det her omhandlede Stadium staaer mellem den 2. og den 4. Gruppe. Der foreligger mere fra 3. Gruppe end fra hin, men betydelig mindre end fra 4. Gruppe; først ved denne og den paafølgende kan der næsten tales om Masse-Produktion. I Museet i Kiel er Forholdet tilsvarende. Baade den 2. og den 3. Gruppe ere repræsenterede, men særdeles svagt; fra den 4. Gruppe findes derimod en hel Del. Nationalmuseet er dog det eneste Sted, hvor der foreligger saameget, at de tre Grupper komme til at staa tydelig overfor hverandre.

Indførte, italiske Sværd.

Ved Siden af de omhandlede, absolut nordisk formede og ornamenterede Vaaben staa andre, ganske afvigende baade i Fæste og Klinge, i Form og Bygning, og ikke udstyrede med Ornamenter, skjøndt de ere af fortræffelig og omhyggelig Forarbeidning. Saa forskjellige fra hine skulde de siges at være fremmede og indførte.

Det er Sværd med Grebtunge ligesom de nedenfor omhandlede yngre Vaaben, fra hvilke de hidtil ikke have været adskilte. Meget fremtrædende ere Kjendemerkerne heller ikke, dog tydelige nok, naar de engang ere bemærkede: Fig. 48—50.

Haandgrebets Sider bøie noget udad ved Midten, saaledes at det her er lidt bredere; i dette Parti findes ingen Nagler, hvad der særlig skiller disse Sværd fra de yngre, i 5. Gruppe. Den øverste Del af Klingen er meget bred og Sidekanterne stærkt udbuede; her findes sædvanlig to Nagler

¹ Mus. Nr. B 8475.

til hver Side. Langs Haandgrebet hæve Sidekanterne sig stærkt og ere meget tynde, sikkert udhamrede; Randene ere tillige noget indbuede for bedre at kunne fastholde Beklædningen

Fig. 48. $\frac{1}{2}$. MDCCLXXX.Fig. 50. $\frac{1}{2}$. 8979.

paa Grebet. Ved en Del af disse Sværd er der bevaret endog betydelige Levninger af denne Beklædning, dels Horn, dels Bly. Dette i Norden saa sjældne Metal er fundet og chemisk bestemt paa ialt 10 saadanne Sværdfæster i Nationalmuseet og vilde kunne konstateres ved flere i andre danske Samlinger¹. Ofte sees blot ubetydelige Rester; kun i et enkelt

¹ Dr. Olshausen har Fortjenesten af først at have iagttaget og undersøgt Blybelægningen, se Verhandl. d. Berl. Gesellsch. 1883, S.105; 1884, S.535.

Tilfælde er Blyet endnu ganske metallisk; sædvanlig er det forandret til en gullig eller graalig Masse, poret eller bladdelt. Fig. 50 viser Blyet tydelig, men delvis bortsmuldret; paa et enkelt Stykke har det sin oprindelige, jævne og sammenhængende Overflade.

Det skjønnes, at Grebets Beklædning har været indrettet paa følgende Maade. Mellem de opstaaende Kanter har der ligget en Hornplade, som nederst mod Klingen var afsluttet i en aaben Bue. Her sluttede Hornet umiddelbart og fladt til Bronzen. Opad gennem Grebet var Hornpladen derimod udbuet for at danne et godt, tykt Haandfang; Hornet gik ind under Sidekanternes Rande, men var ikke tykt nok til at naa helt ned til Grebets Flade. Der var et Mellemrum, og dette er blevet udstøbt med Bly, som flydende blev hældt ind fra Enden af Fæstet. Ved enkelte Sværd findes der svage Rester af Bly ogsaa udvendig paa Sidekanterne, og deri spores Mærker af smalle Baand, hvis Udlinier tydelig sees. Fæstet har altsaa været omviklet til yderligere Fastholdelse af Hornet. Blyet maa ved Oxydation være ført ud fra sin Plads og har da afleiret sig under Baandene, før de ganske opløstes. Herefter forstaaes det, hvorfor Hornpladen kun forneden var fastgjort med Nagler: her kunde der jo ikke anbringes en Bevikling; opadtil, hvor Hornet var tilstrækkelig fastholdt af Baandene, behøvedes Naglerne ikke. Disse og de øvrige Enkeltheder anføres nærmest for at fremhæve og forklare, hvad der skiller disse ældste Sværd fra de nedenfor omtalte yngre.

Hermed maa fortsættes for Klingernes Vedkommende. De ere dels meget lange, indtil 0,63 M., dels kortere — enkelte saa korte, at Vaabnet maa

Fig. 49.

 $\frac{1}{5}$.

MDCCLXXX.

betegnes som en Dolk; dette beroer dog sikkert paa, at Bladet er blevet overbrudt og derefter paany tildannet. Gjennem Midten løber en smal, meget fremtrædende Fortykkelse, flad eller afrundet opadtil, kun sjældnere ledsaget af en enkelt, fordybet Linie. Denne Fortykkelse naaer helt op til den smalle Del af Grebet. Til begge Sider ligger et bredt, meget tyndt udhamret Ægparti. Klingerne ere smalle, uden nogen kjendelig Udvidelse gennem hele Længden.

Som disse Sværd uden Vanskelighed gjenkjendes mellem samtlige andre Former med Grebtunge, saaledes sees det ogsaa strax, at de ere fra anden Tid: de ere aldrig optagne sammen med de Sager, der saa ofte have ledsaget de almindelig forekommende Sværd med Grebtunge af 5. Tidsgruppe. Ogsaa angive enkelte Fund bestemt, at de henhøre til den her omhandlede 3. Gruppe. I to af de store, alt publicerede Egekistefund foreligger et saadant Sværd ved Siden af de ældste Bøilenaale¹, og endnu et tilsvarende Vaaben er optaget i Forbindelse med Bøilenaalen Fig. 42 foran. Vel ere disse tidsbestemmende Fund kun faa; men det hele Antal Sværd er heller ikke stort. I Nationalmuseet kan til denne Form henføres: 12, i andre danske Samlinger: 5, i Kieler-Museet over en halv Snes Stykker.

Men stort nok er Antallet dog til, at det har Interesse at faa det afgjort, om Sværdene virkelig ere indførte, hvad den udprægede Forskjel fra de samtidige, utvivlsomt nordiske Former lader formode, og i saa Fald, hvorfra de ere hidførte. Skulde det være fra Italien, da vilde dette være en betydelig Støtte for den her fremførte Anskuelse om en stærk italisk Indflydelse i den tidlige Bronzealder. Som den 1. og 2. Tidsgruppe have deres italiske Sværdformer, vilde disse være de Vaaben, der indførtes i den paafølgende 3. Gruppe. Men Beviset herfor maa skaffes.

Udstøbningen med Bly i Fæstet vidner om en særdeles

¹ Boye, Egekister, Pl. 5 og 22.

let Adgang til dette Metal, siden det er benyttet til en skjult Udfyldning, hvortil en almindelig Kitmasse ligesaa godt kunde være anvendt; men at Bly skulde have staaet saaledes til fri Raadighed her i Landet, vilde være høist forunderligt, som der jo ogsaa foreligger yderlig lidt, der viser, at dette Metal overhovedet var anvendt¹. En Udstøbning med Bly er ikke truffen paa noget nordisk formet Vaaben og, bortset fra de her omhandlede, kun paa et eneste Sværd fra Danmark, og dette er afgjort indført fra Italien². Disse Forhold fortjene dog at nævnes; men afgjørende ere de ikke. Det vilde det derimod være, om der kunde anføres blot et eneste tilsvarende Sværd, fundet i Italien.

Paa en Forespørgsel herom har Prof. Louis Pigorini med stor Velvillie sendt en Afbildning, Fig. 86 ndfr., af det Sværd fra Italien, der efter hans Skjøn kommer de nordiske nærmest. Det er kjøbt 1879 i Florens. Et meget lignende, der er afbildet i *Notizie degli Scavi*, 1895, S. 256, er fra Provindsen Aquila i Mellemitalien. Begge Sværd ligne de nordiske en Del, navnlig deri, at der ikke findes Nagler i Grebtungen. Men Fæstet er ikke saa bredt ved Midten, og heller ikke med Hensyn til Klingen er Ligheden saa nøie, at der kan sluttes til en fælles Fabrikation. Det er øiensynligt, at disse italiske Sværd ikke høre sammen med de her omhandlede fra Danmark. Derimod kunne de sammenstilles med andre, vistnok noget yngre, der skulle omtales nedenfor under 4. Gruppe.

Men kan der saaledes for Tiden ikke fra Italien paavises noget nøie tilsvarende Sidestykke til vore Sværd af 3. Gruppe, saa er det dog muligt ad Omveie — dels ved Hjælp af enkelte Fund i Udlandet, dels gennem Ræsonnement — at godtgjøre, at de her omhandlede Sværd i danske Fund ere af italisk Oprindelse.

¹ Verhandl. d. Berliner Gesellsch., 1883, S. 95.

² »Ordning«, 392. Verhandl. d. Berliner Gesellsch., 1884, S. 535; her anføres ogsaa et tilsvarende Sværd med Blyudfyldning i Fæstet.

³ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1909.

Findes tilsvarende Vaaben ikke i den nærmere Zone norden om Italien, hvorigjennem Forbindelserne maa være gaaede, da vil man selvfølgelig være betænkelig ved at an-

Fig. 51. $\frac{1}{2}$.

tage en Indførsel til Norden, hvor fremmed en Stilling Sværdene end synes at indtage mellem de nordiske Bronzer. Foreligge derimod mange saadanne Sværd fra Mellemeuropa, da maa de naturlig bestemmes som hjemmehørende i disse Lande. Men er det saa, at der fra Østerrig-Ungarn findes ganske enkelte Sværd, der ere identiske med de i Norden fremdragne, da maa baade disse og hine antages at være udgaaede fra Italien. Navnlig i Ungarn er der gjennem lange Tider indsamlet saa talrige Bronzesværd, at et ganske isoleret staaende Stykke angiver sig selv som fremmed overfor de lange Rækker af velbekjendte hjemlige Former, især da naar tilsvarende Stykker forekomme i den langt fjærnede nordiske Kreds. Findes der — ikke mange, men — ganske enkelte af disse Sværd i Mellemeuropa, da maa der have været et fælles Fabrikationssted baade for dem og for de nordiske, og dette kan kun være Norditalien. At Udførslen skulde

være gaaet i modsat Retning, fra Norden til Mellemeuropa, er ganske uantageligt, naar Talen er om den tidlige Bronzealder.

Paa Grundlag af dette Ræsonnement rettedes en Forespørgsel ledsaget af en Række gode Photographier til Museerne i Wien og Buda-Pest om, hvad der kjendes af tilsvarende Bronzesværd, og udførlige Svar ere med stor Imødekommenhed givne af Prof. J. Szombathy og Dr. L. v. Márton.

I den forhistoriske Afdeling af K. K. Hofmuseum fore-

ligger kun eet Sværd, Fig. 53, der kommer de nordiske nær. Klingens Form og Tværsnit, det at Fortykkelsen gennem Midten naaer høit op, den stærke Udvidelse foroven og Manglen af Nagler i Grebpladen frembyder en stor Lighed; dog er Grebet ikke bredere ved Midten. Sværdet stammer fra en østerrigsk Privatsamling, og Findestedet kjendes ikke.

Fra Nationalmuseet i Buda-Pest modtoges Meddelelse om Sværdet Fig. 51—52, der er fundet i Kom. Békés. Ligheden i alle Enkeltheder med de nordiske er meget stor. Dette gjælder ogsaa om et andet Stykke, hvis Findested vel ikke kjendes, medens det dog efter Forholdene maa antages at være fra Ungarn. To andre afvige kun ved, at der er tre Nagler til hver Side; et af disse har Rester af Bly paa Grebtungen. Andre herhenhørende Sværd fra Ungarn kjendes ikke.

Kunde samtlige Museer mellem Alperne og Østersøen eftersees, vilde der nok hist og her findes et tilsvarende Sværd. Men de anførte ere tilstrækkelige for, hvad der her søges godtgjort; det vilde være nok at have blot et eneste Sværd fra Mellemeuropa, der sees at være af samme Fabrik som de i Norden fremdragne. Om dette nu er Tilfældet med de nævnte Stykker i Wien og Buda-Pest, derom kan der naturligvis reises Tvivl. Ved Siden af Lighed vise de ogsaa Ulighed; men denne er ikke større end mellem de enkelte Sværd indenfor den nordiske Række. Absolut Identitet træffes sjælden ved de gamle Bronzer. Der sees

Fig. 52.

 $\frac{1}{5}$.

Fig. 53.

 $\frac{1}{5}$.

4*

ikke rettere end, at disse i Mellemeuropa isoleret staaende Sværd, efter det ovenfor fremsatte Ræsonnement, give Bevis for, at de tilsvarende Sværd i Norden ere indførte fra Italien.

Men saamange i Norden — saa faa i de Lande, der laa Fabrikationsstederne nærmest, og fra selve Italien? Et lignende, undrende Spørgsmaal kan man imidlertid rette mod hele den ældre Bronzealder i Danmark. Det er et Faktum, at rige Gravfund fra denne Periode navnlig indeholdende Sværd foreligge fra det lille Omraade i Norden, væsentlig de gammeldanske Egne, i større Antal end fra alle Lande tilsammen baade mod Syd og mod Vest i Europa. Herfor kan ingen anden Forklaring gives end tidligere: De danske Landes Beliggenhed og Form, deres Klima, Jordbund og Strande havde allerede i Stenalderen begunstiget Dannelsen af en talrig, lykkelig stillet og efter Oldtidsforhold høitstaaende og udviklet Befolkning, som derefter i den ældre Bronzealder fornemlig gennem Udførslen af Rav forskaffede sig fremmede Metalsager i Mængde og tillige reiste en hjemlig Bronzeindustri af stort Omfang. Dels de samme, dels andre Faktorer — saaledes Metaller i Stedet for Rav — hævede Folkene i Irland og Bretagne, i Ungarn og Schweiz til en lignende Høide i ældre eller yngre Afsnit af Bronzealderen.

Andre nordiske Former.

Om de øvrige Former, der ere samtidige med de omtalte, dels hjemlige, dels fremmede Vaaben, er ikke meget at sige. Sværdscederne have ikke været forsynede med Dopsko af Bronze, ligesaa lidt som denne træffes længere tilbage i Tiden. Den findes under hele Bronzealderens Forløb kun i 4. og 5. Tidsgruppe. Naar den store, runde Bælteknapp viser sig, er den af Træ¹, først i 4. Gruppe af Bronze². Træffes Rægekniven en enkelt Gang, har Grebet ikke, som stedse i de paafølgende Grupper, Form af et Hestehoved, men dannes af et simpelt, oprullet Baand³. Bæltekrogen er vel i det hele

¹ •Ordning•, 13 a.   ² •Ordning•, 13.   ³ •Ordning•, 17.

Fig. 54. $\frac{2}{3}$.
B 628.

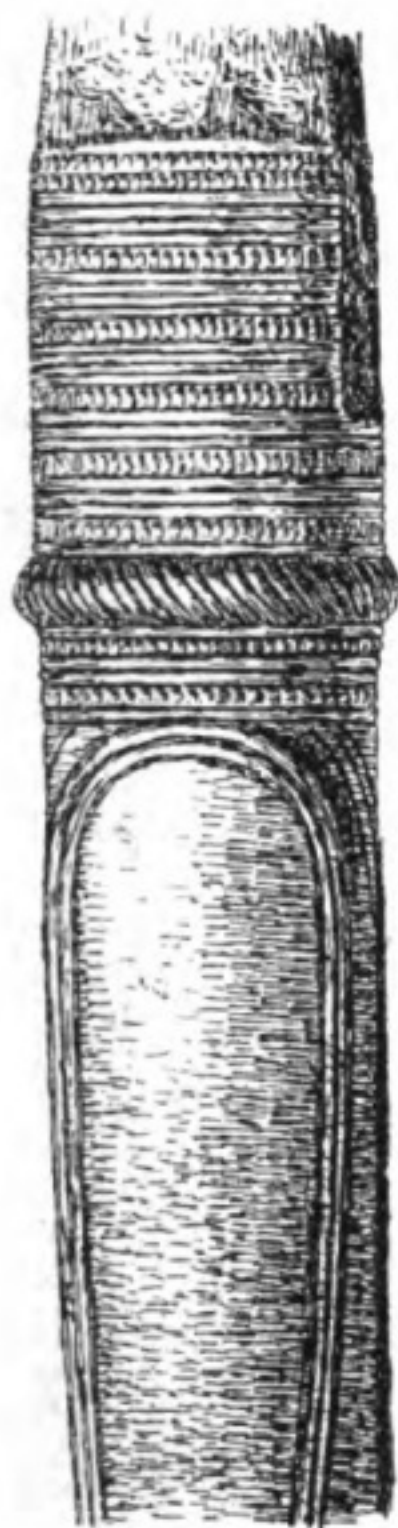

Fig. 55. $\frac{2}{3}$.
B 8893.

som i 4. Gruppe, med kort Bøile; men den runde Plade er som Regel ganske lille¹ og viser ikke den store Spiralslyngning, der senere er dens faste Ornament². Alle disse Smaaforskjelle fra det nærmest yngre ere vel forstaaelige. Kun Vaaben-Paalstaven behøver nogen Omtale. Det maa dog fremføres, hvad der haves til Oplysning om, hvorledes denne udpræget nordiske Form efterhaanden har naaet sit Høidepunkt i den 4. Tidsgruppe.

Blandt de ialt 6 Paalstave, der med Sikkerhed kunne siges at høre herhen, idet de ere optagne i Forbindelse med Vaaben af 3. Gruppe, have nogle en lignende simpel Form som det foran Fig. 24 afbildede, ældste Stykke, der overhovedet kan tidsættes. Dog findes nu forskjellige, lidet sammensatte Ornamenter og et, dog ringe fremtrædende Baand om Midten, som dette sees i Fig. 54³. Men der træffes ogsaa Stykker, der — som vist i Fig. 55 — have paa Siden en opadtil rundt afsluttet Tegning og derover et mere sammensat og fremtrædende Baand. Der synes at være to forskellige Rækker, fremkomne hver ad sin Vei. Den første turde være udgaaet fra lange, smalle Bronzeblade af lignende Art som Fig. 17

Fig. 56.
 $\frac{2}{3}$.
B 3778.

¹ Som: Boye, Egekister, Pl. 8, Fig. 11.   ² «Ordning», 37.

³ Se ogsaa Boye, Egekister, Pl. 15, Fig. 12; Pl. 22, Fig. 6.

foran; det dekorerede Baand om Midten svarer da til de Snore, der paa Forbilledet fastholdt Bladet til Træskæftet. En Øxe som Fig. 56 viser denne Dannelse paa et tidligt Trin, idet Midtpartiet tydelig gjengiver omviklede Baand: de i Støbningen udførte Tværstriber med deres vinkelbøiede Ryg ligne ganske de frit omlagte Bronzebaand paa Øxen Fig. 19. Stykket Fig. 56 er ikke sikkert tidsbestemt gennem andre sammen med det fundne Sager. Den anden Række, med opadtil afrundet Tegning paa Siderne, viser derimod øiensynlig tilbage til de almindelige, flade Øxeblade med Sidekanter, som »Ordning» 131 o. lign. Den samme Tegning sees paa Celterne foran Fig. 21 og 23; den faaer sin Forklaring, naar den antages at gjengive den øverste Ende af det simple Øxeblad — og den faaer da tillige Betydning som et Minde om Oprindelsen for den mere udviklede Paalstav. Man kan saa at sige se igjennem den senere Form tilbage til dens Begyndelse, da man paa en Maade afstøbte i Bronze det simple Øxeblad tillige med Beviklingen. Men Førstearbejderne ere ikke bevarede, som dette fandtes ved Celterne S. 22, kun de senere, kunstnerisk behandlede Øxer. En Slags Bekræftelse paa det her fremsatte kan man søge deri, at den opadtil rundt afsluttede Tegning tabes nedad i Tiden; den findes ikke paa den videst udviklede og rigest ornamenterede Paalstav i den 4. Tidsgruppe¹.

Kvindeudstyret.

Det er ikke tilfredsstillende at foretage en Fordeling af Kvindefundene til de forskjellige her paaviste Tidsgrupper indenfor Bronzealderens 1. Afsnit. Længst tilbage er der kun

¹ Kun i et enkelt Fund (Mus. Nr. B 8112) foreligger en Paalstav som Fig. 55, med opadtil rundt afsluttet Tegning paa Siden, sammen med en Form, der er yngre end 3. Gruppe, nemlig et Sværd med Grebtunge, hvori Nagler; denne Form træder stærkt frem i 5. Gruppe, men har vel ogsaa havt hjemme i den 4. Gruppes Tid (se S. 82 Anm. og 107). Under Hensyn til den korte Varighed, som maa antages for de forskjellige Tidsgrupper, er en saadan forsinket Forekomst af et enkelt Stykke ikke paafaldende.

ganske faa Fund, der med nogen Sikkerhed kunne tidsættes, og tiltager end Antallet ned igjennem Tiden, er der dog overalt langt færre Fund at arbejde med end fra de samtidige Mandsgrave, egentlig saa faa, at Inddelingen ikke har megen Betydning, og at den maa staa som svagt begrundet. At de gode og brugelige Fund ere saa faa og derfor Midlerne til at sondre efter Tiderne saa sparsomt forhaanden, er en simpel Følge af, at det hele Antal af Kvindefund fra Gravene ikke er stort. For c. 20 Aar siden forelaa c. 30 saadanne Fund¹, hvortil der senere er kommet en Snes Fund — et ganske ubetydeligt Antal i Sammenligning med Mandsfundene fra Bronzealderens første Afsnit. Der maa da fra hver af de fire Tidsgrupper kun blive faa af hine overfor mange eller dog flere af disse.

Dette Misforhold er allerede for lang Tid siden blevet paavist², og senere har det holdt sig uforandret. Noget, om end ikke ret meget, vilde der bødes herpaa, om ogsaa de Gravfund, der kun indeholde en Dolk, men ingen Bronzesmykker, henførtes til Kvindesiden, hvad der ikke vilde være ganske ubegrundet, idet det med Sikkerhed vides, at Kvinden oftere blev udstyret med en Dolk; men rigtig vilde denne Bestemmelse dog ikke være, idet ogsaa Manden gravlagdes med en Dolk. Muligt er det, at flere eller mange af de Grave, der ere fundne ganske blottede for Udstyr, have rummet Kvinder; men der er intet Middel til at afgjøre dette. Saa meget er i hvert Fald klart, at der i denne Tid var langt flere Mænd, som eiede et Sværd, end Kvinder, der havde Smykker — at der var langt flere Sværd i Landet end Smykker. Dette har kulturhistorisk Betydning: Kvinden kunde i den ældre Bronzealder indtage en høi og hædret Stilling, hvad der sikkert er udtrykt i det, at hun fremtraadte og ogsaa gravlagdes med anseelige og kostbare Smykker; men det var sjældent — eller dog langt sjældnere end, at Manden hævede sig op. Hovedmassen af Kvinderne har havt ringere Kaar.

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891.

² Anf. St. 1886, S. 297.

Om der mellem de gravfundne Dolke, der ere henførte til 1. Gruppe (S. 6), ere flere eller færre, der have tilhørt Kvinder, lader sig ikke afgjøre; ingen af dem har været ledsaget af Kvindeprydelser.

For 2. Gruppens Vedkommende nævntes foran enkelte Gravfund med Smykkesager; disse træffes ikke senere, og der er god Grund til at føre dem saa langt tilbage i Tiden (S. 26 flg.).

Til den 3. Tidsgruppe kan der med nogen Sikkerhed kun henføres 7 Fund, bestemte ved en Dolk af denne Gruppens Art,

Fig. 57. $\frac{2}{3}$. B 6586.

ved rundhovedede Bøilenaale og ved den brede, paalangs riflede Armring, afsluttet i Spiralopruhnungen, Fig. 57¹. Denne Ring foreligger ikke i yngre Fund; men den er sjælden — kun truffen i 5 Grave, hvad der egentlig er for lidt, til at

sønderligt kan bygges derpaa. Formen er øiensynlig beslægtet med en i Bøhmen almindelig forekommende Armring². Fundene af 3. Gruppe indeholde fremdeles de almindelige Kvindeprydelser: Bæltepladen og tilsvarende smaa Smykkeplader, samt Halskraven; men de ere af ringere Størrelse. Begge disse Former have Forløbere i den 2. Tidsgruppe (S. 27) og fortsætte sig nedad i Tiden³ (S. 86 flg.).

Fremmede Smaadolke.

Samtidig med de foran omhandlede Vaaben og andre Sager er fremdeles en Række smaa Dolkblade (se Fig. 58—60),

¹ Se ogsaa »Ordning», 54. ² Píč, Čechy předhistorické, Praze, 1900, 2, S. 98 og Plancher. ³ De nordiske Formers Oprindelse er endnu ikke paavist. Om Halskraven har Oscar Montelius ytret sig i Chronologie der ältesten Bronzezeit, S. 34, og Reinecke i Mittheil. d. anthropol. Gesellsch., Wien 1902, 32, S. 117. De i Památky archaeolog., Praze 1892, 15, Pl. 11, Fig. 7, og i Bonstetten, Recueil d'Antiquités Suisses, 1855, Pl. 10, Fig. 5, afbildede Stykker frembyde en virkelig Lighed med den nordiske Form.

Fig. 58. $\frac{2}{3}$.
B 7602.

Fig. 60. $\frac{2}{3}$.
B 5799.

der meget bidrage til at give den 3. Tidsgruppe et paafaldende blandet Præg, hidrørende fra Forbindelsen mellem indbyrdes høist forskellige, indenlandske og fremmede Sager. Dette uensartede i den ældre Bronzealder har tidligere ikke været bemærket; ogsaa ere disse Smaadolke først nu ret komne frem. Fæstede man Lid til den gængse Theori om, at Dolke hidrøre fra en ældre Tid end Sværd, maatte man sætte disse Dolkblade af ringe Størrelse længst tilbage, foran alle de øvrige Vaaben; og dog ere de ganske samtidige med den 3. Gruppens lange Sværd, som dette fremgaaer af Fundene.

Det er ganske eiendommelige Dolkblade, hvad dog Selvsyn kunde sige bedre end Ord. Thi nævneværdige Enkeltheder er der kun lidt af: Grebet har været af Træ eller Horn, uden Endeknap af Bronze, afsluttet mod Klingen i en lige Linie og fastholdt ved to 1—3 Mm. tykke Nagler. Bladet er foroven afrundet (Fig. 58) eller lige afskaaret (Fig. 60). Gjennem Midten er det fortykket og enten afrundet (Fig. 58) eller vinkelbøiet (Fig. 59); fordybede Linier findes ikke. Mere fæster Opmærksomheden sig ved, at Æggene ere særdeles tyndt udhamrede, saaledes at der fremkommer et smallere eller bredere Parti, der ligger lavere end Midtstriben;

Fig. 59. $\frac{2}{3}$.
B 8173.

herved kan der dannes svagt kjendelige Linier. Mest er det dog den særlig fine og smukke Forarbeidning, som giver disse Dolkblade deres Præg, de meget omhyggelig tildannede og afpudsede Flader, de yderlig tynde og skarpe Ægge, den ringe Størrelse af 10—15 Cm., og hele Vaabenets Skrøbelighed. Denne forøges nu ved, at Bronzen ofte er forandret til en hvidlig, kridtagtig Masse — hvad der vel er Grunden til, at disse Dolke næsten udelukkende fremkomme ved Museets Undersøgelser. Der er noget ved Arbeidet og Behandlingen, som ikke minder om de afgjort indenlandske Bronzer, men derimod om de foran beskrevne, italiske Vaaben.

I en Række af Fund foreligger et saadant Dolkblad sammen med en Bøilenaal af 3. Gruppe, hvad der er ganske afgjørende for Dolkenes Tidsstilling.

Fig. 61. $\frac{1}{1}$. B 8172.

Stykket Fig. 60 er fundet sammen med en af de foran S. 39 nævnte Bøilenaale (Mus. Nr. B 5800).

En lignende Dolk er optagen sammen med Naalen Fig. 33.

Et tilsvarende Blad er fremdraget sammen med den smukke Bøilenaal Fig. 38 og desuden med en Armring, bestaaende af et fladt afrundet Baand, uden Ornamenter og let tilspidset mod Enderne, der gaa lidt forbi hinanden; fremdeles med to Spiralfingerringe, der ere af det fineste Arbeide, dannede af et ganske smalt, indvendig fladt, udvendig hvælvet Baand, lagt i mange Omgange; altsaa som Fig. 92 ndfr., men langt finere og spinklere forarbeidet.

Et lignende, dog noget sværere Blad hører til et Gravfund, der fremdeles indeholdt Bøilenaalen Fig. 34 og en Nip-tang af Hovedform som »Ordning« 18.

I 4 Fund¹ har fremdeles en saadan Dolk udgjort det

¹ Fundene B 3172, 6386, 7216 og 8421.

hele Gravudstyr. Men i nogle Tilfælde har der været en Forbindelse med andre Sager, der give Bidrag til at oplyse Dolkenes Tidsstilling.

Dolken Fig. 59 er optagen sammen med Bætekrogen Fig. 61 — en endnu ikke afbildet Form. Saa simpel den er, ligger det ikke fjærnt at formode, at den kunde være en Begyndelsesform, og at der senere til denne Krog er føiet en Knap, saaledes at det almindelige, foran S. 53 omtalte Bætelukke fremkom (»Ordning« 37). Dette kan dog ikke være saa, idet der foreligger ældre, større Bætekroge af anden Form (ovfr. S. 26). Den lille, her omtalte Krog maa opfattes som en sjælden Særform, tilmed ikke sønderlig gammel, idet et tilsvarende Stykke er fremkommet sammen med en bredhovedet Bøilenaal af 4. Gruppe (Aarb. 1891, Fund Nr. 36).

En Dolk af den her omtalte Art foreligger i det Aarb. 1907, S. 116 omtalte Gravfund fra Esbjerg, der indeholder et mærkeligt Bætelukke, hvortil hører en Bætekrog med rund Plade, dog ganske lille, som den findes i 3. Gruppe (S. 53). Denne almindeligere Form og den anden sjældnere, Fig. 61, ere da samtidige.

Den ovenfor afbildede Dolk Fig. 58 er endelig funden sammen med den meget smukke og fine Paalstav Fig. 62, der er af 3. Gruppens Form.

Man vil herefter ikke forsøge at benytte disse Bronzedolke til i Danmark at opstille en egen, tidlig Dolkperiode, som man virkelig har fundet andetsteds og navnlig i Bøhmen¹. Samtidigheden med den 3. Gruppens Former er ubestridelig, og den udmærkede Forarbeidning

Fig. 62. ²/₃.
B 7600.

¹ Píč, Cechy předhistorické Praze 1899, I.

passer ikke for en første, ubehjælpssom Dolktid. Tværtimod høre disse smaa Bronzeblade hjemme i den 3. Tidsgruppes Sværdtid, der gik umiddelbart forud for den saakaldte store nordiske Bronzealder. Men unægtelig er der noget paafaldende ved at finde de smaa Dolkblade paa dette Stadium. De synes ikke at passe ind i den nordiske Udvikling; de have, som foran nævnt, et fremmed Præg. Bedst kunde det forstaaes, om de vare indførte, som de sydtyske Sværd i den paafølgende Tid og som Sværdene med Grebtunge og Blybelægning i det Tidsafsnit, til hvilket Dolkene høre. Blade af lignende ringe Størrelse findes jo baade i Sydtyskland og i Norditalien. Men om de i Danmark fremkomne ere indførte, vil først kunne fastslaaes efter en meget nøie Sammenligning med, hvad der foreligger fra Udlandet.

Fjerde Tidsgruppe.

Den bredhovedede Bøilenaal.

De nordiske Vaabenformer, hvis første Fremkomst paavistes i den 2. Tidsgruppe, saaes i den 3. Gruppe fuldt dannede. Paa det allerede tidligere modtagne Grundlag reiste sig samtidig den eiendommelig nordiske Ornamentstil. Under Impulser sydfra føiedes enkelte vigtige Former til, hvad der tidligere havdes, og ved Handel indførtes italiske Vaaben til Norden.

Den 4. Tidsgruppe viser en umiddelbart fremadskridende Udvikling af de eiendommelig nordiske Elementer. De nedarvede Vaabenformer naa deres høieste og sidste Udvikling, før der i den 5. Gruppe indtræder et bestemt Omslag. Storhed, Bredde og Kraft, men ogsaa noget tungt og mindre fint præger Form og Arbeide. Saaledes udvikle ogsaa Ornamenterne sig; de blive større og bredere, rigere og kraftigere, men ikke uden at tabe noget i Finhed og Ynde. Hidtil ukjendte Former optages fremdeles ved Siden af de ældre, og et og andet undergaaer væsentlige Forandringer. Atter herved spores Indflydelser fra Italien; men en ny Vaaben-Import udgaaer nu fra sydtyske og østerrigske Egne.

Det er den store danske Bronzealders Tid, der først reiste sig af Jorden, allerede seet af C. J. Thomsen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Den store Spiralornamentiks Tid, som hidtil blev sat i Forbindelse med Mykenæ-Gruppen om Midten af det 2. Aartusinde f. Chr., men som nu sees rettere at maatte knyttes til en derfra afledt, yngre Gruppe i Norditalien (S. 31 og 35). Den store Bronzefabrikations Tid i Danmark, som hidtil dækkede over de forudgaaende, mindre Stilgrupper, der først nu have udskilt sig, som dette foran er fremstillet. Endnu som hidtil staa dog alle de 4 Grupper som et samlet Hele: den ældre Bronzealders 1. Afsnit.

Der skal nemlig sees meget nøie til, for at Forskjellene mellem disse Grupper kunne iagttages, og dette ikke mindst ved den 3. og 4. Gruppe. Grænsen er i Virkeligheden ganske flydende. Som foran ytret om Forholdet mellem den 2. og den 3. Gruppe er det ogsaa her nærmest kun Yderpunkterne opad og nedad i Tiden, der ret skille sig fra hinanden. Der kunde da vel spørges, om det er af nogen Betydning at fremdrage Forskjelle og drage en Grænse mellem Tidsgrupper, der fjærne sig saa lidt fra hinanden. Men saa mærkeligt er det, at vi overhovedet formaa saaledes at skjelne i de fjærne Tider, saa tiltrækkende ere selve Sagerne, saa værdifulde ved Arbeide og Stil, at det vel er værd at afmærke den fremadskridende Bevægelse Stadium for Stadium, om dette virkelig kan opnaaes. Sagernes Ordning i rette Følge giver jo desuden ikke blot et Stykke værdifuld Kunstens og Arbeidets Historie i tidligste Old — en Historie, hvorigjennem først de Sager, der ere en Glæde for Øiet, ogsaa faa Interesse for Tanken; denne Ordning er ogsaa det, hvorpaa alt det grunder sig, som vi kunne melde om hine Tider, og hvorefter selve disse Tider alene kunne inddeles, maales og beregnes i deres Fremadskriden.

Heller ikke ere de Forskjelle, der ligge mellem de to Grupper saa ringe, at det kan være tvivlsomt, om de virkelig betegne forskellige Stadier og længere Tidsforløb. Dette skal

Fig. 63. $\frac{1}{1}$. B 8418.

Fig. 64. $\frac{1}{1}$. 6968.

Fig. 65. $\frac{1}{1}$. B 2870.

Fig. 66. $\frac{1}{1}$. B 3626.

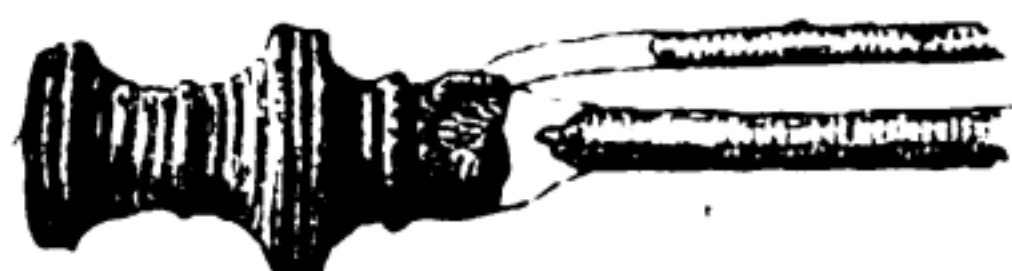

Fig. 67. $\frac{1}{1}$. B 203.

Fig. 68. $\frac{1}{1}$. B 8405.

Fig. 69. $\frac{1}{1}$. B 6859.

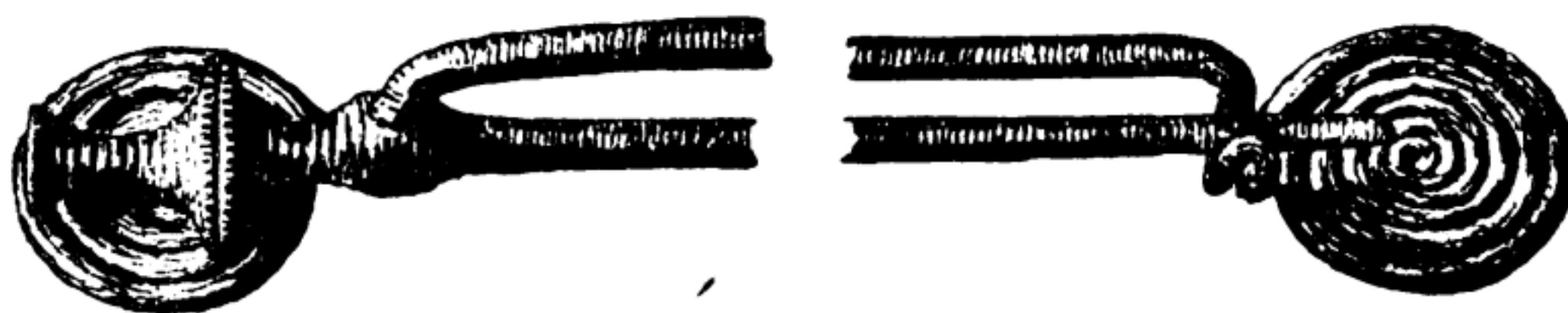

Fig. 70. $\frac{1}{1}$. B 8429.

Fig. 71. $\frac{1}{1}$. B 4901.

Fig. 72. $\frac{1}{1}$. B 7381.

efterhaanden vises for en Række Former. Men mere indgaaende maa først en enkelt Form behandles, der afgjort viser, at den 4. Gruppes Sager betegne et Tidsafsnit for sig, idet nemlig denne Form i Fundene kun træffes mellem disse Sager, men ikke sammen med enten de ældre eller de yngre. Det er Bøilenaalen, som vi ovenfor fandt allerede i den 3. Gruppe, men som her er nydannet paa en egen Maade.

Ukjendt fra tidligere Tid er denne Art af Bøilenaale ikke, tværtimod gjentagende afbildet¹. Dog var den sjældnere truffen; nærmere behandlet blev den ikke, og heller ikke saaes det, hvorledes den staaer, dels til ældre, dels til yngre Former, som et Mellemlid, der er Kjendemærke for en egen Tidsgruppe.

Ved den bredhovedede Bøilenaal er Hovedet bredt, med flad Underside, men opad hvælvet, undertiden meget stærkt, med Linie-Baand, Kamme og Udvidelser paatværs og med Indskjæringer efter Længden. I Fig. 63—72 sees de fleste fuldstændige Naalehoveder, der foreligge i danske Fund, og som hidtil ikke ere komne frem i Afbildning. Kun Bøilenaalen Fig. 70 er dog fuldstændig bevaret, afseet fra, at Naalespidsen mangler; Længden er næsten 13 Cm. Desuden haves c. 10 Stykker, hvis Hoved er mere eller mindre fragmenteret, men af lignende Form. Ved adskillige andre mangler Hovedet, medens det dog af de øvrige Dele kan sees, at de ere just af denne Art². Disse Naale ere da ikke længere sjældne. I over 10 Tilfælde ere væsentlig fuldstændige Exemplarer, med bevaret Hoved, optagne sammen med

¹ Müller, «*Ordning*», 69. Montelius, *Tidsbestämning*, 44. Hildebrand, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, IV, Fig. 2. Undset, *Études sur l'âge de bronze de la Hongrie*, S. 74; Pl. 8, Fig. 1, 2, 3, 4, 5, 7—9. Splieth, *Bronzealterfunde*, 98. Madsen, *Bronzealderen*, II, Pl. 30, Fig. 8. Boye, *Egekister*, Pl. 21, Fig. 7.

² To Stykker (Mus. Nr. B 3381 og B 7276), der i Hovedsagen ere som disse Naale, men i Enkelthederne meget afvigende, maa opfattes som sene Efternølere af denne Form. I disse Stykker har Formen overlevet sin Tid — hvorlænge, kan ikke afgjøres af Fundene.

Sager af 4. Gruppe, og adskillige Gange har dette været Tilfældet med fragmenterede Stykker. Det er saaledes et ret stort Antal Fund, der sammenknytter disse Naale med de øvrige Former. Ret beseet siger det dog nok saa meget, at ikke den bredhovedede Bøilenaal, men de andre, dels ældre, dels yngre Former foreligge i Fundene af 3. og 5. Gruppe — og disses Antal er meget stort.

Bøilen er sædvanlig tværriflet, Fig. 69, som altid ved de yngre og ved mange af de ældre Bøilenaale. Kun ganske enkelte have en smal og spinkel, baandformet Bøile, Fig. 63, som ved flere Naale fra den forudgaaende Tid; de kunne da med Grund stilles først i den her omhandlede Række. Adskillige Variationer foreligge kun i et enkelt Exemplar, saaledes Fig. 64—66; sædvanlig er Naalehovedet som ved Fig. 68—72. Ved nogle faa er Bøilen firkantet og vendt paa Kant, Fig. 71; et enkelt Stykke har samme Bøile, men fladvendt¹. Disse ere vistnok de yngste, ligesom alle, hvis Hoved er dybt indskaaret fra Siderne, saaledes at de nærme sig til den 5. Gruppes Form, Fig. 71—72. Udover dette skal intet antydes om Tidsforholdet mellem de forskjellige Variationer; der lægges ikke særlig Vægt paa den Orden, hvori de enkelte Stykker ere opstillede under Fig. 63—72. At forsøge efter selve Formerne nærmere at paavise Udviklingsgangen vilde ikke føre til andet end Formodninger, saalænge Resultatet ikke kan prøves gennem deres Forbindelser med andre Former, hvis Rækkefølge er kjendt. Men desuden kan et saadant Forsøg paa Forhaand siges at være haabløst. Der er bevaret for ringe en Brøkdel af alt dette Finarbejde fra mange forskjellige Hænder og paa mange forskellige Steder til, at dets indre Historie skulde kunne udredes, og selv om saa var, vilde den ikke sige andet end, hvad der strax kan sees: at Arbeiderne bestandig efter bedste Evne rettede og pyntede, indtil engang en Kunstner, ført af Tidens Stilfølelse

¹ Mus. Nr. B 8791.

og selv førende an, fandt den nye, zirlige Form, som blev den staaende i 5. Tidsgruppe.

De flade Spiraloprulninger ved Bøilens Ender skille disse Naale fra de ældre og knytte dem til de næste i Rækken, der altid ere saaledes afsluttede. Men Spiralskiverne ere her, i 4. Gruppe, lagte af tykkere Traad og bredere, ligesom hele Bøilenaalen er større — den naaer en Længde af 0,195 M., og Formbehandlingen er bredere og kraftigere end ved baade de ældre og de yngre. Det er kun gennem denne Sammenligning til begge Sider, at man faaer Øie paa den Sværhed og Størrelse, der ogsaa kjendetegner de samtidige Sager; i sig selv er det jo overmaade fine og nydelige Smaaarbejder.

Der kjendes intet Mellemlid mellem den 3. og den 4. Gruppes Bøilenaale: det lille, runde Hoved og det brede, nedadtil flade have ikke nogen umiddelbar eller nær Berøring med hinanden; paa samme Maade staaer det med Bøilens Afslutning ved de to Former, i en simpel Ombøining og i en Spiraloprulning. Forsaavidt er den bredhovedede Bøilenaal noget for sig og noget nyt. Dette kunde jo meget godt skyldes en nordisk Opfinder, hvorved det dog maatte erindres, at der ved alle de senere, gennemgribende Omdannelser af Bøilenaalene indtil Bronzealderens sidste Dage intetsteds findes et saadant Spring over til det nye. Og nu er det saa, at der i Norditalien er fremdraget — een eneste Naal, hvis Hoved paa det nøieste svarer til Grundformen i de bredhovedede Bøilenaale; der er ogsaa en Gjennem boring nedenfor Hovedet som til en Traad, men ingen Bøile. I denne ene italiske Naal uden Bøile har man allerede ment at kunne finde Forbilledet for de nordiske Bøilenaale¹, og fra en anden italisk Form, den saakaldte Peschiera-Fibula, skulde Spiraloprulningerne være overførte. Et ganske tilsvarende Forhold er ovenfor seet ved de nordiske Sværdformer, der vise tilbage til egentlig kun et eneste i Norditalien fundet Stykke. Trods

¹ Zeitschrift für Ethnologie, 1886, S. 5; 1889, S. 209. Verhandl. d. Berl. Gesellsch. 1890, S. 328. Montelius, Tidsbestämning, S. 177.

den særdeles ringe Støtte, som Sagen har i Fundene fra Italien, kan det vist ikke være andet end, at den nordiske bredhovedede Bøilenaal er udgaaet fra italiske Former, som dette foran udtaltes ogsaa om den ældre, rundhovedede Naal.

De nordiske Former.

Hvad der hører til den bredhovedede Bøilenaals Tid, erfares af Fundene: det er de Former, der i Gravene oftere ere fremkomne sammen med denne Naal, og dernæst andre, der atter gjentagende ere trufne i Forbindelse med dem. Saaledes kan der sammenstilles en Gruppe af indbyrdes sikkert bestemte Former, om hvis væsentlige Samtidighed der ikke kan være Tvivl. Mængden af Bronzesager fra denne Tid er stor; for nogle af Hovedformerne skal Antallet nedenfor angives. Sammenlignet med den forudgaaende Gruppe er der en betydelig Stigning i Produktionen, der fremdeles tiltager i den nærmest efterfølgende Tid.

Fig. 73. $\frac{2}{3}$ s. B 120.

Det er til den 4. Gruppe, at de velbekjendte, svære og brede, nedadtil ofte noget udvidede Bronzeklinger høre, hvis særlige Kjendemærke, til Adskillelse fra de ældre og de yngre

Vaaben, det er, at der ned gennem Midten løber en bred og tyk Ribbe, der er fladt afrundet oventil. Ret brede, op-højede Linier kunne følge den ned ad hele Klingen, flere eller færre. Fig. 73 giver et Exempel herpaa, som det viser sig smukkest og vistnok ogsaa senest i dette Tidsafsnit. I Fig. 77 sees en Klinge uden Linier.

Tykke Nagler fastholdt Fæstet. Undtagelsesvis var dette

helt af Horn el. lign.; dette vides fra nye og fuldt paalidelige Gravundersøgelser, ved hvilke der ikke fandtes nogetsomhelst Beslag til Fæstet. Reglen var dog, at der var anbragt en svær Bronzeknap ved Enden af Grebet, oval eller rund, ofte

nærmere rhombisk, men med stærkt afrundede Hjørner. Om et fremtrædende Midtparti, der er af samme vexlende Form som hele Pladen, er der indpunslet store og ofte ret bredt udførte Spiraler i Række (Fig. 74). Eller Knappen viser et lignende Mønster paa en Grund, der er uddybet eller gjenembrudt til Indlægning med Harpiksmasse: en Række runde Felter med koncentriske Kredse eller Spiraltegninger, der ere forenede ved Baand, snart indbyrdes, snart med Midtpartiet. I Grebknappen Fig. 75 er der bevaret ikke saa lidt af Hovedformen og Enkelthederne

Fig. 74. 1/1. B 2337.

Fig. 75. 1/1. 25725.

ved de ældre Grebknapper, af 3. Gruppe; ved Stykket Fig. 74 er Stilbevægelsen rykket længere frem, til det, som egentlig betegner den 4. Gruppe. Det er de to Motiver, som sees i disse Figurer, der bestandig gjentages under ringe Forandring i Enkelthederne. Fuldstændige Sværd og Dolke af denne Art, med Klinge og Grebnap, foreligge kun i c. 40 Fund; men hvad der iøvrigt haves, dels af Klinger, dels af Greb-

knapper, tyder dog paa, at dette var den almindeligste Indretning af Fæstet.

I større Antal foreligge Sværd og Dolke med helt Bronze-fæste, Fig. 76—77, nemlig c. 90 Stykker; men det skjønnes af forskjelligt, at dette Fæste i Virkeligheden var sjældnere; den tilfældige Finder har kun passet bedre paa det skønne og svære Bronzegreb end paa den mere uanseelige Sværdknap. Baade Klingen og Fæstets knapformede Afslutning ved disse Vaaben svarer ganske til de først omtalte; men den rige og bestandig vexlende Ornamentik, som dækker hele Grebet, — udgaaet snart fra Metaltekniken, snart fra Arbeidet i Træ og Horn, snart fra Mønstre, der dannedes af Beviklinger med Baand og Snore, — gjør disse Sværdfæster til de mærkeligste og skønneste Bronzealders Arbeider, der kjendes ikke blot fra Danmark, men overhovedet fra alle Lande. De fortjente en indgaaende Specialbehandling; men mange af dem ere tilgængelige i gode Afbildninger¹.

Selve Haandgrebet er ovalt eller rundt, ofte dog, som den sidste Rest af den ældre Form, svagt lindsedannet; i den 5. Tidsgruppe er Grebet altid helt rundt. Nedadtil mod Klingen er Fæstet oftest smukt udskaaet i Flige, der nærme sig hinanden under en dyb, rund Udskjæring, en elegant Videreførelse af den ældre Form. Ganske saaledes var det tilsvarende Parti ogsaa udskaaet paa Sværdene med Greb-knap, som dette ofte kan sees af de Rester, der ere bevarede af Hornfæstet. Fig. 76 viser denne fligede Udskjæring paa et tidligt Stadium; ved noget yngre Stykker, som Fig. 73, nærmer Formen sig meget til, hvad der sees i den følgende, 5. Gruppe. Sjældnere findes en stor, aaben Bue, som ved Fig. 77. Disse to forskjellige Afslutninger af Fæstet ere ganske samtidige; de bevaredes begge gennem hele den ældre Bronzealder som en Arv fra Periodens første Dage (se Fig. 3—11) og pege ud over Nordens Grænser til Formernes Oprindelse i Syden. Paa samme Maade findes der hele Pe-

¹ Navnlig: A. P. Madsen, *Bronzealderen*, 1872.

rioden igjennem ved Siden af hinanden dels Fæster, der blot ere afsluttede i en Knap, dels fuldstændige Bronzegreb.

Fig. 76. $\frac{2}{3}$. B 7269.¹

Fig. 77. $\frac{2}{3}$. B 7378.

Naar det, som her er ytret om den 4. Gruppens Vaaben, under Benyttelse af Afbildningerne, sammenholdes med, hvad

¹ Den lille, fremtrædende Høining midt i Endeknappens Overflade er afbrudt og mangler.

Fig. 78. $\frac{2}{3}$. B 7105.

der foran og nedenfor er fremsat om de nærmest ældre og yngre, vil det ikke være uklart baade, at de her omhandlede Vaaben skille sig ved bestemte Træk fra de andre, og at de danne et Bindeled imellem dem. Ligesaa tydeligt er det ogsaa, at disse prægtige Vaaben betegne et Høidepunkt i en fortsat, hjemlig Udvikling. I denne og den følgende Gruppe finde vi selvstændigt nordisk Kunstarbeide; man har nu skilt sig helt af med det tidligere modtagne og skabt sit eget, og dette staaer meget høit med Hensyn til Form, Arbeide, Ornamentik og til den hele Kunstfølelse. Noget tungt, bredt og svært er det vel; Ynde og Finhed præger ikke disse Arbeider. Men paa følelig Maade mindes man om, at der heri ikke maa sees noget særligt nordisk, idet den paafølgende, ikke mindre nordiske Gruppe just i udpræget Grad har dette, som her maa siges at mangle.

Med Hensyn til Vaaben-Paalstaven er der en bestemt Grænse mellem den her omhandlede og den paafølgende, 5. Gruppe, idet nemlig Paalstaven ikke viser sig sammen med de yngre Former. Den gaaer med den 4. Gruppe ud af Rækken. Grunden til, at man opgav dette fra gammel Tid nedarvede Vaaben, er mulig den, at der fremkom en Stridsøxe af ny Form, med Skaft hul¹;

¹ »Ordning«, 95—96.

den blev dog ikke almindelig og træffes meget sjælden i Gravene.

Opad i Tiden er det derimod vanskeligt at finde bestemte Kjendemærker, saaledes at den 3. og den 4. Gruppes Paalstave kunne adskilles. I Hovedsagen forandredes dette Vaaben ikke fra den 2. til den 4. Gruppe; det er kun underordnede Enkeltheder, som ændredes. Heller ikke foreligger Paalstaven ret ofte i større, vel oplyste Fund. Noget kan dog sees. Øxen af 3. Gruppe med den opadtil rundt afsluttede Tegning paa Sidekanterne — se Fig. 55 — er ikke truffen med Sager af 4. Gruppe. Paa den anden Side er det kun her, at den største, kraftigst udformede og rigest ornamenterede Paalstav forekommer, med sammenslyngede Spiralmønstre paa Smalsiderne. Fig. 78 viser et Stykke af denne Art; det hører til et fyldigt Gravfund af 4. Gruppe. Saaledes ogsaa Paalstaven Fig. 79, der paa Bladets Sidekanter er dekoreret, som det aldrig sees ved de ældre, mindre og slankere Øxer; Bøiningerne foroven i de fortsatte Liniebaand have et tydelig sent Præg. Ganske lignende store, svære og rigt ornamenterede Stykker foreligge endnu i to andre samtidige Fund. Der kan da siges, at den 4. Gruppes almindelige Form- og Ornamentstil ogsaa kan spores ved Paalstaven.

Samme Præg findes ved en Række mindre Sager, der jævnlig træffes i Mandsgravene, og i det hele afgive disse Former nok saa gode Kjendemærker for dette Tidsafsnit som Vaaben-Klingerne og Øxebladene. Den aflange, svært og bredt formede Bronze-Dopsko til Sværd- og Dolkskeder¹ er udelukkende fremkommen i Forbindelse med Vaaben af 4. Gruppes Art, og dette ikke sjælden, i 15 Tilfælde; der

Fig. 79. ²/₃.
B 8280.

¹ »Ordning«, 35.

haves ialt 25 Stykker. En Sammenligning med den endnu almindeligere, firkantede og oftest lille og fine Dopsko i den 5. Gruppe, ndfr. Fig. 99, giver et stærkt Indtryk af, hvor forskjellig Smagen var i de to Tidsafsnit. Iøvrigt er Fremkomsten af Dopskoen ikke uden Interesse. Der kjendes ikke noget fremmed Mønster, hvorefter den kunde være dannet, som der vel overhovedet intetsteds sydpaa saa tidlig er gjort Metaldopskoer til Vaaben-Skeder¹. Den nordiske Metalarbejder manglede da ikke Opfindsomhed og Selvstændighed.

Den brede og svære Bælteknep af Bronze² træffes ikke sjælden og udelukkende i den 4. Gruppe — i 8 Tilfælde; der findes ialt 17 Stykker. Atter dette er en rent nordisk

Fig. 80. ²/₃. B 7207.

Form. Den nærmest forudgaaende Tid havde ganske tilsvarende Doppeltknapper af Træ³; de bleve da først dannede i det fremmede Metal, efterat de vare skabte i et hjemligt Stof. Ogsaa ved Dopskoen har man øiensynlig efterlignet i Metal, hvad der forud havde været skaaret i Træ; den gjengiver nøie den brede Afslutning paa Træ-

skederne⁴. Store, sammenslyngede Spiraler danne det staaende Ornament paa Bælteknappen; men ogsaa andre Motiver forekomme, som det eiendommelige Straaleornament paa Knappen Fig. 80. Inderst sees et rundt Felt med Kredse om selve Midtpunktet, der er fordybet til Indlægning. De herfra udgaaende Barrer, der skilles ved fordybede Partier, ere let tilspidsede udefter, som Straaler, hvad der næppe vilde være gjort, om det ikke havde været Meningen at danne et Solbillede. Udenfor findes atter koncentriske Baand, adskilte ved en fordybet Rende. I de trekantede Felter

¹ For Vesteuropa se J. Evans, *Bronze implements*, S. 230.

² »Ordning«, 13. ³ »Ordning«, 13a. Boye, *Egekister*, Pl. 5, 10, 15.

⁴ Boye, *Egekister*, Pl. 1, 5, 8, 10 og fl. Se navnlig Pl. 20, hvor Enden af Skeden er et særskilt Stykke, som en Dopsko.

mellem Straalerne er der bevaret en Del af den indlagte Masse; det synes at være Ben. Knappens Fod viser en Række trekantede Gjennembrydninger.

Ligesaa stor og svær bliver nu den runde Plade paa Bæltekrogen¹, der forud havde været ganske lille. Efter den 4. Gruppe gaaer dette Bæltelukke helt ud af Fundene.

Sammen med Bøilenaalen Fig. 69 og med et Sværd af ovenomtalte Art, med Grebknapp som Fig. 75, optoges to stærkt hvælvede Bronzedopper af Form som Fig. 81, kun noget mindre, med flad Kant og nedenunder en Tværstang til Fastbinding. Den ene Dop fandtes øverst ved Sværdets Klinge, den anden ved Midten af Klingen. Det ligger nær at antage, at disse meget store Knapper have hørt til Sværdremmen, som dette er Tilfældet med de yderlig fine Knapper, der i den nærmest paafølgende Tidsgruppe træde i deres Sted som Tilbehør ved Sværdet. De hvælvede Bronze-dopper, 2 eller sjældnere kun 1, ere i 8 Tilfælde truffene i Forbindelse med et Sværd af 4. Gruppe².

Fig. 81. ²/₃. B 1000.

Niptangen, dette fint dannede, lille Instrument til at fjærne Haar fra Ansigtet, har sin egen, stærkt udviklede Form i den 4. Gruppe: med brede, tykke Læber, smukt ornamenterede paa Siderne og med stor, rundet Bøile³. I de følgende Tider er Formen ganske anderledes; kun en eneste Gang er Niptangen, som foran nævnt S. 26, truffen i et Fund af 2. Gruppe, og da ogsaa af anden Form, simplere og øiensynlig mere primitiv⁴. Om dette Redskabs tidligere Historie

¹ »Ordning«, 37. ² Se »Ordning«, 15a, og Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, Fundene Nr. 13, 25, 31, 34, 37, 40, hvortil komme 3 nyere Fund. ³ »Ordning«, 18. ⁴ Boye, Egekister, Pl. 8. Samme tidlige Form foreligger i et holstensk Fund, se Mittheil. d. anthropolog. Vereins in Schleswig-Holstein, XI, S. 21.

kan da intet siges; kun saameget er klart, at det ikke er fremkommet i Norden, idet nogle ganske tilsvarende kjendes fra Bayern og Böhmen¹. Længere bort kan den nordiske Form ikke følges. Niptangen træffes vel ogsaa i Italiens Bronzealder², men ikke under Former, der kunde knytte Forbindelsen med Grækenlands og derefter med Ægyptens Bronzealder.

Et lille Træk er at anføre, der minder om den første Oprindelse i Ægypten. Til et Gravfund, sammen med en

Fig. 82. $\frac{1}{1}$.
B 6836.

Paalstav som Fig. 78 og et Sværd med Greb-knap af ovenomtalte Art, hører en Niptang, i hvis indre Aabning der fandtes et omhyggelig tilskaaret Træstykke, der er velbevaret, men meget indtørret og sammentrukket, saaledes at det nu er mindre end oprindeligt. Det har udfyldt hele Bøilen, fortsættende sig ned imellem Læberne, der holdtes lidt fra hinanden ved Træet; det har paa intet Sted raget ud over Bronzens Rande. Fig. 82 viser dette Træstykke. Man har ved denne Udfyldning villet styrke det lille, skrøbelige Instrument, naar man bar det hos sig; men fornemmelig skulde vel Træet beskytte Niptangens Læber mod gjensidigt Slid — for dens Anvendelse var det jo af Vigtighed, at Kanterne bevarede deres Skarphed og sluttede nøie til hinanden. Det var ikke blot en enkelt Mand, der var saa betænksom med sin Niptang; et tilsvarende Træstykke foreligger i et andet Fund fra Danmark³. Men ogsaa i det gamle Ægypten nedlagdes Bronzeniptangen i Graven paa samme Maade beskyttet ved et indsat Træstykke, nøie tilskaaret efter Tangens Form⁴.

Ragekniven er endnu sjælden i den 4. Gruppe; men

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876, S. 294. Naue, Die Bronzezeit in Oberbayern, S. 118. ² Se Colini i Bull. di paletnologia Italiana, 29. S. 74, Anm. ³ Mus. Nr. B 2967. ⁴ Et saadant Stykke opbevares i Nationalmuseets Antiksamling.

naar den træffes, har det lille, udskydende Greb Form af et Hestehoved. Som det sees af Fig. 203 i »Vor Oldtid«, S. 343, der gjengiver det bedste af disse Stykker¹, er det et stort, svært formet og naturalistisk Hestehoved, med Ørene udarbejdede hvert for sig. Ved disse Træk skiller Dyrehovedet, som det sees i denne Gruppe, sig fra det lille, fint-skaarne og stiliserede Hoved i 5. Gruppe, ved hvilket Ørene altid ere samlede i en fremadvendt Tap².

Det egne Stilpræg, der her er paavist for de i Gravene almindelig forekommende Former af 4. Gruppe, gjenfindes ved andre Sager og ogsaa ved det mærkeligste Stykke baade fra Danmarks og fra hele Europas Bronzealder, Solbilledet fra Trundholm³, der er fra denne Tid.

Fremmede, indførte Sværd.

I mere end 30 Aar have Sværdene med ottekantet Bronzefæste, af Hovedform som vist i Fig. 83, været betegnede som sydtysk-østerrigske, og meget har været skrevet om dem⁴. Først nu kunne de dog, ved Hjælp af nye Fund, sættes i sikker Tidsforbindelse med de nordiske Bronzesværd, og herefter viser det sig, dels at Forholdet mellem de sydlige og de nordlige Former er anderledes end hidtil antaget, dels at disse fremmede Sværd have en meget stor Betydning for Forstaaelsen af den ældre Bronzealder.

De nye Fund ere følgende.

En Bøilenaal som foran Fig. 68 flg. er optagen sammen med et Sværd, hvis Fæste ganske ligner Fig. 83. Det er dog udelukkende ornamenteret med Rækker af de smaa, tæt sammenstillede Buer, der ogsaa sees paa det afbildede Stykke.

¹ Se iøvrigt Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, Fund Nr. 34 og 62.

² »Ordning«, 85. ³ Nordiske Fortidsminder, I.

⁴ Den ældre Literatur, se »Ordning«, 24. Derefter: Montelius, Tidsbestämning, 1885, S. 54. Naue, Bronzezeit, S. 90 og Die vorrömischen Schwerter, 1903. Splieth, Bronzealterfunde, S. 35. Mittheil. d. anthropol. Gesellsch. Wien, XX, Verhandl., S. 13. L'Anthropologie, Paris, 1897, S. 658. Verhandl. d. Berliner Gesellsch., 1897, S. 221.

Fig. 83. $\frac{2}{3}$. B 7578.

En Bøilenaal af samme Hovedform er funden sammen med et Sværd, hvis Fæste er ottekantet og af sædvanlig Form. Det er om Grebet dekoreret med nedadløbende Spiralrækker mellem Striber af sammenstillede Smaabuer. Paa Grebknappen sees en Spiralrække og under den Smaabuer.

Bøilenaalen Fig. 72 foran er optagen sammen med det herhenhørende Sværd, som nedenfor er afbildet under Fig. 84. De Særegenheder, det frembyder, skulle blive omtalte nedenfor.

En Bronzedop som Fig. 81 foran er fremdragen sammen med et Sværd som Fig. 83. Paa Grebet sees ligesledes koncentriske Kredse.

To tilsvarende Bronzedopper ere optagne sammen med et ligesaa karakteristisk Sværd med ottekantet Greb.

Samme Art af Sværd foreligger endnu kun i 2 Fund sammen med andre Sager, nemlig Spiralringe af Guldtraad og en Paalstav, hvorefter Fundene ikke kunne bestemmes nærmere end som henhørende enten til 3. eller til 4. Gruppe.

Derimod maa de fem først anførte Fund, og navnlig de tre, i hvilke Sværdet med ottekantet Fæste foreligger ved Siden af den Bøilenaal, der er den ledende Form i 4. Gruppe, tydelig angive, at Sværdene ere fra

denne Tid. De ere altsaa samtidige med de strax foran omhandlede nordiske Sværd med Bronzefæste. Vi have her den sydtydske og den nordiske Hovedform, begge meget udprægede og forskellige fra hinanden, staaende Side om Side.

Heraf følger for det første, at Sværdene med ottekantet Fæste ere indførte til Norden. Der kan ikke længere være Tale om, at den fremmede Form er overført og indarbeidet, hvorefter den skulde have afgivet det Grundlag, hvorfra den eiendommelige nordiske Form reiste sig. Ere de to Sværdformer samtidige, da kan der ikke have været en saadan Paternitet. Man indvende ikke, at den bredhovedede Bøilenaal, der angiver Samtidigheden, kan have levet saa længe, at der vel indenfor dens Tid kan have været Plads for Formudviklingen fra den sydtydske Model til den nordiske Særdannelse. Ved alle de andre Forbindelser, som denne Bøilenaal har med forskellige Former, spores der ingen sænderlig Udvikling eller Forandring; det kan da ikke antages, at der har været en saa stor Bevægelse i Sværdformen. Men desuden pege de danske Sværd, som det ovenfor er seet, baade i Form og i Ornamentik tilbage til andre, ældre Sværd indenfor Norden, der ere tidsatte ved den ældre Form af Bøilenaale, og hele den øvrige Række samtidige, nordiske Særformer, som strax foran ere behandlede, viser, at der var en eiendommelig indenlandsk Bronzeindustri, der sikkert ikke, alene ved Sværdene, er tyet til fremmede Modeller.

De i Norden fundne Sværd af sydtydsk-østerrigsk Form ere indførte. For fleres Vedkommende er der ogsaa saa at sige Identitet med fremmede Stykker, og for dem alle er der just i deres Forskjellighed en stor Overensstemmelse med de i Mellemeuropa fundne, der jo ogsaa ere indbyrdes forskellige. Det ottekantede Greb med dets Tendens til at udjævnes til Ovalen, Knappen med den grove, aflange, oventil flade Tap i Midten, den nederste Del af Fæstet med den store, runde Udskjæring mellem de to lige eller skraat af-

skaarne Sidepartier, Klingen med den brede, fladt hvælvede Midtribbe, der til Begrænsning af Fortykkelsen kan være fulgt af en enkelt, indpunslet Linie, men ikke af opstaaende Lister som ved de nordiske Sværd — alt dette er overensstemmende ved de i Danmark og i Sydtydskland fremdragne Sværd. Saaledes ogsaa med Ornamenterne, mellem hvilke de smaa, indslaaede Buer og de koncentriske Kredse — navnlig i Form af aabne Ringe, dannede af 2 eller 3 Kredse indenfor hinanden, uden Udfyldning i Midten — ere fremherskende, medens fortsatte Spiraler ere sjældnere. Dertil hele Formgivningen og Præget: dette ret grove, simple og tunge, dette magre, tørre og kunstforladte. Det i Fig. 83 gjengivne Stykke er et af de i alle Henseender bedste.

Men naturligvis kan det ikke med afgjort Bestemthed siges, at hvert et Stykke af denne Art, der er fundet i Norden, er indført. Et og andet kan jo være en saa nøie Efterligning, at dette ikke kan sees. Kun er Sandsynligheden herfor ringe. At man skulde have efterlignet dette fremmede, tarveligere Forbillede, naar man havde det langt smukkere hjemlige, og naar der ikke opnaaedes nogen Fordel med Hensyn til Brugelighed el. lign., dertil var der ingen Grund. Hovedpunktet ved denne Sag er dog det, at de sydtyske og de danske Sværd ere af forskjelligt Præg baade med Hensyn til Kunst og til Arbeide. Man har i Bronzealderen ikke arbeidet ud fra to helt forskellige Stillefølelser — som i vor historisk oplærte Tid den samme Kunstner kan den ene Dag komponere italiensk og den næste hollandsk Renaissance.

Derimod har der været Leilighed til Sammenblanding af de to forskjellige Grundformer fra Syden og fra Norden, som man havde for sig Side om Side. Herpaa kan der dog kun anføres to Exempler af forskjellig Art. Der er et enkelt Sværd, som har ottekantet Fæste, ligesom det i det hele slutter sig til den fremmede Form, dog med en vis Tilnærmelse til den danske; men Ornamenterne paa dette ret

medtagne Stykke ere nordiske, idet de bestaa i tætstillede Kredse om et fordybet Midtpunkt, forbundne med hverandre ved et omslynget, fortløbende Baand (Mus. Nr. B 2300). En anden Sammenblanding viser Sværdet Fig. 84. Klingen er af god nordisk Art, med ophøiede Linier; men Fæstet er sydtysk, af dem med mere afrundet, ovalt Haandgreb; Ornamenterne baade paa Knap og Greb ere de ofte nævnte, smaa Buer. Men de ere næsten udslidte, og Knappen er ved Slid og Afkortning bleven ganske lille. Overalt viser Fæstet de stærkeste Virkninger af Slid, medens Klingen er ganske frisk. Paa den ene Side af Grebet er der bevaret Rester af en Bevikling med Snore, saavidt det kan sees af Hestehaar. Saaledes er Sværdets Blandingspræg forklarligt: det gamle, slidte Greb af et indført Sværd, der ikke længere saa pænt ud, og som derfor fik en Bevikling ovenpaa Ornamenterne, har man sammensat med en nyfabrikeret, dansk Klinge. Dette Vaaben giver da et nyt Bevis for, at de sydlandske Sværd, der aldrig have de ophøiede Lister paa Klingen, ere samtidige med de danske af 4. Gruppe, der jævnlig vise denne Forfinelse.

Men lad saa ogsaa det lidet sandsynlige gjælde, at flere eller færre af de i Norden fundne Sværd af syd-

Fig. 84. $\frac{2}{3}$. B 7380.

tydsk Form ikke ere indførte, men nøie Efterligninger, saa har dette dog intet at sige overfor det, som her er fremdraget: at der samtidig fandtes to forskjellige Sværdformer, en nordisk, der var smukkere og mere kunstpræget, og en sydtydsk, der var ringere og simplere, og fremdeles, at der foregik en betydelig Import af disse sidste Vaaben til Norden. I Nationalmusæet opbevares over 30, hvortil komme c. 10 i de danske Provindsmuseer, enkelte fra Sverige og Norge, og over 20 i Museet i Kiel.

De nordiske Vaabens Overlegenhed over de sydtydsk-østerrigske er et Forhold af megen Betydning. Det giver et fast Holdepunkt for Opfattelsen af vor Bronzealder: saa forskjellig var Bronzeindustrien samtidig i Sydtydskland og i Norden — saa ringe vare de bedste sydtydske Sværd, dengang da de udmærkede nordiske Former bleve til. Gjennem den Udvikling, som foran er skildret, var man i Norden naaet langt høiere end i Sydtydskland gennem det samtidige og parallelle Forløb. I Sandhed et mærkeligt Forhold; den nordiske Kreds har i den ældre Bronzealder staaet høiere end de Lande, der laa mellem Norden og de italienske Egne, hvor vor Bronzealder havde sin første Basis.

Vaabenimporten fra Mellemeuropa har i den 4. Gruppes Tid gjort sig stærkt gjældende ved Siden af den ældre Tilførsel fra Italien, men har ikke ganske afløst den. Der foreligger en Del Sværd, c. 30 Stykker, der ligne de foran S. 46 fig. omtalte italiske deri, at der ikke findes Nagler op igjennem Grebtungen, men skille sig fra dem ved, at Grebet ikke er bredere over Midten eller kun svagt udvidet; ogsaa de øvrige Enkeltheder ere lidt anderledes, Sidekanterne ere ikke saa høie, Midtribben bredere og fladere; dette minder om den yngre Form i 5. Gruppe. Disse Sværd indtage tydelig en Mellemstilling mellem 3. og 5. Gruppes Vaaben, og naar de ere optagne sammen med andre Sager, hvad der dog kun vides at være Tilfældet med enkelte Fund, ere disse af den 4. Gruppes Art, den brede Dopsko, »Ordning» 35, og

den hvælvede Bronzeplade Fig. 81. Men atter ved disse Sværd paatvinger sig Spørgsmaalet om Forbindelsen med Italien. Hvor stor Ligheden kan være med de fremmede

Vaaben, sees af Afbildningerne Fig. 85 og 86, den første af et Sværd fra Veileegnen, den sidste af det foran S. 49 omtalte Sværd fra Florens: Udlinierne i Fæstet og dets Dimensioner ere overensstemmende, forsaavidt Beskadigelserne foroven ved det jyske Sværd tillade at dømme derom; ogsaa Fortykkelsen i Klingen er ensartet og strækker sig ved begge Stykkerne helt op mellem de øverste Naglehuller. I visse Enkeltheder ligne de foran S. 50 flg. afbildede Sværd fra Mel-

Fig. 85. 1/2. 12313.

Fig. 86. 1/2. Italien.

lemeuropa nok saameget disse danske Sværd af 4. som hine af 3. Gruppe. Det er jo muligt, at de i Tid snarest høre herhen. Men at alle de her og foran omhandlede Sværd med Grebtunge uden Nagler ere i nær Slægt, og at denne i det mindste oprindelig er udgaaet fra Italien, derom kan der næppe være Tvivl. Endnu foreligger der i Nationalmuseet en Del andre Sværd uden Nagler i Grebtungen, der

dels frembyde Enkeltheder, hvis Hjemstavn foreløbig ikke kan paavises, eller ved hvilke Fæstet, der er det eneste bestemmende Parti, kun er delvis bevaret.

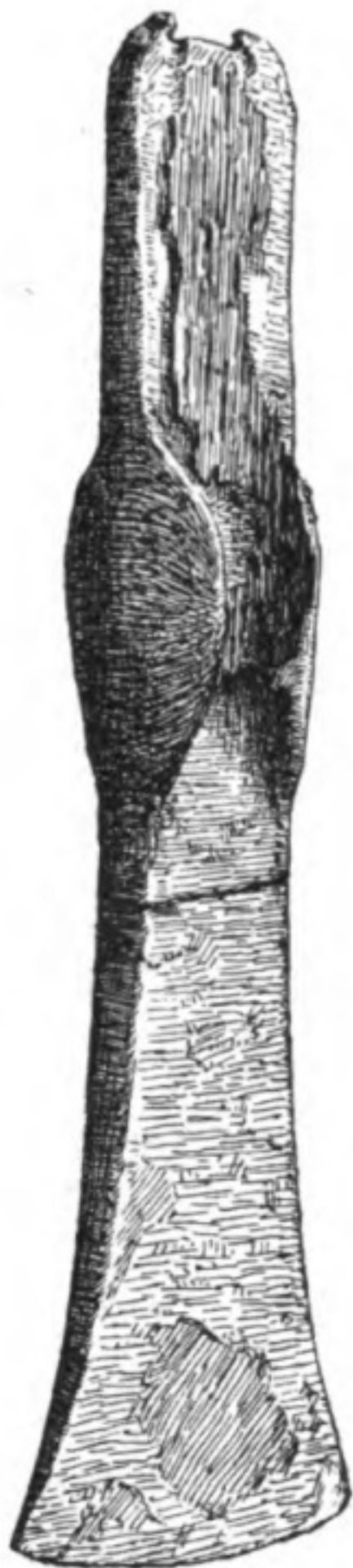

Fig. 87. $\frac{1}{2}$.
B 7589.

Et Sværd af den her omhandlede Art, meget lignende Sværdet ovenfor Fig. 85, uden Nagler i Grebtungen, der kun er svagt udvidet ved Midten, med 3 Nagler nedenfor til hver Side, med lave Sidekanter ved Fæstet og med fladt hvælvet Midtstribe i Klingen, er optaget i en Grav sammen med Øxen Fig. 87. Dette er det eneste Stykke af denne Art, der vides fundet i Danmark, medens Formen, i alle Enkeltheder nøie tilsvarende, er almindelig i Italien¹. At dette er et indført Stykke, kan ikke drages i Tvivl, og ikke uberettiget er det at finde, at det giver et vist Bidrag til Bestemmelsen ogsaa af Sværdformens Nationalitet.

Et fremmed og indført Stykke maa endnu omtales her, idet det foreligger i et Fund,

¹ Sammenlign navnlig *Bullettino di paleontologia Italiana*, 26, S. 14 og 29, S. 225; se videre *Monumenti antichi*, I, S. 152 om Forekomsten af denne Form i Italien og den nærmere Kreds af Lande mod Nord; sidst anf. Skrift, 1905, XV, S. 38. Vistnok hidrøre ogsaa nogle Sværd med Nagler i Grebtungen fra denne Tid, men da vel indførte. Et Hefte med lige Sidekanter, omtrent som ved Fig. 53 foran, har Rester af Blybelægning og 1 Nagle omtrent ved Midten. Ved 3 Sværd (A. P. Madsen, *Bronzealderen*, Suiter, Pl. 6, Fig. 15; Sophus Müller, *Ordning af Danmarks Oldsager*, *Bronzealderen*, 31) sees det med al Tydelighed, at Grebknappen og andre Enkeltheder ved Fæstet, som de findes ved den 4. Gruppens Sværd, ere tilpassede og paastøbte til Sværd med Grebtunge, hvori Nagler. Ogsaa 3 andre Sværd (Madsen, anf. St., Pl. 8, Fig. 42—44 og Müller, anf. St., 30) frembyde en mærkelig Forening af Træk, der ere hentede, dels fra Sværdene med Grebtunge, hvori Nagler, dels fra de danske Sværd af 4. Gruppe. Disse sjælden forekommende Blandingsformer bevise, at Sværdene med Grebtunge, hvori Nagler, vare kjendte i den 4. Gruppens Tid, skjøndt dette ikke bestemt fremgaaer af Fundene.

der maa henføres til den 4. Gruppes Tid, nemlig det i Fig. 88 gjengivne Bronzekar. Fundet fremkom allerede 1869 og har oftere været nævnt¹: en pragtfuld Guldring og en eiendommelig Kniv foreligge i Afbildning²; en Ragekniv med Skaft i Form af et Hestehoved er af ældre Art, omtalt S. 75; en Bronzedolk og en stor Bælteknop slutte sig til

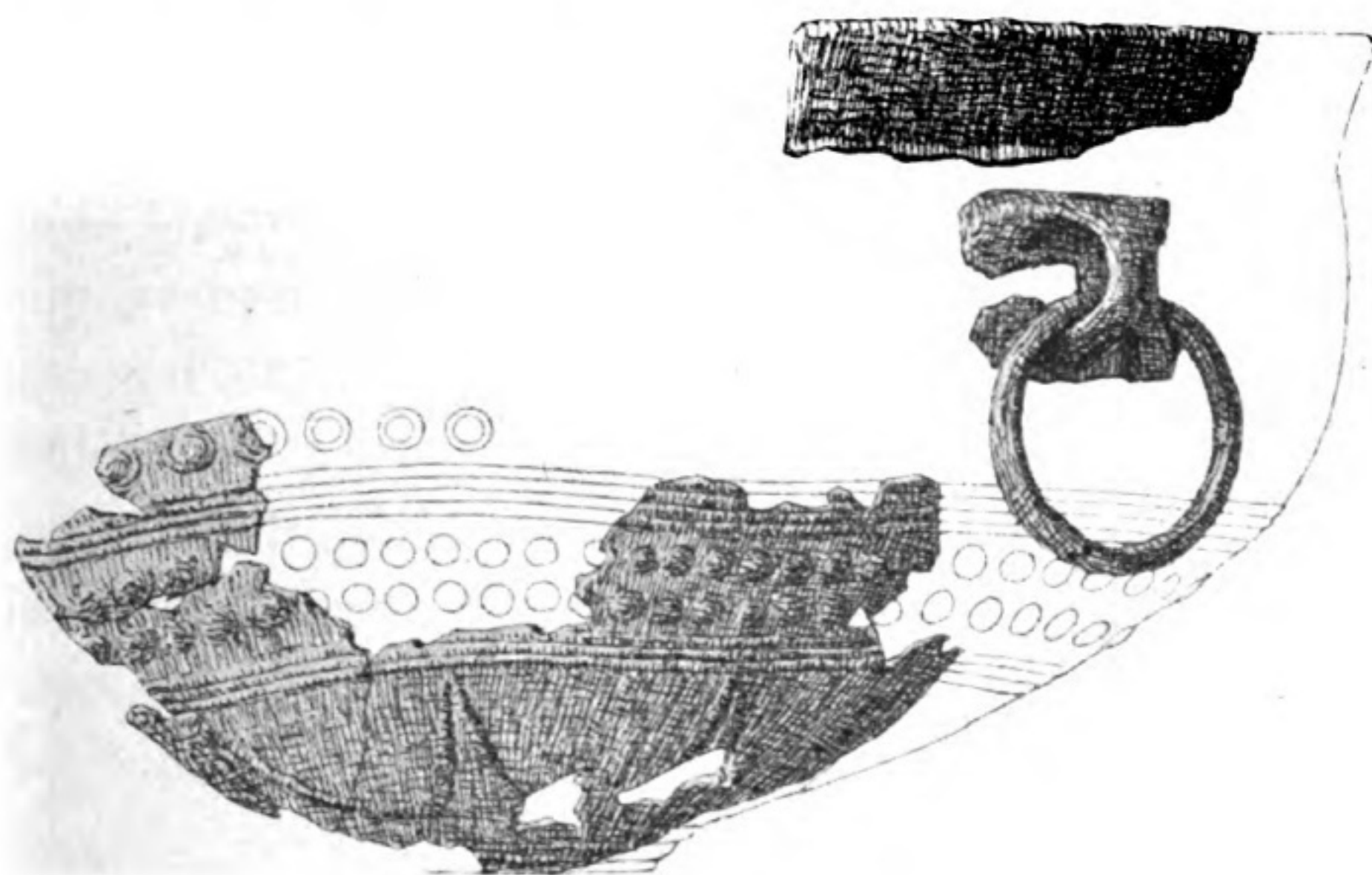

Fig. 88. $\frac{1}{2}$. B 346.

4. Gruppes Former. Sammen med disse Sager, i en Høigrav paa Bornholm, fandtes der et fuldstændig knust Bronzekar, hvoraf de større Dele ere gjengivne i Fig. 88. Dette Kar har allerede den Interesse, at det, som Fundforholdene vise, er ældre end hele den Række indførte, italiske Bronzekar, der ellers staa som de ældste: de høre hjemme i 5. Tidsgruppe, hvorunder de nedenfor skulle omtales. Men dernæst har Karret det mærkelige, at der, saavidt det vides, ikke er noget Stykke fra det klassiske Syden, hvormed det kan sidestilles. Det er ikke lykkedes at opspore noget

¹ E. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, S. 261, Nr. 15; Sophus Müller, Ordning af Bronzealderens Fund, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, Fund Nr. 60.

² A. P. Madsen, Bronzealderen, II, Pl. 35, Fig. 1; Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 82.

Bronzekar, der har et lignende Stjernemønster omkring Bunden — eller, om man vil: saadanne nedadvendende Trekkanter om Rundingen — ikke heller et saadant kompliceret Øre, dannet af to ved Toppen forenede Buer. Et meget lignende Stjernemønster findes derimod paa protokorinthiske Lerkar¹, der jo ogsaa som fast Ornament have Rækker af Punkter og koncentriske Kredse om et større, glat Midtparti, ganske som paa Bronzekarret; men opfattes Tegningen som nedadvendende Blade eller Trekkanter, da kan der findes noget lignende paa langt ældre Lerkar i Syden.' Forstaaelsen af Bronzekarret vanskeliggjøres ved, at det kun foreligger i Brudstykker, der tilmed ere trykkede noget ud af Form. Det synes at have været en aaben Skaal med lille Bund og eet Øre. Men den smalle, lige opstaaende Mundingskant, der er noget sværere, slutter ikke sammen med de øvrige Stykker, hvad der ogsaa gjælder om Øret — den Høide, hvormed Karret er fremstillet i Fig. 88, er saaledes ganske usikker. Karvæggen er lidt tykkere end ved de yngre Bronzekar af 5. Gruppe; at der er drevet og hamret baade fra For- og fra Bagsiden, sees tydelig. Derimod er Øret støbt til: paa Indsiden er nogen Bronzemasse, der er flydt ind gennem 4 forud dannede Huller, et for hver af Ørets Grene, bleven fladt udhamret for saaledes at fastgøre Øret. Om den heri løst hængende Ring er sluttet, og saaledes støbt paa sin Plads, eller dannet af en sammenbøiet Stang, lader sig ikke afgjøre.

Da Skaalen er ældre end de italiske Kar af 5. Gruppe, er den muligvis græsk og ikke forarbejdet i den 4. Gruppes Tid, men endnu tidligere; de Sager, sammen med hvilke den optoges, angive jo kun Nedlægningstiden, men ikke Fabrikationstiden. Og eet er der, som unægtelig peger tilbage i Tiden: der er en ganske mærkelig Lighed med de ofte af-

¹ Der kan navnlig henvises til Monumenti antichi, 1905, XV, S. 211, Fig. 89.

bildede¹, ialt 7, ornamenterede Træskaale i de danske Egekistefund. Hovedformen, med den smalle, lige opstaaende Mundingskant og den lille Bund, er den samme; Ørene paa Træskaalene og paa Bronzekarret have en paafaldende Lighed; de danske Trækar have et Stjernemønster om Bunden, hvis Fremkomst ikke kan udledes af nordiske Forudsætninger, og selv de rækkevis ordnede Tinstifter i Træet minde om Rækkerne af Buler paa Metalskaalen; saadanne Buler kunne være saa fint udførte, at de svare i Størrelse til Tinstifterne². Trækarrene synes at være dannede efter et Forbillede som den her omhandlede Bronzeskaal. At denne foreligger i et Fund af 4. Gruppe, medens hine tilhøre 3. Gruppe, taler ikke bestemt herimod; Bronzekarret har vel kunnet bevares ud over sin egentlige Tid for at nedlægges sammen med yngre Sager. Ikke mindst dette Forhold til de mærkelige Træskaale af dansk Arbeide, der hidtil vare ganske uforklarlige, maatte opfordre til at fremdrage den enestaaende, fremmede Bronzeskaal til Afbildning og Undersøgelse.

Kvindeudstyret.

Stigningen baade i Fundenes Antal og deres Sammensætning ligesom i Sagernes Størrelse og Dekoration sees ogsaa ved Kvindernes Gravudstyr. Halskraven og Bæltepladen kunne naa en ganske kolossal Størrelse, og Spiralornamentiken breder sig og viser nye og fyldigere Enkeltheder. Den enestaaende rige Komposition, som sees i Fig. 89, henviser sikkert denne Bælteplade til 4. Gruppe; de særskilt udløbende, smaa Spiralslyngninger i det yderste Ornamentbaand findes kun paa dette ene Stykke. Spiralringe til Finger og Arm spille nu en stor Rolle i Fundene³. De bestaa af mange, omhyggelig sluttende Vindinger, som det sees af den smukt bevarede Fingerring Fig. 92. Denne er dog

¹ De ere alle gjengivne i V. Boyes «Fund af Egekister».

² Se f. Ex. Notizie degli scavi, 1880, Pl. 2.

³ «Ordning», 55 og 56.

snarest af grovt Arbeide. Der er fremkommet Fingerringe af samme Art, i hvilke det udvendig skarprykkede Bånd

Fig. 89. $\frac{2}{3}$. B 5177.

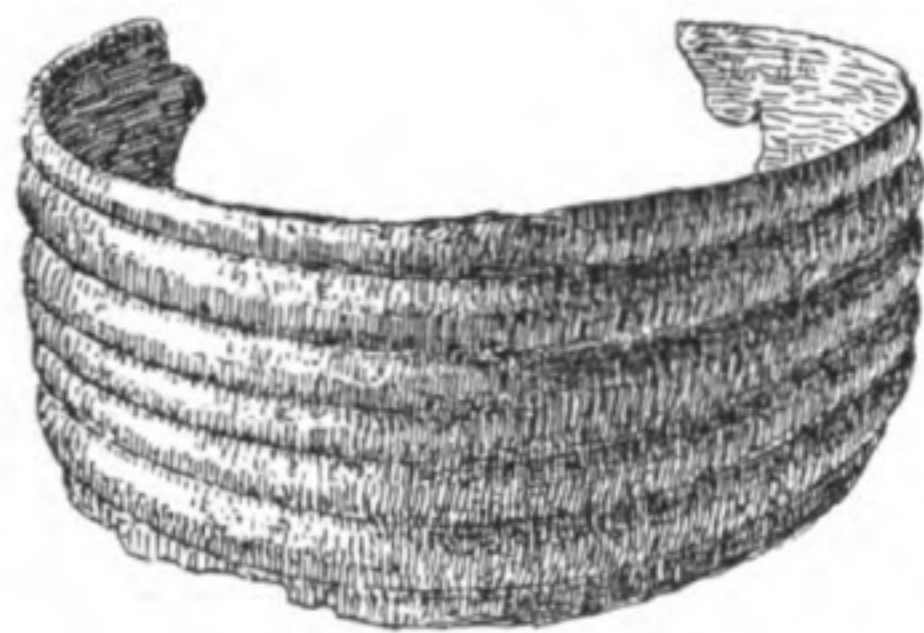

Fig. 90. $\frac{2}{3}$. B 7081.

kun har den halve Bredde og er forarbeidet med den yderste Nøiagtighed. Til denne Tid høre fremdeles allehaande Ringe, der ere dannede af en trind eller udvendig hvælvet Stang sammenbøiet med Enderne mod hinanden¹. Kun en enkelt hidtil ukjendt Form er fremkommen, Fig. 90, endnu dog kun foreliggende i to Exemplarer.

Enestaaende er det, at der i en Gravhøj ved Bække, Anst Herred, under fuldstændig sikre Forhold, er truffet en Ankelring af egen Form, liggende paa sin Plads². Kjendelige Rester af Underbenets Ledhoved laa indeni Ringen, og Fodrodsknogler saaes umiddelbart herved. Iøvrigt indeholdt Graven en Halsring, »Ordning« 52 eller 102, en Bælteplade og to simple Armringe, Alt lig-

gende i rette indbyrdes Forhold, de to Ringe hver paa sin Side af Smykkepladen. Enkelte Ringe af lignende Art som Ankelringen forelaa forud, »Ordning« 167, og det har allerede været fremsat, at saadanne ovale Ringe med en største

¹ »Ordning«, 106.

² Mus. Nr. B 6853.

indre Aabning af 9—10 Cm. maatte være baarne om Ankelen (»Ordning«, 106—8), Dette er ogsaa seet een Gang i Holsten¹.

En Del Fund kunne med Sikkerhed henføres til denne Gruppe, idet de indeholde de foran omtalte Ledeformer: Bøilenaal eller Dolk. Endnu er dog Fundantallet for ringe til, at Gruppens Indhold og Grænser nærmere kunne fastslaaes. Dette ogsaa, fordi der er saa liden Bevægelighed i

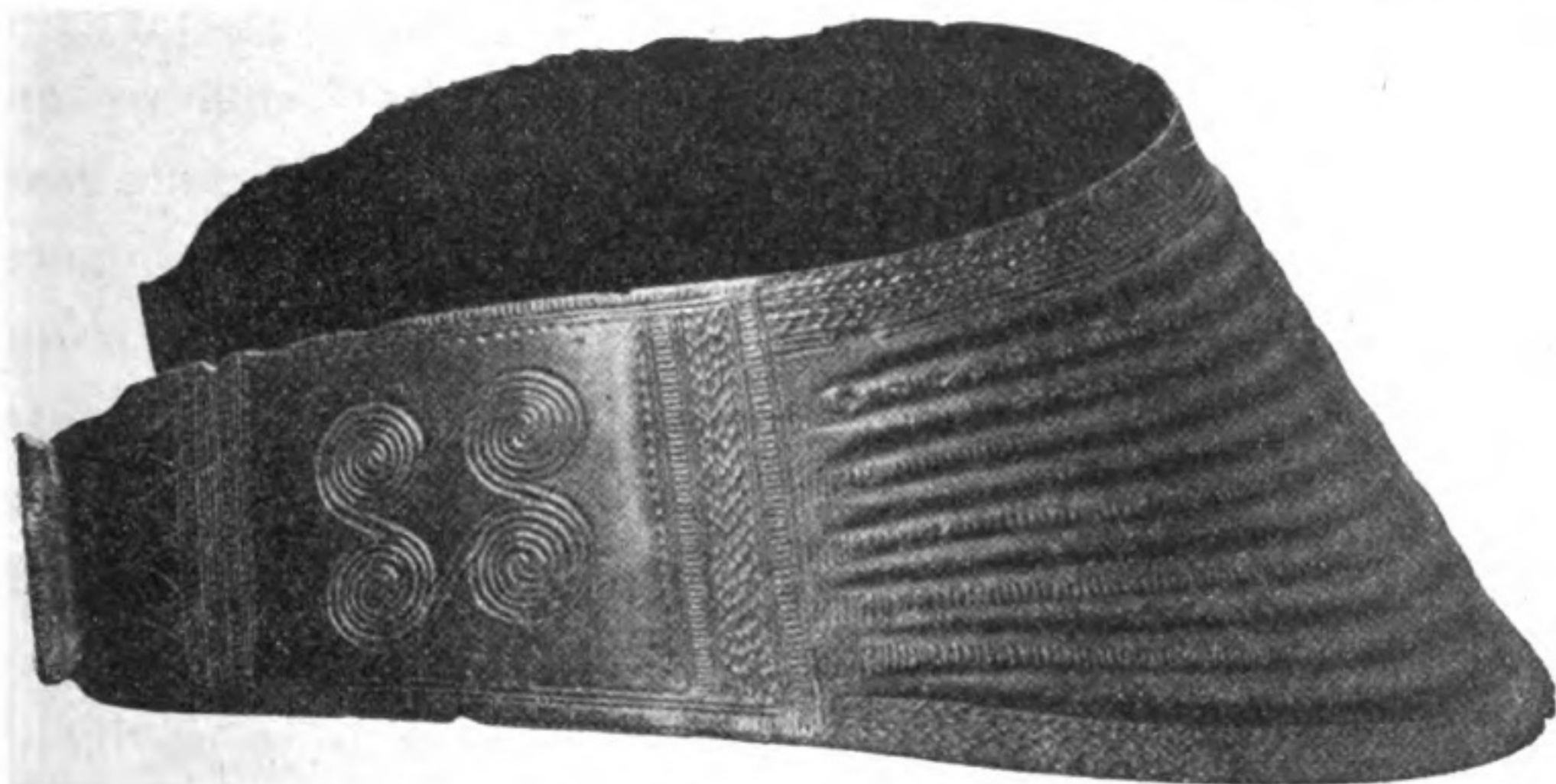

Fig. 91. ²/₃. B 7613.

de mest fremtrædende Smykkers Form, i Halskraven og Bæltepladen; de forekomme i Hovedsagen ensartede allerede i 3. Gruppe (S. 56), og undtagelsesvis træffes de endnu med Sager af 5. Gruppe. Saaledes er det af liden Betydning, at det hele Antal af Halskraver ikke er ubetydeligt, ialt c. 60 i Nationalmuseet, og af større Bælteplader ialt c. 50.

Selv et nyfremkommet, enestaaende rigt Depotfund af Kvindesager, med over 40 Stykker, giver kun liden Oplysning. Fundet indeholder 3 Halskraver, noget forskellige i Størrelse, men alle udstyrede som Fig. 91, — 3 Bælteplader af sædvanlig Art, 12—22 Cm. brede, — 4 eller 5 Spiralarmringe, »Ordning« 55, med indtil 15 Vindinger, — mindst 7 Spiralfingerringe med indtil 13 Vindinger, een af dem af-

¹ Mittheil. d. anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein, XI, S. 29.

bildet i Fig. 92, — 21 Smykkeplader af samme Form som Bæltepladerne, men kun 4—7 Cm. brede, »Ordning«, 59, — over 70 Bronzerør til Fryndser, »Ordning« 63, — 2 Save, »Ordning« 149, og 2 Segle, »Ordning« 146. Nogle af Sagerne ere itubrudte og Fundet mulig ufuldstændigt, idet det fremkom ved tilfældig Gravning, paa Rye Mark, Løve Herred. Utvivlsomt maa dette Fund henhøres til den 4. Tids-

Fig. 92. $\frac{1}{1}$. B 7647.

gruppe; men ganske sikkert kan det ikke siges at være, da de egentlig bestemmende Ledformer mangle. Endnu mindre oplyser Fundet noget om de forskellige Formers Oprindelse og Dannelse. Dette maatte søges længere tilbage i Tiden og i Udlandet; men det endnu foreliggende indbyder ikke til en nærmere Behandling af Sagen. Saameget kan dog siges, at samtlige de danske Kvindesmykker og navnlig Ringene¹ maa være udgaaede fra og udviklede jævnsides med lignende i Mellemeuropa anvendte Smykker. Men de fleste Former ere i Danmark førte videre, til et Høidepunkt i Kunstmag, Anseelighed og Forarbeidning, hvortil man ellers end ikke nærmede sig nogetsteds.

Den ældre Bronzealders andet Afsnit.

5. Tidsgruppe.

Nordiske Former, fra Mands- og Kvindegrave.

Kun paa eet Punkt indenfor hele den ældre Bronzealder kan der drages en mere bestemt Delingslinie, nemlig mellem den 4. og 5. Gruppe. Her skal den ikke, som det er mellem de andre Grupper, findes frem under megen Søgning;

¹ Med Fig. 90 sammenlign f. Ex. Richlý, Die Bronzezeit in Böhmen, Pl. 47 og 49; Archæologiai Értesítő, 19, S. 239, Fig. 9, S. 241, Fig. 14; Píč, Čechy předhistorické, Praze 1900, I, Pl. 4, 11; Hampel, A bronzkor, Pl. 87, Fig. 6.

den viser sig for et hurtigt Blik. Og Delingen her griber dybt ind, idet den ikke blot støtter sig til, at flere eller færre Former gaa ud af Brug og andre indføres, ikke blot til, at nedarvede Former fremtræde i ny Skikkelse, men hovedsagelig grunder Delingen sig paa, at der her foregaaer et stort Omslag i Kunstmag og Stilfølelse. Den ældre Bronzealder falder som hidtil hævdet i to Dele, et første og

Fig. 93. $\frac{1}{1}$. B 5720.Fig. 94. $\frac{1}{1}$. B 7828.Fig. 95. $\frac{1}{1}$. B 4181.

et andet Afsnit. Grupperne indenfor disse Afsnit betegne kun Stadier i den jævnt fortsatte Udvikling.

Efter den store Bronzealder, i 4. Gruppe, følger den skønne Bronzealder, man kunde sige Blomstringstiden indenfor hele Perioden. De kraftige og store Former af tyk Støbning, med den brede, stormønstrede Spiralornamentik, afløses af spinkle og forfinede Arbejder, hvori Metallet er udformet smaat og tyndt, medens Overfladen er dækket af den mest minutiøse Ornamentik, sammensat af simple Elementer uden et eneste mere fremtrædende Træk. Smagen er en anden end før; i Stedet for det storladne vil man nu det forfinede. Var det ved en enkelt eller ved faa Former, at dette sporedes, kunde der tænkes paa en enkelt Kunstners

Fig. 96. $\frac{2}{3}$. B 8314.

Virksomhed og Indflydelse. Men Omslaget er fuldstændig gennemgribende. Der har været en Strømkæntring i Tidens Smag. Mon ifølge Indflydelser modtagne udenfra? Hvis saa er, kunne de foreløbig ikke paavises. Noget stort foregik dog i denne Tid: Ligbrændingen indførtes og blev almindelig. Men som det endnu kun kan anes, hvorfra dette kom, og hvad det betyder, skal foreløbig heller intet antydes om de dybere Grunde til Omslaget i Tidens Kunstfølelse.

Men det kan sees, hvorledes dette kom, her ganske umærkelig og gradvis, hist som ved et Gjennembrud. Det kan paavises, hvad der væsentlig sammensatte denne Tid i Modsætning til den forudgaaende.

Den bredhovedede Bøilenaal afløstes af den korshovedede. Denne ganske almindelig forekommende Naal er den vigtigste Ledeform for denne Tid. Hver af de fire Grupper, d. 3.—6., har sin egen Bøilenaal og kun denne ene Form; man kan betegne Grupperne efter dem. Paa de mange foreliggende Stykker seer man, hvorledes den bredhovedede Bøilenaal ved ganske smaa Forandringer bliver til den korshovedede. Naar begge Tværarme paa Naalehovedet ere blevne lige lange, smalle og spidse, ere de øvrige Sager i Fundet af 5. Gruppe. Tillige er da hele Bøilenaalen bleven kort, spinkelt bygget og af det fineste Arbeide. Variationerne mellem de talrig foreliggende, men paa Grund

af deres Skrøbelighed kun sjælden helt bevarede Spænder er meget ringe. Fig. 93 og 94 vise den største og mindste Størrelse, og det kan vel tilføjes: et af de ældste¹ og af de yngste Stykker. Da disse ere noget medtagne af Tiden og forbøiede, afbildes tillige, for at give en Forestilling om, hvad der i Virkeligheden gjordes af fuldendt regelmæssigt og yderlig fint Arbeide, en af de ialt 6 hidtil fremdragne Bøilenaale af Guld, Fig. 95; 3 ere fra Danmark, 3 fra Holsten og Meklenburg². De glatte Plader ved Bøilens Ender ere dannede ved Oprulning af et papirtyndt udhamret Guldbaand. Dette er Hødepunktet i Guldarbeide, vistnok uopnaaeligt for vor Tid. Ved ingen af disse Guldbøiler har der været en Naal; det er jo muligt, at den har været af Bronze, fordi Guldet var for bøieligt til den tynde Naal.

Overgangen fra den ældre, svære til den fine Form er som sagt tydelig; den er foregaaet her i Norden, og den stemmer med hele Bevægelsen i Tidens Smag. Og dog maa dette staa i et vist Forhold til fremmed Arbeide. Naar de kors-hovedede Bøilenaale stemme saa nøie med de kolossale Naale — indtil 5 Gange saa store som de nordiske, der findes i Øst- og Nordtydskland, at de ligefrem kunne siges at være Miniaturgjengivelser af de store, saa maa der være en Forbindelse. I Nordtydskland mødes de største og de mindste paa samme

Fig. 97. 1/2. B 8042.

¹ Bøilen er ved dette Stykke endnu firkantet som ved flere ældre Naale, medens den ellers altid ved Naalene af 5. Gruppe er trind.

² Meklenburgische Jahrbücher, 1902, 67, S. 179.

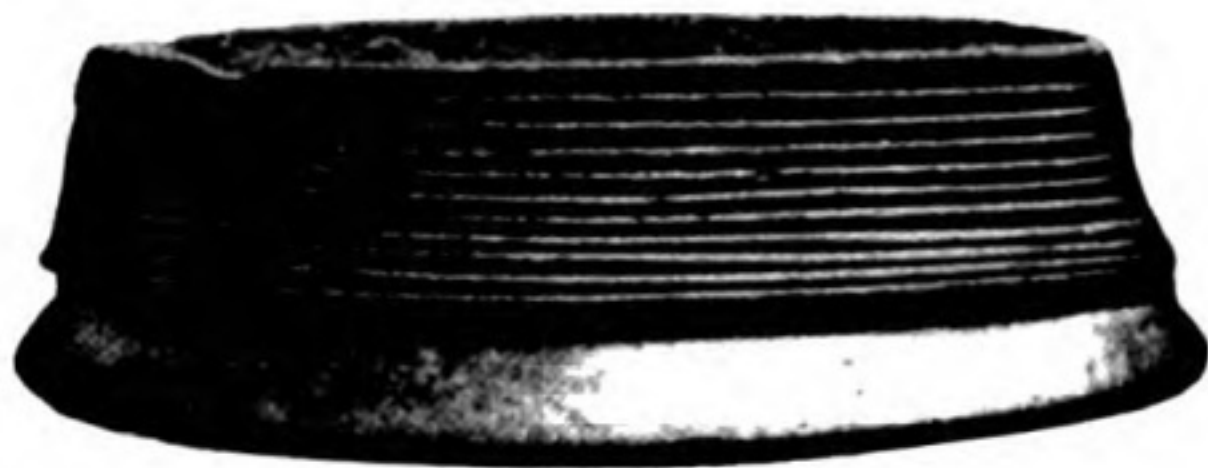

Fig. 98. 1/1. B 8386.

Grund¹; et enkelt af de kolossale Stykker er fundet paa Møen. Men det indbyrdes Forhold er ganske mystisk: vore Naale ere skabte i Norden og dog Miniatur-

gjengivelser. De maa da være fremkomne parallelt med de kolossale fremmede Spænder og under en vis Paavirkning fra dem, men uden at den sunde og fine Smag i Norden blev forlokket af de uskjønne, store Stykker, der tilførtes fra Naboerne mod Syd. Atter denne Overlegenhed i Kunst og Skjønhedssands ligesom i den forudgaaende Tid.

I hvilken Grad dette ogsaa gjør sig gjældende ved de Sværd, der stadig følge den korshovedede Bøilenaal, viser Fig. 96, der gjengiver et af de skønneste og bedst bevarede Stykker. Baade Guldet, der dækker Knappen og Yderkanten af de Bronzeskiver, der sammensætte Grebet, vexlende med nu opløste Skiver af Horn eller Træ, og selve Bronzen ere behandlede med sandt Mesterskab. Tillige tjener denne Afbildning, sammenstillet med Fig. 73—77, til at vise Forskjellen mellem 5. og 4. Gruppens Sværd; den strækker sig til alle Enkeltheder.

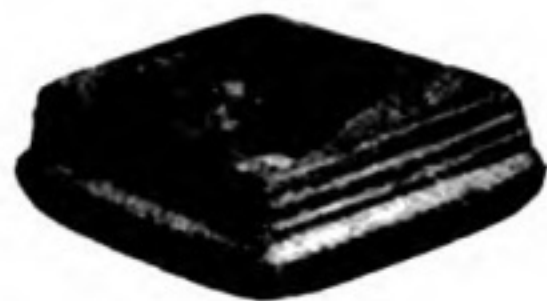

Fig. 99. 1/1. B 6268.

Særlig at fastholde er for Fæstets Vedkommende den lille, firkantede Endeknap, under hvilken sees et Slags Tandsnit, dannet af en Række lige eller rundt afsluttede Blade, og for Klingens de fintrukne Linier langs den smalle Midtstribe. Iøvrigt er

Fig. 100. 3/4. B 2181.

¹ Undset, *L'âge de bronze de la Hongrie*, 1880; *Meklenburgische Jahrbücher*, 1902, 67; *Zeitschrift für Ethnologie, Verhandl.*, 1892, S. 358.

Fæstet indrettet paa meget forskjellig Maade, som dette kan sees af mange allerede fremkomne Afbildninger¹. Det kan være helt bronzestøbt, eller der er, som ved Fig. 96, en Grebspids med vexlende Skiver af Bronze og en nu tabt Masse, eller Grebspidsen kan være helt omsluttet af en saadan tarveligere Beklædning, eller Klingen har ingen Grebspids, men har ved Nagler været forbunden med Grebet. Alle disse Former ere væsentlig samtidige: der er ingen paaviselig Forskjel i de Sager, sammen med hvilke de optræde. Af denne Afvexling sees det, at man er langt fremme i Udviklingen og paa et Tidspunkt, hvor man gjerne forsøger noget nyt, samtidig med at man har nedarvede Motiver, der trolig fastholdes. Saaledes ved Sværdet Fig. 97, der afsluttes mod Klingen i en aaben Bue; ogsaa dette hører til denne Tid; men det viser tilbage til de ældre Sværd Fig. 77, og gennem dem helt tilbage til Bronzealderens Begyndelse. Denne Form er iøvrigt sjælden. Sværdet Fig. 97 hører til de ringere Bronzearbejder, af hvilke der fra denne Tid ikke er faa. Klingen er ikke altid udstyret med Linier som ved Fig. 97, men har kun en Fortykkelse gennem Midten. Atter dette, at ringere Arbejder ret ofte sees, medens der længere tilbage maa ledes efter et tar-

¹ Se navnlig «Ordning», 88—91, og A. P. Madsen, Bronzealderen, Suiter, 1872.

Fig. 101. $\frac{1}{2}$. B 8506.

velig formet Stykke, viser, at man er langt fremme, hvor mange tage Del i Arbeidet og mange kunne skaffe sig et Vaaben; der maatte da ogsaa komme mindre dygtige Arbeidere og beskednere Brugere.

Den firkantede Bronzedopsko til Skeden¹ hører hjemme i denne Gruppe som den aflange i den forudgaaende (S. 71). Denne Forskjellighed i Formen beroer tydelig paa, at Skeden fra først af, i 4. Gruppe, dannedes af to tykke Træskinner, omtrent lige brede forneden og foroven, men senere — mere forfinet — blev gjort af Læder, og den blev da tilspidset nedadtil efter Klingens Form. Herefter maatte Dopskoen rette sig; den blev ganske lille og firkantet (jvfr. Fig. 99), men derefter atter, ved den sædvanlige Stigning i Formdannelsen, endog meget stor, indtil 0,075 M. bred forneden (jfr. »Ordning«, 94, og Fig. 100). Kun en eneste Gang have Former af 5. Gruppe, en Dolk og en fin Bøilenaal, været ledsagede af en aflang Dopsko, Fig. 98, men særegen og finere i Enkelthederne end de ældre. Dette Stykke maa være et af de sidste, der gjordes af gammel Form; umiddelbart herefter, uden Mellemlid, kom den lille, firkantede Dopsko frem. Den er stadig kvadratisk og aaben i Bunden; kun een eneste tilsvarende er udpræget rhombisk formet, Fig. 99. Den maa vel opfattes som et Forsøg, der ikke vandt Bifald.

Om Skederne fra denne Tidsgruppe er hidtil lidet kommet frem, skjøndt der foreligger meget til Oplysning om den ret vidtløftige og omhyggelige Forarbeidning². Inderst ligger fint Skind og derover to ganske tynde, efter Klingens Form fladt hvælvede Træplader, der nederst have en Fortykkelse sluttende ind i Dopskoen. Fig. 100 viser en af de større Dopskoer, hvori Skedens Træ er bevaret, medens det dækkende Læder er gaaet tabt. Ovenpaa Træet laa der nemlig

¹ »Ordning«, 93.   ² Den eneste fuldstændig bevarede Skede er afbildet i *Annaler for nord. Oldkynd.* 1848, Pl. 4; se ogsaa Oscar Montelius, *Temps préhist. en Suède*, S. 98, og »Ordning«, 93.

tykkere Læder, i eet Stykke og sammensyet ned igjennem Midten, eller to lange Stykker, hvis Rande laa over hinanden. Beviklinger med smalle Læderbaand holdt Skeden sammen, og foroven fandtes sværere Baand, der ved den ene Side dannede rundt udstaaende Bøiler til Bæreremmen (jvfr. Fig. 101). Det er et smukt Exempel paa, hvorledes Bronzen efterhaanden kom mere i Brug til Afløsning af simple Materiale, at Bøilerne bleve gjorte af Metal i Stedet for af Læder. Fig. 101 viser Forsiden af en Skede med Tværbaand af Bronze forenede ved Bæreøskener. Paa Bagsiden trække Baandene sig sammen til smalle Lister, omtrent $\frac{1}{8}$ i Bredde; imellem Baandene er Læderet udskaaret i Strimler til Udfyldning af Mellemrummene. Foroven ved Munden er Skeden ikke bevaret; den har raget et lille Stykke frem over Tværbaandet¹. Noget videre gik man i den yngre Bronzealder, idet Bøilerne bleve tykt støbte, med udløbende Baand, der nagledes fast til Skeden². Ovenfor Dopskoen var Læderskeden sædvanlig beviklet med Læderbaand; kun en enkelt Gang har der i Stedet herfor været Strimler af Birkebark. Men ogsaa her traadte Metallet til; et Par Gange har der været en tætsluttende Bevikling med smalle, fint trukne Guldbaand i mange Omgange.

En lignende Forfinelse viser Anvendelsen af Guld til Besætning paa vævet Stof. Der findes i Gravene smaa, rørformede Oprulninger dannede af et tyndt Guldbaand, ganske smalt og med en fremtrædende Midtribbe udvendig; Guldet er lagt

Fig. 102. $\frac{1}{1}$.
B 6021.

Fig. 103. $\frac{1}{1}$.
B 7963.

¹ Jvfr. hermed: Mestorf, *Vorgeschichtliche Alterthümer*, Pl. 18, Fig. 166.

² Se Nord. Fortidsminder, I, S. 105; jvfr. Splieth, *Bronzealterfunde*, Nr. 204.

i en tæt Vinding, kun vid nok til at optage en Traad. Et Antal af 21 saadanne Guldrør, de fleste 1 Cm. lange, enkelte af dem lidt kortere eller længere, ere optagne i en Grav sammen med to Bronzeknapper som Fig. 102 og en Spiralfingerring af Guldtraad¹. Lignende foreligge i to andre samtidige Fund i Nationalmuseet², og i Museet i Kiel haves adskillige Fund med tilsvarende Oprulninger baade af Guld og af Bronze. Det er her tillige seet, at de vare anbragte

Fig. 104. $\frac{1}{1}$.
B 8311.

paa Tøi, 4 Stykker jævnsides og tæt stillede, saaledes at de dannede firkantede Felter, rækkevis ordnede med smaa Mellemrum³.

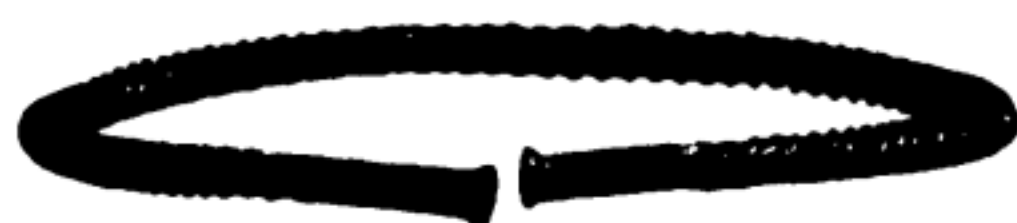
De nydelige Smaaknapper af Bronze, som Fig. 102, med et fordybet Stjernemønster i den flade eller hvælvede Overdel til Indlægning med Harpixmapse, ledsage stadig Sværdene fra denne Tid, sædvanlig 2 sammen og oftere siddende i en Rest af Læderremme⁴. De have da sagtens hørt til Sværdets Bæreremme. Saaledes svare de til de store, hvælvede Bronzeknapper fra den nærmest forudliggende Tid (S. 73). Men de kunne ikke være fremgaaede af denne ældre Form.

Imidlertid ere disse pyntelige Knapper rent nordiske ligesom ogsaa det smukke Stjerneornament. Dette kjendes allerede fra den 3. Tidsgruppe, hvor det sees paa Sager af Træ, under Bunden af Træskaale⁵ og ogsaa paa en fint udskaaen Doppeltnap af Træ⁶. Atter her er man da fra det selvstændig behandlede, hjemlige Materiale gaaet over til Metallet (jvfr. de store Dobbeltknapper S. 72).

Til denne Tid høre fremdeles de almindelig forekommende, smaa Knive med Bronzeskaft, som Fig. 103 eller kun lidet afvigende; det afbildede Stykke er optaget sammen med en Dolk, en Dopsko til Skeden, to Bronzeknapper,

¹ Mus. Nr. B 6908.   ² Mus. Nr. B 4241; B 3850.   ³ Splieth, Inventar, 1900, S. 58.   ⁴ "Ordnung", 75.   ⁵ Boye, Egekistefund, Pl. 7 og 14. Se ogsaa foran S. 85.   ⁶ Anf. St. Pl. 15.

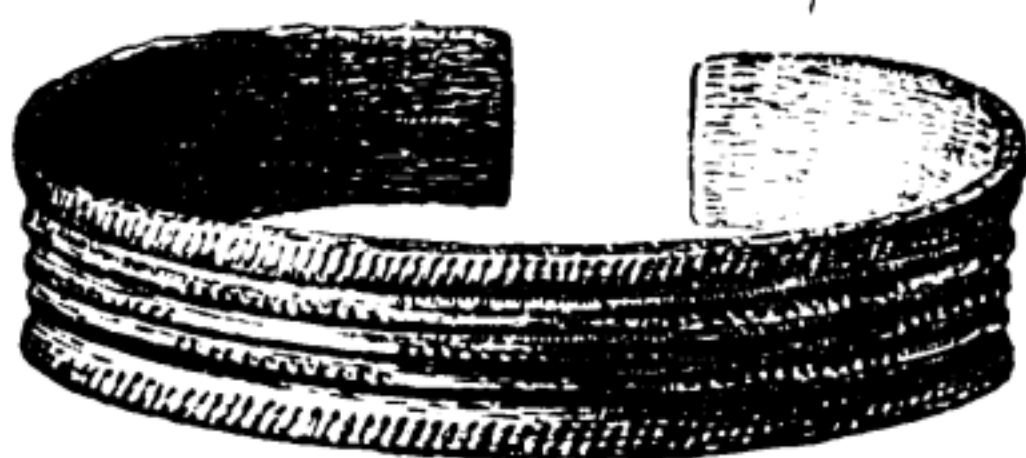
Bøilenaal, Ragekniv og Syl i Træskæft, Alt af 5. Gruppens Form. Om disse Knives Anvendelse har hidtil intet været ytret. Allerede Formen og den ringe Størrelse synes at angive, at de ikke vare bestemte til almindelig Arbeidsbrug; men tydeligere sees dette deraf, at der findes lignende endog ganske smaa Redskaber. Det i Fig. 104 gjengivne er, som det saa ofte er Tilfældet med de større, optaget i en Grav sammen med et Sværd — det smukke Stykke, der er afbildet i Fig. 96, — Dopsko, to Bronzeknapper og Bøilenaal, Alt ganske svarende til de Stykker, som ledsagede Fig. 103. Den lille og skrøbelige Kniv indtager samme Plads i Fundet som den større, og Bestemmelsen maa da vel have været den samme. Den kan ikke opfattes som en Erstatning — ikke bestemt til at anvendes — i Stedet for en større, virkelig Brugskniv; saadanne Ef-

Fig. 105. ²/₃. B 5448.

terligninger i det Smaa komme først frem i Gravgodset fra den yngre Bronzealder. Men maa saaledes den lille Kniv ganske jævnstilles den større, og have begge været anvendte paa samme Maade, da maa de være brugte til noget særdeles fint. Thi brugte have de været; den Mulighed kan ikke gjælde, at disse Knive ere gjorte alene til Graven, men ikke for Livet. Dette fremgaaer af, at de kunne findes stærkt slidte, som Kniven Fig. 103, hvis Form er væsentlig forandret ved Slid og Opskærping, ligesom ogsaa Spidsen er afbrudt i gammel Tid. Ofte foreliggende sammen med Toiletsager som Ragekniv, Niptang og Tatoveringssyl skulde saaledes ogsaa Kniven med Bronzeskaft, stor eller lille, antages at være bestemt til Legemets Pleie, til Neglene eller til Haaret — dog ikke Skjæget, idet Kniven forekommer ensartet baade i Mands- og Kvindegrave. Det hører til de forunderlige Træk i den ældre Bronzealder, at der er fremdraget saamange Luxusknive af denne og lignende Art, men kun et og andet Stykke, der kan være en almindelig Arbeidskniv.

Med Tidens Luxus og Forfinelse stemmer det, at Armingen af Guld er et almindeligt Mandsudstyr. Det er den vredne Ring med glatte Ender¹; kun en enkelt Gang findes der Tværbaand paa det yderste, glatte Stykke, Fig. 105. I Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, S. 211, er der sammenstillet 18 Fund, der indeholde en saadan Ring ved Siden af et Sværd og andre Mandssager. Siden da er der fremkommet 5 Fund af tilsvarende Indhold. Denne Række giver et særdeles fast Holdepunkt for Tidsinddelingen, idet samtlige Sager i disse Fund ere af 5. Gruppe. Om Ringen er af indenlandsk Arbejde, kunde være tvivlsomt, dersom Antallet ikke var saa stort. Det laa ellers nær at formode, at Guldet tilførtes i oparbejdet Stand, som Smykkeringe, og i de østerrigsk-ungarske Egne, hvorfra Værdimetallet kom, findes Guldringe af noget lignende Form. Ganske tilsvarende vides derimod ikke at være fremkomne. Dernæst havde vredne Bronzeringe af tilsvarende Form en vid Udbredelse i Europas Bronzealder og ere i Danmark flere Gange truffet i Kvindegrave. Herfra kan man da være kommen til at danne de Guldringe, der vare for Krigeren mere et Rigdoms- og Værdighedstegn end egentlig Pynt — i hvert Fald nedlod han sig aldrig til, saaledes som det var almindeligt for Kvinderne, at bære Smykkeringe af Bronze.

Fig. 106. ²/₈. B 74.

Det har ingen Vanskelighed at paavise Kvindefundene fra denne Tid, der foreligge ret talrig, omend langt sjældnere end de samtidige, overmaade almindelige Mandsfund; men desuden ere Dolke, Bøilenaale og Smaaknive med Skaft af foran omtalte Art paalidelige Ledformer.

Til disse Sager slutter sig et mere eller mindre fyldigt Sæt af Ringe til Hals og Arm, mest af nye

¹ •Ordning•, 66.

og zirlige Former og af skjønt Arbeide, saaledes navnlig fine og smalle Armringe af de samme Former, som i den følgende, 6. Gruppe træffes store og brede. Man sammenligne Ringen Fig. 106 med den yngre Ring Fig. 123 og »Ordning» 110 med 111. Ny er ogsaa den smukke, lille Bronzedaase med flad Bund¹ og Bronzedoppen — ganske lille, som Fig. 107, eller til en Bredde af c. 0,07 M.² — med en fremskydende Spids, der afsluttes i en lille Plade, og med en Tværstang paa Undersiden til Fastgjørelse paa Klædningen. Ogsaa disse Sager gjenfindes i større og noget forandret Skikkelse i 6. Gruppe³. Bronzedopperne forekomme ikke i Mandsgravene, og omvendt de der almindelige Knapper med Stjerneornament ikke i Kvindegravene. Bronzesmykkerne fra denne Tid ere lidet iøinefaldende; Kvinden viste en Tilbageholdenhed med Pynt, der stemmer vel med Tidens Finesse i Kunststil og Ornamentik. I den paafølgende Tidsgruppe blive derimod Smykkerne paany mere anseelige ligesom hele Stilen kraftigere.

Fig. 107. $\frac{1}{1}$.
B 6471.

Det velbekjendte Kvindeudstyr af 5. Gruppe betegnedes tidligere tilligemed Sagerne af 6. Gruppe under Eet som henhørende til den ældre Bronzealders 2. Afsnit. Det sees nu, at dette falder i to Tidsgrupper, af hvilke den første udgjør det tidligere, den anden det senere Stadium af en fortløbende Udvikling.

Indførte Sager og fremmede Former.

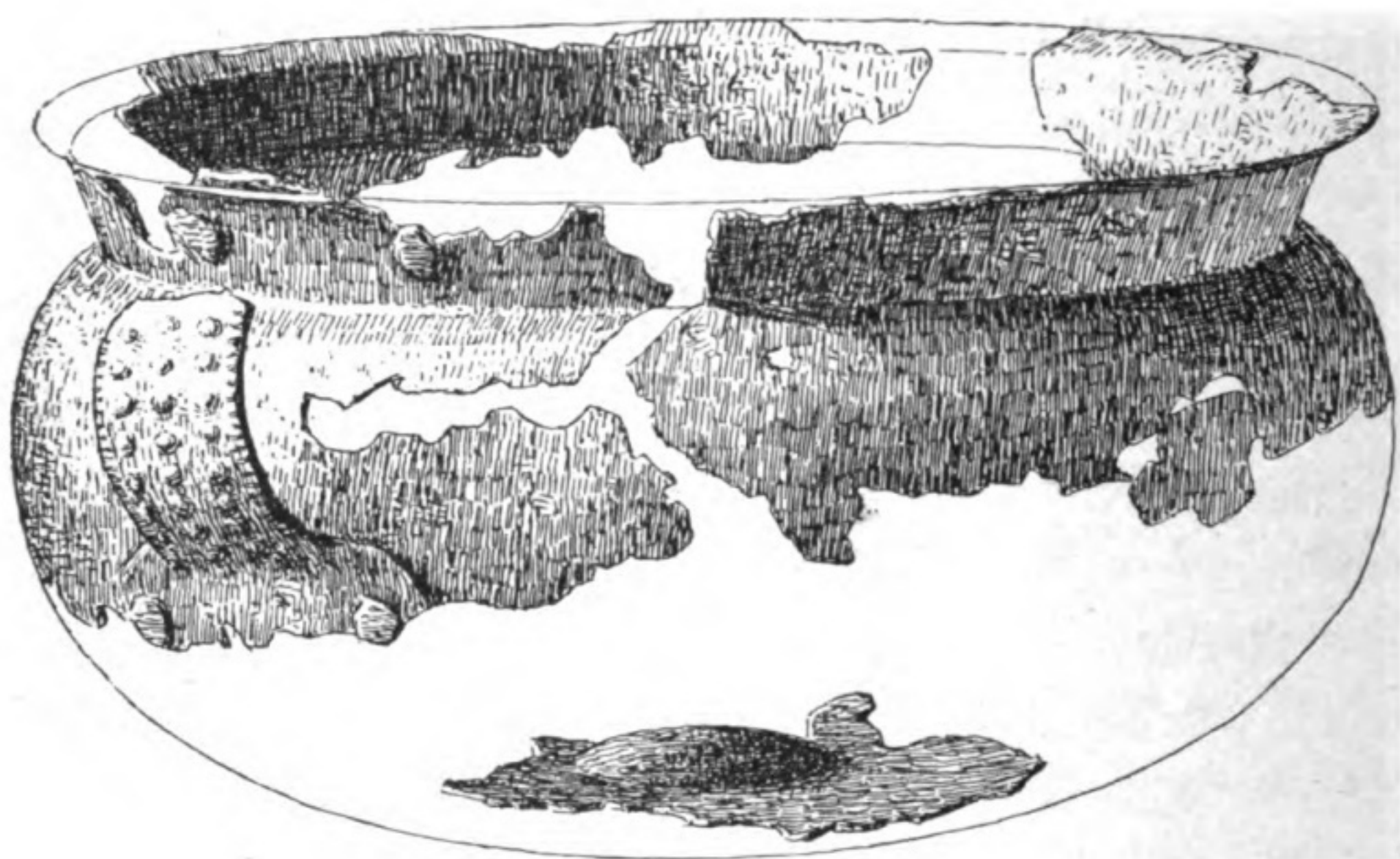
Spørges der om de fremmede og indførte Sager, der særlig betegne denne Tid, da maa først og fremmest nævnes Guldet⁴. Den fint og eiendommenlig forarbejdede Guldtraad, oftest opvunden i dobbeltlagte Ringe til Finger og Arm, fore-

¹ »Ordning», 123.   ² »Ordning», 116.   ³ »Ordning», 124 og 115.

⁴ »Ordning», 4—6, hvor Literaturen er anført.

kommer ikke i Fundene fra de tre første Tidsgrupper¹; ganske faa Stykker ere fundne sammen med Sager af 4. Gruppe; i Mængde foreligge Ringene derimod i 5. Gruppe; derefter findes de ogsaa i Fund af 6. Gruppe og nogle endnu i den yngre Bronzealders 1. Afsnit, hvorimod de ganske mangle i 2. Afsnit. Massen af denne Guldtraad foreligger i Fundene fra den ældre Bronzealders 2. Afsnit, og saa stor er den, at der kan tales om en virkelig Import. Der findes

Fig. 108. $\frac{1}{2}$. B 3851.

nu i Nationalmuseet henved 300 fuldstændige eller dog ikke sønderlig afkortede Spiralringe, oftest dobbeltlagte, sjældnere enkelte, af Størrelse som Fingerringe og tiltagende til Bredden af Armringe, og ligeledes meget stort er Antallet af afbrudte Stykker Guldtraad, oftest sammenbøiet i Ringform. Det er allerede fuldstændig godtgjort, at Ringenes Hjemstavn er Østerrig-Ungarn, og at Guldet er udvundet i Siebenbürgen eller i de østerrigske Alper. De samme Egne nord for

¹ I et Fund, der utvivlsomt er ældre end den 4. Gruppe, foreligger dog en lille Perle af Guldtraad, der er opvunden paa eiendommelig Maade, som det i Tydskland betegnes: med »Noppen«. Se herom Montelius, Chronologie, S. 66, Fund 96, med Anm. 8.

Adriaterhavet, hvorover Norden havde sine første Forbindelser med Italien, og hvorfra der senere, i den 4. Gruppes Tid, tilførtes Bronzearbeider, dannede da fremdeles et Mellemled mellem Syden og Norden. Her udvexledes Ravet med Guld, før det bragtes længere sydpaa. Dette er et Forhold af væsentlig Betydning. Danmarks Bronzeindustri blev saaledes i den 5. Gruppes Tid ikke umiddelbart undergiven Indflydelser fra Italien, hvorhen Ravudførselen gik; det nordiske Haandværk forblev isoleret og kunde udvikle sig selvstændigt. Ravet betaltes med Guld og Bronze-masse, men ikke med forarbejdede Varer, der ellers maatte fylde de nordiske Fund.

Men det er mærkelig lidt, som i denne Tid er naaet fra Italien til Norden. Først og fremmest de allerede tilstrækkelig omtalte Bronzeskaale og Kjedelvogne¹, der iøvrigt have den største Betydning for Undersøgelsen af det indbyrdes Tidsforhold mellem de nordiske og de italiske Arbeider. Fig. 108 viser et af de ikke hidtil afbildede Stykker i denne dog faatallige Række af meget ensartede Kar. De ere af ganske tyndtdreven Bronze; i Italien blev der nu ved Behandlingen af Bronzen lagt Vægt paa det tynde, fine og spinkle Arbeide, i Modsætning til den gamle, tykke og solide Støbning. I Norden er der en lignende Modsætning mellen den 5. Gruppes Arbeider og de ældre. Der synes altsaa at være en vis Overensstemmelse i Udviklingen, der maa bunde meget dybt.

Fremdeles ere de blaa Glasperler² indførte fra Italien

Fig. 109.

³/₄.

B 5185.

¹ »Ordning«, 100; Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, Fund Nr. 110 og 118; Aarb. 1895, S. 360; Svenska fornminnesfören. tidskrift, 11, 1902. Die Alterthümer unserer heidn. Vorzeit, V, Pl. 43; to Skaale, i Fund fra den tidlige Hallstattid. ² »Ordning«, 65, og Alterthümer unserer heidn. Vorzeit, V, Pl. 14.

eller rettere over Italien, idet de sikkert ogsaa der vare fremmede Handelsvarer. Men de spille ikke nogen fremtrædende Rolle i vore Fund. I to ældre Fund, af 4. Gruppe, foreligger en enkelt større, mørkeblaa Perle¹; i 6 Fund af 5. og 6. Gruppe findes nogle faa eller indtil c. 40 ganske smaa,

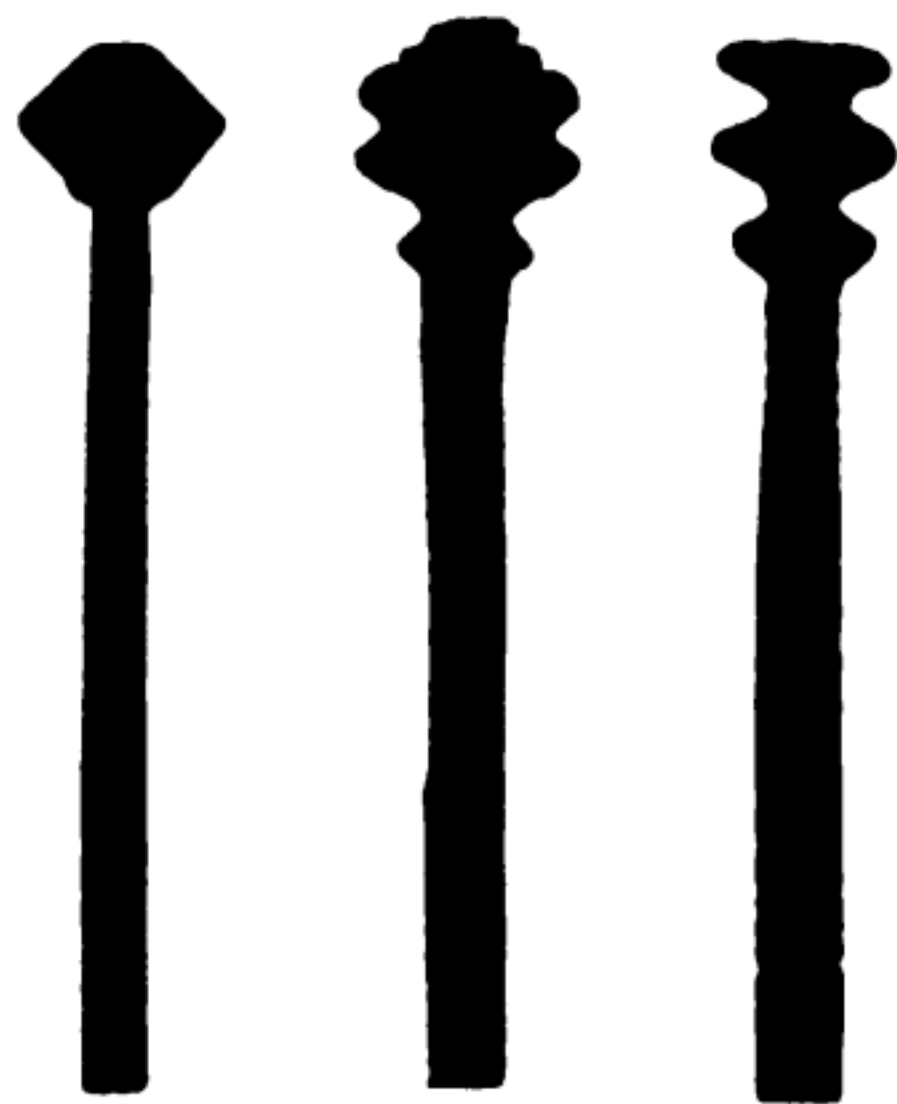

Fig. 110.

¹/₁.

B 3766.

Fig. 111.

¹/₁.

B 7682.

Fig. 112.

¹/₁.

B 8472.

blaa og grønne Perler². Seer man det meget Guld og det lidet Glas, der samtidig tilførtes, maa det næsten antages, at denne sidste Pynt ikke har været sænderlig eftertragtet. Glasset kan dog ikke have været mere værdifuldt og derfor sjældnere end Gullet. Naar der i denne Tid overhovedet træffes saalidet fremmed Gods i Norden, maa det vel snarest antages, at man ikke har ønsket det. Herved har vistnok det nationale spillet en Rolle. Man

havde sin egen Industri, sin egen Smag og Stil, om hvis høie Standpunkt og store Produktionsevne der foran er talt. Der har i Bronzealderens Blomstringstid, i den 5. Gruppe, hverken været Trang eller Lyst til at modtage det fremmede.

Den nationale Tilbageholdenhed overfor det fremmede er tydelig udtrykt deri, at Bronzenaale med Stilk og Hoved næsten ganske mangle i hele den ældre nordiske Bronzealder, medens de ere saa overmaade almindelige i Mellem-europa og Norditalien. De ganske enkelte, som træffes i Fundene fra 1. Afsnit, ere indførte³, og enkeltvis fundne fra samme ældre Tid ere kun nogle faa Naale af velbekjendt fremmed Form og sikkert ligeledes indførte. Naalen Fig. 109

¹ Omtrent som *Alterthümer unserer heidn. Vorzeit*, V, Pl. 14, Fig. 216a. ² Omtrent som *anf. St.* Fig. 210b, 211a, b, 216b, c. ³ Se foran S. 27 flg.

— den eneste af denne Art fra Danmark — svarer saaledes ganske til de i Sydtyskland og Böhmen almindelig forekommende¹. Først i den nordiske Bronzealders 2. Afsnit vise Naalene sig noget oftere, de fleste i Fundene af 5. Gruppe, enkelte i 6. Gruppe. Men at disse Naale indtage en særegen Stilling, er meget tydeligt. En af dem, afbildet i »Ordning«, 120, er den eneste i sit Slags fra Danmark, medens Formen er almindelig i Sydtyskland². Naalen sammesteds 122 er ligeledes kun funden een Gang i Danmark og en tilsvarende i Nordtyskland³. Formen 121 foreligger vel nu i 7 Exemplarer fra Danmark; men lignende kjendes fra Böhmen og Østerrig⁴. Naale med dobbeltkonisk Hoved som Fig. 110 eller mindre haves kun i 3 Exemplarer⁵. En anden Form, hvis Hoved er som den øverste Halvdel af Naalehovedet i Fig. 110, altsaa konisk og fladt nedenunder, foreligger kun i 2 Fund. To ere fremdeles som Fig. 111, een som Fig. 112 og Fig. 113. Allerede det ringe Antal af hver enkelt Form viser, at de ikke ere af hjemligt Arbeide. Dernæst foreligger der i Mellemeuropa og vistnok ogsaa i Norditalien talrige Naale, der komme vore meget nær, om der end ikke for alle kan paavises ganske tilsvarende Stykker⁶. De anførte og enkelte simple Naale fra den ældre Bronzealders 2. Afsnit maa i hvert Fald siges at være af fremmed Form; heller ikke kan man

Fig. 113. $\frac{1}{1}$.
B 4085.

¹ Píč, Čechy, Praze 1900, 2, Pl. 2. Naue, *Bronzezeit*, S. 153 flg. Ogsaa A. P. Madsen, *Bronzealderen*, Suiter, Naale, Fig. 14, og enkelte andre ere indførte. ² Se »Ordning«, 120, Anm. ³ Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde, 1891, S. 93. ⁴ Richlý, *Bronzezeit*, Pl. 33, Fig. 14. Hampel, *Bronzkor*, Pl. 216, Fig. 10. ⁵ Se »Ordning«, 119. ⁶ Exempelvis anføres: Montelius, *L'Italie*, I, Pl. 7, Fig. 14, 16, 17. Hampel, *Bronzkor*, Pl. 186, Fig. 9; Pl. 53, Fig. 3 og 6. Richlý, *Bronzezeit*, Pl. 16, Fig. 1; Pl. 50, Fig. 21. Keller, *Pfahlbauten*, Bericht 3, Pl. 5, Fig. 6; 5, Pl. 5, Fig. 6—7. Památky archaeolog., Praze, XII, Pl. 17, Fig. 15—16. Píč, Čechy předhist., Praze 1900, 2, Pl. 27, Fig. 6.

Fig. 114.
^{1/3}.
 B 8848.

naturligvis i denne Tid, da Brugen af Naale med Stilk først kom op, strax være gaaet til at danne saa sammensatte Profileringer som viste i Fig. 111—113. Langt det sandsynligste er det, at disse faatallige Naale — kun en Snes Stykker — ere indførte. Men man har da i Almindelighed ikke brudt sig om saadanne Naale; de vare jo lette at erhverve, og for en indenlandsk Forarbeidning var der ingen Vanskelighed. Man foretrak den nationale Bøilenaal¹.

Det er meget betegnende, at der i den danske Bronzealders bedste og mest nationalt prægende Tid, den 5. Gruppe, foruden Guldet, kun har været Eet, som man i større Omfang vilde modtage fra Udlandet, nemlig Sværd. Der tænkes herved paa Sværdene med Grebtunge, af Hovedform som Fig. 114 og 117. At disse ere et fremmed Element, er dog ikke ganske hurtigt seet.

Til en Begyndelse maa det siges at være paafaldende, at der ved Siden af Tidens skjønne og udpræget danske Sværd, som foran ere omhandlede, findes andre, meget afvigende ved Fæstets Indretning og dertil simplere i Forarbeidning. At de to Rækker Sværd vare ganske samtidige, er givet, idet de i særdeles mange Tilfælde ere fremdragne i Forbindelse med de samme Former; Sværdene Fig. 96 og 114 vare saaledes begge ledsagede af næsten ganske ensdannede Bøilenaale med Korshoved af den mindste og fineste Art, som Fig. 94.

¹ Fra Bronzealderens 1. Afsnit haves nogle Naale af Træ, se «Ordning», 12. Først i den yngre Bronzealder kom Bronzenaale med Hoved i ganske almindelig Brug, dels indførte, dels af hjemligt Arbejde.

Ogsaa i den 3. og 4. Tidsgruppe fandtes to forskellige, men samtidige Sværdformer, en eiendommelig nordisk og en anden med Grebtunge, og denne sidste viste sig at være fremmed i Norden og de paagjældende Stykker indførte. At det hænger ganske saaledes sammen med de paa tilsvarende Maade forskellige Former i 5. Gruppe, kan dog ikke uden videre antages. Tværtimod kunde jo de yngre Sværd med Grebtunge betegne en Arv, en Fortsættelse paa nordisk Grund. Herimod vilde intet være at indvende; dette vilde fyldestgørende forklare de to forskellige, men samtidige Former. Men det er her ved at tage i Betragtning, at der sydpaa forekommer Sværd med Grebtunge, der i ligesaa høi Grad ligne Sværdene af 5. Gruppe som hine faa ældre i Mellemeuropa svare til Sværdene i 3. og 4. Gruppe (S. 45 fig., 80 fig.). Saaledes paatrænger sig Undersøgelsen, om de yngre Sværd ikke ligeledes skulde være indførte.

Imidlertid kan denne Undersøgelse ikke føres til et bestemt Resultat gennem en Sammenligning mellem Sværdene fra Ind- og Udland. De ere for lidt udprægede baade i Hovedform og i Enkeltheder. Selv gode Afbildninger forslaa ikke ved denne Sammenligning; det vilde ikke være tilstrækkeligt at have et nøie Kjendskab til disse talrige, vidt spredte Stykker; man maatte nødvendig have Rækkerne liggende ved Siden af hinanden.

Har derimod et af Sværdene med Grebtunge et mere fremtrædende Træk, da sees det uden Vanskelighed, at det er indført. Saaledes har Sværdet Fig. 115 den Eiendommelighed, at Grebtungens Flade fortsættes i en fremskydende

Fig. 115. $\frac{1}{2}$. B 3313.

Tap. Denne Enkelthed gjenfindes ved Sværd, der ere fremdragne i Mellemeuropa, i Italien og endog i Grækenland, paa Fastlandet og paa Kreta, hvor et saadant Sværd er optaget i en sent mykensk Grav¹. At det afbildede Stykke er fremmed i Danmark, angives desuden deraf, at der herfra kun haves endnu eet Sværd med en tilsvarende Afslutning

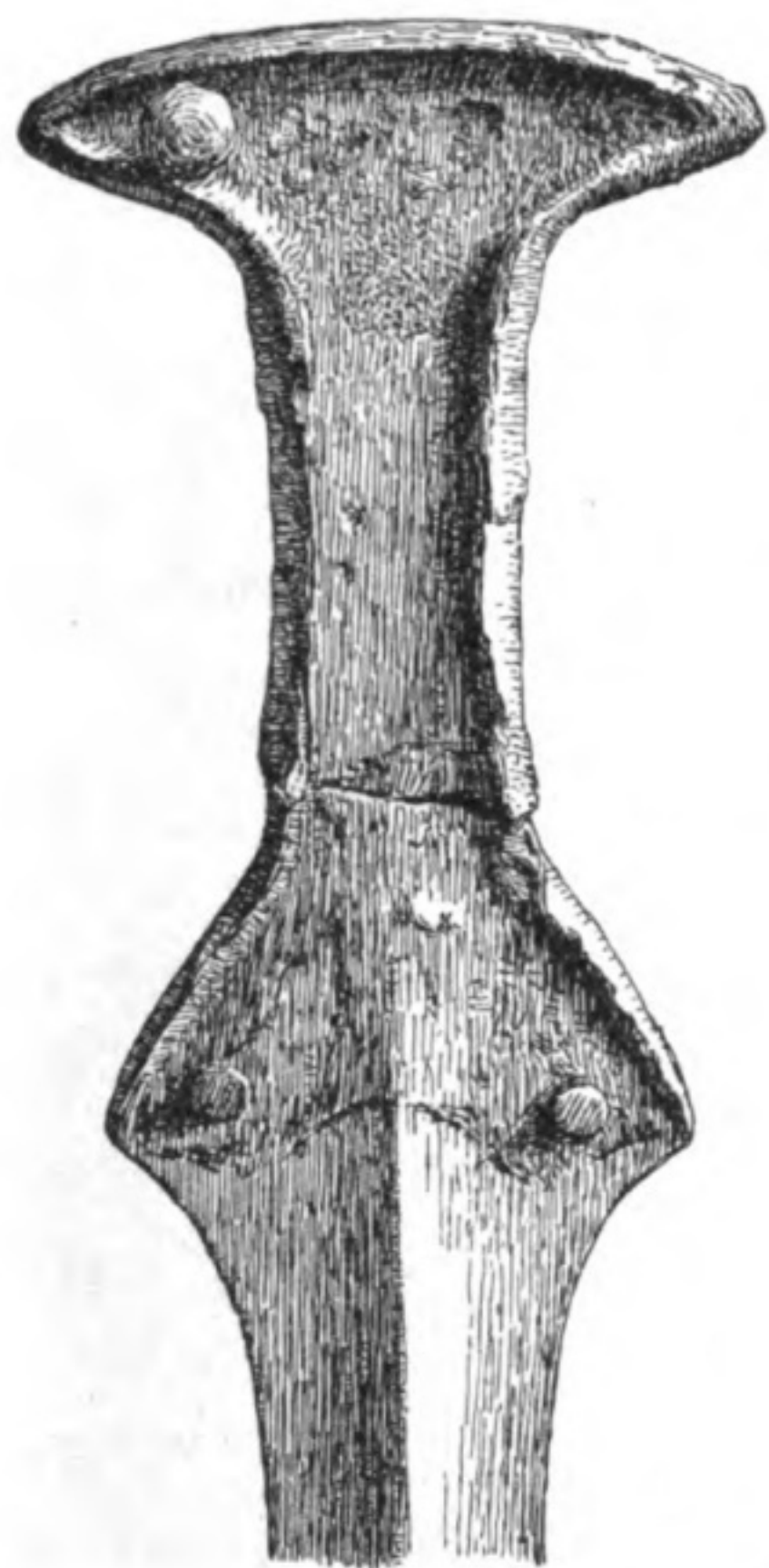

Fig. 116. $\frac{1}{2}$. B 7684.

af Fæstet. Det eneste i sit Slags er Sværdet Fig. 116. Grebtungen fortsættes i en aflang Plade, der er omgivet af en bred Kant ligesom selve Haandgrebet. Indenfor laa en Beklædning af Horn eller Træ, der dannede en flad Tværknap. Heri var der anbragt Bronzesøm med Hoved, ligesom ogsaa nedad Haandgrebet; men det er usikkert, om disse Nagler have gaaet igjennem Grebtungen eller kun vare fæstede i Beklædningen. I det væsentlige samme Indretning, med en Tværplade ved Enden af Grebet, træffes ved Bronzesværd fra Italien, Grækenlands Fastland og Øerne², og det er udenfor Tvivl, at dette i Danmark enestaaende Stykke er indført.

Om man blandt de talrig foreliggende, danske Sværd af almindelig Art, med Grebtunge, hvori Nagler til Beklædningen — omtrent 100 i Nationalmuseet og mange i andre Samlinger — alene holder sig til dem, der ved at være fremdragne i Forbindelse med andre Sager med Sikkerhed

¹ F. Ex Undset, *Études sur l'âge de bronze*, 1880, S. 133. Naue, *Vorrömische Schwerter*, 1902, fl. St. Montelius, *L'Italie*, II, Pl. 126, Fig. 11. Bull. di paletnologia Italiana, 26, S. 145. *Ephemeris*, 1897, S. 110; 1904, S. 46. ² F. Ex. *Zeitschrift f. Ethnologie*, 1890, S. 10 flg., og de sidst anførte Skrifter.

kunne henføres til 5. Gruppe, da findes de i det væsentlige at svare til Fig. 114 og 117. Sidekanterne ved Grebet ere lave og ret svære; der er Nagler paa langs gennem Haandgrebet; Fæstets Beklædning var nedadtil mod Klingen afsluttet i en aaben Bue; Klingen er bred, med en flad og bred Fortykkelse ned gennem Midten, i Reglen uden ledsagende Linier, men undtagelsesvis med fine Linier som ved de samtidige Sværd Fig. 96. Det er noget svagt og udjævnet i Formen, som viser, at den har hjemme ved Slutningen af en Udvikling. Fra de ældre Sværd af 3. og 4. Gruppe kunne disse uden Vanskelighed adskilles. Naglerne op gennem Grebet give et Holdepunkt: det er tvivlsomt, om noget Sværd med Grebtunge, der er fundet sammen med den 5. Gruppes Former, mangler disse Nagler; men i hvert Fald ere Naglerne det sædvanlige ved Sværdene fra denne Tid — og Antallet af samlede Fund er ikke ringe, over 20. Paa den anden Side findes disse Nagler yderlig sjælden ved Sværd, der ere optagne sammen med Sager af 4. Gruppe (S. 82 Anm.).

Væsentlig lignende eller saa at sige identiske Sværd forekomme i Mellemeuropa, i Italien¹ og endog i Grækenland². Hvor nøie Ligheden kan være, fremgaaer af en Sammenligning mellem Sværdene Fig. 117 og 118. Det første er opgravet af en Husmand i en Mose ved Hjulby paa Fyen, det andet af Schliemann i Mykenæs Akropolis. Hint har ligesom talrige lignende fra Danmark ikke været afbildet; dette er som et af de faa af denne Art fra Grækenland blevet gjengivet mangfoldige Gange efter en Tegning i disse

¹ Se navnlig Undset og Naue *anf. St.*; Hampel, *A bronzkor*, 1886; Colini i *Bull. di paletnologia Italiana*, 26, S. 144 fig.; 29, S. 73, Anm. 24; Colini, *L'età del bronzo in Italia*, Roma 1904, S. 23 Anm.; •Ordning•, 33—34. ² *Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1882, S. 319. Schliemann, *Mykenæ*, Fig. 221. *Ephemeris*, 1891, S. 25; 1897, S. 110, 117, 119; 1904, S. 46. Salomon Reinach i *L'Anthropologie*, Paris 1893, IV, S. 575. Montelius, *Chronologie*, S. 172. Arthur I. Evans i *Archæologia*, London 1905, S. 503, og i *Journal of the Anthropological Institute*, London 1900, 30, S. 218.

Aarbøger for 1882. Den nye, her meddelte photographiske Afbildning skyldes Prof. Staïs' Godhed. Det kan ikke nægtes, at Ligheden mellem de to Sværd er fuldstændig: Udlinien i Grebet med dets Naglehuller, de fremstaaende Flige foroven, det brede Ægparti i Klingen, den tykke, hvælvede Midtstribe, hele Formen i Klingen — Alt er ganske overensstemmende. At det danske Sværd er noget længere og, at der kun sees 3 Naglehuller i Haandgrebet, har intet at sige, da der haves andre, kortere Sværd af denne Art fra dansk Jord, og med fire Nagler. Saaledes det i Fig. 114 gjengivne Sværd, der ganske svarer til de to her omtalte; naar Ligheden er mindre iøjnefaldende, beroer dette kun paa, at Sværdet er seet lidt fra Siden, for at Grebtungens Kant kan træde frem. Mange andre Sværd kunde afbildes, der i samme Grad ligne Mykenæ-Sværdet, men oftest ere de spinkle, fremstaaende Flige foroven noget beskadigede.

For at der af denne Lighed kunde drages Slutninger om en Import til Norden, maatte dog, som alt udtalt, idetmindste et stort Antal af de beslægtede Sværd, der ere fremkomne i Landene mellem Danmark og Grækenland sammenstilles Side om Side. Men ogsaa uden dette og uden at fælde Dom i Sagen om hjemlig Forarbejdning eller Indførsel for hvert enkelt Stykkes Vedkommende kan der paa Grundlag af det fremførte opnaaes, hvad der behøves i denne Undersøgelse.

Det er klart, at Sværdene med Grebtunge som Fig. 117 ere en i Danmark fremmed Form. De forekomme sydpaa, medens de foran omhandlede, samtidige danske Former, Fig. 96, alene findes i Norden, og det ganske almindelig. Men naar

Fig. 118. $\frac{1}{4}$.
Nationalmuseet
i Athen.

Fig. 117. $\frac{1}{4}$.
B 7013.

den fremmede Form viser sig ved Siden af den hjemlige, sees der ikke at kunne være anden Grund hertil end den, at Sværdene i det mindste for en Del ere indførte. De kunne ikke antages fremkomne i Norden ved en Art Nedarvning fra den ældre Form i 3. og 4. Gruppe; thi det vilde ikke kunne forstaaes, at Nedarvningen i Syden og i Norden skulde have ført til ganske samme Resultat, naar det nordiske Bronzearbeide ellers saa fuldstændig skiller sig fra det fremmede. Selv om ikke alle Sværd med Grebtunge ere indførte, selv om en Del ere af hjemligt Arbeide, hvad ingenlunde skal benægtes, saa maa dog Grunden til, at man har gjort disse Sværd af ganske anden Indretning end de hjemlige, være den, at en betydelig Import foranledigede det. Vistnok er det saa, at Hovedmassen af Sværdene med Grebtunge er indført fra forskellige Værksteder i sydlige Lande.

Men saaledes ere vi komne til det mærkelige Forhold, at der i Norden fremstilledes langt smukkere og mere kunstfærdig behandlede Vaaben end samtidig i Syden. Thi saaledes maa det siges at være, naar Sværdene som Fig. 96 sammenstilles med Formen Fig. 117; og det vil bemærkes, at Forholdet bliver det samme, hvad enten selve de i Norden fundne Sværd med Grebtunge ere indførte eller ikke, naar det blot er afgjort, at Formen er fremmed, at de skønne Sværd af 5. Gruppe ere ægte nordiske, og at begge Arter ere ganske samtidige. Denne Overlegenhed i det nordiske Bronzearbeide fandt vi ogsaa foran i den 4. Tidsgruppe, men kun overfor de mellemeuropæiske Bronzer; her derimod i 5. Gruppe er det endog overfor Italien og Grækenland, at det nordiske Arbeide kan hævde sig¹. Det sees

---

¹ Væsentlig paavirkes dette Forhold ikke af, hvorledes den endelige Afgjørelse vil falde af det endnu aabne Spørgsmaal om den første Hjemstavn for Sværdene med Grebtunge, hvori Nagler. I hvert Fald brugtes jo nemlig disse Sværd i Grækenland, og de andre omtrent samtidige, græske Bronzesværd ere ikke smukkere udstyrede og langt

heller ikke, at de faa andre samtidig til Norden indførte Sager, de italiske Bronzekar og de foran nævnte Naale — det kan vel overhovedet siges hele Datidens Metalarbeide i Mellemeuropa og Italien naaer høiere i Kunstværd og i Arbeidets Dygtighed, end hvad der i den 5. Gruppe foreligger fra Danmark.

Her som allerede ovenfor S. 52 og 80 berøre vi det Kjærnepunkt, hvorum det dreier sig ved Forstaaelsen af den ældre Bronzealder i Norden. Mødet mellem de fremmede og de danske Bronzer i de samme Grave bringer det ret tydelig frem: det nordiske Arbeide staaer mindst ligesaa høit i Retning af Kunst, Haandværksfærdighed og Produktionskraft som Datidens sydpaa. Dette er det, der saalænge betragtedes som et uantageligt Paradox og endnu halvveis bliver det.

Men uforstaaeligt er det ikke, at der i de danske Lande, der isoleredes ved Nationalfølelsen og afskares fra Italien ved mellemboende Folk — disse to Faktorer nævntes foran, kunde foregaa en fremadskridende Udvikling til et virke-

---

ringere end de danske, se de S. 106 flg. Anm. anf. Skrifter. En Række Forskere, Oscar Montelius, Naue, Tsountas, Salomon Reinach, Arthur I. Evans, hævde bestandig Ingvald Undsets første, men siden ændrede Opfattelse af disse Sværd som en mellemeuropæisk Prototyp, se S. 107, Anm. 2. Det synes ikke ret at være taget i Betragtning, at Grebtungen med Sidekanter og Nagler just egentlig hører hjemme i Grækenland, fra den ældre Mykenæt看id af, — at disse Sværd vilde i Donauegnene ganske mangle de Forudsætninger og den Forhistorie, som de have i Grækenland, — at det vilde være vanskeligt at antage en Indførsel af Sværd eller Sværdformer i den sene Mykenæt看id, tilmed naar denne Import skulde have strakt sig til Kreta, — at Formen ogsaa derved viser sig at være ægte græsk, at den fortsættes i de ældste Jernsværd. Der findes en ydre Mykenæ-Kreds, i Mellemeuropa og Italien, som er opfyldt af sent-mykenske Elementer — malede Lerkar, Dyre- og Menneskefigurer; det vilde da være mærkeligt, om alene denne Sværdform skulde være udbredt i modsat Retning. — Arthur I. Evans har anf. St. urigtig tillagt Forfatteren af det her foreliggende Arbeide den Anskuelse, at Sværdformen skulde være udgaaet fra Ægypten; der er aldrig udtalt andet end, at den oprindelig er fremkommen i Sydeuropa, Grækenland eller Italien, hvad der fremdeles antages som det sandsynligste.

ligt Høidepunkt i den 5. Gruppe, naar bestandig Ravet gav Midlerne til at sikre Tilførslen af Metal. Men herved maa det ikke oversees, at det samtidige italiske Metalarbeide udgik fra et mere fremskredet Haandværk og en mere udviklet Teknik. I Norden arbeidedes der endnu bestandig paa gammel Vis alene med Bronzestøbning — Tyndhamring af Bronzen optoges ikke, saalænge Bronzealderen varede, hvorimod det italiske Haandværk, som det sees af de tyndtdrevne Bronzeskaale, allerede fuldt beherskede den nye Metalbehandling ved Hamring. Sværdene med Grebtunge forekomme i Grækenland ikke blot i Bronze, men ogsaa i Jern; alle senere Sværd gjordes af dette Metal, hvorimod de danske Bronzesværd med Grebtunge efterfulgtes af andre Former i Bronze, der vise, at Bronzealderen fortsattes længe i Norden, efterat Jernalderen var indtraadt i Grækenland. Ogsaa i Italien var der en begyndende Jerntid, da Bronzealderen naaede det Høidepunkt i Norden, som endnu efterfulgtes af flere Stadier, der fuldtud henhøre under Bronzealderen. Den nordiske Arbeiders Overlegenhed i Bronzekunst og i gammeldags Haandværksdygtighed betegner da ingenlunde en Førsteplads i Kultur og Fremskridt; denne indehavdes af de klassiske Lande, medens Norden i saa Henseende stod langt tilbage. Under disse Synspunkter bliver den skjønnede Bronzealder i Danmark ikke uforstaaelig.

Sjette Tidsgruppe.

Mands- og Kvindefundene.

Foruden de alt omtalte Bøilenaale fra den ældre Bronzealder findes endnu een Form, hvis Særmærke er det ringdannede Naalehoved. Fig. 119 og det »Ordning« 73 afbildede Stykke vise Yderleddene i den Række Naale af denne Art, der forekomme sammen med Sager fra de ældre Bronzealder. Den første og ældste nærmer sig meget til den kors-hovedede Bøilenaal af 5. Gruppe, den anden og yngste slutter

sig til de tidligste Bøilenaale i den yngre Bronzealder. Ringen ved Naalehovedet er fremkommen ved en Omdannelse af Tværarmene paa den ældre, korshovedede Naal (S. 89), vistnok under praktiske Hensyn: dette Naalehoved

Fig. 119. 1/1. B 5257.

var nemlig solidere og taalte bedre Trykket mod Spiral-skiven end de to spinkle Tværarme — det Tryk, der fremkom, hvergang Naalen aabnedes for at gøres fri af Tøiet. Et lille Antal Bøilenaale angiver Forbindelsen mellem de korshovedede og de ringhovedede: Ringen er delt med et Tværbaand i Forlængelse af Stilken eller med et Kryds¹. Udviklingen af den ringhovedede Naal er da foregaaet paa nordisk Grund; men atter her som ved de ældre Bøilenaale har vistnok en Indflydelse udenfra virket ind. I Nordtysk-

Fig. 120. 2/3. B 323.

land træffes meget almindelig Bøilenaale af lignende Form, men oftest ringere Forarbeidning: de have en sammenhængende, rund Plade ved Naalehovedet, svarende til den aabne Ring ved de danske Naale².

Spænderne med Ringhoved kunne ligesom de ældre Bøilenaale tjene som Ledeform for en egen Tidsgruppe. De findes nemlig ikke sammen med den 5. Gruppes Sager, men med andre, og disse have et eget Fællespræg, der viser, at Arbeiderens Haand

¹ Se Afbildningen »Ordning«, 71.

² Se herom Ingvald Undset, *L'âge de bronze de la Hongrie*, 1880.

og Øie har vendt sig fra det overlevere- rede og fundet noget nyt. Smagen var en anden. Fund og Former samle sig til en 6. Gruppe, den sidste indenfor den ældre Bronzealder.

Tidligere sondredes disse Sager ikke ud fra dem, som foran ere henførte til den 5. Gruppe; de samledes alle under Bronzealderens 2. Afsnit. Det er den

Fig. 121. $\frac{1}{1}$.
B 5258.

voxende Fundmasse, der nu har vist, at denne Ramme er for omfattende. Naar visse Former stadig findes sammen og ikke med andre, der ligeledes følges ad, da maa de hidrøre fra

en egen Tid. Vel træffes et og andet Fund, hvis Indhold rækker nedad eller tilbage over Grænselinien mellem de to Grupper, men snarest færre, end det skulde ventes ved Efterladenskaber fra en jævnt fortsat Udvikling. Hovedsagen er imidlertid, at der er en virkelig Forskjel i Formbehandlingen indenfor de to Grupper.

Naalene med Ringhoved ledsage oftere et Sværd eller en Dolk, der som de ældre har en Grebspids til Fæstet, afsluttet i en firkantet Knap; men dennes Midtparti træder nu mere eller mindre toppet frem, og Hjørnerne skyde sig spidst ud, Fig. 120. Ved de noget ældre Sværd, Fig. 96, er Knappen flad og Hjørnerne ikke fremtrædende. Ogsaa

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1909.

Fig. 122. $\frac{2}{3}$. B 5256.

nedadtil mod Haandgrebet skyder Knappen sig ud i et rørformet Parti. Et Skridt videre i samme Retning, og man staaer ved den første Sværdform i den yngre Bronzealder, »Ordning« 171. Dopskoen forekommer ikke ved Sværd og Dolke af 6. Gruppe og heller ikke senere i Bronzealderen.

I Stedet for de ældre, smaa Bronzeknapper, foran S. 95, træder en enkelt større eller meget stor Knap, hvis Flade vel har et lignende indlagt Mønster som ved hine; men Midtpartiet løfter sig nu spidst eller høit toppet, Fig. 121.

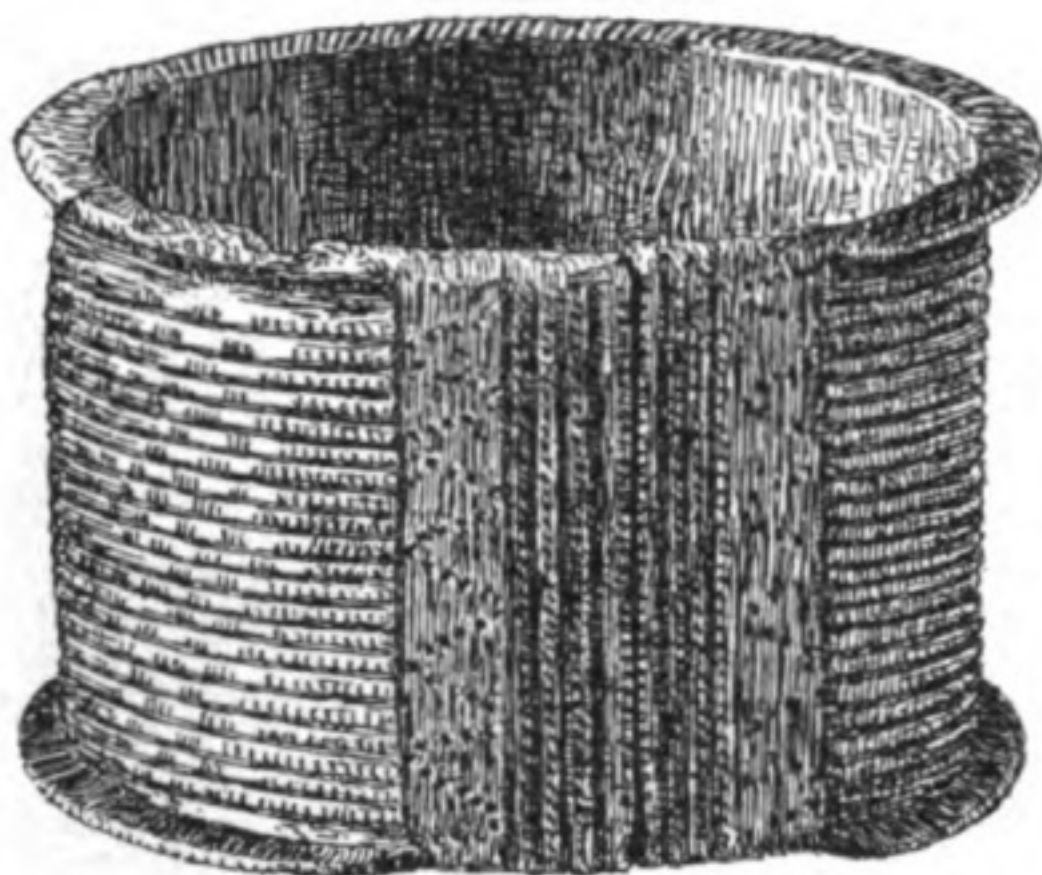

Fig. 123. $\frac{2}{3}$. B 5456.

Det er den samme fremadskridende Bevægelse, der er udtrykt i Bøilenaalene fra denne Tid: Bøilen løfter sig høiere op fra Naalen end ved de ældre, og samtidig tiltager den mere og mere i Tykkelse.

Ret fint og tydelig er Bevægelsen bort fra det ældre og henimod det endnu yngre udtalt i et Fund, der indeholder

Bøilenaalen Fig. 119, Knappen Fig. 121 og dertil Sværdet Fig. 122. Hurtig seet skulde det tages for den gamle Form med Grebtunge, Fig. 117. Men Grebet er lidt smallere og Sidekanterne lidt høiere og sværere, hvorved det nærmer sig til Formen »Ordning« 175 fra den yngre Bronzealder, uden dog at kunne forvexles med den. Et ganske lignende Sværd, ledsaget af den samme spidst toppede Knap og en Bøilenaal af den yngste Form, som »Ordning« 73, foreligger i et andet Fund.

I Kvindefundene optræde Naalene med Ringhoved ved Siden af særdeles brede, riflede Armbaand, Fig. 123, der nu ganske have afløst de ældre, smallere Ringe af samme Art, foran Fig. 106, og en anden stor og stærkt udviklet Smykkering, »Ordning« 111, træder i Stedet for en ældre tilsvarende, men fin og spinkel, »Ordning« 110. Ganske smaa Bronze-

dopper som i 5. Gruppe, foran Fig. 107, forekomme ikke længere, hvorimod der ofte træffes store Smykkeplader af tilsvarende Form, med høit fremskydende Spids; de naa en ganske monstrøs Størrelse. Stykket Fig. 124 er fundet sammen med et Par Armringe, Fig. 123, og en Bøilenaal som Fig. 119. Efter de ældre Bronzedaaser med flad Bund, »Ordning« 123, følge andre lignende, »Ordning« 124, men større og med hvælvet eller spidst toppet Bund. Overalt spores en Bevægelse fremad fra det ældre. Hvad der i Formen var fladt, er nu hvælvet og toppet; hvad der var smalt, er blevet bredt, og det korte forlængt; Kanter og Lister hæve sig frem. Der er kommen Væxt i den 5. Gruppes forfinede og indsnævrede Former; men Udviklingen førte til noget vist grovt og yderliggaaende. Ogsaa til det simple i Stedet for det mere kunstfærdige. De ældre, nydelige Smaaknive med Bronzeskaft, foran S. 95, afløses efterhaanden af den simplere Form med Grebspids, »Ordning« 84, først med et Tværbaand mellem Blad og Spids, der er en bevaret Rest af den ældre Form, og dernæst uden Tværbaand; det er dette, som gaaer over til den yngre Bronzealder.

Den 6. Gruppe har vel ikke mange Særformer, og ikke heller er Fundenes Antal stort. Dog har det sin Betydning, at den fortsatte Bevægelse kan følges selv indenfor saa snævre Maal, og at Tids- og Stilsammenhængen kan paavises for en Række karakteristiske Former. Dernæst fører denne Gruppe umiddelbart hen til den yngre Bronzealder, hvor det ogsaa nu kan sees, at der indenfor det første Afsnit kan udskilles en ny, indledende Gruppe, der er nøie knyttet

Fig. 124. $\frac{2}{3}$. B 5455.

til den her omhandlede. Dog skal Grænsen mellem den ældre og den yngre Bronzealder ikke her overskrides.

Tidsbestemmelser for den ældre Bronzealder.

Foran er det indbyrdes Tidsforhold undersøgt mellem de gamle Bronzer, og deres Oprindelse og senere Udvikling er saavidt muligt søgt oplyst. Den danske Bronzealders Begyndelse blev paavist, og dens gradvise Stigen indtil den ældre Tids Slutning. Men intet blev herunder ytret om det Aaremaal, der medgik til denne Udvikling, og Aarhundredet nævntes ikke for Periodens Begyndelse, Afslutning og enkelte Dele. Heller ikke kan der nu ved Undersøgelsens Slutning føies sønderligt til, hvad der herom allerede tidligere har været udtalt. Der er saa faa Punkter, hvor de nordiske Bronzer træde i saadan nærmere Forbindelse med Sydens bedre oplyste Forhold, at der herigjennem kan vindes sandsynlige, omend kun rummelige Tidsbestemmelser¹. Bronzealderen ved Østersøen og ved Middelhavet staa som to forskellige Kulturer, der mødes i Norditalien. Herfra reiser den ene sig opad mod Nord i bestandig stigende Høide indtil Danmark, den anden mod Syd til det græske Omraade, hvor der findes en tilsvarende Fylde. Kun lidet gribe de ind i hinanden paa Grænseomraadet i Øvre-Italien.

Den sent-mykenske Bøilenaal kan ikke føres længere tilbage end til Midten af d. 2. Aartusinde f. Chr., men kan være en Del yngre — hvormeget vides ikke². Af meget lignende Form er Bøilenaalen i Norditaliens yngste Terramara-Fund; den maa da være samtidig med den græske Form eller noget yngre³. Atter et vist Forhold er der

¹ Verdenskulturen, II, S. 33.   ² Montelius, Chronologie, S. 171. Arthur I. Evans udtaler i Journal of Anthropological Institute, London 1900, 30, S. 205, at »denne Form sikkert ikke er yngre end d. 12. Aarh.».

³ Montelius anf. St. S. 192 og i Journal of the Anthropological Institute, 26, S. 264. Jvfr. Arthur I. Evans i Archæologia, London 1905, 59, S. 52; Bullettino di paletnologia Italiana, 1904, 30, S. 30, 1905, 31, S. 43, 56 flgg.; Monumenti antichi, 1895, 5, S. 123.

utvivlsomt mellem denne italienske Form og de ældste Bøilenaale i Norden (ovfr. S. 40); men hvorledes dette Forhold er, maa foreløbig lades ganske uafgjort¹. Der lader sig da heraf ikke slutte andet end, at den første nordiske Bøilenaal og altsaa den 3. Gruppe, hvori den viser sig, ikke er ældre end Midten af d. 2. Aartusinde, men sandsynligvis adskilligt yngre. Erindres maa det jo, at der i Norden ikke er fundet en eneste Bøilenaal af den italisk-mykeniske Form eller af samme Konstruktion.

For de to ældste Grupper Vedkommende mangle endnu ganske Midlerne til i Italien at tidsætte de Sager fra Danmark, der vise Berøring eller endog en nøie Overensstemmelse med italiske Former. Naar et Sværd som det i Valsømaglefundet (S. 32) er i Italien blevet ført tilbage til Tiden mellem 1800 og 1650 f. Chr.², da sees det ikke, hvorpaa dette kunde støtte sig. Heller ikke vil det kunne oprettholdes; thi sikkerlig er det nævnte danske Fund ikke fra den ældre Mykenæ-Tid.

Ligesaa lidt kan det siges, at Ornamentiken, som den sees i de to første danske Grupper, har umiddelbare Forudsætninger i den ældre Mykenæ-Stil, foran og omkring Midten af d. 2. Aartusinde f. Chr. Derimod synes den at have nøie Tilknytning til den senere Mykenæ-Stil, som denne kan være fremtraadt i en nordlig Adriaterhavs-Kultur (S. 30 fig.).

Det S. 82 anførte Fund af en italisk Øxe i Forbindelse med et Bronzesværd giver et vist Holdepunkt, idet en tilsvarende Øxe er fremdragen i et Kulturlag ved Tarent, der, som det berettes, var overdækket med et sent-mykenisk Lag³. Et lignende, dog ikke nøiere bestemmeligt Tidsforhold maa der være mellem den sene Mykenæ-Tid og den 3. eller 4. Gruppe i Danmark, til hvilken den indførte, italiske Øxe henhører.

¹ Montelius, Tidsbestämning, S. 177 fig.   ² Montelius i Journal of the Anthropological Institute, 26, Pl. 3, Fig. 3.   ³ Colini, L'Età del bronzo in Italia, 1904, S. 34; Pigorini i Bullettino di paletnologia Italiana, 26, S. 14.

Naar Sværdene med Grebtunge i Danmark ere idetmindste for en Del forarbejdede i Italien, eller Formen dog er kommen til Norden over Italien, saa giver dette Forhold ogsaa en vis Tidsbestemmelse. Dog ikke nøiere end, at Sværdene og de Tidsgrupper i Danmark, hvori de høre hjemme, kunne siges at være samtidige med og mest yngre end Slutningen af Terramara-Tiden i Italien. Herhen sættes nemlig disse Sværd af de italienske Archæologer, og de yngste Terramara-Lag ere samtidige med den senere Mykenæt看 Tid i Grækenland, hvorfra forskellige Elementer ere optagne.

Et lignende Holdepunkt give de til Norden indførte italiske Bronzeskaale og Kjedelvogne (S. 101), men ikke sikrere end de øvrige. Intet ganske tilsvarende Stykke kjendes nemlig fra Italien. Dog vilde man efter Forarbejdningen ikke kunne føre dem tilbage over det første Aartusindes Begyndelse og ikke stort længere ned end d. 9. Aarh., idet de da vilde træffe sammen med andre, almindelig forekommende Kar. De i Norden fundne Sager af denne Art høre hjemme i den 5. Gruppe¹.

Dette er i Virkeligheden al den Tilknytning, der for Tiden kan tilvejebringes mellem den ældre danske Bronzealder og de tidsangivende Former i Grækenland og Italien. Herefter skulde den 6. og 5. Tidsgruppe i Danmark antages at svare til Dipylon-Tiden, medens den 4. og 3. maatte falde sammen med Mykenæt看 Tidens sidste Aarhundreder og d. 2. og 1. hidrøre fra den nærmest forudgaaende Tid. Disse fremmede archæologiske Betegnelser minde heldig om, at der heller ikke for Sydens Vedkommende kan gives afgjort sikre

¹ Rigsantikvar Oscar Montelius henfører disse Kar til senest d. 12. Aarh. Se herom Svenska fornminnesfören. tidskrift, 1902, XI, S. 32, Anm. 2 og 3, hvor vor 5. Gruppes Bronzekar henføres til »3. Periode«, medens smst. S. 92 den »4. Periode« sættes til »senest d. 11. Aarh.». Denne høie Datering støtter sig dog ikke til noget Fundforhold, men er alene en Konsekvens af Forf.s nye chronologiske System. Dette foreligger endnu kun i et Foredrag, trykt i Journal of the Anthropological Institute, 1897, 26, S. 264.

Bestemmelser for saa fjærne Tider. Men krævedes der ved Siden heraf en Angivelse i Aarhundreder, da maatte den, saavidt skjønnes, lyde paa, at den 6. og 5. Gruppe i Danmark svare til de første Aarhundreder af det sidste Tusindaar f. Chr., den 4. og 3. til de sidste Aarhundreder af Tusindaaret forud og den 2. og 1. til den foranliggende Tid, dog uden at naa op til Aartusindets Midte. Den ældre Bronzealder i Danmark skulde da antages at have havt en Varighed af c. 6 Aarhundreder.

I Hovedsagen det samme har tidligere været udtalt i samme Korthed¹. Naturligvis kunde der hertil knyttes vidtløftige Paavisninger af, hvorledes mange forskellige Forhold lade sig forlige hermed. Men videre vilde ikke herved være vundet. En Masse usikkert stillede og kun hist og her sammenhængende Enkeltheder lader sig altid uden Vanskelighed ordne saaledes, at de danne et sluttet chronologisk Sammenhæng. Men det eneste heri, der har Værd, er de faa Punkter, for hvis Fastsættelse der udenfra kan skaffes dog nogen Sikkerhed. Flere og bedre Midler til en nærmere Datering af de paa hinanden følgende Grupper i Danmark ville først være forhaanden, naar den hele Række af de til Danmark indførte italiske Former, navnlig Vaaben, der foran ere afbildede og omtalte i deres rette Tidsfølge under den 1.—5. Gruppe, vil kunne sikkert tidsættes i Hjemstavnen.

---

¹ Ordning af Danmarks Oldsager; Vor Oldtid; Solbilledet fra Trundholm; Verdenskulturen, 2. Bind.

ADAM AF BREMENS NORDENSOPFATTELSE

AF

AXEL ANTHON BJØRNBO.

(Hovedresultaterne af denne Afhandling blev foredraget i det kgl. nordiske Oldskriftselskab d. 15. Decbr. 1908. — Manuskriptet blev afleveret til Trykning d. 26. Maj 1909.)

I. Anledningen til Undersøgelsen.

Anledningen til den foreliggende Undersøgelse gav dels en Behandling af den ældre Tids kartografiske Fremstillinger af Grønland, som i Øjeblikket bliver foretaget paa Grund af dette Lands ved Danmark-Expeditionen fuldførte Opdagelse, dels Prof. Yngvar Nielsens Afhandling »Nordmænd og Skrælinger i Vinland«¹. I denne drages der nemlig paa Grundlag af Adam af Bremens Nordensbeskrivelse² interessante, men — om ikke misvisende — saa dog for dristige Slutninger om Harald Haardraades Opdagelsesrejser i de nordlige Have.

Først og fremmest vises det, at der hos Adam af Bremen omtales to forskellige Rejser af Harald Haardraade, i Kap. 11 (Bog IV) en Færd til den indre Østersø og Rusland, i Kap. 38 (samme Bog) en Udforskning af det nordlige Ocean. Denne bestemte Sondring mellem Omtalen af Harald ved Beskrivelsen af Østersøen og ved Skildringen af Oceanet, som Ludvig Daae har givet Yngvar Nielsen Ideen til, er ganske berettiget og har fuld Hjemmel i saavel den

¹ Norsk geografisk Selskabs Aarbog XVI (1904—5), Kria. 1905, S. 1—41.

² Descriptio insularum aquilonis — Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, liber IV.

foreliggende Text som det, man ellers ved om Haralds Liv; men ny er den forresten ikke¹.

Ulige interessanter, men ogsaa ulige dristigere er den ikke siden Torfæus fremsatte Paastand, at den i Kap. 38 omtalte Oceanfærd havde Amerika (Vinland) til Maal, og ikke, som man ellers almindeligvis har antaget, selve Ishavet. Det dristige i Paastanden ligger i, at den støttes paa, at 1) Adams Udtryk »det nordlige Ocean er i sig selv uklart og ubestemt«, 2) »som Helhed taget kan det System, som Adam af Bremen giver tilbedste i sin Forklaring over det indbyrdes Forhold mellem de nordlige Have, være lidt forvirret« og 3) »dette gjælder navnlig hans Begreber om, hvad der var Vest, Nord og Øst«. Det er nemlig dristigt, netop naar man hos en geografisk Forfatter mener at kunne konstatere Uklarhed, Ubestemthed og Begrebsforvirring om det mest fundamentale, nemlig Verdenshjørnerne, da at paastaa, at man kan drage sikre Slutninger om hans Retningsangivelser, hvad Yngvar Nielsen gør, naar han siger: »desuagtet er det tydeligt, at han i Kap. 38 tænker sig Kong Haralds Maal mod Vest, i Retningen af Vinland«.

Hvad staar der saa i Kap. 38? — Efter Yngvar Nielsens egen Oversættelse følgende:

»Desuden fortalte han (o: Danernes Konge), at en Ø var funden af mange i dette Ocean, hvilken kaldtes Vinland, deraf at Vinstokkene der vokser af sig selv og bærer god Vin. Thi ogsaa at der er Mængder af Korn, som ikke saaes, har vi erfaret, ikke efter en fabelagtig Formening, men efter Danernes sikre Beretning. Bag denne Ø, sagde (Kongen), findes ikke beboeligt Land [i det Ocean]. Men alt, som ligger bortenfor, er opfyldt af utaalelig Is og uendelig Taage. Om denne Ting har Marcianus saaledes mindet, idet han

¹ Se f. Ex. Giesebrecht, Nordlandskunde des Adam von Bremen. Histor. u. liter. Abhandlungen der kgl. deutschen Gesellsch. zu Königsberg III, Königsberg 1834, S. 152.

siger: »En Dags Seilas bortenfor Thule er Havet stivnet fast«. Dette prøvede nylig Nordmændenes meget erfarne Fyrste, Harald. Da han med Skibe undersøgte Bredden af det nordlige Ocean, vendte han omsider tilbage da Grænserne tabte sig i Taage foran Indgangen til Verdens Ende, og undslap, med Nød og Møie uskadt Afgrundens umaadelige Svælg«.

Hvor staar nu her noget om, at Kong Haralds Maal var »mod Vest, i Retningen af Vinland«? Det oplyses her udtrykkelig, siger Yngvar Nielsen, »at ogsaa Vinland laa som en Ø i dette Ocean eller i det nordlige Ocean«, hvis Grænser Harald undersøgte. — Saaledes staar der nu ikke! Der staar, at Vinland laa in eo oceano og Forklaringen paa eo tør man selvfølgelig ikke — som Yngvar Nielsen — hente fra det paafølgende, men maa søge den i det foregaaende, d. v. s. helt henne i Begyndelsen af Kap. 34, hvor det hedder: »Bag (post) Norge, som er Nordens yderste Provins, forefinder man ikke mere nogen menneskelig Bolig, men kun det gyseligt udseende og uendelige Ocean, som omgiver hele Verden. Ligeoverfor (ex aduerso) Norge indeholder det flere ikke uberømte Øer....«, og derpaa opregnes Øerne, Vinland tilsidst. Da der andetsteds (f. Ex. i Kap. 10) omtales et vestligt Ocean (occidentalis oceanus), som »mod Øst har Danskerne, Mundingen af det Baltiske Hav og Nordmændene«, saa er der Hjemmel nok til at antage, at Adam af Bremen henlægger Vinland til dette vestlige Ocean, vest for Norge, der hvor det i Virkeligheden ligger, og dette saa meget snarere, som han jo ikke omtaler Haralds Tog til det nordlige Ocean i direkte Tilslutning til Vinlandsbeskrivelsen, men til Martianus Capella-Citatet om Thule, som i Kap. 35 identificeres med Island.

Lægger vi endvidere Mærke til, at Adam opregner Øerne ligeoverfor Norge i Ordenen: Orknøerne, Island, Helgeland (»nærmere ved Norge«), Grønland og Vinland, ser det jo

ud, som om han er helt rigtig orienteret med Hensyn til Forholdene i Havet vest og nordvest for Norge, naar man da ser bort fra Misforstaaelsen med Helgeland, som udtrykkelig re-dresseres i Skolie 152, muligvis af Forfatteren selv, hvem adskillige af Skolierne kan paavises at hidrøre fra¹. Tilbage bliver da kun det Faktum, at Adam jævnfører den utaalelige Is bag Vinland med det af Martian nævnte frosne Hav bag Thule; men dette bør ikke overraske os andre saa meget, som det maaske har forbavset Adam selv; thi netop i denne vestlige Del af Atlanterhavet findes der jo baade Isstrømme og Isbjærge meget længere mod Syd end i den østlige omkring Evropa. Isbjærgene driver forbi Newfoundland og dets Taager, forbi Vinland (New Scotland c. 44—46° n. Br.) helt ned til 36° n. Br. Det er altsaa fra Nordevropæernes Standpunkt set fuldt berettiget at tale saavel om et nordligt som om et vestligt Ishav, og at sige, at Atlanterhavet ved Amerikas Kyster er opfyldt af utaalelig Is.

Holder vi os da til Adams egne Ord uden at forudsætte en Uklarhed og Begrebsforvirring, som kun fremkommer ved at fortolke Ordet eo som »nordligt Ocean«, saa ligger det nærmest at antage, at Haralds Tog har haft det nordlige Ishav som Maal, og — om noget tør sluttes af Tilknytningen til Citatet om Thule — at det har været rettet mod det af Taage og Drivis opfyldte Farvand nord for Island.

Til dette Resultat kommer man i det mindste, naar man med rimelig Hensyntagen til de virkelige geografiske Forhold — navnlig Isforholdene — supplerer Kap. 38, som Yngvar Nielsen holder sig til, med nogle ganske enkelte, stærkt iøjnefaldende Steder hos Adam selv.

---

¹ Texten siger: »En tredje Ø er Halagland, nærmere ved Norman-nien (o: Norge) i Størrelse ikke ulig de andre«. Skolie 152 tilføjer: »Andre siger, at Halagland er den bagerste (postrema) Del af Norge, og at det ligger ganske nær ved Skridfinnerne, utilgængeligt paa Grund af Bjærgenes og Kuldens Haardhed«.

II. Principerne for Undersøgelsen.

Det opnaaede Resultat, som er stærkere underbygget ved Citater af den anvendte Kilde end Yngvar Nielsens, og som hverken hviler paa uhjemlede Text-Fortolkninger eller ubeviste Paastande om den benyttede Forfatters Begrebsforvirring, viser sig imidlertid at være forkert fra Ende til anden, naar man gaar til Bunds i Adam af Bremens Værk. Det kan man nemlig ved Værker af geografisk Indhold, naar man tager tilbørligt Hensyn paa den ene Side til de virkelige Forhold, paa den anden Side til den vedkommende Tids Verdensopfattelse, og naar man behandler Emnet metodisk rigtig, d. v. s. gør det til Genstand for en saa exakt Behandling, som Stoffets Art tillader.

Og det er netop Sagen ved Geografihistorie: Man er her i Regelen paa langt fastere Grund end ved den almindelige Tidshistorie, hvor den til Grund liggende Virkelighed skal rekonstrueres efter Kilderne ad kritisk Vej og gennem en psykologisk Vurdering af de levende Objekter, man arbejder med. I Geografihistorien ligger der en død og kendt Virkelighed til Grund, som beskrives i exakte Udtryk — eller i Udtryk, som er ment at skulle være det, og som oftest tilsteder — d. v. s. kræver — Emnet derfor en tabelarisk, talkritisk eller konstruktiv Behandlingsmaade, som i ingen Henseende er Hexeri, men blot fordrer Taalmodighed og Paapasselighed.

Til Gengæld har disse Metoder den store Fordel, at de Resultater, der vindes med dem, ikke saa let vrøvles op igen; de garanterer en udtømmende og saa vidt mulig mekanisk — altsaa objektiv — Behandling af Stoffet, idet de tvinger til en ganske systematisk gennemført Udnyttelse af Materialet.

Den konstruktive, grafiske Fremgangsmaade er i disse Henseender ubetinget den bedste og den, der giver de mest overskuelige Resultater; thi at se paa et Kort og forstaa

det kræver meget faa Forudsætninger, medens det at læse Resultater ud af en Tabel fordrer nogen Øvelse.

Korttegning efter geografiske Texter har desuden meto- disk set den store Fordel at være et udmærket kritisk Prøvemiddel. Kan Konstruktionen gennemføres, viser den, at der er Konsekvens i den foreliggende Text; kan den ikke, leverer den et uimodsigeligt Bevis for, at Overleveringen er slet, eller at Texten er forvirret eller selvmodsigende. Foruden at give et Overblik, man ellers maatte savne, vil Korttegningen som Regel henvende Opmærksomheden paa og bidrage til Løsningen af Detailspørgsmaal af forskellig Art.

At rekonstruere et tabt Kort efter den til Kortet hørende Text er et i den moderne Geografihistorie ofte anvendt Middel, ikke blot hvor det drejer sig om graderede Kort med tilhørende Længde- og Breddeangivelser i Texten, men ogsaa, naar man har med ugraderede Kort at gøre, hvad der næsten altid gør Opgaven sværere¹.

Naar Talen er om Adam af Bremen, gaar man imidlertid et Stykke videre; thi der foreligger intet om, at han har tegnet et Kort over Norden. Det eneste, man ved, er, at der i et af de Haandskrifter, hvori hans Værk er opbevaret, tillige en Gang har været en »mappa terre Saxonie«, d. v. s. et Kort over det gamle Saxland (syd for Hamburg); men dette Kort er nu forsvundet, og alt tyder nærmest paa, at det aldrig nogensinde har udgjort en Del af Adams Værk,

---

¹ Et af de smukkeste og nyttigste Arbejder paa Kortrekonstruktionens Omraade er Hæfte VI (med Titel: »Rekonstruierte Karten«) af Konrad Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten I—VI*, Stuttgart 1895—98. Her rekonstrueres en Række Kort fra den senere Oldtid (Pomponius Mela, Tacitus, Dionysius Periegetes, Ammianus Marcellinus, Julius Honorius, Paulus Orosius) og den ældste Middelalder (Isidor Hispalensis og Ravennageografen). S. 2—3 giver Miller en nyttig Oversigt over tidligere Forsøg paa saadanne Rekonstruktioner. Hans egne vil vi faa Brug for i det følgende, ligesom hele hans solide og praktisk anlagte Værk har været til uvurderlig Nytte ved denne Afhandling i dens Helhed.

og ikke har været udført af ham selv¹. Direkte Henvisninger til et ledsagende Kort finder man heller ikke i hans Text, og indtil videre har man derfor Lov til at antage, at der intet Kort har hørt til Værket, d. v. s. at Adam ikke selv ad grafisk Vej har samlet sin Viden om Norden til et Helhedsbillede — et Nordenskort. De efterfølgende Undersøgelser, navnlig over de af Adam af Bremen opgivne Dagsrejser, vil i væsentlig Grad styrke denne Opfattelse.

Under disse Omstændigheder maa vi imidlertid være klar over, at der er Fare for, at Adams Text overhovedet ikke lader sig fremstille i Form af et Kort, eller ialtfald at et saadant Kort, hvis det skal laves efter et bestemt System, kun lader sig udføre med en Del af de Angivelser, man finder i Værket. Adam var jo nemlig, som de mange tidligere Undersøgelser af hans Værk til Fulde har godtgjort, ikke blot en meget belæst Mand, paa Højden af sin Tids Dannelse, der benyttede og citerede et Utal af ældre Forfattere; men hans Forbindelser med Folk, der havde rejst i Norden og kendte de nordiske Riger, var saa gode, at han har støttet sig ikke til en enkelt Mands Meddelelser alene, men haft Lejlighed til at skaffe sig Underretning fra flere Sider², ja maaske endog til selv at berejse ialtfald Dele af Danmark³. Det er paa Forhaand ganske usandsynligt, at der her ikke paa visse Punkter skulde opstaa Selvmodsigelser paa Grund af Kildernes Mangfoldighed og Forskel- ligartethed, naar Forfatteren ikke ved en grafisk Fremstilling har tvunget sig selv til at kontrollere, om der var Overensstemmelse imellem de forskellige Oplysninger, han gengav. En Gennemlæsning af Adams Bog giver en det Indtryk, at han uden at øve Kritik i dette Ords nuværende strenge Betydning, d. v. s. uden at forkaste Meddelelser, fordi de stred mod andre fra mere kompetent Side, har gengivet de Op-

¹ Se P. W. Kohlmann, Adam von Bremen, Lpz. 1908 (Leipziger historische Abhandlungen, Heft X), S. 52—55. ² Sl. Giesebrecht, Nordlandskunde, S. 188. ³ Sl. Kohlmann, l. c. S. 4—5.

lysninger, han har faaet, uden Ændring, men blot har anstrængt sig for at skaffe en selv nok saa tarvelig Bekræftelse i et Citat hos en ældre Forfatter. Han prøver sine Beretningers Værd, søger Støtte for dem, saa godt han kan, men han forkaster meget nødig en Meddelelse, selv om den kan lyde usandsynlig eller passer nok saa slet med, hvad han har faaet at vide fra anden Kant, og han opgiver ikke et Citat, om det end strider direkte mod det, han selv har at berette¹. Selve det ovenfor citerede Kap. 38 om »Vinland« med den yppige Vegetation lige op ad det taagede og frosne Hav, som støttes med et Martianus Capella-Citat om »Thule«, er det bedst mulige Bevis i saa Henseende. Alle Chancer er da for, at der maa lades ikke saa lidt i Stikken af det, Adam beretter, naar det skal omsættes i Kortform, hvor Selvmodsigelser i de geografiske Opgivelser ikke kan eksistere saaledes som i en Text.

Vi maa derfor, før vi giver os i Lag med Korttegningen, overveje, hvilken Art Meddelelser vi maa tillægge primær Værdi, og hvilke der maa antages at komme i anden eller tredje Række og altsaa maatte vige for de primære, naar Modstrid er til Stede.

For primære Opgivelser maa vi regne de geografiske Grænsebestemmelser eller indbyrdes Belliggenhedsangivelser, der findes om ikke ved hvert Land, saa dog ved de fleste af dem, og desuden ved de vigtigste Have. Der nævnes i saadanne Tilfælde som oftest, hvilke Lande eller hvilke Have det vedkommende Land eller Hav grænser til i de fire Verdenhjørner. Her giver Forfatteren altsaa *sin egen geografiske Opfattelse i en bevidst geografisk Form*. Skulde der være Modsigelser i denne Art Oplysninger, da vilde selvfølgelig Texten være bedærvet eller Forfatteren uklar, og saa behøvede vi ikke yderligere at anstrænge os med at

¹ I en fortrinlig lille Afhandling, en af de bedste, der er skrevet om Adam af Bremen, paapeger W. Schlüter det samme. Se Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902, S. 12.

kortlægge hans Text. Men den Art Forkertheder findes der heldigvis ikke mange af hos Adam af Bremen.

I anden Række kommer de Kendsgerninger, han referer efter sikre Oplysninger fra Kong Svend Estridsen eller andre troværdige samtidige, og de Oplysninger, han selv fremkommer med, naar hans Fortælling giver Anledning dertil.

I tredje Række kommer de Meddelelser, der refereres efter Antagelse, Forlydende eller mundtlig Tradition i den Kreds, Forfatteren hørte til.

Sidst kommer Citater efter ældre Forfattere og Skolierne. Adam af Bremen er nemlig, som allerede antydet, stærkt tilbøjelig til af sin vidtomfattende Læsning at citere ethvert-somhelst Sted, der refererer sig til det, han meddeler, selv om Citatet ikke blot ikke passer med hans egne Oplysninger, men endog gaar stik imod dem. Han har her paa en maa-ske mindre heldig Maade den middelalderlige boglærdes Respekt for Bøger i Almindelighed og Klassikere i Særdeleshed. Man maa derfor holde Citaterne nøje ude fra Forfatterens egne Ord, og, *naar Talen er om Korttegning, kun benytte Citaterne, naar det er tydeligt, at Forfatteren gennem dem udtaler sin egen Mening*, enten fordi de gav just det, han selv vilde sige, eller fordi han ikke selv vidste saa meget som den ældre Autor og ingen Grund havde til at tvivle om dennes Tilforladelighed.

Med Skolierne maa vi ogsaa være yderlig forsigtige, hvad man hidtil næppe har været i tilstrækkelig Grad. Om de fleste er det den almindelige og næppe urigtige Antagelse, at de er af ham selv; om nogle kan der føres gode Sandsynlighedsbeviser for, at de er udgaaet fra hans egen Haand; andre derimod modsiger Adams egen Text saa bestemt, at man, naar de ikke har Karakteren af Selvrettelser, maa fraskrive ham dem; et enkelt (Skolie 145) omtaler endog Forfatteren i tredje Person. Sikkert er det, at man ved Anvendelsen af Skolierne ligesom ved Citaterne løber Fare for at

indføre et fremmed Element, der maaske kan hjælpe en ud af et Dilemma eller afrunde det øvrige Materiale paa en heldig og ønskelig Maade, men som lige saa vel kan tænkes at virke forstyrrende eller misvisende, og altsaa ligesom Citaterne kun bør være en forsigtig anvendt Nødhjælp¹.

Langt snarere var der maaske Grund til at formode, at det i visse Tilfælde ved selve Korttegningen vilde kunne afgøres, om et Skolie maa fraskrives Adam, eller om det hører til dem, hvor der intet principielt er til Hinder for, at han selv kan være Ophavsmanden. Afgørende som Kriterium om Skoliernes Oprindelighed virker Korttegningen vel ikke, men i givne Tilfælde turde det være det bedste Kriterium, som findes og altsaa det, der maa bruges. Korttegningen faar da her, som vi ovenfor viste, at det ofte vilde være Tilfældet ved saadanne mekaniske Fremgangsmaader, text- eller kildekritisk Værdi.

Derimod maa vi ikke vente under Korttegningen at faa Adam af Bremens Text rensat for geografiske Fejl. Vurderingen af Værket som geografisk Kilde vedrører os overhovedet først, naar Kortet er tegnet og skal benyttes. Vi maa under Korttegningen stadig gøre Vold paa os selv for at holde vor Viden om Kildens Værd — hvilket falder sammen med vort Kendskab til den geografiske Virkelighed — ude af Spillet; ja, allerhelst skulde Kortet tegnes af en, der intet som helst vidste om Nordens Geografi, som hverken havde Stielers Handatlas i Hovedet eller paa Bordet². Kort-

¹ I S. Lönborgs Adam af Bremen, Uppsala 1897, medfører en ukritisk Sammenblanding af Text og Skolier mere end een Gang, at der gives et falskt eller udvisket Billede af Textens (d. v. s. Adam af Bremens oprindelige) Nordensopfattelse.

² Konrad Miller, Mappaemundi VI, S. 3, siger om dette Spørgsmaal: »Diese geschichtliche Darstellung zeigt, wie man allmählich zur Erkenntnis gekommen ist, welche Bedeutung die Rekonstruktion der alten Karten hat, wenn sie aus den Schriftstellern selbst bewerkstelligt wird. Man hat zunächst erkannt, dass *moderne Anschauungen* am allerletzten in der Geographie auf die Alten übertragen werden dürfen . . .

tegningens Maal er en exakt grafisk Fremstilling af Adam af Bremens geografiske Viden om og Opfattelse af Norden *ud fra Textens egne Ord med samtlige dens Fejl og Mangler*¹.

Angivelser om de forskellige Landes Form og indbyrdes Beliggenhed er i og for sig nok til at tegne et Kort efter; men alle Størrelsesforhold kommer da til at bero paa Korttegnerens subjektive Skøn, og vil derfor i Praxis næsten altid blive afhængig af hans Viden om de virkelige Størrelsesforhold, hvad enten han nu søger at nærme sig til Virkeligheden eller med Flid skyr den. I Regelen vil naturligvis det første være Tilfældet. Selv om det efter Textens Ordlyd lod sig gøre, vilde det næppe falde en Korttegner ind at gøre Sjælland tre Gange saa stort som Skandinavien og

---

Wir müssen, um die Alten recht zu verstehen und die geschichtliche Entwicklung der Kartographie zu finden, unser heutiges Wissen von der Erde und den einzelnen Ländern vollständig abstreifen, und die Schriftsteller lediglich aus ihren eigenen Angaben zu verstehen suchen».

¹ Efter hvad der af en Deltager i Berliner kongressen sidst afvige Sommer er meddelt mig, skal Dr. Herm. Krabbo der have holdt et Foredrag om Adam af Bremens Nordensopfattelse, ledsaget af Fremvisning af Kort. Om det drejede sig om Kort konstruerede efter Adams Text eller moderne Kort med indtegnede Navne efter Adam af Bremen, var vedkommende ikke helt klar over. Da jeg fik denne Oplysning, var mit eget Kort konstrueret og den ledsagende Texts reelle Indhold i Hovedsagen givet, hvad Referaterne af Fremlæggelsen i Oldskriftselskabet den 15. December 1908 viser. Naar jeg, i Modsætning til hvad jeg almindeligvis vilde have gjort, ikke søgte Forbindelse med min tyske Kollega, var Grunden ikke blot den, at mit Arbejde var for vidt fremskredet og af en saadan Art, at det ikke lod sig omarbejde, men navnlig den, at det forekom mig særlig værdifuldt, om der fremkom to absolut uafhængige, samtidige grafiske Fremstillinger efter Adam af Bremen, medens det ingen synderlig Interesse havde, om den ene blot forbedrede eller kritiserede en andens direkte forudgaaende Arbejde. Om den gensidige absolute Uafhængighed er der lige saa lidt Tvivl, som om at de Undersøgelser, Dr. Krabbo har fremlagt i Berlin i Sommeren 1908, har Prioriteten frem for det Arbejde, jeg dengang havde paabegyndt, men først afsluttede i November samme Aar.

samtidig tre Gange saa lille som Fyen. Skal den geografiske Virkelighed og Korttegnerens Subjektivitet saa vidt mulig holdes udenfor, maa man derfor i Texten helst have angivet visse Størrelsesforhold af den ene eller anden Art, der kan tjene til at afgive en Maalestok, en Enhed at regne med.

Foruden en Del i absolut Form holdte Størrelsesangivelser, som at en Ø er *den største af alle*, at et Land er *meget stort*, at det danner en *lille* Trekant, findes der hos Adam af Bremen flere relative Angivelser, der kan give Anledning til Sammenligning og derved skaffe os baade den Enhed og de Maal, vi har Brug for.

Naar det saaledes siges, at »Skaane er dobbelt saa stort som (bis tantum habet in spacio quam) Sjælland; det rummer nemlig 300 Kirker, medens Sjælland kun skal have halv saa mange og Fyen en Tredjedel«, saa er her opgivet nok til, at man kan tegne de tre Landsdele i det bestemte Størrelsesforhold 300 : 150 : 100, d. v. s. 6 : 3 : 2. Den valgte Enhed (Kirkeantallet) og dennes Værdi tilkommer det ikke os at kritisere her; det sikre er, at Forfatteren benytter den som Størrelsesmaal, og den maa da staa for hans Regning. Vi har derfor, naar vi vil fremstille hans geografiske Opfattelse, at give de tre Landsdele Arealer, der staar i det givne Forhold. Gør vi det, saa har vi *gengivet Texten exakt*, og saa kan det være os ligegyldigt, om Kirkerne ligger tættere i den ene Landsdel end i den anden.

Naar der endvidere staar, at »Sjælland er af betydelig Størrelse, idet det har en Længde af to Dagsrejser og omtrent samme Bredde«, saa faar vi her ikke blot en Oplysning om Øens Form (den er lige saa lang som bred), og Indsigt i, hvad Forfatteren forstaar ved, at en Ø er betydelig, men vi faar en Regneenhed, nemlig Dagsreisen tillands, som muligvis kan komme os til Nytte, hvis der andetsteds i Texten tales om Dagsrejser¹.

¹ Paa dette Grundlag kan Skaanes, Sjællands og Fyens Diametre beregnes, naar Øerne antages at være cirkelformede, hvad der er den

Dette er nu netop Tilfældet. Der tales ikke saa faa Steder om Dagsrejser baade tillands og tilsøs, saa at den nærmest foreliggende Opgave bliver at samle disse for at faa konstateret, hvad Værd de har som Distanceangivelser, d. v. s. som Længdemaal, der kan afsættes paa et Kort. Dette maa nemlig prøves kritisk; thi Begrebet Dagsrejse behøver ikke at være stivnet til en Regneenhed, ja det behøver ikke engang at betegne den Tid, man normalt brugte til at befære en vis Strækning; det kan godt tænkes, at det, der foreligger, blot er Oplysninger om Rejsetidens Varighed ved en enkelt bestemt Rejse. En Vending som »Affirmant Dani, longitudinem huius ponti saepe a pluribus expertam, secundo flatu per mensem aliquos a Dania pervenisse in Ostrogard Ruzziae« (IV, 11) tyder netop paa Udnyttelse af Erfaringerne fra en enkelt Rejse. Som oftest bruges dog mere bestemte Udtryk som: »Vejen er . . .« eller »Du har saa mange Dagsrejser« o. l.; men navnlig ved Sødagsrejserne staar der ofte »det siges« (ferunt, aiunt, narrant, fertur; se IV, 23, 34, 36 og Skol. 148) og et enkelt Sted »som Søfolk beretter« (sicut nautae referunt; se II, 50).

Er Begrebet Dagsrejse hos Adam af Bremen ikke blevet til et Længdemaal, men refererer det sig i Hovedsagen til lejlighedsvisse Meddelelser fra forskellige Rejsende, bliver Dagsrejsen saa afhængig ikke blot af de lokale Forhold, men ogsaa af andre, saasom Aarstid, Vind og Vejr, Befordringsmid-

naturlige Form at give dem, naar ingen bestemte Oplysninger i Texten byder os noget andet, og hvad der passer med, at Sjælland er lige saa langt som bredt, nemlig 2 Dagsrejser. Efter Adams Opgivelse er Skaanes Areal dobbelt saa stort som Sjællands, d. v. s. forholder sig som 2 til 1, og i samme Forhold staar altsaa Diametrenes Kvadrater. Ligningen

$\frac{2}{1} = \frac{d^2}{2^2}$ giver os derfor Skaanes Diameter $d = \sqrt{8} = 2,828 \dots$. Paa

samme Maade faas Fyens Diameter $= \sqrt{\frac{8}{3}} = 1,633 \dots$. Medens Sjælland bør tegnes cirkelformet, er der, som vi skal se, Angivelser vedrørende Fyen og Skaane, der tvinger os til at fravige Cirkelformen, medens Arealerne selvfølgelig maa bibeholdes.

lernes Art og den Rejsendes Person, at dens Vej længde kan blive overordentlig variabel. Om Rejserne i Norge og Sverige siger Forfatteren selv, at Naturforholdene er saaledes, at man her rejser uforholdsmæssig langsomt tillands og derfor plejer at foretrække Søvejen. Her tør Dagsrejsen altsaa under ingen Omstændigheder benyttes som en Distanceangivelse.

Fraset netop det nordlige Skandinavien viser det sig iøvrigt, naar Dagsrejserne bliver sat i Tabel sammen med de virkelige Kilometerafstande, at de tillands kun varierer fra 44,8 km. (Mecklenburg) til 65 km. (Sjælland) med et Middeltal af 51,8 km. som Gennemsnit pr. Dagsrejse¹. Fraset Nordskandinavien synes det derfor ikke uberettiget at antage, at Begrebet Dagsrejse tillands for Forfatteren har staaet som en Slags Længdemaal, og at benytte det som saadant. Desværre er Opgivelserne af Dagsrejser tillands forholdsvis faa, saa at Udbyttet af dem for Korttegningen er ret tarveligt.

¹ Til et lignende Resultat kommer Fr. Ludwig i sin Bog *Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert* (Berlin 1897), hvor han S. 180 fastslaar 40—45 km. som den normale Dagsrejse, idet han dog samtidig henviser til, at man i visse Tilfælde (se S. 100 og 104) maa regne med Dagsrejser paa 50—55 km., og at Dagsrejser paa 60 km. eller derover ikke hører til de store Sjældenheder. Den islandske Abbed Nikolaus' Pilgrimsruter (se Ludwig, l. c. S. 120—22 og *Alfræði íslenzk.* 1: Cod. A. M. 194, 8vo udg. ved Kr. Kålund, Kbh. 1908, S. 12—23) giver for Vejen Aalborg—Mainz 38 km. i gennemsnitlig Dagsrejse og for Ruten Mainz—St. Maurice (ved Foden af Alpeovergangen Store St. Bernhard) 42 km. Af særlig Interesse for os er:

	Dage	km.	Gennemsnit
Aalborg—Viborg	2\ 9	75\ 315	37½\ 35
Viborg—Slesvig	7\	240\	34½\
Slesvig—Eideren	1	25	25
	10	340	34

Til Ruten Aalborg—Slesvig beregner Adam af Bremen altsaa 2—4 Dage mindre end Abbed Nikolaus og angiver her gennemsnitlige Dagsrejser paa 45 à 63 km. imod Nikolaus' 35.

Nordiske Dagsrejser tillands hos Adam af Bremen.

Rute	Dage	Kilometer-afstand	Kilometer pr.Dagsrejse	Gennem-snit	Se Bog, Kap.
Eideren—Fyen (Middelfart?)	3	c. 160	53,8	51,8	IV, 1
Slesvig—Aalborg	6 [egt. 5 à 7]	c. 315	52,5 [egt. 45 à 63]		IV, 1
Sjællands Længde	2	c. 130	65,0		IV, 5
Sjællands Bredde	2	c. 100	50,0		IV, 5
Skaane—Skara	7	c. 320	45,7		IV, 23
Hamburg) —Jomsborg . . . Elben)	7	c. 310	44,8		II, 19
Skaane—{ Birka } { Sigtuna }	30	c. 600	20,0		IV, 28
Upsala—Sigtuna	1	c. 30	30,0		IV, 28
Kurland	8	?	?		IV, 16
Estland	8	?	?		IV, 17
Norge (nord—syd?)	over 30	?	?		IV, 21
Sverige (nord—syd?)	over 60	?	?		IV, 21
Hamburg—Oldenburg	1	c. 100	100		Skolie 16 & 29

Langt fyldigere i Antal er Dagsrejserne tilsøs; men de Kilometerafstande, en Dagsrejse her svarer til, varierer ganske voldsomt, nemlig fra 50—417 km. med Gennemsnit 208, eller 151, om vi ser bort fra den øjensynlig forkerte, enten misforstaaede eller af ældre Kilder afhængige Opgivelse af kun 1 Dags Sejlads fra Trondhjem til Orknøerne, hvilket svarer til c. 900 Kilometer. Hertil kommer saa, at Endepunkterne for Sørejserne ofte er ganske ubestemmelige, og at vor Tolkning af dem (se i Tabellen Navnene med Nonp.) er meget usikker, saa at den virkelige Kilometerafstand er ret problematisk. Det er altsaa saa sin egen Sag at benytte Dagsrejsen tilsøs som Enhed; men vi har ingen anden, og kun i det Tilfælde, at vi for samme Distance skulde vælge mellem at bruge Dagsrejsen tillands og den tilsøs, kunde vi opgive den sidste som værende af mindre Værdi. Dette Tilfælde indtræder imidlertid kun et enkelt Sted: Skaane—Birka, hvor 30 Dages Rejse tillands svarer til 5 tilsøs, men hvor der netop advares mod den besværlige Rejse tillands, saa at Dagsrejsen tillands her ikke bør bruges som Længdeenhed.

Resultatet er da, at en Dagsrejse tillands i Nordens sydligere Del er c. 50 Kilometer og er en brugbar Længdeenhed, medens en Dagsrejse tilsøs varierer stærkt om c. 150—200 Kilometer og er en ganske upaalidelig Enhed, der kun tør benyttes, fordi man ingen bedre har¹.

Nordiske Dagsrejser tilsøs hos Adam af Bremen.

Rute	Dage	Kilometer-afstand	Kilometer pr. Dagsrejse	Gennemsnit	Se Bog, Kap.
Sjælland—Fyen . . . . . (Korsør—Nyborg)	1/2	26	52	208 km.	IV, 5
Sjælland—Skaane . . . . . (København—Malmö)	1/2	32	64		IV, 5
Skaane—{ Birka } .. (Ystad) { Sigtuna }	5	c. 700	140		{ IV, 28 (cf. Skl. 121)
Danmark—Ostrogard .. (Slesvig—St. Petersborg)	30	c. 1500	50		IV, 11
Jomsborg—Ostrogard . (Schwinemünde—St. Petersb.)	14	c. 1260	90		II, 19
Danmark—England ... (Ribe—Hull)	3	c. 600	200		II, 50
Aalborg } — Viken .. Vendsyssel } (Göteborg)	1	75 à 150	75 à 150		IV, 32
Aalborg—Norge	1/2	150	300		IV, 11
Viken—Trondhjem . . . . . (Göteborg)	5	c. 1000	200		IV, 32
Trondhjem—Orkney ..	1	c. 900	900		IV, 34
Orkney—{ England } { Irland-Skottl. }	1(?)	15(?)	15(?)		IV, 34
Norge—Island . . . . . (Stat—Horn)	6 [egt. 5 à 7]	c. 1000	167		IV, 36
Norge—Grønland . . . . . (Bergen—Kap Farvel)	6 [egt. 5 à 7]	c. 2500	417		IV, 36
[Island—Ishavet	1				IV, 38]*
England—Island . . . . . (C. Wrath—Krossanes)	9	c. 800	89		Skolie 147
Aalborg—Island . . . . . (Krossanes)	30	c. 1700	57		148
Birka—Rusland . . . . . (St. Petersborg)	5	c. 700	140		121

* Citat efter Martianus Capella (215).

¹ Ogsaa ved Dagsrejserne tilsøs kommer Ludwig (l. c. S. 185—86) til ganske lignende Resultater og henvender Opmærksomheden paa, at det her spiller en væsentlig Rolle, om der er Tale om Kystsejlsads eller Farter hen over aabent Hav, blandt andet fordi man langs Kysterne ofte

Nu er Spørgsmaalet imidlertid dette: Er der paa noget Punkt direkte Modstrid mellem de opgivne Dagsrejser, og er der nogen Mulighed for, uden at rekurrere til de virkelige Kilometerafstande, at angive Forholdet mellem Dagsreisen tillands og den tilsøs? Thi skal begge bruges ved Korttegningen, maa deres Forhold nødvendigvis bestemmes.

Det Sted, hvor der er Mulighed for at anstille Beregninger af den her antydede Art, er Østersøen, der af Adam af Bremen betegnes som et forholdsvis smalt Farvand med vest-østlig Retning, hvorfor der her findes flere parallelle Ruteangivelser, som kan afgive et Grundlag for kritiske Sammenligninger. Udenfor Østersøen forekommer Dagsrejseangivelserne kun spredt og paa ikke parallelle Ruter.

Kalder vi Dagsreisen tillands L, den tilsøs S, faar vi i og ved Østersøen 3 Ruter i Vest-Øst med noget nær samme Udgangspunkt og Endemaal (sl. med Figuren paa næste Side).

1) Hamburg—Jomsborg 7 L + Jomsborg—Rusland 14 S

2) Danmark—Rusland 30 S

3) Jyllands Østkyst—Rusland, sammensat af Fyens Diameter 1,6 L + $\frac{1}{2}$ Sjællands Diameter¹ 1 L + Sjælland—Skaane

kun sejlede om Dagen. Imidlertid viser det sig, at ved Kejsernes og Pavernes Rejser i Middelhavet var Gennemsnitslængden af Dagsreisen tilsøs kun 40—50 km. eller ikke væsentlig større end tillands, medens Abbed Nikolaus regner med langt større Tal (op til 200 km.), hvad der stemmer ganske med de islandske Kilders Beregninger af Farten i de nordlige Have og ogsaa svarer til de af Ludwig undersøgte Sejladshastigheder ved Korsfarerflaaderne i Aarene 1147, 1189 og 1217, der for en Del kunde opvise daglige Gennemsnit paa mellem 100 og 200 km. De gamle Kursforskrifter for Sejladsen paa Island angiver nemlig Afstanden fra Kap Stat i Norge til Kap Horn paa Island til 7 Døgn, $\varnothing$: c. 150 km. i Døgnet, og Afstanden Reykjanes paa Island til Jöldulaup paa Irland til 5 Døgn, $\varnothing$: c. 260 km., medens Abbed Nikolaus sætter Omsejlingen af Island (1400 km.) til 7 Døgn, $\varnothing$: c. 200 km. i Døgnet, og ligeledes beregner 7 Døgn til Overfarten fra Norge til Island.

¹ Naar her regnes med kun $\frac{1}{2}$ Sjællands Diameter, skyldes dette, at denne Ø af Adam af Bremen lægges nordøst for Fyen, men saaledes, at kun omtrent det halve af den rager frem øst for Fyen; sl. det konstruerede Kort Pl. I og S. 151.

$\frac{1}{2}$ S + (Skaanes Diameter 2,8 L +) Skaane—Birka 5 S + Birka—Rusland over 16 L, da de to „Øer“ Kurland og Estland paa denne Rute er hver 8 L, enten i Gennemsnit eller i Retning Vest—Øst.

Anm. Fra Angivelserne Skaane—Birka=30 L og Skaane—Skara=7 L ser vi bort, da just paa disse Ruter de besværlige Rejseforhold tillands fremhæves. Ligeledes slaar vi en Streg over Angivelsen Birka—Rusland=5 S, da den kun er nævnt i et Skolie og staar i direkte Modstrid med Distancen Jomsborg—Rusland=14 S, idet det udtrykkelig siges, at Birka ligger ligeoverfor Jomsborg og vender mod Syd (se den hosstaaende skematiske Fremstilling og I, 62 & IV, 20).

Alt eftersom vi nu regner med, at Ruten Skaane—Birka udgaar fra Skaanes Øst- eller Vestkyst, faar vi følgende Ligninger, hvor det, der staar i [ ], refererer sig til Ruten Birka—Rusland=5 S og altsaa tør kastes bort:

Fyen		Sjæll.	Skaane	Skara	Kurland		Estland	
				(7 L)	X	8 L		8 L
1,6 L	1 L	0,5 S	2,8 L	5 S (30 L)	Birka		[5 S]	
Danmark					30 S			
					X			
Hamburg		7 L		Jomsborg		14 S		

$$7 L + 14 S = 30 S = [2,6 L + 10,5 S =] 2,6 L + 5,5 S + 16 L + \text{Rest (1)}$$

eller

$$7 L + 14 S = 30 S = [5,4 L + 10,5 S =] 5,4 L + 5,5 S + 16 L + \text{Rest (2)},$$

og da Birka og Jomsborg ligger ligeoverfor hinanden:

$$7 L = 2,6 L + 5,5 S \text{ (3) eller } 7 L = 5,4 L + 5,5 S \text{ (4)}$$

samt

$$14 S = [5 S =] 16 L + \text{Rest (5)}.$$

Løses disse Ligninger, faar vi følgende Værdier for Forholdet mellem Dagsreisen tillands og tilsøs:

$$\begin{array}{lll} (1) \quad \frac{L}{S} = \frac{16}{7} & \frac{L}{S} < \frac{85}{116} & \frac{L}{S} < \frac{245}{186} \\ (2) \quad \frac{L}{S} = \frac{16}{7} & \frac{L}{S} < \frac{85}{144} & \frac{L}{S} < \frac{245}{214} \\ (3) \quad \frac{L}{S} = \frac{5}{4} & (4) \quad \frac{L}{S} = \frac{55}{16} & (5) \quad \frac{L}{S} < \frac{7}{8}, \end{array}$$

hvilket er ensbetydende med, at vi, naar Dagsrejsen tillands (L) sættes til det omtalte Gennemsnit af 50 km., faar en Mængde forskellige Værdier for Dagsrejsen tilsøs, nemlig:

- (1) $S = 21,9$ km. eller over 68,2 km. eller over 38 km.
- (2) $S = 21,9$ km. eller over 84,7 km. eller over 43,7 km.
- (3) $S = 40$ km.   (4) $S = 14,5$ km.   (5) S over 57,1 km.

Disse Rækker afvigende Størrelser for Forholdet mellem Dagsrejserne tillands og tilsøs paa det eneste Sted, hvor en saadan Beregning er mulig, beviser, at Adam af Bremen ikke ved en kritisk Sammenligning har bragt Overensstemmelse til Veje mellem Dagsrejser og Distancer, og ikke har tegnet eller besiddet noget Kort, hvorpaa han har afsat eller hvorfra han har taget sine Dagsrejseangivelser.

For Korttegningens Exakthed er dette Resultat mindre gunstigt.

Kan Korttegningen nemlig ikke gennemføres med Dagsrejsen tilsøs som en Enhed, maa man paa Forhaand gøre sig det klart, at ved alle de Dimensioner, der ikke beror paa Angivelser af Dagsrejser tillands, er der indført et fremmed Element, nemlig Korttegnerens Valg, først og fremmest Valget mellem de i indbyrdes Modstrid staaende Angivelser, dernæst Valget af Forholdet mellem Dagsrejsen tilsøs og den tillands; thi — helt at give Afkald paa at benytte Dagsrejserne tilsøs, vilde næppe nogen driste sig til. Det vilde være at give sig ud i den komplette Vilkaarlighed eller, hvis man tog sin Tilflugt til de virkelige Afstande, at skære Adam af Bremen til efter Stieler.

Efter at have tilstaaet, at man ved Kortets Størrelsesforhold er paa gyngende Grund, har man at træffe Valget. Naar dette paa det medfølgende, efter Adam af Bremens Text konstruerede Kort (Pl. I) er truffet saaledes, at Dagsrejsen tilsøs er sat lig den tillands, saa kan der med god Grund diskuteres om, hvorvidt dette Valg ikke er ganske forkert, om det f. Ex. ikke havde været rigtigere at tage Middeltallet (175 km.) af Adam af Bremens Dagsrejser til-

søs som Enhed, og altsaa afsætte Dagsrejsen tilsøs $3\frac{1}{2}$ Gange saa lang som den tillands, hvad der vilde være fristende og næppe vække nogen Modsigelse.

Naar Valget blev, som det blev, er det af følgende Grunde:

1. Kun ved at gøre Sødagsrejsen lig eller mindre end Landdagsrejsen er det muligt at gennemføre Korttegningen saaledes, at der *intetsteds gøres Brud paa Forfatterens geografiske Beliggenhedsbestemmelser*, og at Dagsrejserne tillands udenfor det nordlige Sverige og Norge afsættes ens. Adam af Bremen siger jo, at Birka ligger ligeoverfor Jomsborg, og paa en saa klar Maade, at der næppe er nogen Vej udenom; paa det medfølgende Kort ligger Birka lidt østligere end Jomsborg, men dog ikke mere, end at Textens Ord er sket Fyldest; men vilde man afsætte Distancen Skaane—Birka (5 Sødagsrejser) = 17 à 18 Landdagsrejser, idet man regnede Dagsrejsen tilsøs $3\frac{1}{2}$ Gange saa lang som den tillands, saa vilde Birka i Overensstemmelse med Virkeligheden komme til at ligge meget østligere end Jomsborg, og vi vilde have gjort Brud paa vort Princip, at Forfatterens i tydelige Ord udtalte geografiske Beliggenhedsbestemmelser var af saa primær Værdi, at alt andet maatte skydes til Side, for at der kunde ske dem Fyldest.

2. Ser vi paa Dagsrejserne i Østersøen, viser det sig, at vi ved at gøre Sødagsrejsen $3\frac{1}{2}$ Gange saa lang som den tillands, vilde faa ganske meningsløse Afstande for Overfarterne fra Sjælland til Fyen og Skaane (87,5 km. eller næsten 12 Mil i Stedet for 4), og at den 30 Dage lange Sejlads fra Danmark til Rusland vilde forudsætte en Afstand paa 5250 km. eller 700 Mil, d. v. s. næsten en Afstand som over Atlanterhavet. Ved at vælge den $3\frac{1}{2}$ Gange saa lange Sødagsrejse kommer vi altsaa til paa vigtige Punkter at indføre komplette Meningsløsheder paa Steder (de danske Farvande), hvor Forfatterens Kendskab til Forholdene er gode, maaske endog første Haands.

3. Mange af de Steder, hvor vi, ved at holde Dagsrejserne tilsøs og tillands lige lange, kommer til meningsløst korte Afstande, er Forfatterens Begreber alligevel saa falske og hans Retningsbestemmelser saa forkerte, at Afstanden i sig selv ingen Rolle kan komme til at spille ved Spørgsmaalet om Forholdet mellem Virkeligheden og Adam af Bremens Nordensbillede. Dette er saaledes Tilfældet med Distancerne fra Norge til Island og Grønland og fra Trondhjem til Orknøerne, samt, som vi har set, ved Ruten fra Skaane til Birka. Der bliver kun tre Di-

stancer tilbage, hvor vi ved den 50 km.s Sødagsrejse kommer til at give et mod Virkeligheden stridende Billede, og hvor en $3\frac{1}{2}$ Gange saa stor Værdi vilde have bragt et sandere Billede frem, nemlig ved Overfarterne fra Viken til Aalborg—Vendsyssel, fra Danmark til England og ved Sørejsen fra Viken til Trondhjem. Det er nemlig givet, at hvis Skagerrak og Nordsøen blev $3\frac{1}{2}$ Gange saa brede og det sydlige Norge $3\frac{1}{2}$ Gange saa udstrakt i Retningen Nord—Syd, saa vilde flere af de Momenter være fjærnede, som geografisk set skæmmer vort konstruerede Kort.

Af Hensyn til de sidstnævnte tre Tilfælde har vi derfor foretrukket (S. 150) at give et Rids, som viser, hvordan Nordensbilledet vilde ændres, hvis vi satte Sødagsrejsen til 175 km. = $3\frac{1}{2}$ Landdagsrejser. Paa de nævnte Punkter bliver Kortet bedre i Forhold til Virkeligheden, paa andre (Danmark, Østersøens Længde) daarligere; men det har, som det ses, kun kunnet ske ved at øve direkte Vold mod Textens Ord om Birkas Beliggenhed i Forhold til Jomsborg.

Alt i alt ser vi, naar vi sammenligner vort Hovedkort (Pl. I) med det nævnte Rids, at Spørgsmaalet om Dimensionerne heldigvis ikke spiller nogen afgørende Rolle, for det første fordi en Ændring af dem ingen Forandring gør i Helhedsbilledet, eller rettere ved det i det, som hovedsagelig interesserer os, nemlig Landenes indbyrdes Beliggenhed. Baade Adam af Bremens Fortrin og hans Fejl som Geograf er saa udprægede, at de kommer klart frem uden Hensyn til vort Valg af Forholdet mellem Dagsrejserne. Det er de geografiske Beliggenhedsbestemmelser, der i alle Tilfælde kommer til at præge Kortet og give Nordensbilledet dets Ejendommelighed. Om Korttegneren rider sine Principer for stærkt i den ene eller den anden Retning, eller om han ikke tager det saa strængt med Principerne men lader staa til, gør ikke synderlig fra eller til: Det, der er det væsentlige, selve Hovedresultatet, bliver det samme, blot man gengiver og ikke tolker de Steder, der repræsenterer den bevidste Geografi i Forfatterens Text.

Selv om Hovedopgaven, Klarlæggelsen af Adam af Bremens geografiske Opfattelse af Norden i en grafisk overskue-

lig Fremstilling, i alt det væsentligste kun har een Løsning, vil de allerfleste Enkeltheder i Kortet, netop fordi Talmaterialet i Texten mangler System og ikke giver Tegneren fast Grund under Fødderne, komme til at bero paa hans Skøn. Hans Subjektivitet, hans Luner, Særheder og Ideer maa komme til at præge Kortets Detaljer næsten i hver eneste Linie. Selv om to forstod Textens Ord nøjagtig paa samme Maade, vilde de dog aldrig komme til at tegne ens. Det er, for at dette subjektive Moment skulde komme til at spille den mindst mulige Rolle, at hele Korttegningen er gjort saa skematisk og fantasiløs som mulig, at Kystlinierne er rette eller jævnt krummede Linier, naar Forfatterens Ord ikke med absolut Nødvendighed kræver en Bugt, et Fremspring eller andre Uregelmæssigheder. Trods al Umage vil Hestefoden dog ofte stikke frem, og for at Benytteren af Kortet kan øve Kontrol paa de utallige Punkter, hvor denne Fare foreligger, skal vi i det følgende ved Citater, der er afklædt for alle udenoms Bemærkninger og uvæsentlige Ord¹, Punkt for Punkt vise, hvorledes Textens Ord er blevet forstaaet og tegnet af, d. v. s. hvorledes Kortet er blevet til.

III. Korttegningen.

Vi begynder Korttegningen der, hvor Forfatteren tager fat paa sin »*Descriptio insularum aquilonis*« (Bog IV, Kap. 1), og medens de forudgaaende tre historiske Bøger kun lejlighedsvis drages med ind i Undersøgelsen, gennemgaar vi Nordensbeskrivelsen i 4de Bog Sætning for Sætning, saavidt den vedrører Korttegningen. Hvergang vi støder paa Bemærkninger, der suppleres eller korrigeres, modsiges eller bekræftes

---

¹ Imod de sædvanlige Regler for Citater angives det derfor i det følgende ikke ved . . . eller paa anden Maade, naar noget er udeladt. Tværtimod er det Regelen, at Citatet kun bestaar i et Udpluk af de Ord, der spiller en Rolle ved Korttegningen, med konsekvent Forbigaaelse af Resten.

andetsteds i Værket, drages disse Parallelsteder strax med ind i Undersøgelsen.

1. Ordene »*Daniam a nostris Nordalbingis flumen Egdore dirimit*» og de kort efter følgende: »*prima pars Daniae, quae Iudlant dicitur, ab Egdore in boream longitudine protenditur*» giver os Eideren som den dansk-tyske Grænse og Jylland nord for denne Flod med nordlig-sydlig Længderetning¹. Yderligere bekræftes dette i II, 15, hvor der omtales »*quae gentes trans Albiam Hammaburgensi pertinentes sint dyocesi*»; her staar nemlig »*haec clauditur ab aquilone Egdore fluvio, qui Danos dirimit a Saxonibus*», saa at Eideren ikke blot er opfattet som den nationale, men ogsaa som den gejstlige Grænse. I IV, 13 staar der imidlertid: »*primi ad ostium praedicti sinus (o: Østersøen) habitant in australi ripa versus nos (o: Bremen, fra hvilket Standpunkt Sagerne altid ses) Dani, quos Iuddas appellant, usque ad Sliam lacum. Unde incipiunt fines Hammaburgensis parochiae, qui per maritimos Sclavorum populos longo tractu porriguntur usque ad Panim flumen*». Naar Danskerne og Hamburg Stift og Kystslaverne (langs Østersøen) her siges at støde sammen ved Slien, kan dette skyldes Ændringer i de politiske Forhold, som Adam havde faaet Nys om; i II, 3 staar der netop: »*terminos Danorum apud Sliaswig olim positos*» og i I, 59, henført til Henrik I's Tog 931: »*Heinricus victor apud Sliaswich regni terminos ponens, ibi et marchionem statuit et Saxonum coloniam habitare praecepit*». Meddelelser af denne Art kunde jo let bringe Uklarhed i Forfatterens Begreber og hans Grænseangivelser². Maaske

¹ At Ordene *latitudo* og *longitudo* hos Adam af Bremen maa forstaas som Udtryk for Landenes eller Havenes Udstrækning paa den korte og den lange Led og ikke som en Udstrækning i nord-sydlig eller vest-østlig Retning (geografisk Bredde og Længde), viser den følgende Undersøgelse stadig.

² Naar det i Skolie 82 hedder: »*Sliaswig civitas Saxonum Transalbianorum, quae sita est in confinio Danici regni*», maa dette Skolie antages ikke at tilhøre Adam af Bremen, der ellers altid regner Slesvig

spiller den Tanke ogsaa ind, at Eideren er den dansk-tyske Grænse mod Syd, medens Slien danner den dansk-vendiske Grænse mod Sydøst, hvori der (se det moderne Kort) ingen Selvmodsigelse vilde ligge; det sidste vilde ogsaa passe med Beskrivelsen af Eiderens Løb: »oritur in profundissimo saltu paganorum (d. v. s. Slavernes, da Danskerne efter Adams egne Ord var Kristne) Isarnho, quem dicunt extendi secus mare barbarum usque ad Sliam lacum«. Da Sagen imidlertid ikke kan afgøres exakt, anføres paa Kortet ingen bestemte Grænser i disse Egne. En Henviisning til de faktiske Grænseforhold maa nemlig afvises som Korttegningen ganske uvedkommende.

Eiderens øvre Løb passerer altsaa en Skov (Isarnho) langs et Hav, som efter IV, 10 er Østersøen¹ (Mare Balticum eller sinus Balticus): »idemque mare Barbarum seu pelagus Scythicum vocatur a barbaris«. Det er maaske ukorrekt, naar paa det konstruerede Kort Navnet »mare Barbarum« eller »fretum Barbarum« er knyttet til Østersøens sydvestligste Vig langs Isarnho; men ogsaa Schlüter er tilbøjelig til at forstaa Adams Text paa denne Maade². Ordene »Egdore descendit usque in oceanum Fresonicum, quem Romani scri-

---

for det sydligste danske Bispedømme (Se f. Ex. I, 27, 43; II, 4, 44; III, postscr; IV, 1, 2). Ja i II, 54 siges endog om den saxiske Bebyggelse, som Adam efter en dansk Biskops Beretning henlægger nord for Eideren: »Imperator dedit Sliaswig cum marcha, quae trans Egdoram est, in foedus amicitiae; et ex eo tempore fuit regum Daniae«. Denne Afstaaelse bringer A. Bernard (De Adamo Bremensi, Paris 1895, S. 72) til i Adams Fremstilling at opfatte Eideren som politisk, Slien som national Grænse.

¹ Forklaringen i Skolie 95 af Isarnhos Udstrækning »Saltus Isarnho a stagno incipit Danorum, quod Sliā dicitur, et pertingit usque ad civitatem Sclavorum, quae dicitur Liubicen, et flumen Travennam« har paa-virket Korttegningen, da Skoliet, hvad Udstrækningen mod Nord angaar, blot med rene Ord siger det, vi efter Textens mere uklare Udtryk nærmest maa antage finder Sted. Havde Skoliet modsagt Texten, havde det ikke vedkommet os.

² Se W. Schlüter i Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902, S. 21.

bunt Brittannicum» viser, at Eideren løber ud til modsat Side af Østersøen i et vestligt Hav, hvad der bekræftes i IV, 10: »Occidentalis oceanus, quem Romani Britannicum scribunt, a solis ortu habet Danos«. At det nord for Eideren liggende Jylland ikke er en Landtange mellem de to Have, men en Halvø, viser Ordene »Latitudo Iudlant secus Egdoram diffusior est, inde vero paulatim contrahitur ad formam linguae in eum angulum, qui Wendila dicitur, ubi Iudlant finem habet«. Her er ogsaa sagt det, vi faar at vide om Halvøens Bredde, at den tager af mod Nord, og at Landet ender tungeformet. Den absolute Bredde og Forholdet til Længden maa bero paa Korttegnerens Skøn; kun synes de ovennævnte Ord »longitudine protenditur« at tyde paa, at Længden overgaar Bredden betydelig (se Kortet). Længden maa afsættes efter Sætningen »a Sliaswig in Alaburg per directum quinque aut septem iter dierum«. Med den valgte Dimension for Dagsrejsens Længde — se Kortets Maalestok — anbringes Aalborg 6 (Middeltallet af 5 og 7) Enheder nord for Slesvig.

Den følgende Sætning »Haec est strata Ottonis caesaris usque ad mare novissimum Wendile, quod in hodiernum diem ex victoria regis appellatur Ottinsand« er vanskeligere at forstaa. Først maa dog bemærkes, at Wendila er en Ø. »Earum prima est in capite illius freti Wendila, secunda Morsa, tertia Thud, modico ab invicem intervallo divisae« hedder det i IV, 16 ved Opregningen af Østersøens Øer¹.

---

¹ Ved denne Opregning er der ingen Tvivl om, at Forfatteren kun tænker paa Øer i Ordets nuværende Betydning. Overhovedet er Giesebrechts Paastand, at Adam af Bremen ligesom ældre Forfattere kalder Landene hinsides Østersøen for Øer, ret forfejlet; thi den 7de Ø i Østersøen (IV, 16) er næppe Skaane, der i IV, 7 netop betegnes som »fere insula« (dannet i Analogi med paeninsula), medens der i II, 55 skal staa »ad Suediam et Gothiam et omnes insulas, quae trans Nortmanniam sunt (3: Island, Grønland, Hálogaland, Vinland og Orknøerne)« og ikke »ceteras insulas«, hvad kun et enkelt Haandskrift har. Tilbage bliver kun Ordene »in Suedia et in Norvegia et in ceteris quae ibi sunt

Der ligger altsaa tre Øer tæt sammen, som danner Jyllands Nordspids (se ovfr.), Mors, Thy og Vendsyssel. Det omtalte mare Wendile er da enten syd for Øerne (Limfjorden) eller nordvest (Skagerak) eller nordøst (Kattegat), alt efter Forstaaelsen af Ordene »usque ad« og »novissimum«. En afgørende Forklaring gives dog i II, 3: »Otto vastavit totam regionem usque ad mare novissimum, quod Nortmannos a Danis dirimit et usque praesentem diem a victoria regis Ottinsund dicitur«. Da Nortmannos (se IV, 10 ff.) er Nordmændene, maa Ottinsund være Strædet mellem Jylland (iberegnet Vendsyssel) og Norge, og mare Wendile Havet langs Vendsyssel, og det staar blot tilbage at afgøre, om Mors og Thy skal lægges vest eller øst for Vendsyssel. Den i og for sig ikke urimelige Henvisning til, at Navnet Ottinsund maa være det samme som Oddesund, vedkommer ikke os, men har kun Interesse ved Afgørelsen af Spørgsmaalet om, hvor godt Forfatteren har kendt Forholdene i det nordligste Jylland¹.

Efter Opregningsordenen skulde Vendsyssel ligge vest for Mors og Thy; men Ordenen er, som mange Tilfælde hos Adam af Bremen viser, ikke afgørende; mere siger derimod Ordene i IV, 4 »Funis insula est non modica, post Wendi-

---

insulis« (IV, 37) og Titelen paa Bog IV: »Descriptio insularum aquilonis«. Hvad endelig Vendsyssel, Thy og Mors angaar, er de jo, som Adam siger, Øer — ganske vist to og ikke tre — men paa en saadan Maade, at Vendsyssel meget godt, skønt den egentlig er en Ø, kan kaldes for »angulus, ubi Iudlant finem habet«. Cf. Giesebrecht, Nordlandskunde, S. 154, 176—78, 184—85. Naar Giesebrecht siger: »Aus dieser Unbestimmtheit des Ausdrucks entspringt der geographischen Darstellung ein bedeutender Mangel; dem Zeichner, der sie in eine Karte verwandeln will, verflüchtet sie sich«, saa passer dette ikke, hvad det jo netop er denne Afhandlings Opgave at vise. Ogsaa Schlüter opretholder dog helt (l. c. S. 9 og 26) den altfor overdrevne Paastand om Adam af Bremens forkerte insula-Begreb, vel for at dække over, at Forfatteren anser Kurland, Estland og Preussen for Øer.

¹ Lönborg (l. c. S. 86) mener i Modsætning til Siegm. Günther, at baade Ottinsund og mare Wendile er Limfjorden; cf. Günther, Adam von Bremen. Sitzungsberichte der kgl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften 1894, Prag 1895, S. 25.

la[m] in ostio barbari sinus occurrens«, hvorefter Vendsyssel skulde ligge vest for Mors og Thy. I samme Retning peger IV, 5 »Seland habet ab occidente Iudland, civitatem Arhusan vel Alaburg et Wendilam«, medens IV, 11 »ab oceano introitus inter Alaburg, promuntorium Daniae, scopulosque Nortmanniae tam strictus invenitur, ut facili saltu per noctem carbasia traiciantur« gør det tvivlsomt, om Aalborg skal lægges paa Vendsyssels Forbjærg (Skagen) eller paa et nordøstligt Fremspring af Jyllands Fastland. Naar det sidste er valgt, er det, fordi Aalborg ovenfor (ved Ordet et) sidestilles Vendsyssel, og fordi det samme synes at finde Sted IV, 32 »ab Alaburg vel Wendila Danorum per diem mare transeatur ad Wig, civitatem Nortmannorum«. Korttegningen er foretaget saaledes, at den passer med alle de citerede Steder, og at Overfarterne fra Aalborg og Vendsyssel til »Byen« Viken i Norge bliver lige lange, medens Vejen til Norges nærmeste Kyst er betydelig kortere, men dog kortest fra Vendsyssels Nordspids: »inde brevissimus in Nordmanniam transitus est«¹.

Skildringen af Jylland som uopdyrket Land (Hede?)

¹ Det er altsaa for at vinde den rette Forstaaelse ikke nødvendigt at gribe til Skolie 100: »Inter oceanum et Wendile mare promuntorium Skagen, quod respicit contra insulas aquilones«. Da Betegnelsen oceanus aldrig bruges om den indre Østersø og kun et eneste Sted (ved Omtalen af Götaälfs Udløb i IV, 21) om Kattegat, sætter dette Skolie Beliggenheden af mare Wendile nordøst for Vendsyssel, dermed af Vendsyssel og følgelig ogsaa af Thy og Mors udenfor enhver Diskussion og anbringer et promontorium Skagen der, hvor der efter Texten kunde være Tale om et promontorium Alaburg. Men da der intet Bevis er for, at Skoliet tilhører Forfatteren, maa Sagen helst afgøres ved Textens Ord. — Om Brugen af Ordet oceanus se Schlüter, l. c. S. 11—12. — Om »Byen« Wig skal være Wigen ved Tønsberg (Lappenbergs Udgave S. 181. Note 2; Günther, l. c. S. 39) eller det norske Landskab Viken, som inde-sluttede det nu svenske Bohuslän (Lönborg, l. c. S. 99), kan være os ganske ligegyldigt; thi skönt der ingen Tvivl er om, at Lönborg har Ret, maa Wig paa Kortet være en By ligesom den er i Texten. Af mere Interesse for os er Lönborgs Anskuelse, at Adam af Bremen regner Kattegat, men ikke det østlige Skagerak med til Østersøen, med andre

vedrører ikke Korttegningen; men vi standser atter ved Ordene »Sliaswig, quae et Heidiba dicitur, quam brachium freti barbari alluit, quod Sliam vocant«, der giver os Slien og Slesvig. Slien er ikke tegnet som en Tarm, men som et Nor, da det i IV, 13 betegnes som »Slia lacus«¹. — »Ripa civitas alio cingitur alveo, qui ab oceano influit« giver Ribe omgivet af en Aa med Udløb i Vesterhavet, da Navnet oceanus efter Adams Praxis (cf. Noten S. 146) ikke kan gælde Østersøen. Oplysningerne om, hvor man sejler hen fra Ribe, der vedrører Korttegningen lige saa lidt som de tilsvarende om Slesvig², viser, at Ribe maa ligge nær ved Aaens Udløb. Hvor langt nord paa Slesvig og Ribe skal ligge, kan ikke afgøres exakt. Opregningsordenen paa Stifterne i Jylland synes dog at vise, at Ribe ligger nordligere end Slesvig, der maa ligge tæt ved Eideren, da Slien og Eideren, som vi saa S. 143, næsten gaar i et for Adam af Bremen. Teoretisk

Ord, at Østersøens Munding for ham er Linien Skagen—Göteborg (Götaälfvens Munding) og ikke en Linie Skagen—Lindesnæs (eller en anden Linie til et Punkt vest for Kristiania). Rimeligvis har Lönborg nemlig Ret, ikke just af de Grunde, han anfører (den korte Overfart, Beskrivelserne i IV, 30 & 32 samt Skolie 126); men fordi Overfarten regnes ens fra Vendsyssel og Aalborg, og fordi Götaälf siges at løbe ud i Oceanet. Dette vedrører imidlertid ikke Korttegningen selv, men kun den paa Korttegningen beroende Kritik af Sammenhængen i Forfatterens geografiske Tankegang. Korttegningen kan nemlig kun gennemføres paa een Maade: Jylland maa ende i en Tunge. Fra to Steder (et paa Tungen og et syd for) skal der være $\frac{1}{2}$ Dagsrejse til Byen Wig, som altsaa maa ligge nordøst for Vendsyssel; men øst for Vendsyssel maa, som vi skal se, det nordligste Sjælland anbringes, og øst derfor Skaane, og nord for Skaane atter en Bugt (fretum Nordmanniae), i hvilken Götaälf løber ud. Om man vil tolke denne Bugt som Kristianiafjorden eller Laholmbugten, er atter ligegyldigt for Korttegningen selv, men faar selvfølgelig sin Interesse, naar man skal afgøre, om de forskellige Led, vi har samlet til et grafisk Hele, ogsaa i Forfatterens Hjerne har udgjort et saadant.

¹ I Skolie 95 »stagnum Slia«. Paa Sydlændernes middelalderlige Kort bruges Betegnelserne stagno og lacus i Flæng om et Nor eller en Sø med kort smalt Udløb, f. Ex. »stagno stocol« og »stocol lacus« om Mälaren.

² Dagsrejseangivelserne for Sørejsen fra Ribe til St. Jean d'Acre (Accharon) i Skolie 96 vedrører heller ikke vor Korttegning. Sl. S. 208.

set er dog den yderste mulige, nordlige Grænse for Slesvig tre Dagsrejser fra Eideren »ab Egdore iter tridui, si in Funem insulam divertis«. Paa Kortet er Slesvig og Ribe da lagt efter Skøn. Den tredje Stiftsby, som nævnes, Aarhus kan derimod anbringes mere præcist; thi »Arhusan fretum a Fune dirimit brevissimum, quod ab orientali pelago ingrediens, longis anfractibus inter Funem et Iudlant protenditur in boream, usque ad civitatem Arhusan«. Her faar vi Lillebælt som et smalt bugtet Stræde mellem Fyen og Jylland; og dette Stræde begynder mod Syd tre Dagsrejser fra Eideren; thi at Overfarten laa mod Nord, siger Adam ikke noget om, men blot, som vi saa »iter tridui, si in Funem divertis«. Fyens Størrelse faas af Forholdet til Sjælland (se ovfr. S. 132), og saa maa Aarhus lægges, hvor Lillebælt er holdt op; thi af Øerne i Østersøen er »quarta Samse opposita civitati Arhusin, quinta Funis« (IV, 16), desuden »sunt duo traiectus in Seland, unus a Fune, alter ab Arhusan, pari uterque distant spatio«. Baade Aarhus og Samsø kan da lægges ud, som Kortet viser. Konfigurationen af Lillebælt understreges yderligere ved »Funis adhaeret Iudland, in quam brevissimus a Iudland transitus ex omni parte« (IV, 4).

2. I dette Kapitel faar vi kun een Oplysning til Brug ved Korttegningen, nemlig at den tredje Stiftsby i Jylland er Viborg, der efter Ordenen ligesom i Virkeligheden skulde ligge mellem Aarhus og Vendsyssel, inde i Landet, da der ikke tales om Sejlads derfra. Efter Skolie 99 er den lagt midt mellem Aarhus og Aalborg.

3. Ordene »Farriam¹ insulam, quae in ostio fluminis Albiae longo secessu latet in oceano« giver os Helgolands korrekte Beliggenhed, som yderligere præciseres ved Ordene »contra Hadeloam sita est«²; thi baade Hadelns og Elbens

¹ Om Muligheden Farria = Færø se H. H. v. Schwerin, Helgoland, Lund 1896, S. 32 ff.

² Den mindre nøjagtige Stedsbestemmelse for Helgoland »sita in confinio Danorum et Fresonum« er Citat og altsaa ligesom Skolie 104 rela-

Beliggenhed er klart og rigtig fastlagt i I, 1—2 og flere andre Steder, navnlig ved Angivelserne af Hamburg Stifts Grænser nord for Elben i II, 15, som vor Opgaves Begrænsning forbyder os at komme nøjere ind paa. At Øen er Helgoland, siger Ordene »unde accepit nomen Heiligland«. Øens Størrelse og Form bestemmes af »cuius latitudo [lege: longitudo] vix octo miliaria, latitudo quatuor«. Ordene »Sunt et aliae insulae contra Fresiam et Daniam, sed nulla tam memorabilis« burde der være taget Hensyn til ved Indtegnning af en Række Smaaøer langs Sønderjyllands og Frieslands¹ Kyster.

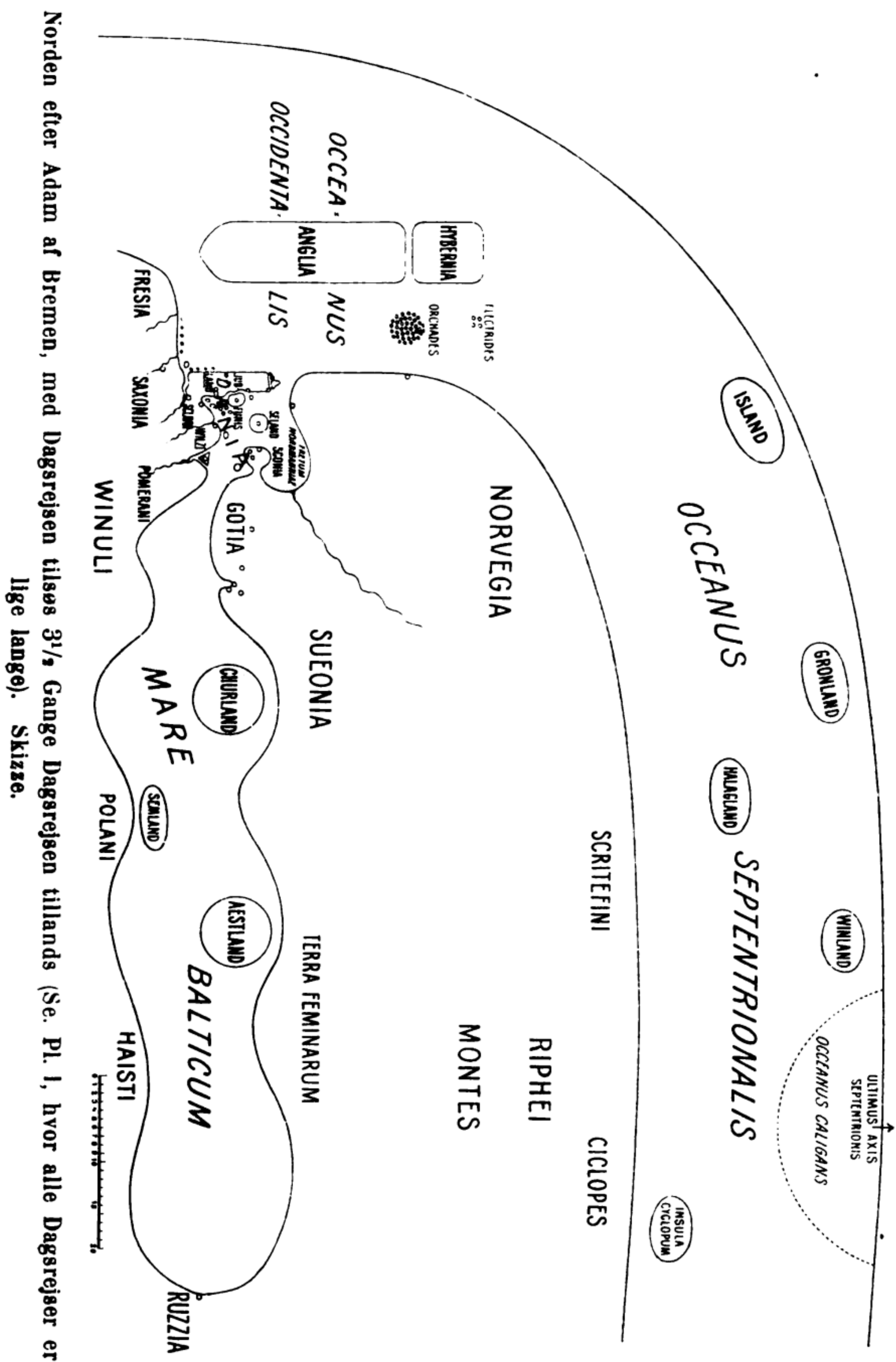
4. Af dette Kapitel mangler vi blot Ordene »civitas ibi magna Odansue«, som giver os Odense et Sted paa Fyen, altsaa anbragt paa Midten, samt »insulae in giro parvulae«, som rekapituleres i IV, 16: »insulae Funi adjacent aliae septem minores ab euro, hoc est Moyland, Imbra, Falstra, Laland, Langland, itemque aliae, omnes sibi vicinae« og altsaa giver os Øgruppen sydøst for Fyn, med Laaland sydligst, da »Laland interius vadit ad confinia Sclavorum«. Af disse Øer optræder Fehmarn (Imbra) to Gange; thi IV, 18 siger: »Insulae Sclavis adjacent insigniores tres, quarum prima Fembre vocatur«. Naar der tilføjes: »opposita est Wagris, ita ut videri possit ab Aldinburg sicut Laland«, saa er det klart, at Fembre og Imbra opfattes som to forskellige Øer, hvad der ogsaa let forklares ved Øens dobbelte Navn, det ene tilgaaet Adam ved en dansk, det andet (Fembre) ved en tysk Hjemmelsmand. Skal Øgruppen sydøst for Fyen holdes sammen, maa Wagrernes Land og Byen Oldenburg² langt op imod Nord, saa at vi faar en dyb Bugt ned mod Lübeck, Stormarn og Scanafeld. Derved fremkommer Mod-

tivt værdiløst. Dog maa Bestemmelsen i Skoliet »distat ab Anglia remigatione tridui« benyttes, da vi ikke paa anden Maade kan bestemme Englands Kystlinie mod Sydøst. Frieslands Beliggenhed faas i I, 2 og andetsteds, bl. a. IV, 10: »occidentalis oceanus a meridie Fresos tangit«.

¹ Sammenlign Pl. I med Ridset S. 150.

² At Oldenburg er Søstad, siges i II, 18 & 19.

Norden efter Adam af Bremen, med Dagsreisen tilsøs 3¹/₂ Gange Dagsreisen tillands (Se. Pl. I, hvor alle Dagsrejser er lige lange). Skizze.

strid med Skolierne 16 & 29, som angiver en Dagsrejse fra Hamburg til Oldenburg. Grunden er den, at Fyen har maattet lægges temmelig højt mod Nord (cf. ovfr. S. 148) paa Grund af Adams lidet fyldige Oplysninger om Overgangsstedet fra Jylland til Fyen, som her i IV, 4 suppleres med Bemærkningen: »Si per Iudland in Funem tenderis, directam in septentrionem viam habes«. Den maaske for principfaste Anbringelse af Fyen saa langt mod Nord er ændret paa Ridset paa forrige Side.

Vigtig er den følgende Bemærkning: »per Funem trans-eunti ad Seland oriens in faciem currit«, som hænger nøje sammen med næste Kapitel.

5. »Seland insula est in interiori sinu maris Baltici« staar her først. Efter ovenanførte Bemærkning om, at Vejen gaar mod Øst gennem Fyen til Sjælland, skulde man lægge Sjælland — rigtig — øst for Fyen; men dette umuliggøres af Øens tydelige Beliggenhedsbestemmelser: »habet ab occidente Iudland, Arhusan vel Alaburg et Wendilam, a borea fretum Nordmanniae, a meridie Funem praedictam et sinum Sclavanicum«. Efter dette maa Sjælland, som Kortet viser, ligge nordøst for Fyen og ikke øst; Paastanden om, at Overfarten fra Aarhus til Sjælland er lige saa lang som fra Fyen til Sjælland, viser bestemt i samme Retning¹. Som Øerne er lagt, vil man iøvrigt, naar man gaar over fra Jylland til Fyen længst mod Nord (o: lidt syd for Aarhus), gaa mod Øst gennem Fyen for at komme til det smalleste Overfartssted til Sjælland; men dette er en Fortolkning, som kun maadelig dækker over, at der er en Inkonsekvens hos Adam. Denne vilde være kommet endnu stærkere frem, om Vejen Aarhus—Fyen og Aarhus—Sjælland skulde have været lige lange, hvad der kun lod sig gøre med Opgivelse af den Plads, som Aarhus i Følge det foregaaende maa have. Vi ser samtidig, at Havet nord for Sjælland (Kattegat) hedder »fretum Nordmanniae« (Norskehavet), medens Farvandet øst

¹ Saaledes ogsaa Lønborg, l. c. S. 90.

for Fyen og Smaaøerne og syd og sydøst for Sjælland hedder »sinus Sclavanicus«.

Naar der om Sjælland staar »quantitate maxima«, er det værd at lægge Mærke til, at Superlativerne hos Adam af Bremen aabenbart ikke behøver at betyde saa meget; thi absolut set gælder det jo om Øen, at den »habet longitudinem bidui, cum latitudo fere sit aequalis« (sl. S. 131). Midt paa Øen er lagt »civitas eius maxima Roschald«; thi der siges om Roskilde kun, at den er »sedes regia Danorum«.

Vi maa her nævne, at der i IV, 16 efter »sexta [insula] Seland« nævnes »septima quae illi adhaeret«. Uvilkaarlig vilde man her snarest tænke paa Amager; men da der tilføjes »et quarum supra mentionem fecimus«, maa man dog maaske give dem Ret, der antager, at der er ment den i Skolie 107 nævnte »insula parvula inter Seland et Funem, quam Sprogam dicunt«, og som heri finder et Bevis for, at Adam selv har tilføjet Skoliet¹.

6. Dette Kapitel vedrører ikke Korttegningen.

7. Her maa først den ovenfor i Kap. 5 udeladte østlige Begrænsning af Sjælland nævnes: »ab ortu respicit promunctorium Sconiae, ubi est civitas Lundona«. Hermed maa sammenholdes »a Seland in Sconiam traiectus multi, brevissimus in Halsinpurgh, qui et videri potest« og II, 38: »est brevis traiectus Baltici maris apud Halsinburg, in quo loco Seland a Sconia videri possit«. Herefter maa Skaanes Vestkyst tegnes. Det er meget tvivlsomt, om det Forsøg, der i det konstruerede Kort er gjort paa at gengive disse Steder grafisk, har nogen Værd. Der er nemlig, som man ser, givet Afkald paa de »mange Overfarter« til Fordel for »Forbjærget« med Lund paa; men det er her som ovenfor ved

---

¹ Se f. Ex. Lappenbergs Udgave (in usum scholarum) S. 157 & 164. — Med Giesebrecht (Nordlandskunde S. 178) at opfatte denne syvende Ø som Skaane, lader sig efter Lappenbergs kritiske Udgave ikke gøre.

Aalborg (se S. 146) tvivlsomt, om promontorium betyder Odde, Næs. Muligvis betyder det blot et Hjørne eller en afsluttende Runding af Landet i dets Helhed, og dette kan godt gælde her; thi nord for Helsingborg maa Landet før eller senere dreje mod Øst. Der staar nemlig om Skaane: »Sconia est fere insula; undique enim cincta est mari, praeter unum terrae brachium, quod ab oriente continens Sueoniam determinat a Dania«. Landet er altsaa, fraset en Landtange mod Øst, omgivet af Vand, og dette passer med IV, 14: »ad ostium Baltici freti primi occurrunt Nortmanni, deinde Sconia prominet, regio Danorum«. Naar paa Kortet Skaane danner en stor Pukkel mod Nord, er det blot, for at Landet kan faa den nødvendige Størrelse i Forhold til Sjælland; thi »Sconia bis tantum habet in spacio quam Selandia, hoc est 300 ecclesias, cum Seland dicatur habere dimidium« (sl. S. 131). Pukkelen maa lægges mod Nord; thi blev Landet lagt længere i Syd, blev der Modstrid med Ordene om Østersøens Form i IV, 11: »Item egressus limitem Danorum late brachia tendit, quae denuo contrahit e regione Gothorum, qui a latere Wilzos habent«. At lade Skaane gaa længere mod Øst, forbyder den samme Passus; thi Wilzerne ligger vest for Jomsborg og Oder: »Ultra Leuticios, qui alio nomine Wilzi dicuntur, Oddara flumen occurrat, in cuius ostio civitas Iumne« (II, 19) og »Wilzi et Leuticii sedes habent usque ad Oddaram flumen« (IV, 13). Fra Hamburg til Jomsborg er nu kun 7 Dagsrejser: »iter eiusmodi est, ut ab Hammaburg vel ab Albia flumine septimo die pervenias ad Iumne civitatem per terram« (II, 19); og Birka, der ligger lige overfor Jomsborg, er langt fra Skaane, nemlig 5 Sødagsrejser eller en Maanedes Vej tillands gennem Götaland: »Bircam, quae contra civitatem Sclavorum respicit Iumnen« (IV, 20) og »a Sconia per mare quinto die pervenias usque Sictonam vel Bircam, iuxta enim sunt. Si vero per terram eas a Sconia per Gothorum populos et civitatem Scaranem, Telgas et Bircam, completo mense per-

venies Sictonam« (IV, 28); altsaa maa Skaane have den nødvendige Udstrækning i Nord—Syd; Götaland bliver endda smalt nok.

Om Anbringelsen af Byerne i Skaane siges intet videre i Texten. Intet vilde hindre os i at lægge Helsingborg syd for Lund; derimod siger Skolie 113: »Lundona tam longe a mari sita est ut a Dalboia«. Medens Skaane og de danske Øer skildres som frugtbare, hedder det om Grænseegnene mod Götaland »ubi sunt profundi saltus montesque asperrimi, per quos a Sconia in Gothiam necessario iter agitur«, et Forhold, der maaske burde have været noget stærkere markeret paa Kortet.

8. Her omtales Omvendelsen af Blekingerne (Pleicani), men da de aldeles ikke stedfæstes, har de maattet udelades paa Kortet. Endvidere nævnes i samme Forbindelse Bornholmerne »qui in Hulmo insula degunt affines Gothi«. At Bornholm ligger ved Götalands Kyst, ser man ogsaa af, at der i IV, 16 som den 8de Ø i Østersøen nævnes »quae Sconiae ac Gothiae proxima Holmus«, saa at Øen kommer til at ligge sydøst for Skaane og sydvest for det fremspringende Götaland.

9. Dette Kapitel vedrører ikke Korttegningen.

10. Her tages fat paa Skildringen af Østersøen; men efter et Einhardcit¹ og en Forklaring af Ordet »Balticus«²

¹ »Sinus quidam ab occidentali oceano orientem versus porrigitur«. At dette ogsaa er Adams Opfattelse, er der efter det følgende ingen Tvivl om.

² »Sinus ille ab incolis appellatur Balticus, eo quod in modum baltei longo tractu per Scithicas regiones tendatur usque in Greciam«. Paa dette Sted, hvor det paastaas, at Østersøen strækker sig lige til Grækenland, er det almindelig antaget, at Grækenland er at forstaa som Rusland, ligesom andre Steder hos Adam (IV, 1 & 15 om Sejlads fra Slesvig og Sverige til Grækenland). Sl. Lönborg, l. c. S. 107; Günther, l. c. S. 31 ff.; Schlüter, l. c. S. 12 ff. Særlig værdifuld er Schlüters Paavisning af Ligheden mellem Adams Skildring af Østersøen som strækkende sig lige til og gaaende i et med Mäotis, d. v. s. det Azovske Hav (IV, 20), og de middelalderlige Verdenskort; allerede Günther havde

glider Forfatteren over i en Beskrivelse af »occidentalis oceanus«. Ordene »complectitur ab occasu Britanniam, quae nunc Anglia dicitur« viser, at det vestlige Ocean omfatter ikke blot Nordsøen, men ogsaa Havet paa den anden Side England. I II, 50 ser det ud, som om Betegnelsen »oceanus Britannicus« særlig anvendtes om Nordsøen, men dette er dog tvivlsomt: »oceanum transivit Britannicum, per quem a Dania in Angliam flantibus euris triduo vela panduntur. Hoc mare magnum a laeva Orcadas habet, dextrorsum attingit Frisiam«. Sejldistancen giver os her Bredden af Nordsøen; derimod ser det ud, som om Friserne blev lagt nord for Nordsøen, Orknøerne syd for; men at dette kun skyldes en ubehændig Anvendelse af Ordene højre og venstre, viser Sætningerne »a meridie Fresos tangit cum ea parte Saxonum, qui diocesi pertinent Hammaburgensi« og »ab aquilone insulas praeterlabitur Orchadas, deinde infinitis orbem terrae spaciis ambit, sinistrorsum habens Hyberniam, Scotorum patriam, quae nunc Irland dicitur, dextrorsum vero scopulos Nordmanniae, ulterius autem insulas Island, Gronland; ibi terminat oceanus qui dicitur caligans«. Hele denne Passus er ligesaa indholdsrig, som den er betydningsfuld for

dog i Hovedsagen paavist, at en saadan Sammenhæng fandt Sted. Det maa bemærkes, at Adam af Bremen i sin Text om dette Spørgsmaal udtaler sig med stor Forsigtighed: »Et fortasse mutatis nominibus arbitror illud fretum ab antiquis vocari paludes Scithicas vel Meoticas, sive deserta Getarum, aut litus Scithicum, quod Martianus ait: confertum esse multiplici diversitate barbarorum. Illic, inquit, Gethae, Daci, Sarmatae, [Neutri,] Alani, Geloni, Antropofagi, Trogloditae«. I Skolie 115 behandles Spørgsmaalet som værende uden for al Tvivl: »Mare orientale seu mare Barbarum sive mare Scithicum vel mare Balticum unum et idem est mare, quod Marcianus et antiqui Romani Scithicas et Meothicas paludes sive deserta Getarum aut Scithicum littus appellant«. Dernæst tilføjes Textens Einhardcitater (se forrige Note): »Hoc igitur mare ab occidentali oceano inter Daniam et Nordvegiam ingrediens, versus orientem porrigitur longitudine incomperta«. Dette Skolie bærer klart Præget af at være lavet af en Læser, der dristig sammenarbejder Forfatterens Citater og forsigtige Gisninger til et Postulat.

Korttegneren. Sammenholder man med Bemærkningen i II, 50, er det nemlig klart, at Orknøerne lægges i Nordsøen langt mod Nord, men dog syd for Irland, der synes at gaa i eet med Skotland og at ligge ligeoverfor Norge. Dernæst omslutter Oceanet »Jordens Kreds« og har ogsaa Island og Grønland til højre, d. v. s. ligesom Norge *mod Øst*, og grænser tilsidst op til det Ocean, der kaldes det taagede (Ishavet). At denne Opfattelse af Betegnelserne »sinistrorsum« og »dextrorsum« er den rigtige, bekræftes ved Ordene »a solis ortu habet Danos, ostiumque Baltici maris et Nordmannos«; men iøvrigt finder man ogsaa i følgende Ord Bekræftelse paa den: »Igitur Orchades inter Nordmanniam et Britanniam et Hiberniam positae« (IV, 34), hvad der kun er muligt, naar Irland ligger nord for England. Kun denne Beliggenhed (se Kortet) giver desuden Orknøerne Beskyttelse mod det store Ocean (Atlantenhavet): »fremmentis oceani ludibundae minas derident«. Naar der saa videre staar: »Ad quas a civitate Nortmannorum Trondemni per diem ferunt navigari posse«, er det tydeligt, at Orknøerne lægges tæt op mod Norge, og efter den angivne Bredde af Nordsøen (3 Dagsrejser) ikke nordvest men nordøst eller øst for England. Videre hedder det: »Itemque ab Orchadibus, aiunt, simile spatium viae, sive in Angliam dirigas, sive in Scotiam flectere velis«, og derved bekræftes det bestemt, at Skotland og Irland i Adams Text er eet og samme Land¹; thi Øerne ligger *mellem* Norge, England og Irland, har en Dagsrejse til Norge og lige lang Distance til England og Skotland, og (se ovfr.) Irland er det samme som Hybernien, Scothernes

¹ Denne Identifikation er ikke speciel for Adam af Bremen, men findes hos mange ældre Forfattere, f. Ex. Isidor Hispalensis (Etymolog. XIV, 6) »Scotia eadem et Hibernia«. Betegnelsen »Scotorum gentes« om Beboerne af Hibernia findes allerede hos Orosius, Ravennageografen, Other (Peripl. 8) og, som vi skal se, paa flere middelalderlige Kort. Maurer, Die Bekehrung des norwegischen Stammes IV, S. 584, og Bernard, l. c. S. 92, har her forstaaet Texten rigtigt, medens Lönborg, l. c. S. 156, slaar Textens Mening i Stykker ved Hjælp af Skolie 20 (se S. 157).

Fædreland. Naar det i Skolie 20 efter Beda rigtig meddeles, at Irland ligger vest for England, men naar kortere mod Nord, derimod længere mod Syd, saa viser denne komplette Modstrid med Textens konsekvent gennemførte, forkerte Opfattelse blot, at Skoliet ikke tilhører Adam af Bremen. — Spørgsmaalet om Islands og Grønlands Plads, om Formen paa Norge og Betydningen af Ordene »Jordens Kreds« skal vi have in mente til senere (Kap. 33—39). — Da »Byen« Vikens Afstand fra Aalborg—Vendsyssel er kendt (se ovfr. S. 146), og Afstanden fra Viken til Trondhjem angives at være 5 Dagsrejser drejende mod venstre udenom Norges Kyster: »Wig; inde vela torquentur in laevam circa littora Norvegiae; quinta die pervenitur ad civitatem Trondempnem« (IV, 32), saa kan Trondhjem aflægges, dermed Orknøerne, England og Irland-Skotland, som maa tegnes rent skematisk, da der udover det nævnte intet siges om dem. Hele den sydvestlige Del af Kortet, de britiske Øer, Nordsøen, Sydnorge og Danmark med det nødvendige tyske Fodstykke er dermed færdig.

11. Her maa først mærkes den allerede omtalte (se S. 132) Angivelse om Østersøens Længde: »Affirmant Dani, longitudinem huius ponti saepe a pluribus expertam, secundo flatu per mensem aliquos a Dania pervenisse in Ostrogard Ruzziae«. Angivelsen af Bredden (100,000 passus) er et Einhardcitater, som man næppe tør anvende praktisk, i Betragtning af Adams Dokumentation: »quod in ostio eiusdem sinus videri potest« og hans kort efter følgende egne Ord: »egressus limitem Danorum idem pontus late brachia tendit, quae denuo contrahit e regione Gothorum, qui a latere Wilzos habent«. Disse Ord er der iøvrigt allerede sket Fyldest ved den Maade, hvorpaa Skaane og Bugten nordfor blev tegnet (se S. 153), ved Bugten ved Lübeck (se S. 149) og ved Tegningen af Götaland og det »ligeoverfor« liggende Mecklenburg (se S. 153—54). At Østersøen længere mod Øst skal have en variabel Bredde, synes at fremgaa af Ordene »Deinde quan-

to interius vadit, tanto latius hinc inde diffunditur«. — Betegnelsen »Ostrogard Ruzziae«, som genfindes i II, 19 i Distanceangivelsen »Iumne. Ab ipsa urbe vela tendens quartodecimo die ascendes ad Ostrogard Ruzziae«, viser, at Skolie 116 »Ruzzia vocatur a barbaris Danis Ostrogard, eo quod in oriente posita quasi hortus irriguus habundat omnibus bonis« næppe skyldes Adam selv. Paa Kortet er Ostrogard derfor ansat som By i Rusland ved Østersøens inderste Vig, hvad der dog til en vis Grad beror paa et vilkaarligt Skøn, da der intet nærmere siges om Ostrogards Plads ved Ruslands Kyst¹.

12. Om Nationerne ved Østersøen staar her i et Eihardcitat: »Dani siquidem ac Sueones, quos Nortmannos vocamus, et septentrionale litus et omnes in eo insulas tenent«. Hvad Danskerne angaar, tilføjes i 13 (sl. S. 143), at de Danskere, der kaldes Jyder, bor paa Sydkysten til Slien. Angaaende Betegnelsen Nortmanni tilføjes som Forklaring: »Dani et Suenes ceterique trans Daniam populi ab hystoricis Francorum omnes vocantur Nortmanni«². Ved denne Bemærkning ligesom ved Ordene »Nortmannia a modernis dicitur Norguegia« i IV, 30 tager Adam Afstand fra Fællesnavnet Normanner; thi han selv bruger ganske vist Navnet »Nortmanni« eller »Nordmanni« baade om Nordmændene (se f. Ex. II, 3, 22, 32, 34, 38, 49—50, 55—56, 59, 62, 72, 74—75; III, 16—17, 53, postscr.; IV, 1, 5, 10—11, 14, 21, 24, 30—34, 36—39) og om Normannerne (se f. Ex. I, 3—4, 23, 54; II, 52; III, 51); men Navnet Norvegia eller Nordweia er ved at trænge igennem (se II, 31, 34, 44, 47, 50, 55, 75; III, 16, 24, postscr.; IV, 31—33, 37). Sagen er vel simpelthen den, at Adam har faaet et nøjere Kendskab

¹ Baade Lönborg, l. c. S. 109, og Schlüter, l. c. S. 22—23, mener, at Ostrogard er Nowgorod ved Wolchow; Schafarik, Slawische Altertümer II, S. 94, holder derimod paa Ostrow.

² Sl. I, 16: »Dani et ceteri trans Daniam populi ab istoricis Francorum omnes Nordmanni vocantur«.

til de nationale Forhold i Norden, end Einhard besad, men som sædvanlig foretrækker at glatte over Modsætningerne mellem sin og Forgængerens Viden fremfor at understrege den. Hele det vedkommende Einhardcitater forekommer iøvrigt allerede i II, 16, men i en noget ændret Skikkelse; navnlig mangler her blandt Folkene paa Sydsiden af Østersøen de preussiske Esther (Haisti). At dette Navn dog hører til Citatet, ses i Einhards Vita Karoli Magni 12. De egentlige Esthers Land »Aestland« forekommer i IV, 17 som en Ø ved Nordsiden af Østersøen (se S. 163—64).

13. Her faar vi noget grundigere Besked — og ikke i Citatform — om Beboerne ved Østersøens Sydkyst (sl. S. 153): »Trans Oddaram comperimus, degere Pomeranos. Deinde latissima Polanorum terra, cuius terminum dicunt in Ruzziae regnum connecti. Haec est ultima vel maxima Winulorum provincia, quae et finem facit illius sinus«. Efter denne Angivelse kan Pommeranerne og Polakkerne anbringes og Rusland lægges ved Østersøens inderste Bugt. Om Sydsiden af Østersøen gives der iøvrigt mere indgaaende Besked i II, 18—19, af hvilke vi til Korttegningen har benyttet det Materiale, der giver de vigtigste Folkeslagsnavne samt Flodudløb og Kyststeder. Vi skal her blot fremhæve »Populi Sclavorum multi, quorum primi ab occidente confines Transalbianis Wa(i)gri, eorum civitas Aldinburg maritima. Deinde secuntur Obodriti et civitas eorum Magnopolis . . . flumen Panis et civitas Dimine« og dernæst det S. 153 anvendte Citat om Wilzerne og øst for dem Oderen med Jomsborg (Iumne) i sit Udløb. Ved den nærmere Beskrivelse af denne By vedrører det gaadefulde »Olla Vulcani« ikke Korttegningen, før Gaaden er løst paa en tilfredstillende Maade¹; hvad der vedkommer os, er derimod Ordene: »Ibi cernitur Neptunus triplicis naturae: tribus enim fretis alluitur illa insula, quorum aiunt unum esse viridissimae speciei, alterum subalbidae, tertium motu furi-

¹ Sl. Kohlmann, l. c. S. 21—31, hvis Forklaring »Fyrgryde« er plausibel.

bundo perpetuis saevit tempestatibus«. Dette kan kun forstås, som om Byen laa paa en trekantet Ø i et Flodudløb og med Øens ene Side vendt mod det aabne Hav (se Kortet)¹. Dette bekræftes ved de efterfølgende Ord: »Ab illa civitate brevi remigio traicitur, hinc ad Dyminem urbem, quae sita est in hostie Peanis fluvii, ubi et Runi habitant; inde ad Semland provinciam quam possident Pruzi«. Dette kan nemlig næppe forstås anderledes end som, at man ror over en Flodarm for i en Retning (mod Vest) at fortsætte Vejen til næste Flodudløb (Peenes) og den derved liggende By (Demmin), og i modsat Retning til Semland, der dog maa ligge et godt Stykke Vej borte; thi lige hinsides Oderen angives stadig Pommern at ligge (og i II, 18 Polakkerne: »eos qui trans Oddaram sunt Polanos«), og dernæst hedder det ved Opregningen af Øerne langs Østersøens Sydkyst i IV, 18: »Tertia est Semland contigua Ruzzis et Polanis; hanc inhabitant Sembi vel Pruzzi«. Om Semland burde være lagt hen i Bugten mellem Rusland og Polen, eller om det ligger rigtig mellem Polen og Pommern, er meget tvivlsomt. Efter Skolie 15 (»Trans Oddoram fluvium primi habitant Pomerani, deinde Polani, qui a latere habent hinc Pruzzos, inde Behemos, ab oriente Ruzzos«) skulde Kortets Anbringelse være den rigtige; men da Skoliet ikke nævner Preusserne som Øboere, maa det vel snarest fraskrives Forfatteren.

De ovennævnte Runi, som sagdes at bo ved Peenes Udløb, faar vi ogsaa Klarhed over i IV, 18; thi efter Fehmarn nævnes her som den næste Ø: »altera est contra Wilzos posita, quam Rani [vel Runi] possident«. Da Wilzerne, som vi saa (S. 159), bo øst for Peene, maa Rügen altsaa ligge øst for Demmin og Peenes Udløb, og Østersøens Syd-

¹ I Modsætning til Günther, l. c. S. 23, og Giesebrecht, l. c. S. 196, har Lönborg, l. c. S. 76, her sikkert truffet den rette Forklaring, at Talen er om Øen Wollin, der beskylles af Stettiner Haff, Divenow og Østersøen. Kohlmann, l. c. S. 31, mener det samme.

kyst er færdig, idet de ovenfor citerede Ord om, at den efter Indsnævringen ved Götaland-Wilzerne hist og her (hinc inde) breder sig, efterhaanden som den kommer dybere ind, kan tilfredstilles ved en tiltagende Bredde med bugtede Kystlinier (se Kortet), om det end er usandsynligt, at vi derved har naaet at gengive just det Billede, der har foresvævet Forfatteren¹.

14. Ved Nordkysten af Østersøen naaede vi S. 154 til Skaanes Grænse mod Götaland. Om Landene »a parte aquilonari« staar her nu videre »supra² eam [o: Sconiam] tenso limite Gothi habitant usque ad Bircam«. Ordene »tenso limite« indeholder ikke nogen absolut Bestemmelse. Naar Götaland ikke er mere udstrakt paa Kortet, end det er, skyldes det som nævnt (S. 154) Hensynet til Birkas Beliggenhed ligeoverfor Jomsborg; men der er næppe Tvivl om, at Korttegningen paa dette Punkt snarere tjener til at blotte Selvmodsigelser hos Adam af Bremen end til at paavise og fremstille en konsekvent geografisk Opfattelse hos ham. Langt lettere er det at fyldestgøre de følgende Ord: »Postea longis terrarum spatiis regnant Sueones usque ad terram feminarum. Supra² illas Wizzi, Mirri, Lami, Scuti et Turci habitare feruntur usque ad Ruzziam«. Der er blevet udtalt Tvivl om, hvorvidt Adam af Bremen var klar

¹ Günthers Antagelse (l. c. S. 31), at Adam af Bremen har nogen Forestilling om en stor Udløber af den indre Østersø mod Nord (den botniske Bugt), modbevises bestemt af Kapitel 15's Beskrivelse af Østersøens Nordkyst. I Afsnit V skal det vises, at Geograferne først i det 15. Aarhundrede blev klar over Østersøens Drejning mod Nord. Schlüter (l. c. S. 18 og 21) forstaar Texten rigtig og hævder, at hele Østersøens Nordkyst har øst-vestlig Hovedretning, og at Udløbet fra Birka (Mälaren) vender mod Syd.

² Ordet »supra« maa vi med Schlüter (l. c. S. 25) forstaa som øst for (se det konstruerede Kort), idet Øst paa de romerske og de middelalderlige Kort var opad (Konr. Miller, Mappaemundi VI, S. 143), og Ordet feruntur viser Afhængighed af en ældre Kilde. Hvad disse Folk angaar, maa henvises til Schlüter, l. c. S. 23—26 og Lönborg, l. c. S. 110—13.

over, at Skandinavien hører til Kontinentet¹. Efter ovenstaaende Opregning af Folkeslag burde der ikke være nogen Tvivl i saa Henseende. Iøvrigt hedder det i det følgende Kapitel:

15. »Asserunt etiam periti locorum, a Sueonia terrestri via permeasse quosdam usque in Graeciam«. Men, som Schlüter siger², alene Betegnelsen »sinus« for Østersøen kendetegner tydelig denne som en lukket Bugt, der ikke maa forvexles med Oceanet. Men der kan fremføres mange andre Beviser. Ved selve Grænsebestemmelserne for Sverige hedder det saaledes: »ab occidente Gothos habet, ab austro longitudinem habet Baltici maris, ab oriente autem Ripheos montes attingit« (IV, 25). Dermed er vi paa klassisk Grund; thi Riphæerbjærgene henlagdes fra Oldtiden af til de nordligste Egne af den gamle Verdens Fastland. Ogsaa Sætningen »in Daniam, Suediam et Nordwegiam et in insulas maris ordinavit episcopos« afgør Spørgsmaalet. — Den angivne Sydgrænse for Sverige viser, at Østersøen ikke blot ud for Götaland men ogsaa ud for det egentlige Sverige antages at have sin Længderetning fra Vest til Øst og ingen Bøjning mod Nord; men at ogsaa det paa Sverige følgende Kvænland (thi saaledes maa terra feminarum jo opfattes)³, der ligesom de Riphæiske Bjærg lægges øst for Sverige (Ripheos montes . . . ibi sunt Amazones; IV, 25), har sin Østersøkyst mod Syd, ligger i Angivelsen af den Mængde

¹ Günther l. c. S. 32 & 38—40. Om Betegnelsen af Sverige og Norge som Øer se S. 144, Note. — Günthers Udtalelser om dette Punkt er dog meget forsigtige og han siger om Adam af Bremens Skandinaviensbeskrivelse: »Der Berichterstatter scheint die Dinge derart richtig erfasst gehabt zu haben, dass eine ausschliesslich nach seinen Angaben gearbeitete Karte nicht allzuweit von der Wahrheit abweichen würde«.

² Schlüter, l. c. S. 11 ff. & 17—18.

³ Sl. I. R. Foster, Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden, Frankf. a. d. O. 1784, S. 75 ff.; Günther, l. c., S. 43; Lönborg, l. c. S. 135; Schlüter, l. c. S. 24. Naar Schlüter mener, at Kvindelands Beliggenhed ikke var Adam af Bremen rigtig klar, ser det mærkelig ud; thi Schlüter citerer selv de tydelige Beliggenheds-

Folkeslag, der skulde bo i Riphæerbjærgene, som viser, at disse øst for Sverige liggende Bjærgene maa have et meget vidt Omfang, og her tænkes Kvænland at ligge længst ude mod Havet »item circa haec littora Baltici maris ferunt esse Amazonas, quod nunc terra feminarum dicitur« (IV, 19).

Hvad Birka angaar, saa maa den efter Beskrivelsen i I, 62 antages at ligge i Bunden af en mod Syd vendende Bugt: »Birca est oppidum Gothorum, in medio Suevoniae positum, non longe ab Ubsola; in quo loco sinus quidam eius freti, quod Balticum vel barbarum dicitur, ad boream vergens, portum facit«. Dette Sted viser som flere af de allerede anførte, at der som saa ofte i Adam af Bremens Nomenclatur er en Vaklen i Betegnelserne for Sverige og Götaland, idet snart Gothia snart Sueonia bruges som Fællesbetegnelse, medens de ved de egentlige geografiske Bestemmelser stadig holdes ude fra hinanden som to Folkestammer i eet Rige, der almindeligvis kaldes Sueonia eller Suedia.

16—17. De danske Øer er behandlet tidligere (S. 145 & 149). Tilbage staar blandt de til Nordkysten hørende Øer blot to ved Navn nævnte Øer; der staar nemlig: »Sunt et aliae interius, quae subiacent imperio Sueonom, quarum vel maxima est Churland; iter habet octo dierum... Praeterea recitatum est nobis, alias plures insulas in eo ponto esse, quarum una grandis Aestland dicitur, non minor illa de qua prius diximus. Et haec quidem insula terrae feminarum proxima narratur, cum illa superior non longe sit a Birca«. Om Beliggenheden af disse Øer er der da ikke synderlig Tvivl. De maa ligge langs Østersøens Nordkyst, Kurland tæt

---

bestemmelser »øst for Sverige« »tæt ved de Riphæiske Bjærg« »ved Østersøens Kyst«. Uoverensstemmelsen mellem Virkeligheden og Adam af Bremens Forestillinger har her undtagelsesvis konfunderet Schlüter, der dog ellers i Modsætning til de fleste andre Adam af Bremen-Forskere undlader at bygge med paa de Broer af Dialektik, der fører fra Adam af Bremen til Stielers Handatlas.

ved Birka, men lidt mod Øst; thi mod Vest er der ikke Plads; Estland derimod op ad Kvænland. Hvad der kan rejses Tvivl om, er kun Øernes Form, om nemlig de 8 Dagsrejser skal afsættes som Gennemsnit i alle Retninger eller i een bestemt, og da hvilken. Valget beror paa et Skøn; men vælges som paa Kortet en bestemt Retning, da bør det være Øst-Vest; thi i denne Retning, Rejseruternes Retning set fra Bremen, gaar alle de hos Adam af Bremen angivne Distancer i Østersøen. Iøvrigt spiller Spørgsmaalet om Forholdet mellem Dagsrejsens Længde tilsøs og tillands ind. At tegne Kurland og Estland som Cirkler med Diametren 8 lader sig nemlig særdeles vel udføre, naar Dagsrejsen tilsøs regnes flere Gange saa lang som den tillands, som Ridset S. 150 viser. Regnes derimod som paa Pl. I alle Dagsrejser lige lange, vilde de to Øer med 8 Dagsrejsers Gennemsnit i alle Retninger fylde saa voldsomt i den indre Østersø, at hele Billedet blev forvrænget; i Stedet for et Hav med Øer i vilde vi faa et Land med smalle Kanaler igennem, og endda vilde det være umuligt at overholde en Nord- og Sydkyst, saaledes som Texten forlanger.

18. Indholdet heraf er, saa vidt det vedrører Korttegningen, behandlet S. 160.

19. Af dette Kapitel vedrører os kun Folkenavnet »Alani vel Albani« i Stedet for »Wizzi«, det første af de Folkeslag, som boede langs Østersøens Kyst mellem Kvænland og Rusland, dernæst Folkenavnet »Cynocephali«, der ligesom Amazoner og Kykloper (Ciclopes) og Enfødder (Ymantopodes) i IV, 25 henlægges til Riphæerbjærgene; sammesteds omtales ogsaa »illi qui humanis carnibus delectantur pro cibo«, og dette maa være de samme Menneskeædere, der her i Kap. 19 omtales som »Antropofagi«. Sammesteds maa man vel ogsaa anbringe »Husi, homines pallidi virides et macrobii«. Ser vi bort fra Folkene langs Kysten, har vi intet Middel til at fastslaa disse Sagnfolks Plads i Forhold til hinanden. Kun bør Kykloperne anbringes længst mod

Nord ved Oceanet af Hensyn til den i IV, 40 omtalte *insula Cyclopum*.

20. Indholdet heraf er allerede omtalt S. 153—55.

21. Her, hvor den egentlige Beskrivelse af Skandinavien begynder, skildres Sueonia og Nordmannia som »*duo latissima regna aquilonis*«, og den danske Konges Fortælling om, at Norge knap kan gennemrejses paa en, Sverige næppe paa to Maaneder, refereres. Som Grund anføres »*altissimis ambae montibus includuntur*«. Og der tilføjes »*magis autem Nordmannia, quae suis alpibus circumdat Sueoniam*«. Disse Ord tør paa Grund af Navnet Sueonias Tvetydighed (sl. S. 163) ikke opfattes helt bogstavelig; thi lidt længere nede hedder det »*Fertilissima regio est Sueonia, ager frugibus et melle opimus . . . oportunitas fluminum sylvarumque maxima*«. Det er da særlig Gothernes Land, man finder Bjerge i indenfor det svenske Lands Grænse, medens Norge maa antages at være helt fyldt (se Kortet) med Alpekæder, der ligger i en Bue uden om Sverige, d. v. s. vest, nordvest og eventuelt nord om dette Land. Naar derfor Götaälf nævnes som »*Albis fluvius oritur in praedictis* (se ovfr. Linie 10) *alpibus, perque medios Gothorum populos currit in oceanum, unde et Gothelba dicitur*«, saa maa Syd være det øvre Løbs Hovedretning. Om Ordet *oceanum* betegner et Brud med Adams Betegnelse af Østersøen, er usikkert (sl. S. 146—47, Note); ialtfald maa man lade Floden svinge i Vest — som i Virkeligheden — og løbe ud i Kattegat (*fretum Nordmanniae*), hvorved den kommer Oceanet nærmest. At lade den løbe ud i Ishavet er umuligt, naar den skal passere Gothernes Folk efter at være udsprunget paa Norges Alper. Skolie 126: »*Gothelba fluvius a Nordmannis Gothiam separat*« giver det Billede, som man maa faa frem (se Kortet) og som svarer til Virkeligheden. (Se iøvrigt Noten S. 146—47.)

22. Dette Kapitels Indhold vedrører ikke Korttegningen.

23. Her skilles først Öster- og Västergötland ud fra hinanden: »*Ex populis Suediae proximi ad nos Gothi occi-*

dentales; alii sunt orientales«. Ordene »Westragothia confinis est provinciae Danorum, quae Sconia dicitur« bekræfter blot det, vi har sagt om Skaane S. 153—54. De syv Dages Rejse til Skara (Scarane) vedrører os ikke, da (se S. 133) her er vanskelige Rejseforhold tillands. »Deinde Ostrogothia protenditur iuxta mare Balticum usque ad Bircam« bekræfter yderligere den Tegning af Götaland, som vi allerede har begrundet (S. 153—54).

24—25. »Inter Nordmanniam et Sueoniam Wermilani et Finnédi degunt«. Disse to Folk Värmländingar og Finnvedar maa bo nord eller nordvest for Sverige, efter det Resultat, vi ovenfor naaede til angaaende disse to Landes indbyrdes Beliggenhed. Det bekræftes ved Grænsebestemmelsen for Sverige »a borea Wermilanos cum Scritefinnis«; thi det sidste Folk maa bo langt mod Nord og østligere end de to Grænsfolk, naar der staar: »In confinio Sueonum vel Nortmannorum contra boream habitant Scritefini; civitas eorum maxima Halsingland«. Skridfinnerne maa da bo helt oppe øst eller nordøst for Norge. Af ældre Forfattere anbringes dette Folk ogsaa tæt ved Riphæerbjærgene (se IV, 31) og ved Bredden af Ishavet (sl. Skolie 123 og 141). Den forkerte Tro, at Halsingland skulde være en By, bekræftes yderligere ved Ordene »Scritefinnis, quorum caput Halsingland«. Skolie 132: »Halsingland est regio Scritefinnorum, sita in Ripheis montibus« er mere korrekt end Texten, men, da denne er konsekvent forkert, netop derfor at anse for at være af yngre Datum¹.

26—27 vedrører ikke Korttegningen,

---

¹ Lönborg (l. c. S. 129), hvis Sondring mellem Skridfinner = Helsingar og Lapper = Nomaderne i IV, 25 er saa klar og logisk, tillægger naturligvis uden videre Adam af Bremen Skoliet: »Skridfinnarnes «civitas maxima», «caput» eller, som han i skol. 132 riktigare uttrycker sig, »regio«, är Halsingland«. Schlüter (l. c. S. 23) antager her som andetsteds (S. 3 og 12; sl. ogsaa ovfr. om Fehmarn) rigtig, at Adam af Bremen er blevet konfunderet ved Meddelelser fra to Sider.

28 kun forsaavidt her gives nøjere Oplysning om de svenske Byers Beliggenhed: »Sictona distat ab Ubsola itinere diei« og om, at Birka og Sigtuna »iuxta sunt«.

29 vedrører ikke Korttegningen.

30. »Nortmannia (a modernis Norguegia) ultima orbis provintia est«. Ordet »orbis« forekom tidligere (se S. 155) i Forbindelsen »oceanus infinitis orbem terrae spaciis ambit«; men Ordet betyder rimeligvis ogsaa her i Kap. 30, hvor Forstaaelsen er mindre sikker, »Jordens Kreds« eller rettere, da Oceanet omskyller denne, »det faste Lands Kreds«, naar man, som vi principmæssig foretrækker, forstaar Forfatterens Ord ganske bogstavelig. Norge skulde altsaa ligge yderst paa denne Kreds. Af det foregaaende ved vi kun, at Norge ligger nordvest og maaske delvis nord for Sverige, saa at det maatte ligge »yderst« mod Nord eller mod Nordvest; thi mod Vest ligger jo Orknøerne og Irland, fra Adam af Bremens og andre Fastlandsbeboeres Standpunkt set »udenfor« Norge. At dette er Meningen, viser ogsaa det næste: »longitudine sua in extremam septentrionis plagam extenditur haec regio«; thi Landet maa efter dette ligge yderst mod Nord paa det faste Lands Kreds med Længderetning i Vest—Øst, selv om man tager »plagam« i dets geografisk set mest omfattende Betydning Egn eller Himmelstrøg. Ved den følgende Sætning vises det, at netop dette virkelig er Meningen: »Incipit autem ex prominentibus scopulis huius freti, quod Balticum appellari solet; deinde reflexo in aquilonem dorso, postquam frementis oceani marginem suo circuit ambitu, tandem in Ripheis montibus limitem facit«. Altsaa efter først fra Sydspidsen regnet at have vendt sin Kyst mod Vest (S. 157) drejer Norge sin Ryg mod Nord og følger Randen (o: Kysten) af Oceanet hen til de Riphæiske Bjerge, som ligger øst for Sverige. Efter dette maa Norge komme til at ligge i en Bue udenom Sverige, saaledes at Buens eller Ringens ydre Periferi danner en af Oceanet beskyttet, krummet Linie, der vender mod Vest,

Nordvest og Nord; og dette Forhold er det aabenbart, som ret anskuelig males i Ordene »longitudine sua in extremam septentrionis plagam extenditur« og »tandem. limitem facit«. Selv om vi paa Forhaand var utilbøjelige til at forstaa Ordet »orbis« ganske bogstavelig som »Cirkel«, saa nøder Beskrivelsen os til at tegne Norges nordlige Kyst som en Del af en Cirkelperiferi, uden Hensyn til at Ordene »circuit ambitu suo« snarere vilde lade en opfatte Sagen, som om det var Norge, der dannede Ring om Oceanet, end at det omvendte var Tilfældet; Ordene »reflexo dorso« og navnlig Begrænsningen ved Riphæerbjærgene er nemlig absolut afgørende. Naar der saa tilføjes om det Sted, hvor Norge støder op til disse Bjerge, »ubi et lassus deficit orbis«, kan dette ved første Øjekast noget gaadefulde Udtryk kun forstaas som, at paa dette Sted er Norge naaet op til Jordens nordligste Himmelstrøg, eller bedre: »saa langt mod Nord, som det faste Land naar«, og fra dette Sted tager Kredsen atter af, d. v. s. krummer sig atter mod Syd efter at have naaet sit Maximum. Atter her maa Ordene altsaa opfattes ganske bogstavelig og langt mere matematisk nøgternt, end et Ord som »lassus« egentlig indbyder til. Der kan være nogen Tvivl om, hvor stærkt Norges Ryg skal krumme, om Skridfinnerne skal skubbes ned syd for Norges nordøstligste Del eller regnes med til det — det sidste synes dog bedst hjemlet (se S. 166); men der er ingen Tvivl om, at Ordet Kreds (orbis) skal forstaas som en »Cirkel«, hvis Periferi fra Lindesnæs til Cirkelens nordligste Punkt dannes af Norge.

31. Kun een Sætning har her Interesse: »Omnes sunt christianissimi, qui in Norvegia degunt, exceptis illis qui trans arctoam plagam circa oceanum remoti sunt«. Ordet »trans« kan her ikke oversættes ved »paa hin Side«, »paa den anden Side af«, da dette ingen Mening giver, men maa forstaas som »henover«, »paa«¹, hvad der er en sjældnere,

¹ I den danske Oversættelse (Adam af Bremen om Menigheden i Norden. Oversat af P. W. Christensen, Kbhvn. 1862, S. 199) hedder det

men ganske regelmæssig Betydning. Paastanden om, at Hedningerne »bor fjærnt paa Nordkysten langs Oceanet«, tjener da kun til at bekræfte det Resultat, vi naaede til ovenfor.

32. Dette Kapitels Beskrivelse af Vejen til Trondhjem har vi udnyttet S. 157.

33. Dette Kapitel vedrører ikke Korttegningen.

34. Her gives der os strax en yderligere Bekræftelse paa vor Fremstilling af Norge: »Post Nortmanniam, quae est ultima aquilonis provintia, nichil invenies habitacionis humanae, nisi terribilem visu et infinitum oceanum, qui totum mundum amplectitur«. Post maa sikkert forstaas bogstavelig som »bagved«, set fra Forfatterens Standpunkt (Bremen), d. v. s. »nord for«, hvad der bekræftes ved Ordene »ultima aquilonis«. Og det gentages altsaa her med stærk Understregning, at Norge mod Nord vender ud mod det store (infinitus tør næppe forstaas absolut) Verdenshav, som omslynger hele Verden (d. v. s. Kontinentet). »Is habet ex adverso Nortmanniae insulas multas non ignobiles, quarum primae sunt Orchades insulae paene 40 iunctae«. Hvor Orknoerne ligger, at de maa anbringes tæt vest for Trondhjem, er vist ovenfor S. 156. Ordene »ex adverso« kan altsaa betyde »vest for«. Om de ogsaa kan betyde »nord for«, vil det følgende vise; thi i og for sig er dette ikke udelukket, selv om det sagdes, at der ingen Menneskeboliger var nord for Norge; de vedkommende to Ord (habitatio humana)

---

vel frit, men ganske korrekt: »med Undtagelse af dem, der boe høiest oppe mod Nord ved Oceanets Bredder«. Denne danske Oversættelse forstaar gennemgaaende Texten rigtig, men oversætter ikke Ordene saa bogstavelig, som de sikkert er ment af Forfatteren. I det herværende Tilfælde maa f. Ex. arctoa og plaga ikke skilles, men opfattes under et som »Nordkysten«. Ordet circa kan efter den Skikkelse, vi lige har set, Norge maatte faa, ikke betyde »udenom« indesluttende Oceanet, men maa betyde »langs med« Oceanet, der danner Bue udenom Landet; paa samme Maade blev vi nødt til at forstaa Ordene »occeani marginem suo circuit ambitu« i forrige Kapitel.

synes nemlig at være hentede fra Martian¹, og efter Meningen behøver dette blot at være en i absolut Form holdt Omskrivning for, at med Norge hører Fastlandet op, selv om den bogstavrette Forstaaelse ligger nærmere og vilde være den eneste korrekte, om Ordene turde antages at være nedskrevet uden Paavirkning fra ældre Forfattere.

35. Den næste Ø er »Insula Thyle, quae per infinitum a ceteris secreta, longe in medio sita est oceano«. Dette saavel som de følgende »ultima omnium Thyle« og »Thyle sex dierum navigatione in septentrionem a Britannia distante« er Citater efter Orosius, Solinus og Pytheas, der ikke behøver at vise Adams egen Opfattelse og som da ogsaa delvis modsiger hinanden, saavist som 6 Dagsrejser ikke kan berettige til Udtrykket »per infinitum a ceteris«. Adams egne Ord er derimod de følgende: »Haec itaque Thyle nunc Island appellatur, a glacie quae oceanum astringit. Est insula permaxima«. Identifikationen af Thule med Island er herved hævet over enhver Tvivl, og Etymologien af Øens Navn ligeledes. Hvor dybt denne Etymologi stikker i Adams Bevidsthed, ser man deraf, at Island i IV, 39 kaldes »glacialis Island«. Hvad Islands Størrelse angaar, faar vi et Maal for Betydningen af Ordet »permaxima« derved, at Sjælland kaldes maxima og er to Dagsrejser i Diameter. Mindre Betydning har det, at det om England i Skolie 147 siges »Brittannia est omnium maxima insularum. A qua novem dierum navigatione pervenitur ad Thile. De qua unius diei navigatio est ad mare congelatum«; thi dels kender vi af Englands Størrelsesforhold kun Længden (Nord-Syd), som maa være c. 8 Dagsrejser tillands + $5\frac{1}{2}$ tilsøs², dels behøver

¹ Martianus Capella, rec. Fr. Eyssenhardt, Lips. 1866, VI, 214, S. 227—28: »tunc Ripaei montes et regio caligantibus tenebris inumbrata. Post eosdem montes trans aquilonem Hyperborei, apud quos mundi axis continua motione torquetur... fine etiam habitationis humanae praedicanda«.

² Denne Beregning faaß saaledes: England maa i Retning Syd-Nord svare til Strækningen Elben—Aalborg (d. v. s. Strækningen Elben—Sles-

dette Skolie jo ikke at tilhøre Forfatteren selv. Paa Kortet er Island derfor ansat større end Sjælland, en Del mindre end England og omtrent lige saa stort som Estland, der kaldes »insula grandis«. At Øen skildres som skovløs, kornløs og opfyldt af Bjerge, vedrører kun Korttegningen for det sidste Punkts Vedkommende¹.

Hovedspørgsmaalet er derimod Øens Plads i Oceanet. Den vigtigste Bestemmelse i saa Hensende kommer først i det følgende Kapitel.

36. Her staar: »Sunt autem plures aliae in oceano insulae, quarum non minima Gronland, ad quam ferunt insulam a littore Nortmannorum vela pandi quinque aut septem diebus, quemadmodum ad Island«. Trækker vi en Bue, der overalt har en Afstand paa 6 Dagsrejser fra Norges Kyst, faar vi altsaa den Beliggenhed, baade Islands og Grønlands mod Norge vendende Kyster kan have, deres geometriske Sted. Spørgsmaalet bliver da blot: hvor paa denne Ring skal de to Øer lægges? Island omtales ofte som et meget fjærnt Land: »ultima Island« (III, 69), »extremi Islani« og »extrema orbis patria Island« (III, Postscriptum), saa at det burde lægges langt bort fra Bremen og ialtfald ikke tæt op ad Irland. En altfor vestlig Beliggenhed nær ved Irland forbyder ogsaa de tidligere (S. 155) citerede Ord om Oceanet, der løber omkring det faste Lands Kreds med Irland tilvenstre og Norges Fjælde samt, endnu længere borte (ulterius), Øerne Island og Grønland tilhøjre; altsaa maa Island rykkes op nordnordvest for Norge, som Kortet

vig + 6 Dagsrejser) og Aalborg—Trondhjem (d. v. s. Aalborg—Viken $1\frac{1}{2}$ + Viken—Trondhjem 5 Dagsrejser); thi Trondhjem, Orknøerne og Strædet mellem England og det nord for det liggende Irland-Skotland ligger lige højt mod Nord (se S. 156).

¹ Skolie 149: »Juxta Island est oceanus glaciatus et fervens et caligans« sammenfatter Textens mere spredte Bemærkninger og er sikkert ikke af Forfatteren selv. Om Skolie 151: »Civitas ibi maxima Scaldholz« er det, er tvivlsomt, da det kun findes i to yngre Haandskrifter. Skálholt er derfor ikke medtaget paa Kortet.

viser. Ganske samme Resultat giver Skildringen af Frisernes Tog i IV, 39: »a litore Fresonum progressi sunt. Deinde relinquentes hinc Daniam, inde Britanniam, pervenerunt ad Orchadas. Quibus a laeva dimissis, cum Nordmanniam in dextris haberent, longe traicetu glaciale Island collegerunt»¹. Efter alt dette maa Island lægges omtrent der, hvor det ligger paa Kortet, i den opgivne Afstand (6 Dagsrejser) fra Norge.

Nu er Spørgsmaalet, hvor Grønland skal lægges, om det som i Virkeligheden skal ligge vest for Island eller øst. Der staar, at det i Forhold til Island er »profundius in oceano sita«. Dette profundius vilde man vel snarest opfatte som længere ude i Havet fra Kontinentet regnet; men denne Opfattelse er umulig, naar det, som vi saa, udtrykkelig forsikres, at der fra Norges Kyst er lige langt (5—7 Dages Sejlads) til de to Øer. Hvis der ikke er en Selvmodsigelse hos Forfatteren, maa profundius da betyde det samme som ovenfor ulterius »længere borte paa Sejladsen i Oceanet fra Udgangspunktet (Bremen) regnet«, d. v. s. øst for Island. At dette er Meningen, ses endnu klarere ved følgende Tillæg: »contra montes Suediae vel Riphea iuga«; thi »Riphea iuga« er kun en ogsaa andetsteds hos Adam (IV, 31) efter ældre Forbilleder anvendt Betegnelse for Riphæerbjærgene; men skal Øen Grønland ligge »længere borte« i Oceanet end Island, sex Dagsrejser fra Norges Kyst »udfor«, »ligeoverfor«

¹ Angivelsen England—Island = 9 Dages Rejse tilsøs, som citeredes ovenfor efter Skolie 147, og Pytheascitatet England—Island = 6 Dages Rejse tilsøs mod Nord bør efter vort Syn paa Skolier og Citater ikke kunne rokke ved Textens klare Beliggenhedsbestemmelser, saa meget mindre som Skolie 148 angiver Vejen fra Aalborg til Island saa lang (30 Dage eller noget mindre med gunstig Vind), at Betydningen af Angivelserne efter Pytheas og i Skolie 147 helt ophæves, og det saa meget grundigere fordi dette Skolie 148 har Vendinger, der minder om Adam af Bremens Stil: »Egredientibus a promuntorio Danorum Alaburg (cf. IV, 11, S. 146) narrant iter esse 30 dierum usque in Island, minus autem, si ventum habeant secundum (cf. secundo flatu IV, 11)«, saa at dette Skolie maaske tilhører Forfatteren selv.

— eller hvordan man nu vil oversætte »contra« — Sveriges Bjerge og de øst for Sverige og Norge liggende Riphæiske Bjerge, saa kommer Grønland til at ligge nord for det Sted, hvor Norge og Riphæerbjærgene støder sammen, eller tæt derved, men ialtfald nordnordøst for Norge som Helhed taget og øst for Island. Og dette passer ganske med, at der i IV, 39 om Frisernes Tog, efter at de har naaet Island, staar: »A quo loco maria sulcantes in ultimum septentrionis axem, postquam retro se omnes, de quibus supra dictum est, insulas viderunt, subito collapsi sunt in illam tenebrosam rigentis oceani caliginem, quae vix oculis penetrari valeret«. Hvad enten man her opfatter Nordens yderste (eller fjærne-ste) »axis« som det matematiske Punkt Nordpolen, Jordaxens nordlige Endepunkt¹, eller mere i Almindelighed som det yderste Nord², saa maa Meningen jo være, at paa Sejladsen fra Island i den Retning passerede Friserne de ovennævnte Øer, d. v. s. Grønland samt Halagland og Winland (se nedenfor). Men da Grønland ikke kan lægges nord for Island, paa Grund af disse Øers lige lange Afstand fra den mod Nord-vest og Nord vendende norske Kyst, saa *maa* det ligge Nord-øst for det, og de to andre Øer (Helgeland og Vinland) tæt ved den Linie, der lægges gennem Island og Grønland i Retning fra Sydvest til Nordøst, i alt Fald østligere end Island og rimeligvis, af Hensyn til den Orden, hvori de opregnes, ogsaa østligere end Grønland³.

¹ I denne Betydning benytter Martian Ordet (se ovfr. S. 170, Note 1).

² I denne Betydning benytter Orosius, der ligesom Martian hører til Adams Kilder, Ordet (I, 2, 1–2): »Asia . . . occasum versus a dextra sui sub axe septemtrionis incipientem contingit Europam«.

³ At Grønland maatte komme til at ligge øst for Island, var allerede Giesebrecht klar over (se Nordlandskunde, S. 196); men han er næppe klar over, at begge Øerne maa ligge nord og ikke vest for Norge. Bernard (l. c. S. 94) følger her Giesebrecht. Günther (l. c. S. 52) siger: »Grönland, das den schwedischen Gebirgen, den Rhipäen, gegenüberliegen soll; mit dieser irrigen Postierung steht im Einklange, dass Island und Grönland von Norwegen aus in gleicher Zeit erreicht werden könnten«. Lönborg siger (l. c. S. 166): »Det är sålunda tydligt att Adam

37. »Tercia est Halagland insula vicinior Nortmanniae, magnitudine ceteris non impar«. Paa Grund af denne Angivelse, at Helgeland¹ ligger nærmere Norge, er »Øen« ikke blot anbragt tæt op ad Norges Kyst, men ogsaa rykket bort fra Skridfinnerne og noget ned mod Sydvest udfor det egentlige Norge. Det er meget tvivlsomt, om det derved fremkomne Brud paa Opregningsordenen, der jo aabenbart er Sydvest-Nordøst, er tilladeligt. Det er maaske korrektere at lægge Øen lige midt under Ordet septentrionalis, d. v. s. sydøst for Grønland, saaledes som det er gjort paa Skizzen S. 150. Afgørelsen af dette Spørgsmaal vanskeliggøres imidlertid ved, at Skolie 152 beskæftiger sig med Helgeland i en Form, der kunde tyde paa, at her forelaa en Korrektur eller Tilføjelse fra Forfatterens egen Haand: »Alii dicunt, Halagland esse partem Nordmanniae postremam, quod sit proxima Scritefingis, asperitate montium et frigoris inaccessibilis«. Skulde ikke Texten, men dette Skolie gælde, maatte Navnet Halagland anbringes paa Norges Nordkyst lige indenfor det Sted, hvor Øen nu ligger paa Kortet. Anbringelsen paa Kortet er da nærmest et Forsøg paa at mægle mellem Texten og Skoliet, medens Anbringelsen paa Ridset er foretaget kun med Henblik paa Texten. — Resten af Kap. 37 er astronomisk og forklarer Midnatssolfænomenet; det vedrører os først, naar samtlige Lande er anbragt, og af disse mangler vi endnu det, der for os var Udgangspunktet, nemlig Amerika (Vinland) og dets Skildring i næste Kapitel.

38. »Praeterea unam adhuc insulam recitavit a multis in eo repertam oceano, quae dicitur Winland«. Her staar blot, at der i det Kontinentet omslyngende Ocean (eo se Kap. 34; sl. S. 122) ligger en Ø ved Navn Vinland. Efter

tänker sig Grönland såsom liggande norr och ej vester om Island, snarare öster om denna ö.; det er Ordet profundius, hvis Betydning Lönborg aabenbart ikke er sikker paa.

¹ Günthers Forklaring (l. c. S. 53) af Halagland som Helluland er tilbagevist af Lönborg, l. c. S. 167.

Opregningsordenen bør den lægges nord eller nordøst for Grønland, og i samme Retning, blot endnu langt bestemtere, peger de S. 173 anførte Ord om Friserne, der paa Vej fra Island til det yderste Nord, inden de pludselig kom ind i »det stivnede Oceans taagede Mørke«, passerede alle de nævnte Øer, af hvilke Vinland nævnes sidst. Delvis støttes dette ved de følgende Ord: »Post quam insulam, ait [c: rex Danorum], terra non invenitur habitabilis in illo oceano, sed omnia quae ultra sunt glacie intolerabili ac caligine immensa plena sunt«. Hvad Hjemmelsmanden (Svend Estridsen) har ment med disse Ord, kan her være os ganske ligegyldigt, da der ved Korttegningen kun bør være Tale om Adam af Bremens Opfattelse af, hvad han har hørt, og det geografiske Billede, der derved har dannet sig for hans Blik, og i saa Henseende er der næppe Tvivl om, at for Adam af Bremen har Forestillingen om Ishavet, det taagede og mørke Hav og den Del af det Kontinentet omgivende Verdenshav, der laa yderst mod Nord, været ganske ensbetydende Begreber. Baade i IV, 10, 30, 34, 38 og 39 bruges Udtrykkene *ultra*, *ulterius*, *ultimus*, *extremus* — om end ligesom Ordet *profundius* i IV, 36 med en Bibetydning af længere bort fra os i den Ring, Oceanet danner om Kontinentet — om det, der ligger mod Nord, og paa de tre af disse Steder (IV, 10, 38 og 39) tales der om, at ved Island og Grønland (i IV, 10), eller pludselig bag Vinland (i IV, 38), efter at først Island, saa Grønland, Helgeland og Vinland var passerede (i IV, 39), kommer vi ud i det taagede og stivfrosne Hav. Derfor pointeres det ogsaa, at det var ved Undersøgelsen af oceanus septentrionalis, at Harald Haardraade kom ud i Taagehavet, og at dette er Oceanet længst mod Nord, er der for Adam lige saa lidt Tvivl om, som at det er heroppe, Grønland og Vinland ligger¹.

¹ Vinlands Beliggenhed er altsaa ikke saa exakt angivet som Islands og Grønlands; dog kan der ikke være Tvivl om dets Plads i Forhold til Norge og Island, men kun om Anbringelsen i Forhold

Man kan, som det er sket paa Kortet, mægle mellem disse Steder, saaledes at Ishavet kommer til at ligge paa een Gang lige bag Vinland, ved Grønland og, som Martiancitater (IV, 38) siger, en Dags Sejlads hinsides Thule (Island); man maa da lægge Vinland øst for Grønland. Man kan ogsaa, som Skizzen S. 150 viser, omgaa Forfatterens mere lejlighedsvisse Angivelser om Ishavets Nærhed ved Island og Grønland og holde sig til IV, 38—39, idet man lægger Island noget længere i Sydvest og Vinland østnordøst for Grønland og saa først Ishavet. Det beror paa et Skøn, navnlig paa, om man vil forsøge at fyldestgøre saa meget som mulig af Texten og dens Citater, eller om man vil drage Konsekvenserne af de primære, afgørende Ord saa skarpt frem som mulig, uden Hensyntagen til Resten. Her længst mod Nord hænger Spørgsmaalet iøvrigt nøje sammen med Afgørelsen af Forfatterens kosmografiske Ideer, hans Kendskab til den fysiske Geografi. Men hvordan man end tager paa Sagen, er der ingen Tvivl om, at Island kommer til at ligge nordøst for de britiske Øer, nord eller nordnordvest for Norge, og at Grønland kommer hen nord for Sverige, maaske lidt nordligere, men sikkert øst for Island, og at Vinland snarest kommer til at ligge nordligere og østligere end Grønland og absolut ikke syd eller vest for Island.

39. De nøjere Beskrivelser af Frisernes Kalamiteter, da de kom ud i Ishavet, vedrører lige saa lidt Korttegningen som den dertil føjede Forklaring af Flod og Ebbe. Vi gaar da over til Kap. 40.

til Grønland. Lönborgs Slutningsresultat: »Om Vinlands läge finna vi hos Adam således ingenting annat än, att det var en i den vestra oceanen belägen ö», er paa den ene Side altfor negativt, paa den anden Side positivt galt; thi direkte siges der intet om, at Øen ligger i det vestlige Ocean, men kun at den ligger i det Ocean, der omslutter Verden; indirekte (ved Kap. 39) derimod kan der føres Bevis for, at Adam af Bremen tænker sig Vinland liggende i den Del af det jordomflydende Ocean, han selv betegner som det nordlige. Til dette Resultat naar vi, selv om vi med Lönborg henfører de sidste $\frac{2}{3}$ af Kap. 38, der mangler i Wienerhaandskriftet, til Island.

40. Her er de forulykkede for nogle heldiges Vedkommende sluppet ud af Havsvælget: »et iam periculum caliginis et provinciam frigoris evadentes, insperate appulerunt ad quandam insulam altissimis in circuitu scopulis ritu oppidi munitam«. Her gik de i Land og blev overfaldet af »homines mirae altitudinis«, altsaa Kæmper, der baade betegnes som Cyclopes og gygantes. Øen kan forsaavidt lægges, hvor det skal være i det nordlige Ocean udenfor det frosne Havs Grænser, dog snarest østligere end Vinland. Den er lagt tæt op ad Fastlandskysten sydøst for Vinland ved de Riphæiske Bjerge, fordi det i IV, 25 blev sagt, at der boede Kykloper i disse Bjerge (sl. S. 164).

IV. Adam af Bremens Verdensopfattelse og det yderste Nord.

Paa det konstruerede Kort er Oceanet begrænset af et Stykke af en Cirkel, en Cirkelbue paa c. 60°, hvis øverste Punkt er markeret ved en lille Pil. Har dette Hjemmel i Adam af Bremens Værk? Vi kommer her ind paa Forfatterens Forestillinger om Jordens Matematik, og der er ikke meget i Værket, der giver os Oplysning i saa Henseende. Paa to Steder bruger han ved Omtalen af Oceanet, der flyder uden om Fastlandscirklen eller hele Verden, Ordet »infinitus« (IV, 10: »infinitis orbem terrae spaciis ambit«; IV, 34: »infinitus oceanus, qui totum mundum amplectitur«); men i IV, 37 bruger han Vendinger, som lader en formode, at han anser Jorden for en Kugle. Det drejer sig nemlig om at forklare Solhvervsfænomenerne, og herom siger han: »Stupenda res et incognita barbaris, qui nesciunt, disparem longitudinem dierum contingere propter solis accessum et recessum. Nam propter rotunditatem orbis terrarum necesse est, ut solis circuitus accedens alibi diem exhibeat, alibi recedens noctem relinquat. Qui dum ascenderit ad aestivale solsticium, his qui in borea sunt dies prolongat noctesque abbreviat; descendens autem ad hiemale solsticium, simili ratione

facit australibus«. Om dette vigtige Sted har Kohlmann for nylig bevist, at det for en væsentlig Del er taget fra Bedas Skrift »De temporum ratione«, og at Adam af Bremen har omskrevet Bedas Text paa en saadan Maade, at man tør slutte, at han har forstaaet Bedas Fremstilling af Jordens Kugleform ganske korrekt og gengivet den selvstændig¹.

Derfor er det imidlertid ingenlunde givet, at Adam af Bremen fremfor de fleste andre af Middelalderens Forfattere skulde have evnet at drage de matematiske Konsekvenser, som følger af Antagelsen af Kugleformen, saa meget mindre som Kartograferne paa hans Tid og flere Aarhundreder efter var bundet til de mere naive Anskuelser om Jordens Skiveform, eller ialtfald i deres grafiske Fremstillinger viste sig ude af Stand til at forstaa Kugleformens Betydning og de Fordringer, den stillede til et Verdenskort.² Kuglefladens korrekte Gengivelse paa Planen blev overhovedet først bekendt for Europas Kartografer, da de i det 15. Aarhundrede lærte Ptolemæus' Geografi og de deri udviklede Projektionsmetoder at kende. Det er derfor en for hans Tid ganske naturlig Selvmodsigelse, naar Adam af Bremen paa een Gang fortæller, at Jorden er kugleformet, og samtidig, at Oceanet er uendeligt; thi Forestillingen om det »uendelige« Fastlandet omgivende Ocean var ganske gængse blandt Middelalderens europæiske Forfattere — ikke mindst de kirkelige som Ambrosius, Augustinus og Isidor. Dette Begreb har altsaa let kunnet fæstne sig i den belæste Forfatters Hjerne og har ligesaa let kunnet flyde ham i Pennen uden at give Aarsag til nøjere Eftertanke. Det sidste er derimod ikke Tilfældet med Gengivelsen af Bedacitatet; Kohlmann har Ret i, at der synes at ligge et bevidst og alvorligt Tankearbejde til Grund for den Form, hvori Gengivelsen foreligger, og da maa vi holde fast ved, at Adam af Bremen har ac-

¹ Kohlmann, Adam von Bremen, S. 43—47. — Sl. Beda, ed. Giles. Tom. IV, S. 210; Migne, Patrologia latina 90, S. 437—38.

cepteret Jordens Kugleform. Derfor er det korrekt paa det konstruerede Kort at begrænse Oceanet ved en Cirkelbue, istedetfor at lade det fylde hele Papirets Flade mod Vest og Nord. Men det vilde være ganske ukorrekt at tage Hensyn til Kugleformen ved at gengive Fastlandet i en eller anden Projektion; thi derved vilde vi forudsætte et Kendskab til fysisk Geografi og Matematik, som hverken Forfatteren selv, hans Samtidige eller Eftertiden sad inde med — med andre Ord, vi vilde gaa ud over de naive Forestillinger, som trods den teoretiske Hævden af Kugleformen i Virkeligheden ligger til Grund for og behersker Nordensbeskrivelsen.

Der er imidlertid en Grund til, som gør det rimeligt, at vi begrænser Oceanet med en Cirkelbue, nemlig den, at *saaledes bar almindeligvis Korttegnerne paa Adam af Bremens Tid, og flere Aarhundreder baade før og efter, sig ad, naar de fremstillede hele Jorden eller de Dele af den, som laa ude ved Oceanets Kyst, og de gjorde det, hvad enten de selv eller de Kildeskrifter, de gengav, betragtede Jorden som en Kugle eller det faste Land som en paa Oceanet svømmende Skive.*

Da Adam af Bremen har benyttet enten de samme Kort eller de samme Kilder, som vi her sigter til, saa maatte vi, for grafisk at gengive hans Forestillinger saa korrekt som mulig, bære os ad, som vi har gjort. Og vi maatte gøre det ogsaa i det Tilfælde, at vi enten tolkede Bedacitatet anderledes end Kohlmann, eller vi, fordi det er et Citat, vilde underkende dets Betydning, et Standpunkt, som meget vel kunde forsvares.

Det er nemlig ganske tydeligt, at Adam af Bremen hører til den store Klasse Forfattere, hos hvem de gennem lærde latinske Skribenter, som Martianus Capella, Macrobius og andre, overleverede Rester af den græske videnskabelige Geografi findes Side om Side med de romerske Kartografers naive Verdensbillede og Verdensfremstilling, men hos hvem disse sidste naive Billeder af Verden var levende og længst fremme i Bevidstheden, medens den videnskabelige Opfattelse

kun lejlighedsvis, naar Nødvendigheden bød, blev hentet frem fra Bøgerne og med en vis — for de fleste vel en ganske overordentlig — Anstrængelse sat i Stil, for hurtig at blive lagt hen i et af Hjærnens afsides Pulterkamre. Hverken naar Talen er om det »uendelige« Ocean eller om Kong Harald, der vil undersøge »Bredden« (latitudo) af det nordlige Ocean, er det ialtfald Forestillingen om Jordens Kugleform, der behersker Forfatteren. Og dette Begreb savnes ogsaa, naar han taler om »Grænserne, der tabte sig i Taage foran Indgangen til Verdens Ende« (IV, 38), eller naar han omtaler Fastlandscirkelns nordligste Punkt som det Sted, hvor »Kredsen bliver træt og tager af« (IV, 30).

Det Verdenssystem og det Billede af Jorden, som lever i Adam af Bremens Bevidsthed, som staar for hans Øje, naar han beskriver Norden, er ikke det, der lærtes i Ptolemæus' Astronomi og Geografi, men et helt andet, nemlig det, vi kender fra en Række af Oldtidens og Middelalderens latinske Geografer og fra talrige middelalderlige Verdenskort. Hele det herhenhørende Stof er med stor Omhu i en, baade hvad Behandlingsmaade og Fremstilling angaar, ypperlig Formklarlagt af Konrad Miller i hans ovenomtalte Værk *Map-pæmundi*, saa at vi blot behøver at udnytte hans Arbejde til Belysning af vor specielle Undersøgelse.

Miller beviser (VI, S. 124—25), at det var Polyb (c. 205—122 f. K.), der trods Eratosthenes' og Hipparchs forudgaaende videnskabelige Arbejder gik tilbage til de gamle ioniske Naturfilosofers Ideer og indførte Begrebet »orbis terrarum« (Fastlandscirklen — Jordens Kreds), hvorved den projektive Fremstilling af Jordkuglen paa Planen gik tabt. Det beboede Fastland (*οἰκουμένη*) fik hos ham ikke den tidligere med Virkeligheden mere overensstemmende Mandel- eller Trapezform, men blev til en skematisk Cirkel, Jordens Bælter (Zoner) forsvandt, og Middelhavet blev til Cirkelns Diameter. Alle den matematisk-astronomiske Geografis Resultater skubbedes til Side.

Den første af de betydeligere romerske Kosmografer, Pomponius Mela (c. 41 e. K.), holder sig ligeledes til det populære Standpunkt og tager intet Hensyn til den matematiske Geografis Resultater. Han nævner de fire Verdenshjørner, siger, at Jorden ligger i Midten paa alle Kanter omgivet af Havet, men delt i to Halvdele ved Middelhavet. Han omtaler 5 Zoner, nævner intet om Antipoderne, men kender derimod Antichthonerne, d. v. s. de Folk, der antoges at bo syd for Ækvator og danne en *οἰκουμένη* (beboet Fastlandskreds) ligesom vor egen; men da vi intet kender til denne sydlige Halvdel af Jorden, hvis Existens endda er tvivlsom, behøver vi, siger Mela, ikke at beskæftige os med den, og han undgaar iøvrigt klogeligen al Tale om Jordens Kugle- eller Skiveform. Samtidig med at paavise, at dette er Melas Standpunkt, konstruerer Miller et Kort (VI, Tafel 7) efter hans Text og viser, at han, hvad Formen for Fastlandskredsen angaar, endnu tager det Hensyn til den græsk-videnskabelige Opfattelse, at han gør den lidt langagtig og firkantet med svagt afrundede Hjørner.

Pomponius Melas Standpunkt blev af hans romerske Efterfølgere drevet endnu længere ud i det rent skematiske, ja fandt endog Tilhængere blandt Folk med græsk Dannelse, som Dionysius Periegetes, der paa Kejser Hadrians Tid betegnede hele Fastlandet som en mægtig Ø omkranset af Oceanet, næsten cirkelformet, blot lidt tilspidset mod Vest og Øst, som et af Miller konstrueret Kort viser (VI, Tafel 6).

Fra det 5. Aarhundrede efter Kristus stammer dernæst Julius Honorius' Geografi: „*Quatuor oceanorum continentia*“, hvis tilhørende Kort, der betegnes som „*sphaera*“, Miller ligeledes har rekonstrueret (VI, Tafel 4). Ogsaa hos Honorius er Fastlandet fremstillet som en cirkelformet Ø omgivet af Oceanet, der atter som hos Dionysius Periegetes begrænses af en ydre Kreds, ganske som paa vort efter Adam af Bremen konstruerede Kort. Ordet *sphaera* tyder dog bestemt paa, at Fastlandsøen ikke er tænkt som en flad Skive,

men som en Del af en Kugleflade, Overfladen af et Kugle-afsnit. Overhovedet er dette sikkert Hemmeligheden ved Romernes Verdenskort og dets Sejr over Grækernes, at det paa een Gang tilfredsstillede den gamle folkelige Opfattelse, de nyopdukkende Krav om Overensstemmelse med Bibelens taaget-naive Kosmogoni, og dog, naar det gjaldt, formelt set kunde tolkes saaledes, at det ikke brød med den videnskabelige Opfattelse, idet Fastlandsøen med den omliggende Oceanring kunde forklæres som et passende Stykke af Kuglen, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{10}$, medens man efter Behag kunde antage en lignende Verdensø syd for Ækvator, eller tre andre, saaledes at der ialt blev fire, hver paa sin Fjerdedel af Kuglefladen, hvorved der baade fremkom Antichthoner, Antipoder og Antichthonernes Antipoder. Den allerstørste Fordel ved den romerske Kartografis Verdensfremstilling var maaske, at den kun stillede Fordringer til Korttegnerens Tegnefærdighed, Smag og Fantasi, men næsten ingen til hans matematisk-astronomiske Viden og Beregneevne.

Hos Honorius træffer vi et nyt Moment i Skemaet for Verdensfremstillingen, og et af særlig Interesse, naar Talen er om Adam af Bremen. Her deles nemlig ved Linier fra Nordvest til Sydøst og fra Nordøst til Sydvest Fastlandsøen og Oceanringen i fire ligestore Dele: »Oceanus septentrionalis«, »Oceanus occidentalis« (begge som hos Adam af Bremen), »Oceanus orientalis« og »Oceanus meridionalis«. »Britannia insula«, »Hibernia insula« og »Orcades insula« ligger i »Oceanus occidentalis« med gensidig rigtig Beliggenhed; og helt oppe ved Nordvestlinien, som danner Grænsen mod »Oceanus septentrionalis«, ligger »Thyle insula«. I en Bue langs Landets nordligste Krumning ud mod »Oceanus septentrionalis« ligger Riphæerbjærgene med Afløb ned mod det nærliggende »Mare Maeotis« (det Azovske Hav). Hvad det matematisk-geografiske Grundlag angaar, synes Julius Honorius' Sphaera da ganske at svare til Adam af Bremen. Begrebet »Oceanus septentrionalis« hos Adam af Bremen (IV,

38) er altsaa ikke, som Yngvar Nielsen siger¹, »i sig selv uklart og ubestemt«, men et i den romerske Kartografi opstaaet — og i Middelalderen bevaret — bestemt defineret Begreb. Heller ikke »kan det System, som Adam af Bremen giver tilbedste i sin Forklaring over det indbyrdes Forhold mellem de nordlige Have«, siges at »være lidt forvirret«. Systemet er galt og hviler paa forkerte Forudsætninger, men det er ikke forvirret, tværtimod skematisk tørt og klart: Grænsen mellem det nordlige og vestlige Ocean er den rette Linie fra Fastlandscirkelens Midtpunkt i Retningen Nordvest².

Omtrent samtidig med Honorius skrev Macrobius sin Kommentar til Ciceros *somnium Scipionis*, som Adam af Bremen synes at have kendt³. Hans Fremstilling af de 5 Zoner, de 4 Jordøer, der efter Cicero antages at være som smaa Pletter (*maculae*) paa Jordgloben, det omkring dem flydende Ocean, hvis Strømninger og Sammenstød danner Ebbe og Flod, spillede en stor Rolle i Middelalderen, og Macrobius Zonekort var i de Tider, naar Talen var om grafiske Fremstillinger, den ypperste Form for matematisk Geografi. Det blev gengivet i flere middelalderlige Værker og har for Norden den særlige Interesse, at det ogsaa temmelig tidlig (13. Aarhundrede) trængte ind i den islandske Literatur, idet de Teorier, det illustrerede, fik Plads i Kongespejlet og andre Værker⁴ og ligger til Grund for de islandske Verdens-

¹ Yngvar Nielsen, l. c. S. 18.

² Rent forkert er det, naar Lönborg (l. c. S. 152) siger, at »Vesterhafvet« ogsaa omfatter Ishavet; men heller ikke hans Identifikation af »Vesterhafvet« med Nordsøen + Kanalen + Irske Sø + Nordatlantiske Hav er rammende, dels fordi Adam af Bremen aldeles ikke har noget Indhav der, hvor den irske Sø ligger, dels fordi *oceanus occidentalis* utvivlsomt betyder »Oceanets vestlige Del« og altsaa ogsaa omfatter den biscayiske Havbugt og det Sydatlantiske Hav.

³ Kohlmann, l. c. S. 44.

⁴ Se *Speculum regale*, hrsg. von Osc. Brenner, München 1881, Kap. 21 (S. 57). Sl. Grøn. hist. Mindesmærker III, S. 337—38. Sl. Gamle kgl. Saml. 1812. 4°, fol. 7^r (14. Aarh.); se Kr. Kålund, Katalog over de

Omtrent samtidig med Honorius og Macrobius er Martianus Capella, som paaviselig har været benyttet af Adam af Bremen, f. Ex. ved Skildringen af Orknøerne, Thule, Hyperboreerne og den Maeotiske Sump (IV, 12, 20, 34). Martians kosmogoniske System svarer i Hovedsagen til de foran nævnte Forfattere. Han er ikke i Tvivl om Jordens Kugleform, er klar over Zoneinddelingen og de to Jordøer, »unam supernatem, quam nos habitamus et ambit Oceanus, et aliam infernatam«. Skønt han omtaler disse Øer som »duae partes hemicycliorum«, siger han dog »Ostensum puto ambitum superioris terrae permenso in circulum mari undique secus nauigato« og lige efter »circulus omnis superae habitabilisque telluris«. Ogsaa han skelner mellem »Oceanus septentrionalis« og »Oceanus Atlanticus vero occidentalis«, og om det yderste Nord siger han »tunc Ripaei montes et regio caligantibus tenebris inumbrata. Post eosdem montes trans aquilonem Hyperborei, apud quos mundi axis continua motione torquetur«, og, idet han i sin Beskrivelse atter bevæger sig mod Syd, siger han: »Si autem laeuorsum post Rhiphaeos montes redeas per Oceani septentrionalis tractus, te denuo per Germaniae . . . populos . . .«. Riphæerbjærgene lægges altsaa op ved det nordlige Oceans Kyst, og dette Ocean strækker sig ialtfald til den ene Side af disse Bjerge ned syd for dem. Ordene »Verdens Axe« maa opfattes ganske bogstavelig som Kuglens Omdrejningsakse¹.

En tredje Forfatter, ogsaa fra Begyndelsen af det 5. Aarhundrede, som Adam af Bremen har benyttet, er Paulus Orosius. Han citeres ved Omtalen af Sachserne og er ogsaa benyttet baade ved Beskrivelsen af Orknøerne og af Thule. Uden Tvivl er Orosius, der udmærker sig ved sine klare og

---

Solen, dens Bane hen over Jorden og hele Solsystemet. Et islandsk Zonekort med de 5 Bælter findes i G. k. S. 1812, S. 22 (14. Aarh.). Gen- givelser i Rafn, Antiquités Russes II, S. 390—92 & Pl. IV.

¹ Martianus Capella, rec. Fr. Eyssenhardt, Lips. 1866, p. 203, 26 ff; 209, 21 ff; 227, 22 ff.

enkle geografiske Beliggenhedsbestemmelser, den Forfatter, der fremfor nogen anden tør antages at være Adam af Bremens geografiske Forbillede. Om Orosius har Konrad Miller (IV, 7 & 48) vist, at hans Verdensbeskrivelse maa være forfattet paa Grundlag af et Verdenskort af samme Art og rimeligvis endog identisk med det, som er benyttet af Richard af Haldingham, da denne midt i det 13. Aarhundrede tegnede det berømte Herefordkort. Endelig har Miller (VI, 61 ff. & Tafel 3) konstrueret et Kort efter Orosius' Text og vist, at denne ligger til Grund for den bekendte »tabula Cottoniana« i British Museum, ogsaa kaldet det angelsachsiske Verdenskort (ca. Aar 1000). Efter Orosius maa vor Fastlandsø være cirkeldannet, omgivet af en Oceanring og tredelt (i Evropa, Asien og Afrika): »Maiores nostri orbem totius terrae oceani limbo circumseptum triquedrum statuere«. Om det yderste Nord har han Forestillinger, der stærkt nærmer sig til det, vi er naaet til som Resultat af vor grafiske Fremstilling efter Adam af Bremen. Han skelner mellem et »Oceanus occidentalis« og et »Oceanus septentrionalis (eller Sarmaticus)«. Om Asien siger han: »Haec occasum versus a dextra sui sub axe septemtrionis incipientem contingit Europam«, og han tilføjer om denne Grænse mellem Asien og Evropa langt mod Nord: »Europa incipit ut dixi sub plaga septemtrionis a flumine Tanai, qua Riphæi montes Sarmatico aversi oceano Tanaim fluvium fundunt, qui... Maeotidas auget paludes«. Altsaa: de to Verdensdele støder sammen længst mod Nord (under Nordpolen) ved Kysten af det nordlige Ocean, hvor Riphæerbjærgene ligger med Afløb mod Syd til de »Mæotiske Sumpe«. Det Sted, han her skildrer, er øjensynlig det samme, hvorefter Adam af Bremen siger, at »Kredsen træet tager af«. Europas Kyst fra dette Sted af skildrer Orosius med Ordene: »A montibus Riphæis... per litus septemtrionalis oceani usque ad Galliam, Belgicam et flumen Rhenum... directus ponto accipitur: ab oriente Alania est, in medio Dacia, ubi et

Gothia; deinde Germania est . . .». Af Øerne i Oceanet nævnes Britannia nord for Frankrig og Irland (Hibernia) mellem Britannien og Spanien. Dette sidste svarer ikke til Adam af Bremens Skildring (se S. 155—57), og det gør det heller ikke, naar det hos Orosius om Britannien hedder: »a tergo autem, unde oceano infinito patet, Orcadas insulas habet« (se S. 155—56). Derimod passer det, at »Scotorum gentes« anbringes paa Irland, og at Thule lægges langt ud i Havet mod Nordvest »per infinitum a ceteris separata circum versus medio sita oceani«. Dog ser det ud, som om »tabula Cottoniana«, hvad Thules Beliggenhed angaar, har forstaaet Orosius' Ord fuldt saa korrekt som Konrad Miller, idet den lægger Thule udenfor (nordvest for) de britiske Øer (paa dets rigtige Plads) og ikke nordnordvest for Dacia og Gothia og nordøst for England. Men Grunden er, at Miller gør Oceanringen meget smal, fordi han er paavirket af Kort som Herefordkortet, der hviler paa samme kartografiske Grundlag som Orosius, men hvor Thule lægges ganske som hos Miller (IV, Tafel 1).

En videre Udvikling og en endnu mere skematisk Form fik Fremstillingen af Jordens Kreds hos Isidor Hispalensis (560/70—636), der siger¹: »Oceanum et graeci et latini ideo nominant, quod in circuli modo ambiat orbem« og »Orbis a rotunditate circuli dictus, quia sicut rota est . . . undique enim oceanus circumfluens eius in circulo ambit fines«. Dernæst gaar Isidor over til den Tredeling af Fastlandscirklen, som blev saa almindelig paa Middelalderens Kort lige fra det 8. til det 15. Aarhundrede, at Konrad Miller (III, 116 ff) kan nævne 18 saadanne Kort i T-Form alene fra Tiden før Aar 1000.

Isidor siger nemlig: »Tres partes orbis veteres non aequaliter diuiserunt: nam Asia a meridie per orientem usque ad septentrionem peruenit, Europa vero a septentrione usque ad occidentem, atque inde Africa ab occidente usque ad meri-

¹ Isidorus Hispalensis, *Origines sive Etymologiae* XIII, 15; XIV, 2—3.

diem. Unde evidenter orbem dimidium duae tenent Europa et Africa, alium vero dimidium sola Asia. Sed ideo istae duae partes factae sunt, quia inter utramque ab oceano Mare magnum (o: Middelhavet) ingreditur, quod eas intersecat. Quapropter si in duas partes orientis et occidentis orbem diuidas, Asia erit in una, in altera vero Europa et Africa«. Uden Anvendelse af matematiske Fagord kan man næppe mere tydelig sige, at Jordens Kreds danner en Cirkel, hvoraf Asien udgør den østlige Halvcirkel, som ved en Linie Nord-Syd er skilt fra den vestlige Halvcirkel, af hvilken den nordlige Kvartcirkel er Evropa, den sydlige Afrika. Dette giver et T eller inden i en Cirkel, som Fig. 2 og 3 viser, og herfra stammer Navnet T-Kortene. At denne skematiske og yderst primitive Fremstillingsmaade i en meget tidlig Tid, et Aarhundrede før det ældste islandske Verdenskort (Gl. kgl. Saml. 1812, fol. 5^v—6^r, 13. Aarh., som ogsaa et et T-Kort, hvor T'et blot er markeret ved Tomrum i Stedet for ved Linier¹), har haft Repræsentanter paa dansk Grund, og blandt den danske Kirkes Folk, viser Fig. 2. Hvad her gengives os, er nemlig et Verdenskort, som findes i Colbaz-Annalerne, der efter de nyeste Undersøgelser² er blevet til i Skaane i Ærkebiskop Eskils første Tid og er skrevet dels i Lund, dels i Egnen nord for denne By. Omkring Aar 1174 blev Haandskriftet ført til Pommern, hvor de analistiske Optegnelser er ført videre; men at Verdenskortet er udført af den oprindelige Haand, d. v. s. i Skaane før 1159, beviser den violette Farve i en af Ringene, som begrænser Kortet; thi denne Farve er et sikkert og første Klasses Kendemærke paa den oprindelige Haand. Hovedinteressen ved Kortet er naturligvis, at det er dansk Arbejde fra en saa tidlig Tid, og at det er det eneste dan-

¹ Paa Bagsiden af dette store Kort med dets talrige Navne findes et lille liniedelt T-Kort med de tre Verdensdeles Navne og Solsystem udenom.

² Se L. Weibull i Historisk Tidsskrift 8 Række, II, S. 170ff., Kbhvn. 1909.

ske Kort før Claudius Clavus, som det hidtil er lykkedes at fremdrage. Forøvrigt er Kortet af ganske samme Art som

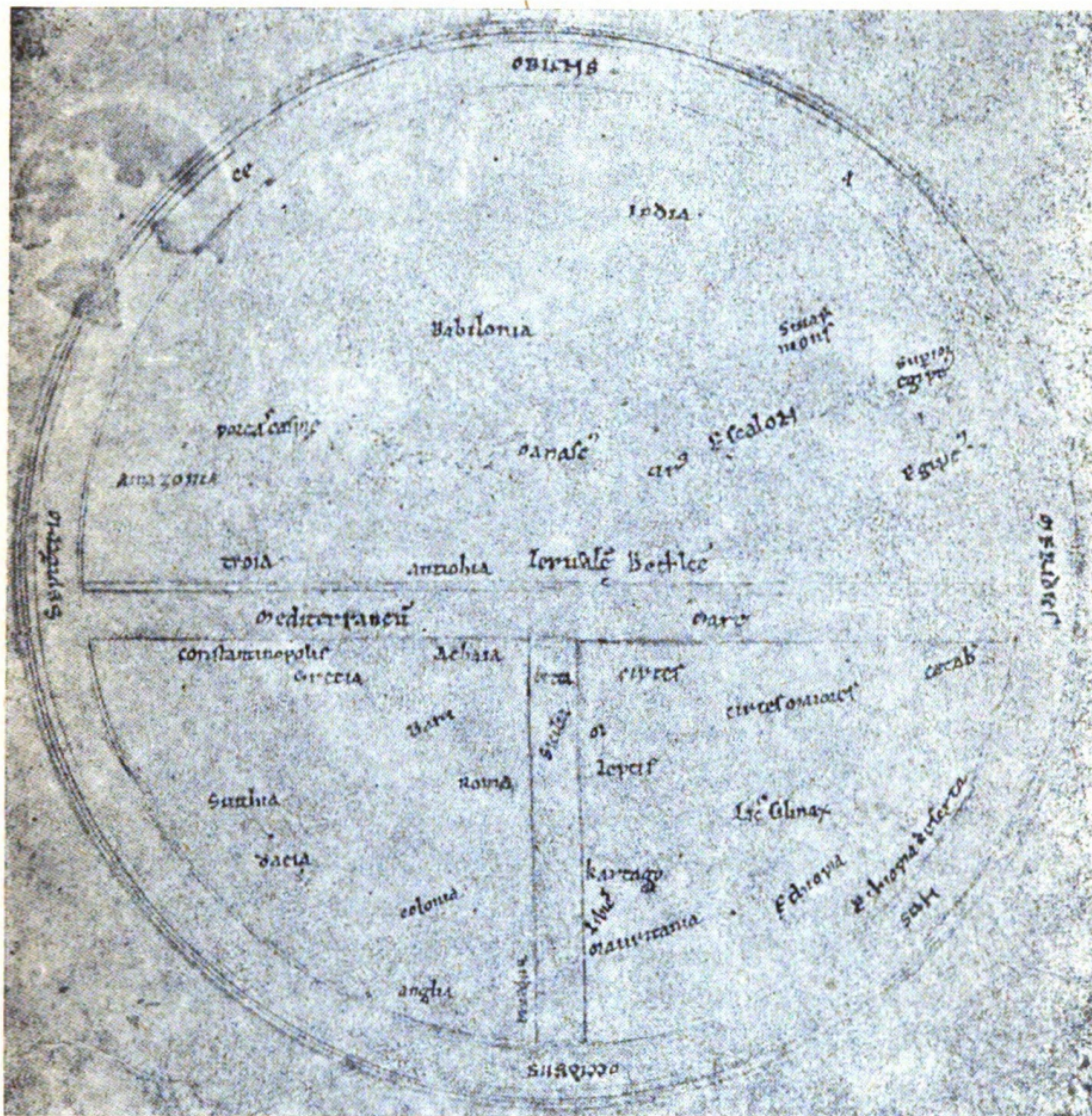

Fig. 2. Lundekortet.

T-Kort i Colbaz-Annalerne Cod. Berol. lat. theol. 2°. 149 (sl. Die Handschriften-Verzeichnisse der Kgl. Bibl. zu Berlin. Bd. 13: V. Rose, Verzeichniss der lateinischen Hss. II, 3, S. 1007, Berl. 1905. Hs. No. 860), fol. 27r, før Aar 1159.

de mange lignende, man finder i Isidorhaandskrifter eller som Illustrationer til Sallust's Bellum Jugurthinum cap. 17—

19¹. Særlig Grund er der dog til at bemærke, at Sveriges Navn (*suithia*)² findes her paa Lundekortet — som vi vel snarest maa kalde det — hvad der er specielt for dette Kort, medens Navnet *dacia*, som findes ved Siden af, hører til T-Kortenes faste Navneforraad ligesom Navnet *amazonia* nordligst i Asien. Det sidste Navn interesserer os jo, fordi Amazonerne optræder hos Adam af Bremen. At paa Lundekortet Øst er opad, er et regelmæssigt Træk ved de Kort, der gaar tilbage til de romerske Verdenskort (sl. S. 161). Oceanets Navn synes at mangle paa dette Lundensiske T-Kort; men ser man rigtig til, opdager man Navnets enkelte Bogstaver *o-ce-a-nus* anbragt paa fire Steder ude i Oceanringen mellem Verdenshjørneangivelserne. Englands Navn (*anglia*) er kommet ind paa Fastlandet, og Øer er der overhovedet ingen af, i Modsætning f. Ex. til T-Kortet i et Haandskrift i Oxford fra Aar 1110, hvor Øerne *Britannia*, *hibernia* og *thile* lægges nord for Asiens og Europas nordligste Grænsespunkt, først England som Ø inde paa Oceanringen, saa ligefor England men udenfor Ringen Irland som Ø og udenfor den igen *Thule*³. Paa et af de ældste Sallustkort (fra det 11. Aarhundrede) anbringes Navnet *britannia* inde paa Fastlandet, men Navnene *Anglia*, *Scotia*, *hibernia* og *Orchades* i Række fra Vest (Gibraltar) til Nord (Europa-Asiens Grænse) langs Europas Kyst i den her angivne Orden⁴. Alt dette har sin Betydning ved Spørgsmaalet om Adam af Bremens Verdensopfattelse; thi medens det ikke direkte kan paavises, at han har benyttet Isidor Hispalensis, saa citerer han og viser en særlig Forkærlighed for Sallust, i hvis Haandskrifter T-Kortene var saa almindelige, ligesom de ogsaa var trængt ind hos Beda i det af Adam benyttede

¹ Sl. Miller, l. c. III, 110—14 og VI, 57—60.

² Sl. hermed Formen *•Suigia•* hos Adam af Bremen (III, 24).

³ Sl. Miller, l. c. III, 119.

⁴ Ibid. III, 112.

Skrift *de natura rerum*, hvor et T-Kort ligefrem beskrives i Kap. 51¹.

At denne Art Kort og det Verdensbillede, de gengav, naar man ikke greb til det meningsløse Middel at anbringe de vestlige Øer helt udenfor Oceanringen, tvang en til at anbringe dem langs Evropas Kyst i en Bue fra Gibraltar til Nordpunktet, kan der fremføres flere Exempler paa.

De middelalderlige Korttegnere, som vi har nævnt og senere skal nævne, blev nødt til at anbringe dem paa denne Maade. De Forfattere, der gengav Hjulkortene eller skildrede Verden med dem i Hukommelsen, gjorde det ligeledes. Og naar Konrad Miller nu rekonstruerer de gamle Texters tabte Kort, saa bliver Resultatet atter det samme, hvilket hans ovenomtalte Kortrekonstruktioner efter Dionysius Periegetes, Orosius og Julius Honorius viser; men paa ganske lignende Maade gaar det ham ved Rekonstruktionen af Isidor Hispalensis' Kort (VI, Tafel 2); her kommer Øerne »Scotia quae et Hibernia« (sl. Noten S. 156), »Britannia«, »Orchades« og »thyle ultima« til at ligge langs Evropas cirkelbueformede Fastlandskyst fra Spanien op til »oceanus septentrionalis«.

Det for os morsomste Exempel paa Øernes Anbringelse viser dog Fig. 3, som er et dansk Verdenskort fra 16. Aarhundrede, rimeligvis en Kopi af et Kort tegnet af selve Christiern Pedersen. Kortet, af hvilket der kendes flere

---

¹ Her staar »Divisio terrae: Terrarum orbis universus, oceano cinctus, in tres diuiditur partes: Europam, Asiam, Africam. Origo ab occasu solis et Gaditano freto, qua irrumpens oceanus Atlanticus in maria interiora (o: Middelhavet) diffunditur: hinc intranti dextra Africa, laeva est Europa. Inter has Asia magnitudine compar est aliis duabus. Termini sunt amnes Tanais et Nilus, 15 passuum in longitudine, quas diximus fauces Oceani patent: 5 in latitudine. Europa ergo ab occidente usque ad septentrionem, Asia vero a septentrione per orientem usque ad meridiem, atque inde Africa a meridie usque ad occidentem extenditur«. cf. Miller, l. c. III, 118; Lappenberg i Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtskunde VI, Hannover 1838, S. 812.

Kopier, hører nemlig til et 1521 forfattet Skrift »En wdschrift aff gamle krönnicker om nogle slaugs folck och höffdingar,

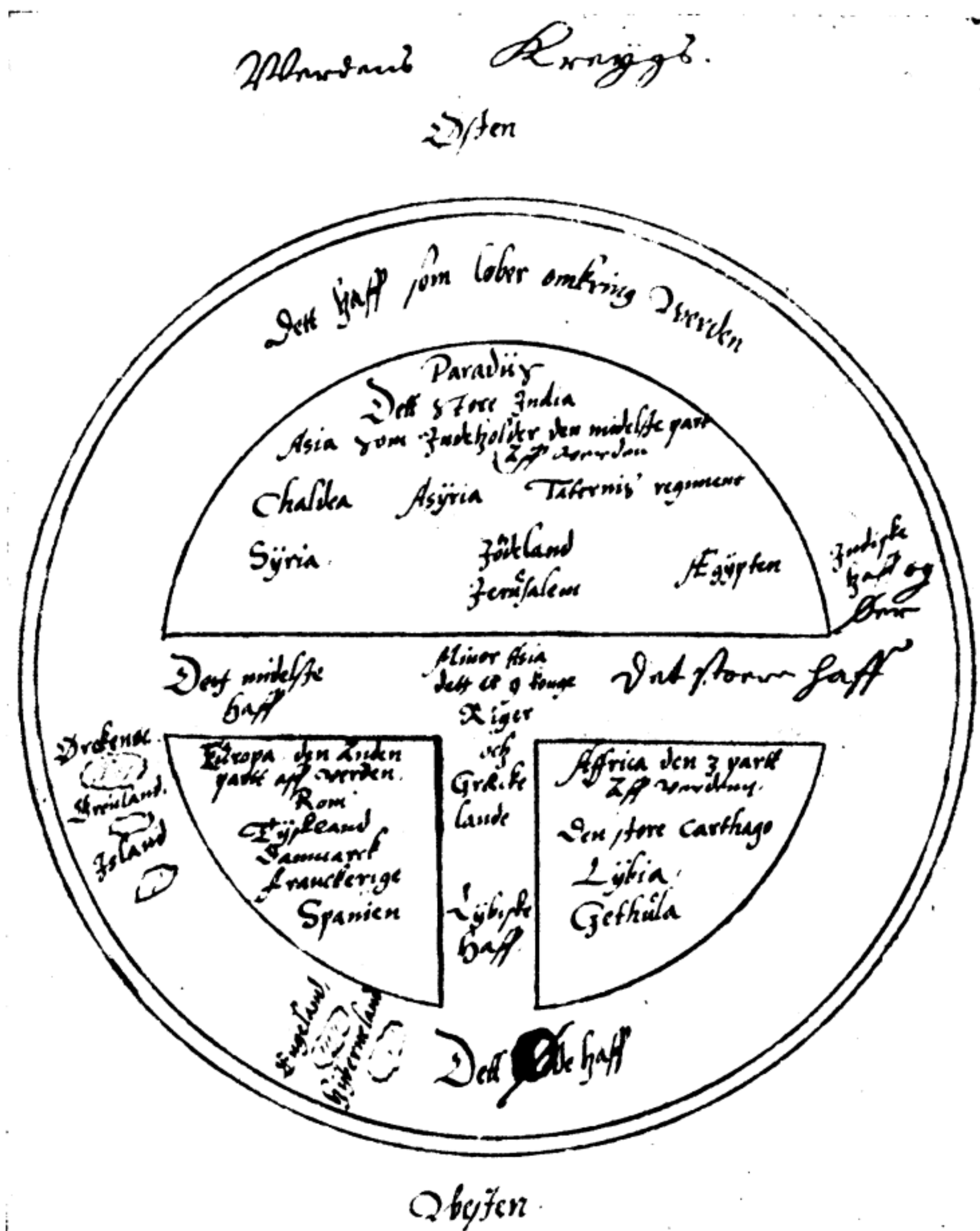

Fig. 3. Christiørn Pedersens(?) Verdenskort fra 1521 efter Kopien i Cod. Thott. 797. 2° (Kgl. Bibliotek, København), hvor Kortet og den Text, det hører til, er bundet ind bagi Haandskriftet som et særskilt Hæfte paa 12 Blade. Hæftet er udateret, men efter Skriften fra Midten af det 16. Aarhundrede eller noget yngre. Kortet findes S. 23 i Hæftet.

som i fordum tiid haaffuer fareet wd aff Danmark och der effter faaet stor regimente i verden», og det antages, efter

Fagfolks Paastand med god Grund, at høre til Chr. Pedersens »Danske Krønike«. Underlig nok er Texten, men ikke det mærkelige Kort, optaget i Brandts Udgave¹.

Kortet kaldes »Verdens Kreds«, d. v. s. orbis terræ, og Textens Begyndelsesord: »Det skal mand wiide, som Isidorus schriffuer . . .« viser tydelig, at det er Isidor Hispalensis' Verdensopfattelse, der her gaar igen. Øst er opad, og der er et aabent inde i Oceanringen, der kaldes »Det øde haff« eller »dett haff, som løber omkring' Werden«. I dette Hav ligger langs Evropas Kvartcirkelkyst for sig mod Vest de to Øer »Hyberneland« og »Engeland«, længst mod Nord derimod de tre Øer »Island«, »Grønland« og »Ørckenøe«, saaledes at Grønland ligger østnordøst for Island. Da Christiern Pedersen — om det da er ham — 1521 lavede dette Kort, greb han altsaa til samme Udvej for Anbringelsen af de fjærnere og nærmere vestlige Øer som Adam af Bremen, der c. 1075 arbejdede under Tvangen af det samme snævre Verdensbillede. Kortet fra den danske Reformationstid er i al sin Naivitet et ypperligt Bevis paa de, om ikke absolut nødvendige, saa dog naturlige geografiske Konsekvenser af Isidors Verdensopfattelse.

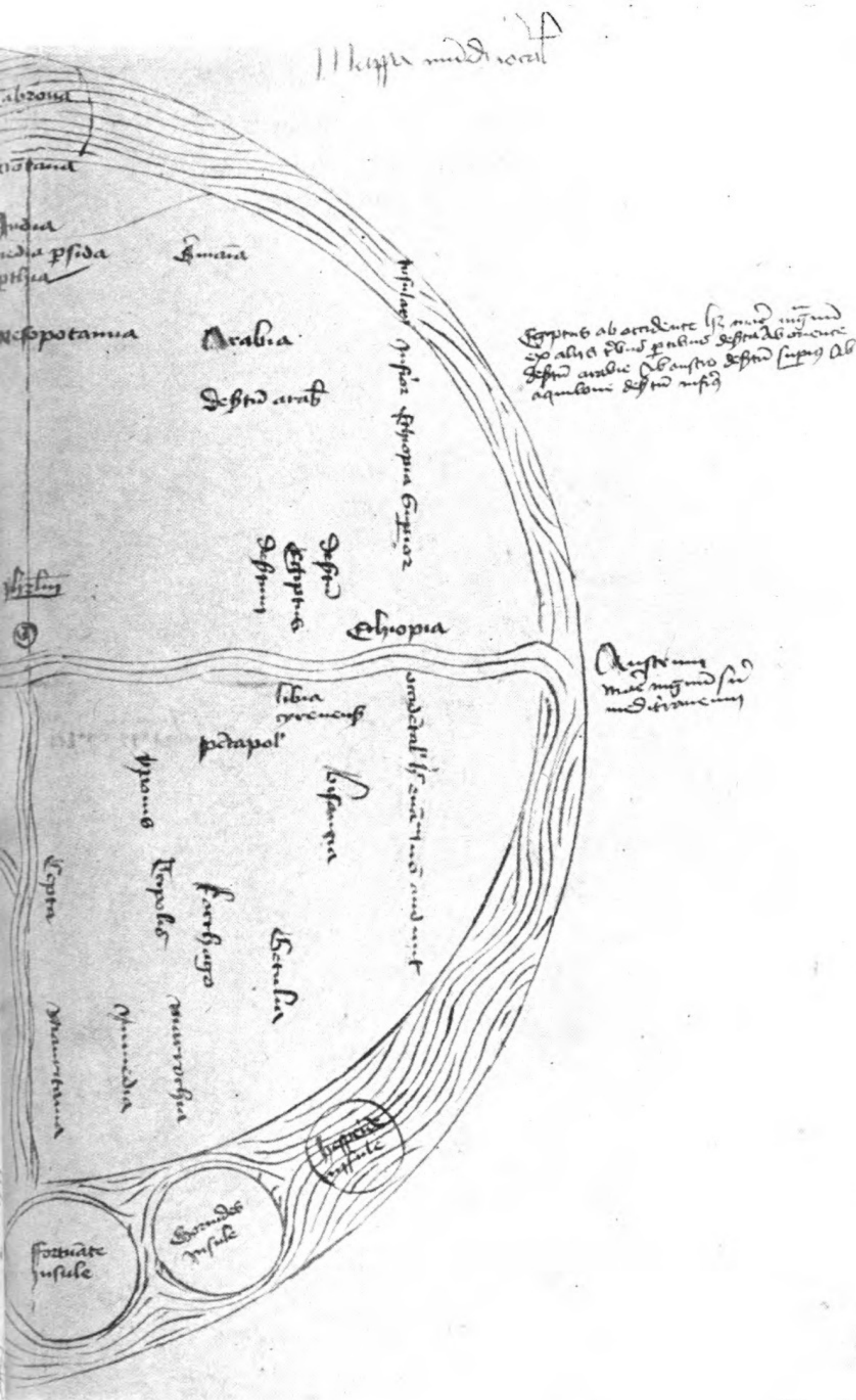
Ved Velvilje fra Hofrat Prof. Fr. R. v. Wieser i Innsbruck kan vi fremføre endnu et karakteristisk og slaaende Bevis for, hvor daarlig de middelalderlige Hjulkort rummede de nyopdagede Lande paa den anden Side Atlanterhavet, selv naar man anstrængte sig særlig for at skaffe Plads til dem. Samtidig faar vi at se, at man henimod Aar 1500 i Nordtysk-

¹ Se Chr. Pedersens Danske Skrifter V. Udg. af C. I. Brandt, Kbhvn. 1856, S. 334 ff. — Afskriften i Thott 797. 2°, som Brandt ikke synes at kende, er snarest ældre end den i Thott. 1543. 4° fra 1582 og i Stockholmerhaandskriftet Nr. 15 fra 1584, der begge indeholder Kortet; dog findes de 5 Øer som smaa Ovaler ude i Oceanet kun paa Kopien i Thott. 797. 2°; paa de andre findes vel Øernes Navne, men uden Ovaler. Det Stephaniske Haandskrift i Stockholm og det i Karen Brahes Samling i Odense har ikke været mig tilgængelige. En 6te Afskrift med Verdenskortet findes i Ny kgl. Saml. 573. 2° i det kgl. Bibliotek i Kobenhavn.

mundi) fra Lübeck 1486.

6v—7r. Hører til et 18 Blade stort Compendium cosmographicum; fol. 2v & 9r: Beskrivelse af Europas Øer (fol. 2v) er trykt som Tillæg til nærværende Afhandling.

land ikke var synderlig længere fremme end i Danmark i 1521, naar det gjaldt at fremstille hele Verden. Dette fremgaar nemlig tydelig af Fig. 4—5, som er to Verdenskort, der hører til et kosmografisk Kompendium (paa Latin) i et Blandingshaandskrift, der er skrevet i eller tæt ved Lübeck

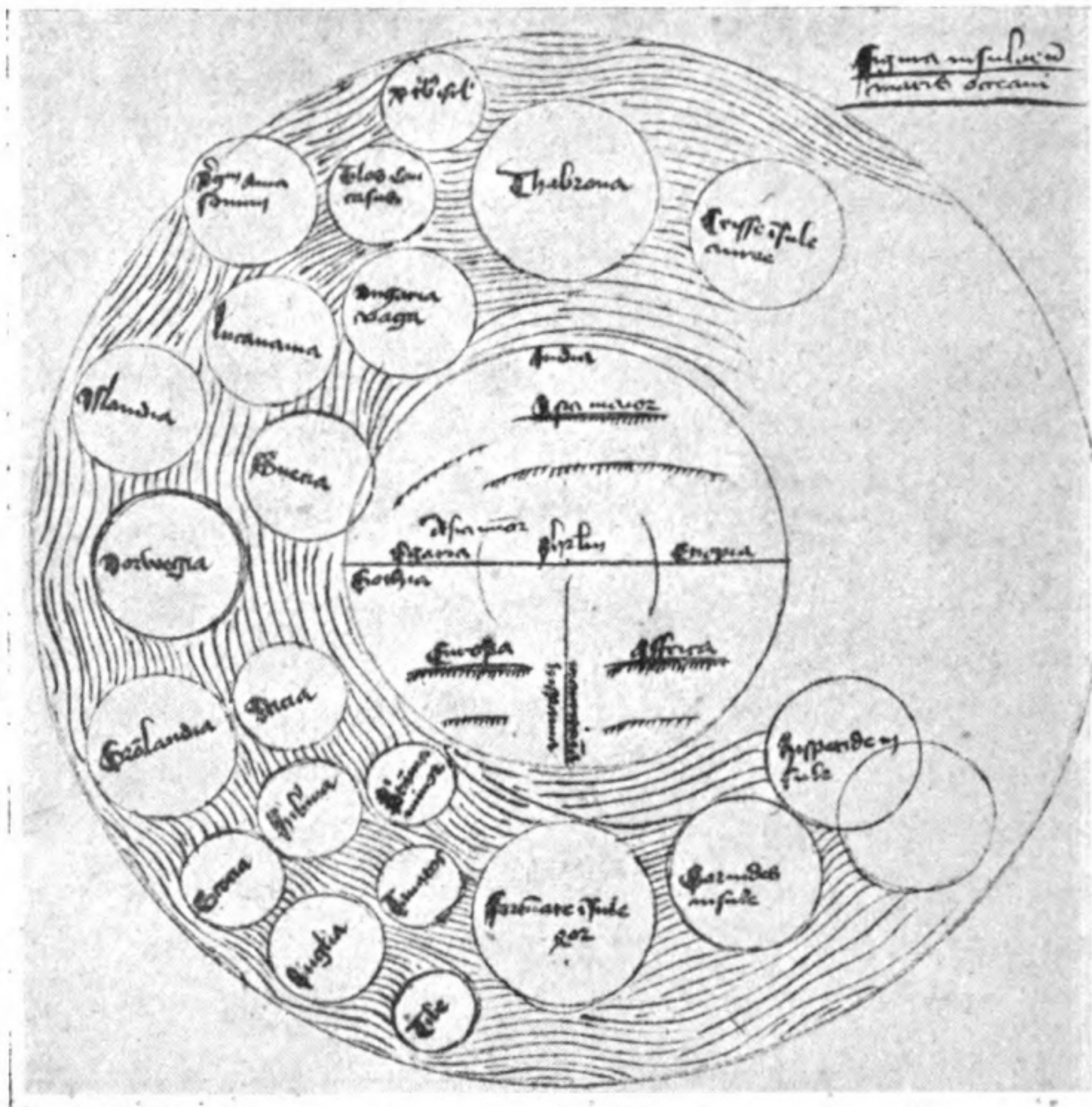

Fig. 5. Økort (figura insularum maris oceani) fra Lübeck 1486.
I samme Haandskrift som Fig. 4, fol. 3v.

i Aarene 1486—88. Haandskriftet tilhører v. Wieser, og Kortene har ikke tidligere været publiceret.

Som man ser, er paa det største af Kortene (Fig. 4) Fastlandscirklen tegnet paa regelmæssig Maade med Jerusalem i Centrum og Øst opad, og Delingen i de tre Verdensdele er foretaget paa en Maade, der nærmest minder om Sallust-

kortene (se Miller III, S. 110—112). Det særlige ved Kortet er, foruden Fremhævelsen af Navnene Lübeck (Lubck)¹ og Bremen (Brema), de mange Øer nord for Asien og Europa, og det, at Fastlandscirklen er anbragt skævt i Ocean-cirklen, rimeligvis for at skaffe Plads til de mange Øer mod Nord. Paa det mindre Kort (Fig. 5) er dette opnaaet ved at holde Fastlandscirklen ganske lille i almindelig T-Kort-Facon med kun en halv Snes Navne paa, medens Oceanringen er gjort ualmindelig bred. Da enten denne Maade at løse Vanskeligheden paa eller det opnaaede Resultat ikke har tilfredsstillet Korttegneren, har han nogle Blade længere henne tegnet det større Kort med den smallere Oceanring og den skæve Fastlandscirkel. Paa begge Kort finder man blandt Øerne Danmark (Dacia) og Sverige (Suecia) nærmest nord for det europæiske Fastland. Norge (Norwegia) lægges mellem Danmark og Sverige, men nordligere, og til hver Side af Norge, men endnu nordligere, anbringes Island (Islandia) mod Øst, Grønland (Gronlandia) mod Vest. Øerne Skotland, Irland og England ligger længere nede (mod Nordvest) ud for Tyskland (Almania); Thule (tile) ligger derimod allervestligst ud for Spanien mellem forskellige Sagnøer. Blandt disse Cirkeløer mangler man Vinland; i Textens Ø-Fortegnelse (se Til-læget til herværende Afhandling) anføres et Vinlandia; men da det derom hedder, at denne Ø er vidstrakt og strækker sig lige til Livland (Liunia)², ser det ud, som her var Tale om Finland. At det virkelige Forhold snarere er, at Finland og Vinland, takket være Adam af Bremens Fremstilling af det yderste Nord, i den middelalderlige Kartografi stadig blev forvexlet og identificeret, skal vi senere søge at paavise. Island kaldes i Texten for Europas første Ø regnet nordfra

¹ Navneformen Lubck er mindre almindelig, men bruges af Clavus i hans yngre Værk (Lubk); den nærliggende Form Lubke forekommer i danske Diplomer fra 15. Aarh.

² Liunia ligger paa Fastlandets Nordkyst syd for Øen Suecia mellem Polonia og Rucia.

(ab aquilone computando), og Grønland siges at være svært tilgængeligt paa Grund af, at det er omgærdet af Vandgrave, og det skildres som et hedensk Land, beboet af Kæmper. Alt dette viser tydelig nok, at Lübeckerkortet er uafhængigt af Adam af Bremen, om det end har nogle Sagn fælles med ham; men alligevel løser det ca. 400 Aar efter Adam af Bremen Vanskeligheden med Islands, Grønlands og Vinlands Anbringelse hovedsagelig ligesom denne, fordi Rammen var og blev den samme, og stadig lige snæver.

Vi behøver ikke at føre yderligere Beviser for, at den Fremstilling af det yderste Nord, vort efter Adam af Bremen konstruerede Kort viser, helt og holdent beror paa samme Verdensopfattelse, som man kender fra de middelalderlige Hjulkort. Det er overflødigt at fremdrage Konrad Millers andre rekonstruerede Kort, som f. Ex. det efter Ravenna-geografen (VI, Tafel 1) fra 7. Aarhundrede, hvor »Amazones« henlægges til »montes Rimpheii« og »Ybernia« kaldes »Scotorum insula« (sl. S. 156, 162—63 og 187), men hvor vi iøvrigt træffer samme Fremstilling som hos Honorius, Isidor osv. Derimod har det sin Interesse at se, om der paa Adam af Bremens Tid har existeret mere detaljerede Kort, som kunde tænkes at have paavirket hans Værk og hans Anskuelser.

Fraset de omtalte Sallustkort og andre T-Kort, Macrobaandskrifternes Zonekort og den ovenfor (S. 186) nævnte »tabula Cottoniana«, er der egentlig kun Beatuskortene at nævne, som paaviselig er fra Tiden før Adam af Bremen; thi ogsaa de meget gamle Kort i Isidorhaandskrifterne (deriblandt det ældste kendte Verdenskort (7. Aarh., se Miller VI, S. 58) er Hjulkort af ren T-Form eller Kombinationer af denne og Zonekortene.

Beatuskortene hører til den hellige Beatus' († 798) i Spanien skrevne Kommentar til Apokalypsen, og de danner den ældste Klasse af mere detaljerede Verdenskort. Kortene er som oftest ovale, men af og til rektangulære; Øst er opad, hvad der jo stemmer med Adam af Bremens Opfattelse (sl. S. 161),

og øverst ser man Adam og Eva i Paradisets Have; den rent skematisk tegnede Fastlandsoval eller Firkant brydes midt paa af Middelhavet. Kortets sydligste Del er ved det røde Hav afskaaret fra Resten og kaldes »den 4de Verdensdel hinsides Oceanet, ukendt paa Grund af Solheden«. Oceanringen er fuld af Øer, Skibe og Fisk. Det største af Kortene (Cod. Paris. 8878) er fra c. 1050 (Miller I, S. 11 og Tafel 1); tre af de mindre er ligeledes ældre end Adam af Bremens Værk (Miller I, S. 12—15 og II, Tafel 4—6). Paa disse Kort, som fraset den ovale Form¹ helt svarer til Adam af Bremens kosmografiske Begreber, finder man længst mod Nord langs Oceankysten »Montes rhiphaei« og syd derfor »dacia ubi et gothia«, og her angives ogsaa lidt mere mod Øst den europæisk-asiatiske Grænse ved Ordene »hic capud europæe — hic fines asiae«. Længere mod Sydvest findes ud mod Kysten »Saxonia« og »Frisia«. Nord for Fastlandet ligger »insula tile« og nordvest for det anbringes »Insula Hibernia; ab Scottorum gentibus coluitur« (se ovfr. S. 156) og »Insula Britannia«. De Riphæiske Bjerge har Afløb til Middelhavets inderste Vig (mod Nord), der betegnes som »Paludes Moeotis« (se S. 154—55). Alt dette er jo tydelige Overensstem-

¹ Miller paaviser (I, S. 27), at det oprindelige Beatuskort har været ovalt, men han tilføjer: »Alle Schlüsse, welche man auf diese Thatsache aufbauen wollte, wären aus zwei Gründen unhaltbar. Erstens ist die Form dieser Karten durch das Format des Codex gegeben und bestimmt. Alle 10 Beatuskarten sind auf 2 Seiten geschrieben; die Höhe der Karten ist die Höhe des Codex, und jede Seite soll die halbe Karte, d. h. einen Halbkreis wiedergeben. Die Ellipse ist also durchaus nicht beabsichtigt, sondern ein durch Zufall gestreckter Kreis. Zweitens stellt bei der Beatuskarte die aufrechte kurze Achse die west-östliche Erstreckung der Erde (Länge), die horizontale lange Achse dagegen die nord-südliche Ausdehnung (Breite) dar. Nun hat aber weder im Altertum noch im Mittelalter je ein Kartograph daran gedacht, den bewohnten Erdkreis breiter als lang darzustellen, sondern stets dachte man sich die Länge bedeutend grösser als die Breite«. Det er tænkeligt, at Miller har Ret i, at den ovale Form beror paa Haandskriftets Format eller et Lune hos Korttegneren, men hans Bevis beror paa et Postulat og maa staa for hans egen Regning.

melser med Adam af Bremens Værk, hvad hele Grundsynet angaar; men i Enkelthederne er der Afvigelser; saaledes lægger Beatuskortene Irland syd for England og skelner mellem et »Oceanus germanicus« og et »Oceanus britannicus«.

Sammen med tabula Cottoniana, T-Kortene og Zonekortene viser Beatuskortene altsaa, at det Verdensbillede, Adam af Bremen kan have faaet ind i sin Bevidsthed ved at se paa kartografiske Verdensfremstillinger, ikke var det græske Ptolemæiske, men det romerske, som vi ogsaa finder i de skrevne Kilder, han har eller kan have benyttet. Dette Billede var: en tredelt Fastlandscirkel helt omgivet af en med Øer opfyldt Oceanring, Øen Thule længst mod Nord, England og Skoternes Ø Irland samt Orknøerne (tabula Cottoniana) mod Nordvest. Fastlandscirkelens nordligste Punkt dannede Grænsen mellem Evropa og Asien, og her laa Riphæerbjærgene i en Bue langs Kysten af det nordlige Ocean med Afløb til det tæt syd for liggende Azovske Hav. Jordens Kugleform var et Dogme, som dette Billede matematisk set kun paavirkedes af ved Oceanringens ydre Cirkelgrænse, der forøvrigt ogsaa passede til den gamle ioniske og Bibelens naive Verdensopfattelse.

Adam af Bremen føjede altsaa sit Nordensbillede ind i den givne Ramme, saa godt det lod sig gøre, men gjorde intet Forsøg paa at sprænge Rammen. Derimod brød han Fastlandscirklen mod Nordvest og kilede her en ny stor Bugt (Østersøen), som Middelalderens Geografer hidtil ikke havde kendt, ind i Evropa som et øst-vestligt Baand parallelt med Middelhavet.

V. Adam af Bremens Indflydelse paa Eftertidens Kartografi.

At et Værk som Adam af Bremens maatte faa Betydning for Kartografien, er en ganske nærliggende og rimelig

Tanke. Imidlertid er det ikke lykkedes at paavise en saadan Indflydelse i noget større Omfang, og man har forklaret det paa den Maade, at Adam af Bremens Bog ikke kom det Folk i Hænde, der fortrinsvis bar Kartografien frem (Italienerne)¹. Det er derfor kun paa nogle enkelte i de germanske Lande udførte Hjukort, hans Indflydelse har kunnet spores, og selv paa disse sidste er en Paavirkning i videre Udstrækning først blevet paavist ved Konrad Millers udtømmende og metodiske Behandling.

Om tabula Cottoniana siger han (III, S. 37): »Einige der jüngsten Namen findet man bei Adam von Bremen; so Island, Sleswic, Scritefinni, Nortwegia und Norvegia, Turci, Huni, Sclavi. Man ist versucht, an Beziehungen zu demselben zu denken, notwendig sind sie freilich nicht. Das Vorkommen dieser Namen auf einer Karte in der Zeit von 992—994 ist einigermassen bedenklich, und spricht dafür, die Abschrift der Cottoniana später anzusetzen«. Miller regner altsaa med den Mulighed, at den os kendte tabula Cottoniana er en nyere Kopi af det gamle Kort, som har optaget nogle Navne fra Adam af Bremen. Hverken Nordensfremstillingen i sin Helhed eller Enkelthederne (Bemærk f. Ex. »Tylen« og »Island« som to forskellige Øer) bekræfter Millers Gisning; men denne kan nu godt være rigtig alligevel; thi heller ikke de yngre Verdenskort, der faktisk har hentet baade Navne og Legender fra Adams Text, og hvis geografiske Fremstilling ogsaa synes at være paavirket af ham, kan i Enkelthederne paavises at svare til hans geografiske Bestemmelser.

Dette gælder saaledes Heinrich v. Mainz's Kort fra 1110, Herefordkortet (1276—83) og Ebstorfkortet (c. 1275—1300), der er beslægtede, om end indbyrdes uafhængige (Miller III, S. 43).

Nærmest hinanden staar de to førstnævnte Kort. De optager fra Adam af Bremen en Legende om Eideren (Cidera fluvius terminus Danorum et Saxonum; sl. Adam I,

¹ Se Storm, Vinlandsreiserne, S. 301.

15 & IV, 1; se Miller III, S. 24 og IV, S. 16—17). Efter Miller (IV, S. 16) skulde Navnet Ganzmir eller Gansmir, hvortil Herefordkortet knytter Legenden »super egeas currit«, samt et Billede af en Skiløber, bero paa en Misforstaaelse af Navnet Ganuz (Variant Gamir) Wolff (Adam IV, 11) og Legenden bero paa Ordene »nuper apparuit« sammesteds, en Hypotese, der kan være rigtig, men som er for dristig til, at man tør bygge noget paa den. Miller gør endvidere (III, 24—25 & IV, 17—20) opmærksom paa, at Navnene »Cinocephales«, »Antropophagi« og »Amazonia« paa de to Kort kan være taget fra Adam af Bremen, at en Legende paa Herefordkortet om syv sovende Mænd skriver sig fra Paulus Diaconus (I, 4), men ligesaagodt kan være taget fra Skolie 141 hos Adam. Navneformen »Noreya« (Norge) synes han endelig at være tilbøjelig til at henhøre til Formen »Norweia« hos denne. Det er værd at mærke, at »Ultima Tile« og »Ysland« paa Herefordkortet er to Øer i stik Modsætning til Adam af Bremens Ord (IV, 35), og at Øen »Fareie« til Gengæld maaske ikke blot, som Miller gør det (IV, S. 20), skal identificeres med Færøerne, men ogsaa med »Farria« (adj. Fariensis) hos Adam af Bremen (sl. III, Postscr. & IV, 2)¹.

Hvad Nordenstypen paa disse to Kort angaar, saa kunde det nok se ud, som om den i nogen Maade var paavirket af Adam af Bremen, om der end ikke lader sig føre noget afgørende Bevis i saa Henseende. Den mest iøjnefaldende Afhængighed viser den Trekant af Floder i Nordtyskland, som man ser paa Herefordkortet, og som ikke engang Miller har kunnet forklare sig². Selv om paa Kortet Navnet Saxonia

¹ Om Spørgsmaalet Farria = Færø eller = Helgoland se H. H. v. Schwerin, *Helgoland*, Lund 1896, S. 32 ff. og Th. Siebs, *Helgoland, Cuxhaven* 1909, S. 14 ff.

² Miller, *Mappaemundi* IV, S. 17: »Rätselhaft ist die rechteckige, in Form eines Winkelmasses oder eines A gehaltene Zeichnung des Elbe- und Wesergebietes; sie scheint eine Kanalisation zwischen Elbe- und Donaugebiet andeuten zu sollen. Oder soll auf den limes Saxoniae Karls des Grossen Bezug genommen werden?»

staar udenfor Trekanten, er det, vi her har for os, dog sikkert en grafisk Fremstilling af den Beskrivelse af Sachsernes Land, hvormed Adam af Bremen begynder sin første Bøg: „*Positio eius (o: Saxoniae) recte metientibus trigona videtur; ita ut primus angulus (o: Trekantsside, ikke Hjørne) in austrum porrigatur usque ad Renum flumen, secundus vero inchoans a maritimis Hadelohe regionis, longo secus Albiam limite protenditur in orientem usque ad Salam fluvium. Ibi est angulus tercius*“. Renus har Korttegneren da forstaaet ikke som Rhinen (paa Kortet „Renus“) men som „Rein“, Donau-Bifloden Regen, der paa Kortet løber i et med „Wisara“ (Weser) og passerer tæt ved Trekantens sydvestlige Hjørne. Han har ogsaa gjort et Forsøg paa at bryde Fastlandscirklen mod Nord, idet han mellem Bremen og Riphæerbjærgene anbringer fire Bugter med mellemliggende Halvøer, uden at det er helt klart, hvad der skal være Nordsøen og hvad der skal være Østersøen. De to midterste Halvøer vender mod Nord, den østligste af dem beboes af „*cinocephales*“, den vestligste er „*noreya*“ (Norge) med Skiløberen (Skridfinnen) længst mod Nord. En ganske lignende Fremstilling findes paa Heinrich von Mainz's Kort. Det ser ud, som om den fælles Kilde for de to Kort, som maa være næsten samtidig med Adam af Bremen, er et Kort, hvis Tegner har forsøgt at udnytte dennes Nordensbeskrivelse, men paa den ene Side har haft svært ved at samle Adams Opgivelser til et Enhedsbillede og paa den anden Side har været altfor bundet af sine kartografiske, paa den gammel-latinske Opfattelse hvilende Forbilleder og altfor trykket af den smalle Oceanring og det smalle europæiske Fastland til ret at give sig Adam af Bremens Opfattelse i Vold og faa hans Billede af Østersøen og dens Omgivelser frem.

Ebstorfkortet er stærkt ødelagt netop mod Nord, men dog ikke værre, end at man kan se, at her intet alvorligt Forsøg er gjort paa at gengive Adam af Bremens Text; til

Gengæld er der paa Ebstorkortet en hel Række Legender, om hvilke Miller (V, S. 17, 21, 24—25, 67 & 76) med absolut Sikkerhed kan paavise, at de er taget fra Adam af Bremen eller de til hans Værk føjede Skolier. Der er saaledes Skolie 18 (om Marahi populi Sclavorum), og den Beskrivelse af Oderens og Elbens Løb (II, 19), hvortil Skoliet hører. Dernæst er der Beskrivelsen af Sverige (IV, 21), Skolie 139 om Normannerne og det misforstaaede Lucanus-Citat om Albis-Gothelba (IV, 21). Navnene paa Uroxxer og Rensdyr (Urus, Elles) og de tilhørende Billeder paa Kortet stammer rimeligvis ogsaa fra Adam af Bremen (IV, 31).

I Sammenhæng med Ebstorkortet maa nævnes de langt yngre Kort, som findes i Haandskrifter af den engelske Munk Ranulph Higdens († 1363) »Polychronicon«, men som efter Millers Mening (III, S. 109) gaar tilbage til et langt ældre Forbillede — det samme, som Ebstorkortet har benyttet. Her finder vi nemlig sammen med en rent skematisk Fastlandsoval (uden Spor af Indskæringer eller Fremspring mellem Flandern og Ovalens nordligste Punkt) mod Nord en Del Øer med Navne og Legender, der kunde tyde paa en Anvendelse af Adam af Bremen. Foruden Øen »Dacia gens bellicosa« og »Tile insula« længst mod Nord er der nemlig Øen »Nortwegia lata et frigida et pirate sunt«, dernæst »Witland gens ydolatra« og endelig »Yslandia gens veridica . . . rex est sacerdos« (III, S. 106—107). Navnlig den sidste Bemærkning erindrer om Adam af Bremens »episcopum suum habent pro rege« (IV, 35). Vi har her citeret den udførligste og største Kopi af Higdens Kort (Cod. Mus. Brit. Reg. 14 C. IX, fol. 1^v—2^r; cf. Miller III, S. 95), men der findes en Mængde mindre Kopier. Paa disse har Øen »Witland« andre Former (Wintland, Wintlandia, Wineland, Wihilanda, Wyntlandia), som bringer en til at mindes, at Adam af Bremen jo anbringer sit »Winland« netop der, hvor denne Ø ligger hos Higden, nord for det europæiske Fastland. At

tolke Navnet som Jylland (Santarem)¹, Færøerne (Lelewel)² eller Shetland (Ed. Moritz)³ er der næppe nogen rigtig Mening i. Det maa sidestilles med det »Vinland«, som findes paa Verdenskortet i »Rudimentum Novitiorum« (Lübeck 1475) lige op ad Navnene »Gothia«, »Liunia«, »Norwe« og »Island«⁴, men længere mod Nordøst end disse. Ved Omtalen af dette Kort nævner baade Ed. Moritz (l. c. S. 17) og Jos. Fischer⁵ den Mulighed, at dette »Vinland« kunde være det amerikanske; men de er dog enige om, at det snarere maa opfattes som Finland, der — navnlig i de tyske Kilder naturligvis — ofte blev skrevet med V. De har Ret heri, og har dog ikke Ret. I den af Wackernagel udgivne middelalderlige »Geographia universalis«⁶, som iøvrigt findes trykt i »Rudimentum Novitiorum« sammen med Verdenskortet⁷, hedder Kap. 172: »De Winlandia«, og her er det utvivlsomt Finland eller Finmarken, der beskrives, og det samme var Tilfældet med Øen »Vinlandia« i Lübeckerhaandskriftet fra 1486—88 (se S. 197 og 240). Paa den anden Side, naar der hos

¹ Santarem, Essai sur l'histoire de la cosmographie et de cartographie III, S. 53, Paris 1852.

² Lelewel, Géographie du moyen âge, Épilogue, Bruxelles 1857, S. 156.

³ Ed. Moritz, Die Entwicklung des Kartenbildes der Nord- und Ostseeländer bis auf Mercator, Halle 1908, S. 15

⁴ Paa dette Verdenskort, som er gengivet i Nordenskiölds Facsimile-Atlas, Stockholm 1889, S. 3, mangler Oceanringen og dens Øer helt; alle Navne staar paa Fastlandscirklen, hver paa sit Bjærg eller Høj. Efter Nordenskiöld skulde den haandskrevne Original til dette trykte Kort gaa tilbage til det 14. Aarhundrede.

⁵ Jos. Fischer, Die Entdeckungen der Normannen in Amerika, Freib. i. Br. 1902, S. 106, Anm. 2.

⁶ Wilh. Wackernagel, Geographie des Mittelalters, Zeitschrift für deutsches Alterthum hrsg. von Moriz Haupt, Bd. 4, Lpz. 1844, S. 479—95. Heri findes ogsaa Kapitler om Amazonia, Frigia, Gothia, Liunia, Norwegia, Riualia, Swecia, Vironia og Yselandia. Indholdet af Værket staar for Nordens Vedkommende i intim Forbindelse med de middelalderlige sydevropæiske Kompaskort, deres Navne og Legender. Sl. Lönborg, Adam af Bremen, S. 178—80.

⁷ Texten er aftrykt fol. 86 ff.

Ordericus Vitalis i 10. Bog af hans 1141 fuldførte *Historia ecclesiastica* staar: »*Orcades insulae et Finlanda, Islanda quoque et Grenlanda, ultra quam ad septentrionem terra non reperitur, aliaeque plures usque in Gollandam Regi Noricorum subjiciuntur, et de toto orbe divitiae navigio illuc advehuntur*«, saa maa man, trods Jos. Fischers og Lönborgs Paastand om det modsatte, med Rafn, Kretschmer og Bernard¹ — alene ud fra Stykkets egne faktiske Oplysninger — slutte, at her betyder Finlanda det amerikanske Vinland. At Rafn har Ret, fremgaar saa meget tydeligere deraf, at hele Stykket er en kort Opregning af de Øer (*insulae ex adverso Nortmanniae non ignobiles*), som Adam af Bremen beskriver i sin 4de Bogs Kap. 34—38, og om hvilke han netop i IV, 34 siger »*nunc fere omnes Nortmannorum ditioni subiacent*«. Vi har altsaa snart et »*Vinlandia*«, som maa være Finland, snart et »*Finlanda*«, som maa være Vinland (o: Nordamerika), og saa længe vi holder os til Adam af Bremen og de af ham afhængige Kilder, kommer begge disse Lande til at ligge som en Ø eller et Stykke Fastland nordøst for Norge. Naar Landene ikke nøjere beskrives, kan vi altsaa — som paa Higdens Kort — ikke afgøre, om der er Tale om Vinland eller Finland, og der er da al Grund til med Jos. Fischer at antage, at de to Lande paa Grund af Navneligheden og den antagne ens Beliggenhed i en Mængde Tilfælde gik i eet og blev til eet Begreb. Dette er saa meget sandsynligere, som det er vist, at Karelerne — uden at nogen Navnelighed eller dog kun en meget fjærn (*Karalit* = *Skrælinger* = *Kareli*?) fandt Sted — rimeligvis blot paa Grund af Beliggenheden paa det samme Sted (nord og nordøst for Norge) er blevet identificeret med

¹ Rafn, *Antiquitates Americanae*. S. 337 & 460—61 og Grønlands historiske Mindesmærker III, S. 428—29. — Lönborg, l. c. S. 170. — Bernard, l. c. S. 97. — Kretschmer, *Entdeckung Amerikas*, S. 248. — Jos. Fischer, l. c. S. 106. ² Se Bjørnbo & Petersen, *Fyenboen Claudius Clausen Swart*, S. 194 (236), tysk Udgave S. 192—93.

de grønlandske Eskimoer, ja endog af den danske Korttegner Claudius Clavus blevet anbragt paa Grønland saavel paa hans ældre som paa hans yngre Kort². Denne Begrebsforvirring skyldes sikkert i begge Tilfælde en rigtig Forstaaelse af Adam af Bremens Beskrivelse af det yderste Nord, og den bekræfter for saa vidt vor Kortkonstruktion, som vi altsaa ser, at de, der læste Adam af Bremen uhildet — fordi de ikke kendte de virkelige Forhold — hvad Vinlands Placering angaar, kom til det samme Resultat, som vi har naaet.

Der er en Række Hjukort af yngre Datum (14—15. Aarhundrede), som i større eller mindre Grad minder om vort konstruerede Kort, nemlig Marino Sanudos og Pietro Vescontes Verdenskort fra c. 1320, det anonyme katalanske i Modena fra 1350—1400, Andrea del Biancos fra 1436, Leardos og Walspergers fra 1448, Borgiakortet og det saakaldte Genfer Sallustkort fra omtrent samme Tid, og endelig Fra Mauros berømte Kort fra 1459. Flere af disse Kort er imidlertid paaviselig paavirket af de sydevropæiske Kompaskort, som siden c. Aar 1300 fra Tid til anden havde begyndt ogsaa at fremstille Østersøen og de omliggende Lande. Vi maa da først se, om disse skulde have noget med Adam af Bremens Værk at gøre.

At en saadan Forbindelse skulde finde Sted, er en Tanke, der næppe nogensinde er blevet fremsat, og Tanken ligger ogsaa ret fjærnt, navnlig fordi der hverken i Kompaskortenes Navneforraad eller i deres mange Legender kan spores nogen Kildesammenhæng med Adam af Bremen. Fremfor alt viser Navnene paa Kompaskortenes Norden bestemt hen til Tiden omkring Aar 1300 og gaar langt ud over, hvad Adam af Bremen kender¹. Hvad man mener at vide om Kompaskortenes Oprindelse, peger ogsaa i helt andre Retninger.

¹ Den fyldigste Liste over de nordiske Navne paa de ældre Kompaskort findes i Bjørnbo & Petersen, *Anecdota cartographica septentrionalia*, Tab. 1. Hvad de nordtyske Navne angaar, maa henvises til Ed. Moritz, l. c. S. 56—59 og Hamy, *Les origines de la cartographie de l'Europe septentrionale*, *Bulletin de Géographie historique et descriptive* (Comité des Travaux historiques et scientifiques), Paris 1888, S. 428—32.

Der er næppe nogen Tvivl om, at Kompaskortene, der i Hovedsagen er Søkort (Italienerne kalder dem »carte nautiche«), er blevet til i den sidste Halvdel af det 13. Aarhundrede, og efter Kretschmers nye og meget grundige Undersøgelse¹ er de udført paa Grundlag af de italienske Søbøger (Portolani). Disse synes atter at bero paa de antike græske Periploi, men med latinske Søbøger som Gennemgangsled, og saaledes, at Anvendelsen af Kompasset har medført en væsentlig Omdannelse af Søbøgernes Form og Indretning. Som den ældste og eneste latinske Portolanoverlevering fra den ældre Middelalder betragter Kretschmer Ruteangivelsen Ribe—Accharon (Syrien) i Skolie 96 hos Adam af Bremen, en Opfattelse af Skoliet, som dog næppe er rigtig². Det er imidlertid en bekendt Sag, at Sydevropæernes Handelsrejser ikke naaede længere end til Flandern og de britiske Øer; længere gik deres Søbøger derfor heller ikke, og i Regelen kom deres Søkort heller ikke til at gaa længere. Naar en Del af Kortene medtager de nordiske Riger og Østersølandene, er det altsaa givet, at her kan de italienske Portolaner ikke være Kilden, og det er derfor ganske korrekt, at Kretschmer udelukker disse Lande af sin Undersøgelse³.

Spørgsmaalet er nu: hvorpaa hviler da de italienske Kompaskorttegneres Fremstilling af Norden? Man plejer ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal at henvise til det Handels-samkvem, som fra Aar 1262 fandt Sted i Flandern mellem

¹ K. Kretschmer, Die italienischen Portolane des Mittelalters; Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde und des geographischen Instituts an der Universität Berlin, Heft 13, Berlin 1909.

² Sl. Anmeldelsen af Kretschmers Værk i Geografisk Tidsskrift 20 (1909—10), Hefte 3.

³ I sin Kommentar (c: Navneliste over Portolanernes og Kompaskortenes Kystnavne) nævner Kretschmer under den tyske og hollandske (Nordvest)kyst blot et Par danske Navne, der ofte forekom paa Kompaskort, som ellers ikke medtog noget af Norden. Han identificerer her (S. 559) Burgalensis med Aalborg. Baade Hamy (l. c. S. 405) og Th. Fischer (Sammlung mittelalterlichen Welt- und Seekarten italienischen Ursprungs, Venedig 1886, S. 50) har rigtig Børglum.

Sydlændingene og de nordiske (navnlig hanseatiske) Skipper, og man har antaget, at de italienske Korttegnere ad denne Vej har faaet de fornødne mundtlige Meddelelser eller har faaet fat i de Søbøger, der brugtes i Østersøen¹. Denne Antagelse, i hvilken Forskningen nu synes at være faldet til Ro, kan være rigtig, men den kan lige saa godt være forkert; thi de skrevne latinske Ruteangivelser fra vore Farvande, som man besidder, er ikke paavist og kan næppe bevises at have noget med de nordtyske Kursforskrifter at gøre, og hvad de mundtlige Efterretninger angaar, saa er Henvi-ningen til dem vel ret beset kun en af den Art Falliterklæringer, der maa til, naar Kildematerialet svigter. Hele Hypotesen lider af den Grundskavank, at Kompaskortenes Nordensfremstilling synes for god til at hvile paa tilfældige mundtlige Fortællinger af Skippere, der som Hanseaterne ikke havde fjærneste Begreb om Korttegning, medens den forekommer en for ukorrekt til at være bygget paa en skreven Søbog; endelig er det ganske urimeligt at antage, at de hanseatiske Søfolk, der vaagede saa nidkært over deres eget Handelsterritorium og Søfartsomraade, skulde vise nogen Lyst til at fylde Italienerne med Oplysninger, der kunde lette disse Konkurrenter Adgangen dertil². For en kritisk Betragtning betyder Hypotesen derfor ikke mere end dette: Vi ved intet om, paa hvilket Grundlag Kompaskortenes Nordensbillede blev til, og derfor gætter vi paa noget, som ikke kan modbevises.

I Virkeligheden drejer det sig nu kun om tre eller fire af de ældste Kort, hvis Kilder vedrørende Norden skal paavises; thi

¹ Hamy, l. c. S. 359; Nordenskiöld, Periplus, S. 85; Ahlenius, Olaus Magnus, Upsala 1895, S. 29.

² Sl. Th. Fischer, l. c. S. 40. Fischer, som ogsaa nærer en velbegrundet Tvivl om, at Hanseaterne har givet Italienerne Meddelelser om Sejladsforholdene i Østersøen, antyder, at Kompaskortenes Nordensfremstilling hovedsagelig beror paa skrevne Itinerarier, Meddelelser fra de italienske Rejsende og fra nordiske Romafarere (Pilgrimme). At denne Opfattelse er rigtig, skal vi i det følgende søge at bekræfte.

iøvrigt kopierede Korttegnerne deres Forgængere saaledes, at Korttypen blev den samme eller lidt daarligere, Navnene derimod ofte meget daarligere end paa det ældre Kort. De tre-fire Kort, det da hovedsagelig drejer sig om, er Marino Sanudos Verdenskort fra c. 1320, som staar i intim Forbindelse med Kompaskortene, Giovanni di Carignanos († 1344) Kompaskort fra c. 1300—1326 og Angelino Dalortos to Kompaskort fra 1325 (eller snarere 1330) og 1339. Om Carignanos eller Sanudos Kort er det ældste, lader sig ikke afgøre; derimod er Carignanos rimeligvis ældre end Dalortos.

Marino Sanudos Kort er ikke tegnet af ham selv, men af den bekendte Kompaskorttegner Pietro Vesconte, der var fra Genova og havde tegnet flere Atlas med Kompaskort uden Norden i 1311, 1313 og 1318, men som boede i Venezia paa den Tid, da Sanudo i Aarene 1318—21 forfattede sit store Værk »*Liber secretorum fidelium crucis*«¹. For Sanudo tegnede han nu de Kort (deriblandt Verdenskortet), der skulde følge med Dedikationshaandskriftet til Pave Johan XXII (i Avignon), og samtidig tegnede han selv et nyt Atlas, hvori det samme Verdenskort blev optaget; men da Vesconte i Forvejen intet vidste om Norden eller ialtfald ikke har medtaget det i sine tidligere kartografiske Værker, saa maa det antages at være Marino Sanudos Viden om Norden, Vesconte har gengivet grafisk. Men dette er heller ikke saa underligt; thi Sanudo siger selv, at han har været i Holstein og i Slavien (»in Holsatia et in Sclavia ubi personaliter affui«)², og dette betyder langt mere, end

¹ Sl. Kretschmer, Die italienischen Portolane, S. 113—16 (med Literaturhenvisninger) & Zeitschrift d. Gesells. f. Erdkunde zu Berlin 26 (1891), S. 352—70. Sanudos Værk findes i Bongars Gesta dei per Francos II, Hanoviae 1611. Foruden i disse Værker findes hans Verdenskort hos Nordenskiöld i Facsimile-Atlas S. 51 og i Periplus S. 17 og 57. Fremstillingen i Facsimile-Atlas er taget fra Bongars Udgave, der atter gengiver et Haandskrift i Dronning Christinas Samling i Vatikanet (Cod. Reginensis 548).

² Gesta dei per Francos II, S. 72

at han, hvad han ogsaa fortæller, sejlede til Brügges Havnestad Sluis med armerede venetianske Skibe; thi i Holstein og Mecklenburg og overhovedet paa Rejsen i Nordtyskland har han haft Lejlighed ikke blot til at arbejde for et nyt Korstog, men ogsaa til at studere den tyske Literatur (f. Ex. Adam af Bremens Værk), som ellers ikke var tilgængelig for Sydboere.

Her har vi altsaa en lærd, i det latinske Sprog kyndig Mand, som i Følge hele sin Stilling har haft de bedste Forbindelser og Interesser fælles med Gejstligheden, som besøger Norden og efter sin Hjemkomst træder i Forbindelse med en professionel Korttegner, og Resultatet bliver det ældste af de Hjulkort, der i sin Type direkte minder om Adam af Bremen, hvad Reproduktionerne af Sanudos Kort tydelig nok viser¹. Her er ikke Brug for nogen hanseatisk Skipper som Mellemlid, ja der er ikke engang Plads for ham.

Hvad der paa Sanudos Kort minder om Adam af Bremen, er først og fremmest den lange smalle Østersø, dernæst den lange smalle skandinaviske Halvø nord derfor, begge med Længderetning i Øst—Vest, og der udenom (nord derfor) igen Oceanringen. Endelig er det Placeringen af Landene (Norge, Skaane, Götaland, Sverige) paa Halvøen og selve Existensen af den jyske Halvø. Saadanne haandgribelige Lighedspunkter i den geografiske Type fandtes der ikke paa noget ældre Kort; men da der ikke ad Navnesammenligningens Vej kan paavises nogen Kildesammenhæng, medens Lighed i Typen kan være rent tilfældig, og da endelig, som vi skal se, Sanudos Kort har fuldt saa stærke Lighedspunkter med Saxo, kan Afhængigheden af Adam af Bremen ikke positivt bevises. Er den virkelig til Stede, maatte man jo

¹ Se Tavlen i *Gesta dei per Francos*, gengivet i Nordenskiöld, *Facsimile-Atlas* 1889, S. 51. Lelewel, *Atlas*, pl. 27—28. I Cod. Tanner. 190 i Oxford findes et Sanudokort, som ligner Kortet i *Facsimile-Atlas* og som efter Konr. Millers Sigende (*Mappaemundi* III, 132) ligger Urhaandskriftet i Vaticanet nærmest.

ogsaa snarest antage den for at være indirekte, d. v. s. man maatte formode, at Marino Sanudos Forestillinger om Norden var blevet indgivet ham af Folk (nordtyske Prælater), hvis Nordensbillede var blevet formet ved Studiet af Adam af Bremens Bog.

Omtrent samtidig med Sanudos Kort fremkom det første Kompaskort, som medtager Norden, nemlig Giovanni di Carignanos¹. Skønt Kompaskort var det ikke noget Søkort, men snarere et Evropakort (saavel Land- som Søkort), hvor Cirkelformen var opgivet og afløst af Kompaskortenes særlige Teknik og Metode. Korttegneren var heller ikke professionel Kartograf, men Lærd og Gejstlig; han var nemlig Præst (Rektor) ved Markuskirken i Genova («Presbyter Joannes rector sancti marci de portu janue me fecit» staar der paa Kortet); hans Navn findes paa Dokumenter fra Aarene 1306, 1311, 1314 og 1344 (hans Dødsaar). Det er paavist², at han udspurgte baade sine rejsende Landsmænd efter deres Hjemkomst og i 1306 fremmede Gesandter, der var paa Gennemrejse, om geografiske Spørgsmaal til Brug for sit Kort, medens han selv sad bundet ved sit Embede.

Sammenligner vi de nordiske Navne paa hans Kort med dem paa Sanudos, viser det sig, at kun de nordtyske og Landsnavnene svarer til hinanden. Iøvrigt maa for de nordiske Rigers Vedkommende Giovanni di Carignano have haft Adgang til andre Meddelelser. I og for sig kunde jo Marino Sanudo være Meddeleren, eventuelt med Pietro Vesconte som Mellemlid; men derom lader sig intet konstatere. Navne som amborg (Hamburg) og kil (Kiel), der findes paa Carignanos Kort, kunde netop let skyldes en, der har besøgt Holstein; Navne som stocol (Stockholm), scamor (Skan-

¹ Ongania-Fischer, Tavle III. Nordenskiöld, Periplus, Tavle V.

² Th. Fischer, l. c. S. 117 ff. Desimoni i Bullettino Boncompagni VII, Roma 1875, S. 332—33; Atti dei Nuovi Lincei, Marzo 1877, S. 7; Giornale Ligustico II (1875), S. 74; Atti della Società Ligure 1866, IV, S. CLVII ff.; Archivio storico italiano 1879, S. 11.

ör), kundgelf (Kunghälle), tromberg (Tønsberg) og bergis (Bergen), der ogsaa første Gang optræder hos Carignano, kan tyde i alle Retninger, men ligesom gothlanda (Gotland), der er fælles for Sanudo og Carignano, peger de dog nærmest i Retning af Meddelelser fra Søfarende; til Gengæld har scarsa (Skara) og uamerlant (Värmland) intet med Søen at gøre.

Hvad Adam af Bremen angaar, er der hos Carignano et jysk Navn morse (Mors), der nok kunde tyde paa en Kildesammenhæng, og i samme Retning peger maaske Legendens »hic fuerunt amazones feminae bellatrices« ved det inderste af Østersøen, og endelig den geografiske Type.

Carignanos Kort viser os nemlig atter ikke blot den endog meget lange Østersø og ligesaa lange og smalle Skandinaviske Halvø i Øst-Vest, men ogsaa Jylland med en vedhængende tungeformet Halvø mod Nordøst¹ og Øer videre mod Nordøst over mod Skaane, der strækker sig ud fra Sverige mod Sydvest som en lang Halvø. Norge og øst derfor Finland vender mod Nord ud til Oceanet. At scanor (Skanör) ligger paa en Ø længere inde i Østersøen viser blot, at Meddelelsen om denne By er kommet fra en anden Kilde end Navnene scania (Skaane) og lendes (Lund). Irland ligger Vest for England; men Englands nordlige Del er bøjet hen mod Irland, og Orknøerne er anbragt nordøst for England. Hele Fremstillingen er saadan, som man kunde tænke sig, den maatte blive, om en lærd Kombinator tegnede et Kort over Norden paa Grundlag af flere Kilder, men hvis Hovedkilde var Meddelelser af en Mand, der havde opholdt sig i Norden, kendte de nordiske Riger godt, og hvis geo-

¹ Hamys Paastand (l. c. S. 350), at baade England og Jylland hos Carignano viser Ptolemæus' Type, er direkte forkert for Englands Vedkommende (Nordengland vender hos Ptolemæus mod Øst) og tvivlsom for Jyllands Vedkommende (Knækket paa Midten mangler hos Carignano). Endelig kendtes Ptolemæus' Geografi ikke i Italien før 15. Aarhundredes Begyndelse, og Carignanos Kort viser hverken i Teknik, Type eller Navne nogen Lighed med Ptolemæus'.

grafiske Opfattelse beroede paa flittig og kritisk Læsning af Adam af Bremens Værk.

Om Angelino Dalorto ved vi kun, hvad vi kan slutte af hans to Kort¹. Det er en Gisning, naar man har antaget, at han var af genovesisk Slægt²; derimod er det sikkert, at det yngre Kort fra 1339 er udført paa Majorca. Kortet fra 1330 (1325) er det for Nordens Vedkommende fyldigste og overhovedet det bedste af alle de kendte Kompaskort, d. v. s. enten er det Grundkilden til disse Korts Fremstilling af Norden eller det er det Kort, der kommer Kilden nærmest. Sammenligner vi Navnene hos Dalorto med dem hos Sanudo og Carignano, saa er en direkte Afhængighed af disse let at paavise. Betegnelsen for den danske Grænse (*introitus dacie*), der godt kunde skrive sig fra Studiet af Adam af Bremen, men intet absolut sikkert udviser, er lånt fra Sanudo. Navne som *ducia* (ϝ: *jucia*), *ystach* (ϝ: *ystadi*), *litefania est paganorum* (ϝ: *Lithauen*) er rimeligvis ogsaa Laan fra Sanudo, saa meget snarere, som de hos Dalorto er lidt forvanskede. Og der er en Mængde andre Navne, som kan være lånt sammestedsfra, men hvor Afhængigheden ikke kan paavises ved Hjælp af særlige Kendetegn.

Dalorto synes imidlertid ogsaa at have benyttet Carignanos Kort. De let forvanskede og italieniserede Former *danemark* (Carignano har et Navn, der kan læses *dane-march*, men snarest maa læses *dunemarch*), *nogorado* (Carignano har *nogardia*) og *trunberg* peger ialtfald i Retning af en Kildesammenhæng. Navne som *ruya* (Rügen), *finonya* (Fyen), *riga*, *scamor* (Skanör), *scarsa* (Skara), *bergis* (Bergen) er fælles og kendes ikke paa ældre Kort. Betegnelsen

¹ Det ældste af disse Kort er publiceret i A. Magnaghi, *La carta nautica costruita nel 1325 da Angelino Dalorto*, Firenze 1898. Det yngste, som er dateret Majorca 1339, er publiceret af Hamy, *La Mappemonde d'Angelino Dulcert de Majorque* (1339), 2. Ed. Paris 1903, og i Norden-skiöld, *Periplus*, Tavle VIII—IX.

² Kretschmer, *Die italienischen Portolane*, S. 117—18.

Rutenia siue Rossia er ogsaa fælles og tyder ligeledes paa Kildesammenhæng.

Foruden disse Navne er der imidlertid en stor Mængde, som første Gang forekommer hos Dalorto, af og til i lette Forvanskninger (operom for openro, karma for kalmar, somers-hans for somershaun), af og til stærkt fordrejede men dog kendelige (bundo^{ch}* = Bornholm, colad = Öland, roderim = Roden, Roslagen, chiclorbergis = Trelleborg), en Gang imellem ganske usikre (Astachi* = Estonia, Estland?, flumen etham = ?, andine = nundinae [Scanenses]?), men som oftest ganske korrekte og strax kendelige (ripis, vuaret (Varde), holstarbro, vuiberge, burgalensis, vuetal, eria (Ærø), salandia (Sjælland), vpsal*, lincopia, vex** (Vexiö), aossia (Åhus), trunde (Trondhjem), lister, visbi (Visby)), altsammen Navne, som her første Gang findes paa et geografisk Kort.

Det hele tyder paa, at Dalorto har haft Adgang til flere latinske første Haands Kilder; thi at der snarest maa antages at være mindst to, derpaa tyder Navnedubletter som riu^{al}ia og reu^{al}ea (Reval), god^{an}sce og god^{an}ensis (Danzig), lund^es og lund^e (Lund), scarⁱs og scar^a (Skara), om end Dalorto har en vis Tilbøjelighed til at skrive samme Navn to eller flere Gange. Derimod er der intet, der tyder paa et plattysk (hanseatisk) Mellemlid, og blandt de nytilkomne Byer er der flere (Børglum, Holstebro, Viborg, Linköping, Vexiö), som mindst af alt tyder paa, at det er Skipperes Beretninger eller Søbøger, der her reproduceres. Navnenes Former, Sproget, Udvalget peger meget snarere i Retning af, at det er dannede (d. v. s. latinkyndige), i Norden (Jylland f. Ex., hvor Navnene er saa ufordærvede og ægte danske) hjemmehørende Folk eller lærde Rejsende, der har dannet det nødvendige Mellemlid mellem Virkeligheden og den som Kortegner dygtige, men ellers forholdsvis udannede og lidet sprogkyndige Italiener. Om det f. Ex. kunde dokumenteres, at Marino Sanudo og Giovanni di Carignano i Fællesskab havde udarbejdet et stort og detaljeret Kort, hvortil de havde

skaffet sig Materiale ved at supplere Sanudos Kundskaber fra hans Rejser med Oplysninger fra en dansk eller i Danmark virkende Prælat, der kendte lidt til Norge og Navnene paa Stiftsbyerne i Sverige, og Dalorto saa havde kopieret dette Kort og bearbejdet det paa Kompaskorttegnernes Maner, saa vilde dette passe ganske til det os foreliggende Materiale og paa intet Punkt støde an mod Overleveringen.

Lægger vi dernæst Mærke til det næste italienske Kompaskort, som medtager Norden, nemlig Angelino Dalortos fra 1339, saa bestyrkes den Antagelse, at latinkyndige Gejstlige og ikke hanseatiske Skippere har skaffet den sydlandske Kompaskorttegner hans Viden om Norden; thi samtidig med, at her optræder nye Navne paa Søstæder og Øer som randeus (Randers), caldeng (Kolding), mastranto (Marstrand), nidroxia (Nidaros) og Janglant (Langeland), fremkommer der de to Kapitelbetegnelser *cap. de vexiom* (Vexiö Stift) og *eduxelant* (c: c[ap.] de xelant, Sjælland Stift)¹ og Navnet *castro gøtorp* (Gottorp Slot). Den lange Legende om Menneskene og Livsvilkaarene, Dyrene og Vidunderne i Norge, som forekommer hos Dalorto, er ogsaa tydelig nok skrevet af efter en latinsk Kilde og altsaa hentet fra den lærde Literatur. Paa det ældre af Dalortos Kort ser man da ogsaa, hvor yderlig slet Korttegneren beherskede det latinske Sprog, idet der i Legenden om Norge forekommer Vendinger som »Noruergia in quo«, »propter anona«, ja Italianismen »vivont« for »vivunt« forekommer to Gange. Paa det nyere Kort har Dalorto skrevet sin Kilde nøjagtigere af og undgaaet Fejl paanær et »magnom« for »magnum«. At Dalorto har skrevet af og ikke selv forfattet Legenden, kan iøvrigt bevises; thi det meste af den genfindes næsten ordret i det middelalderlige geografiske Lexikon (*Geographia universalis*)

¹ At denne Tolkning af det mystiske *eduxelant* maa være den rigtige, skønt Navnet er anbragt paa Jyllands Nordspids, viser Formerne *cauodexelant* og den analoge *cauodeuexiom* paa de ældre katalanske Kompaskort; se *Anecdota cartographica*, Tab. 1.

og i Ranulph Higdens Polychronicon, som vi omtalte ovenfor S. 204. Gustav Storm formoder, at Geographia universalis maa sættes til sidste Halvdel af det 14. Aarhundrede og have benyttet Higdens Værk. Efter Udgiveren af Higden (Ch. Babington) er Forholdet det omvendte. Os kan det være ligegyldigt; thi et af Værkerne forelaa ialtfald før 1327 og kan altsaa være benyttet af Dalorto 1330. Kærnen til denne Legende om Norge findes forresten allerede i Historia Norvegiae fra Midten af det 12. Aarhundrede¹.

Bliver vi, hvad Norden angaar, nødt til at ændre vort Syn paa Kompaskortenes Tilblivelsesmaade, opgive Hypotesen om Søbøger eller Skippermeddelelser og antage, at det er lærde Rejsende eller Gejstlige, der har givet de italienske Kartografer Oplysning om Østersøen og dens Omgivelser, og ser vi hen til, at disse Meddelere aabenbart ved bedst Besked om Danmark og Nordtyskland, langt mindre om Skandinavien og Østersøprovinserne, saa skulde Kompaskortenes Nordensfremstilling stamme just fra de Kredse, hvor Adam af Bremens Værk var kendt. Og der vilde saa ikke være noget mærkeligt i, om hans geografiske Forestillinger om Norden i de store Træk (Landenes Form og indbyrdes Beliggenhed) beherskede Begreberne indenfor den lærde Kreds, hvorfra Meddelelserne var gaaet sydpaa, selv om Enkelthederne (Navnene o. s. v.) var skubbet til Side som forældede, hvad de jo i Virkeligheden for en stor Del var. Vi maa altsaa sammenligne Dalortos Nordenstype med det efter Adam af Bremens Text konstruerede Kört, selv om der ikke ad Navne-

¹ Se Storm. Nye Efterretninger om det gamle Grønland, Historisk Tidsskrift, 3. Række, 2, Kristiania 1892, S. 404 — Monumenta historica Norvegiae. Udg. ved G. Storm, Kria. 1880, S. 73. — Polychronicon Ranulphi Higden Monachi Cestrensis ed. by Ch. Babington, Vol. 1, London 1865, S. 326 [= Rerum Britannicarum medii aevi scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland. 41, 1.]; se ogsaa Babingtons Introduction S. XXXII & XXXV—XXXVI; Ed. Moritz, l. c. S. 68—69 & 81—82; Lönborg, l. c. S. 177—81 og Barthol. Anglicus, De proprietatibus rerum XIV—XV, Nürnberg. 1483, o. fl. Udg.

sammenligningens Vej kan paavises nogen direkte Kildesammenhæng.

Vi ser da, at Dalorto fremstiller Jylland som en bred Halvø, der mod Syd snævrer sig stærkt sammen der, hvor det er landfast med Tyskland, og mod Nord løber ud i en Tunge eller Spids; dette svarer ikke til vort Kort; men Ordene »*Latitudo Iudlant secus Egdoram diffusior est, inde vero paulatim contrahitur ad formam linguae*» (IV, 1) kan dog godt tænkes at ligge bagved Dalortos Fremstilling; thi Ordet »*secus*» kan forstaas — eller misforstaas — som »efter«, hvorved Meningen bliver, at nord for Eideren vider Landet sig ud for saa atter at ende i en Tunge — og saaledes er Adam af Bremens Text ogsaa blevet opfattet i nyeste Tid af en saa fremragende Geografihistoriker som Siegmund Günther¹.

Fra Nordvestsiden af Jyllands Tunge er der hos Dalorto kort over til fremspringende Klippepartier paa Norges Sydkyst (cf. Adam IV, 1: »...*Wendila ... inde brevissimus in Nordmanniam transitus est*«).

Efter det smalle Indløb til Østersøen strækker der sig som hos Adam af Bremen (*fretum Nordmanniae*) en lang Havarm ind mod Nordøst; Navnet »*mare noruergie*» staar dog hos Dalorto syd for Norge og vest for Jylland.

De danske Øer ligger som hos Adam af Bremen vest til nordvest for Jylland; navnlig den største af dem »*salandia*» (Sjælland), der som hos Adam er lige saa lang som bred (nemlig cirkulær), ligger udpræget tæt nordvest for Jyllands Nordspids, medens Fyen (*finonja*) ligger sydøst for Sjælland og ikke som hos Adam tæt op ad Jylland.

Skaane rager hos Dalorto frem fra Skandinavien som et bredt Fremspring mod Sydvest og naar tæt ned til Sjælland. Det har ikke den smalle Forbindelse med Sverige,

¹ Günther, l. c. S. 26, oversætter: »Die Breite von Iudlant ist aber jenseits der Eydore weiter ausgedehnt, von da an jedoch zieht sie sich allmöglich (o: allmählich) zusammen in Form einer Zunge«.

men det danner ligesom hos Adam Grænsen for den Havarm, der skyder sig ind mod Nordøst.

Efter at Østersøen hos Dalorto som hos Adam har sendt Arme mod Nord og Syd og omfattet de danske Øer, snævrer den sig pludselig sammen lige øst for Bornholm, saa at der mellem den svenske Kyst ved Ystad og Simrishamn i Nord og den tyske Kyst ved Elbing i Syd er smallere end ved Indløbet til Østersøen mellem Jylland og Norge. Dette svarer til Adams Skildring af Østersøen, og med den passer det ogsaa, naar Dalorto derpaa lader Havet brede sig uden dog paa noget Punkt at miste sin Hovedretning fra Vest til Øst. At Østersøen skærer sig dybt ind i Landet lige til Rusland, at den er helt lukket mod Øst (∴ Skandinavien ikke nogen Ø), og at hverken den botniske, den finske eller den rigaiske Bugt kommer frem, svarer atter helt til Adams Fremstilling.

Der er da ingensomhelst Tvivl om, at Østersøen paa de italienske Kompaskort — Dalorto-Typen holdt sig i Aarhundreder — hvad det geografiske Billede angaar, i alle Hovedtræk svarer til Adam af Bremen. Hvad derimod det yderste Nord angaar, er en Sammenligning ikke mulig; thi Grænsen for Dalortos Kort falder midt hen igennem Skandinavien, saa man intet kan vide om, hvor vidt han ligesom Giovanni di Carignano tænker sig et Hav nord for Norge og Sverige eller ikke.

Dalortos Efterfølgere, f. Ex. Andrea del Bianco¹ 1436 og 1448 og Leardo 1448 og 1452², der sammen med deres som Kompaskort udførte Specialkort tegner Verdenskort i Hjulform, lægger som ovenfor nævnt en Oceanring uden om Fastlandscirklen, og den skandinaviske Halvø faar da her som hos Adam af Bremen sin cirkulære Nordvest- og Nordkyst, og naar saa samtidig Østersøen tegnes lidt omhyggelig

¹ Se Ongania-Fischer, Samling af Søkort i Fotografier, Tavle XI; sl. iøvrigt Kretschmer, Die italienischen Portolane, S. 130—31.

² Se Ongania-Fischer, Tavle XIV; se ogsaa Amat e Uzielli, Studi biografici e bibliografici, Roma 1882, S. 72—73.

med en tydelig Efterligning af Kompaskorttypen, som paa Modenakortet, Borgiakortet og det saakaldte Genfer Sallust-kort¹, saa faar man et Nordensbillede at se, som næsten helt og holdent kunde være klippet ud af Adam af Bremen.

Ved Aaret 1450, da de to sidstnævnte Kort blev til, var man altsaa i Italien naaet til en Verdenskorttype, der for Nordens Vedkommende gengav Adam af Bremens Fremstilling.

Noget uigendriveligt Bevis for Kompaskortenes Afhængighed af Adam af Bremen er der her ikke ført; thi forbløffende Ligheder i geografiske Fremstillinger — endog fælles Fejl — kan fremkomme rent tilfældig, naar blot Korttegnerne har en fælles Verdensopfattelse, hylder samme Tro og arbejder under nogenlunde samme boglige Paavirkning. Men der er gode Chancer for, at den her paapegede Lighed ikke er tilfældig, og at, hvormange og hvilke Mellemlidder der end i Fremtiden vil kunne paavises mellem Adam af Bremen paa den ene, Marino Sanudo, Giovanni di Carignano og Angelino Dalorto paa den anden Side, en Forbindelse alligevel vil kunne vises at være til Stede. I og for sig er dette ogsaa naturligt; thi nogen geografisk Skildring af Norden paa Latin, i en saa detaljeret Form som Adam af Bremens, fremkom der ikke før hen i det 15. Aarhundrede, og saa længe vedblev altsaa Værket, skønt det var forældet, at være det bedste, der fandtes.

Man spørger i denne Sammenhæng uvilkaarlig sig selv, om de nordiske Kilder i snævrere Forstand ikke spiller ind, om det ikke er dem, der har præget Kompaskortenes Fremstilling, eller om de maaske har præget baade Kompaskortene og Adam af Bremen, blot ikke de første gennem den sidste. Det kan dog sikkert vises at være usandsynligt, at dette er Tilfældet.

---

¹ Se Periplus Tavle XXXIX; Konr. Miller, *Mappaemundi* III, S. 148; *Studi italiani di Filologia indo-iranica* V, Supl. Bologna 1908.

Blandt de i Norden forfattede latinske Kilder tænker man naturligvis først og fremmest paa Saxo, der jo i sin Fortale (Saxo, ed. Holder, S. 4—8) har en Nordensbeskrivelse i ganske korte Træk, men derfor ikke mindre værdifuld. Det Billede, Saxos Beskrivelse giver, svarer imidlertid paa væsentlige Punkter ikke til Dalortos. Ganske vist lader Saxo Jylland tage til i Bredde mod Nord, men om den tungeformede Spids siger han intet; og efter ligesom Adam af Bremen at have lagt Fyen tæt op ad Jylland og øst for det lægger Saxo Sjælland lige øst for Fyen og Skaane lige øst for Sjælland. Den Tilbøjelighed til at lægge Sjælland, og dermed ogsaa Skaane, for langt mod Nord, som man finder hos Adam og som er endnu mere udpræget hos Dalorto, genfindes altsaa ikke hos Saxo¹. Nord for Skaane lader Saxo derpaa Halland og Blekinge skyde sig frem som to stærkt kløftede Grene, noget, der ikke er Spor af hverken hos Dalorto eller Adam af Bremen. Endelig lader Saxo Sverige beskylles af Oceanets »øvre« Arm (Østersøen) — Saxo tænker sig altsaa ligesom de arabiske og islandske Verdenskort Syd opad — baade mod Syd og Øst; og han siger udtrykkelig, at der mellem denne sydlige Havarm og den yderste Udløber af den »nedre« (nordlige) Arm, Gandviken (Hvidehavet), kun er en smal Tange (breve continentis spatium), saa smal, at Sverige-Norge er lige ved at være en Ø. Saxo lader altsaa Østersøen bøje mod Nord og ved, at dens yderste nordlige Udløber (botniske Bugt) er tæt ved Ishavets sydligste Bugt; men dette svarer hverken til Adam af Bremens eller Dalortos Fremstilling af Østersøen. Giovanni di Carignano staar maaske, hvad Fremstillingen af Danmark angaar, Adam af Bremen lidt fjærnere og Saxo en Kende nærmere end Dalorto; men i Hovedsagen gælder dog om Giovanni Garignanos For-

¹ Mærkelig nok finder man helt op i det 16. Aarhundrede Exemp-
ler paa, at man ialtfald i Sverige ansaa Skaane for at ligge øst for
Småland og Blekinge. Se Anecdota cartographica Tavle 7 og det samme-
steds S. 8—9 omtalte Kort af Ambros. Thoms.

hold til Saxo alt det, vi har vist om Dalorto. Med Marino Sanudos (o: Pietro Vescontes) forskellige Verdenskort stiller Sagen sig anderledes. De danske Øer mangler ganske vist ofte hos Sanudo, saa at der af dem intet lader sig vise, og Skaane ligger nord og ikke øst for Jylland; men Jylland mangler sin Tunge mod Nord, og der er en Arm af den indre Østersø og en sydlig Bugt af Ishavet, der nærmer sig hinanden saa stærkt, at Skandinavien, som Saxo forklarer, kun er landfast med Kontinentet ved en smal Tange. Paa meget væsentlige Punkter kunde der derfor hos Sanudo snarere eftervises en Afhængighed og Paavirkning af Saxo end af Adam af Bremen.

Til Gengæld synes det, som om Saxo, skønt han kender Begrebet orbis terrarum (Saxo, ed. Holder, S. 165, 10), anser Gandviken for det inderste af en stor Bugt nord for Norge og Sverige, og antager, at Rusland er landfast med et Polar-kontinent, som han omtaler i ret uklare Vendinger, men som dog snarest maatte antages at være et Konglomerat af Sagnetes Jætteland og det virkelige Grønland, og her er vi ude i nordiske Forestillinger, som bryder saa bestemt med Begreberne om Skandinavien som det mod Nordvest og Nord yderste af det cirkulære, oceanomflydte Fastland, at en Sydbo ikke kan tænke paa at følge ham, men ligesom Adam af Bremen maa overholde Fastlandscirklen saa vidt mulig og blot lægge Øer udenom.

Da Dalorto rimeligvis har anvendt Ranulph Higdens Polychronicon, tør man ikke se helt bort fra den Mulighed, at britiske Kilder af ældre Datum kan have været medbestemmende ved Kompaskortenes Nordenstype.

Kong Alfreds, Ottars og Vulfstáns Beretninger, som Tanken her først falder paa, da Nicolaus de Lynns Nordensbeskrivelse endnu ikke er genfundet¹, svarer dog hverken til

¹ Se Gustav Storm i Norsk Geogr. Selsk. Aarbog X (1898—99), Kria. 1900, S. 12 og Samme, Studier over Vinlandsreiserne i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1887, S. 366—67.

Adam af Bremens Text eller Dalortos Kort. Vulfstán meddeler kun, hvilke Lande han havde tilhøjre og tilvenstre paa en Sørejse fra Slesvig til den indre Østersø¹. Alfreds Beskrivelse kan forstaas paa flere Maader, men det synes dog nærmest, som om han lægger de danske Øer og Skaane (Nord-Danskerne) nord for Jylland (Syd-Danskerne), og ikke lader Østersøen gaa længere end til Bornholm². Ottars Beretning er, hvad Norge angaar, langt korrektere end Adam af Bremens Værk, ja egentlig ganske udadledig; men om Østersøen siger han kun, at det er en stor Sø, der løber ind i Landet, og at den er bredere, end nogen Mand kan se over, og løber mange hundrede Mile ind. Om Danmark opgiver han intet præcist, men fortæller kun om en Fart fra Kunghälle langs Halland, Sjælland og gennem Økomplexet (Storebælt) til Slesvig, dog helt uden Retningsangivelser, saa at der intet Billede fremkommer³.

Historia Norvegiae, der samler de ældste nordiske Sægaers og Adam af Bremens Beskrivelser til et Helhedsbillede af Norge og Ishavets Omgivelser, gaar ikke nærmere ind paa en Beskrivelse af Danmarks Landsdele og Østersøen, saa den kommer ikke i Betragtning her⁴.

Af de paa Oldnordisk skrevne Kilder, som dog næppe kan tænkes at have paavirket italienske Kort uden gennem latinske Kilder som Mellemlid, maa Opmærksomheden først rettes paa Knytlinga Sagas Danmarksbeskrivelse⁵. Her lægges Øresund nord for Sjælland, og Skaane nord for Øresund; men samtidig lægges Bornholm øst for Skaane, Vendsyssel vest for Limfjorden, der har Retning fra Nord til Syd, og

¹ R. K. Rask, Samlede Afhandlinger I, Kbhvn. 1834, S. 323—29. N. M. Petersen, l. c. S. 287 ff.

² Rask, l. c. S. 298—305. N. M. Petersen, l. c. S. 286 ff.

³ Rask, l. c. S. 305—323. N. M. Petersen, l. c. S. 277 ff.

⁴ Monumenta historica Norvegiae, udg. ved Gust. Storm, Kria. 1880, S. 73—76.

⁵ Oldnordiske Sagaer overs. af C. C. Rafn. XI, Kbhvn. 1829, S. 204—5.

hele den, hvad Retningsangivelserne angaar, noget tvetydige og selvmodsigende Beskrivelse af Jylland tyder paa, at Forfatterens Opfattelse af de danske Landsdeles indbyrdes Beliggenhed og Jyllands Form i det væsentlige er korrekt, men at vort Nord hos ham svarer til Vestnordvest. Tegnede vi et Danmarks-Kort efter Knytlinga Sagas Opgivelser og drejede det c. 60° i samme Retning, som Viserne paa en Urskive bevæger sig, vilde vi faa et helt vellykket Billede af Danmark frem. Hele dette Forhold har allerede Rask været klar over og søgt at paavise, at denne Tilbøjelighed til at lægge Nord over mod Øst gaar igen ogsaa i andre af de ældre Kilder, deriblandt de ovennævnte angelsachsiske¹.

Knytlinga Sagas gennemgaaende Fejl i Retningsangivelserne viser bestemt, at den ikke har noget Fællesskab med Adam af Bremen, hos hvem saadanne Fejl kun forekommer lejlighedsvis, og altsaa kan den ikke være Kilde for Kompaskortene, der netop paa dette Punkt stemmer med Adam af Bremen. Kunde det derimod hos Nordboerne paavises at være en virkelig gennemgaaende Maner at anbringe Nord i Nordøst eller Øst, hvad Rask mener, det kan, saa kunde dette forklare, at netop denne Fejl hist og her (f. Ex. Sjælland nordøst for Fyen, Østersøen i stik Vest-Øst) kommer frem hos Adam af Bremen. Men om Rask har Ret, er tvivlsomt; ved de nordiske Kilders Beskrivelser af Landene omkring Ishavet finder en gennemgaaende Drejning af Nord mod Øst ialtfald ingenlunde altid Sted².

Vi er ved den forudgaaende Undersøgelse gentagne Gange stødt paa en særlig nordisk Opfattelse af Landene længst mod Nord, og det var tydeligt, at denne Opfattelse ikke

¹ Se Rask, l. c. S. 337 & 349. Sl. Gustav Storm i Norsk Geogr. Selskabs Aarbog V (1893—94), Kria. 1894, S. 93.

² Se f. Ex. Alfræði íslenzk udg. ved Kr. Kálund, Kbhvn. 1908, S. 11 ff. — G. h. M. III, S. 209—27.

stemte overens med Adam af Bremens; men den kom først sent til at spille en Rolle. Ser vi nemlig — med vore Undersøgelser over Adam af Bremen som naturligt Udgangspunkt — lidt videre ud over Nordens ældre Kartografihistorie, bliver det os hurtig klart, at der op til Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, da en ny og mangeartet Udvikling tog fat, overhovedet kun er ganske faa Udviklingstrin. Først møder os den romerske »*orbis terrarum*« med den uafbrudte Cirkelkyst lige fra Gibraltar i Vest op til Asiens Grænse i Nord, med nogle Folkeslagsnavne vedrørende Norden inde paa Kysten og en Øring langs med denne. Omtrent paa Adam af Bremens Tid, maaske noget før (husk *tabula Cottoniana*; sl. ovfr. S. 201), maaske netop som Følge af hans Værk, kommer der ved Meddelelserne om Østersøen, der skærer sig ind i Evropa mellem Danmark og Norge, Uro i den traditionelle Fremstillingsmaade; tyske og engelske Verdenskorttegnere gjorde af og til i den følgende Tid (12—13. Aarhundrede) famlende, men i Hovedsagen dog mislykkede Forsøg paa at bringe deres Fremstilling af Norden i Overensstemmelse med de nye Oplysninger om de nordiske Lande, og det er bevisligt, at det var Adam af Bremens Værk, der paa een Gang var Incitamentet og Kilden for de faa, der prøvede at rokke ved Traditionen eller lempe den efter Meddelelserne. Angsten for at skære dybt ind i Fastlandscirklen virkede under disse Forsøg lige saa forstyrrende som Tilbøjeligheden til at affinde sig med alle nye Lande i Form af Øer udenom Cirklen. Om nogen total Ændring af Verdensopfattelsen, som burde have været Følgen af Grønlands og Amerikas Opdagelse, blev der ingen Tale, da Adam af Bremen, der var Mellemliddet mellem de norsk-islandske Opdagere og de sydgermanske Kartografer, i Følge Natur og Opdragelse var altfor bundet til Traditionen til at vove et saa stort Spring, og derfor gemte de nye Lande som Øer oppe ved Polen i Oceanringen nord for Evropa. Hvad Østersøen og de omgivende Lande angaar, er Adam af Bremens Opfattelse der-

imod lidt efter lidt groet fast i hans Hjemland, og kort efter at Kartografien under nye Former (Kompaskort) i det 13. Aarhundrede var blomstret op i Italien, naaede denne Opfattelse c. 1320—30 herved, og med lærde Rejsende og nordiske eller nordtyske Gejstlige som Mellemed kom den — maaske delvis i Fællesskab med Saxos mere korrekte Opfattelse — de teknisk dygtige Kompaskorttegnere i Venezia og Genova i Hænde, og lagde Grunden til en ny Fremstilling af Norden, som, hvad Østersøen angaar, betegner et bestemt Brud med den romerske Overlevering, hvorimod Norge og Sverige mod Nord fik den flade eller svagt rundede Cirkelkyst, som Traditionen fordrede overholdt udad mod Oceanet.

Lidt op i det 15. Aarhundrede var der saaledes en Type slaaet fast, som, hvis vor Fremstilling er rigtig, betegner den endelige Sejr for Adam af Bremens Værk, en Sejr, som først kom paa et Tidspunkt, da Arbejdets Enkeltheder var forældede, og da den Type var skabt, der skulde blive Afløseren, og som betød et Brud med hele den gamle Tradition, det første Skridt udover Klassikernes *οἰκουμένη*.

Denne Type var Claudius Clavus'. Den hvilede paa den omtalte nordiske Opfattelse, der gik ud paa, at Atlanterhavet og Ishavet dannede et Indhav med en Landring udenom, idet Grønland antoges at være landfast med Rusland, Vinland at naa til Afrika. Denne Opfattelse var aabenbart stik modsat den, som havde vundet Hævd blandt Europas Lærde, og skønt Kompaskortenes Teknik og Genopvækkelsen af den lærde, græske Geografi med dens solide matematiske Grundlag og korrekte System, som Clavus adopterede, var vel egnede til at bære hans traditionsomvæltende Opfattelse frem, var Reaktionen saa stærk, at hans Nordens-type var ved at blive slaaet ned og praktisk talt blev fortrængt. Enten blev hans oprørske Grønland nemlig klemmt ind som en smal Halvø langs Europas Nordvestkyst eller brutalt flyttet op som en klumpet Halvø nord for Norge

— men saa kom Amerikas Genopdagelse i 1492, og den lidt efter lidt vaagnende Forstaaelse af, at det var en ny Verdensdel, der var fundet, slog endelig den sejge Tro paa »Jordkredsen« ihjel, og lidt ind i det 16. Aarhundrede kom Clavus' Nordensbillede i dets oprindelige Form endelig i Højsædet, men saa sent, at det allerede var forældet og trængte til Afløsning. For Skandinaviens og Østersølandenes Vedkommende kom denne allerede i 1532 og 1539 ved Zieglers og Olaus Magnus' Kort, for Danmarks ikke længe efter ved Marcus Jorden og de hollandske Korttegnere; kun Clavus' Grønland holdt sig op i det 17. Aarhundrede¹.

Bag denne langsomme og tunge Udvikling af Kartografien med de ganske faa Udviklingstrin ligger der en hurtigere, men ogsaa mere sammensat Literaturudvikling, som Kartografien hinker bag efter og kun faar fat i enkelte Traade af, og hvis Kombinationer af den sydlandske og nordiske Verdensopfattelse man paa Kortene ikke finder Spor af, før Clavus' Værk fremkom.

Det var imidlertid ikke i den udenfor Norden skrevne Literatur, at saadanne Kombinationer kom frem. Her dominerede det traditionelle af Kirken accepterede Verdensbillede i den Grad, at de Lande, Grønland og Vinland, ved hvis Placering den nordiske, mere korrekte Opfattelse kunde og burde have gjort sig gældende, i Regelen blev skubbet til Side, eller, hvad Vinland angaar, identificeret med Finland. Naar Grønland undtagelsesvis omtales i den ikke-nordiske Literatur, saa anbringes det ligesom hos Adam af Bremen som Ø nord for Norge; men det er, fraset Adam af Bremen og Ordericus Vitalis, først i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, at vi kan paavise dette i Literaturen, og selv fra den Tid er Exemplerne meget sparsomme; thi de bestaar kun i nogle Randnoter fra 1424 i Kardinal Guillaume Fillastres Ptolemæus-Haandskrift, det samme, hvori han lod Clavus'

¹ Sl. hermed Slutordet i Lönborg, Adam af Bremen, S. 174—81.

ældre Værk indføre, dernæst i et Pavebrev fra 1448 og endelig i et samtidigt Brev (1447—1455) til Pave Nikolaus V om Norges Beliggenhed og Undere; og i det sidste er Anbringelsen af Grønland endda vag og tvivlsom. Naar Grønlands Navn fra Literaturen trængte ind paa Kortene, gik det paa samme Maade, hvad Fig. 3, 4, 5 og Laon-Globen fra 1493 viser²; men dette skete overhovedet først paa et Tidspunkt, da Clavus' Fremstilling af Landet var naaet til Italien og i forvansket Skikkelse blevet spredt over den dannede Verden i trykte Ptolemæusudgaver (Ulm 1482 og 1486).

Tilbøjeligheden til, naar man undtagelsesvis medtog de fjærnere Lande i Norden, at lægge dem som Øer nord for Skandinavien, berørte ogsaa Island. Baade hos Ranulph Higden, i *Geographia universalis* og i Brevet om Norges Undere lægges det nord for Norge; oftere lægges det dog nord for Skotland, men vest for Norge som paa Kompaskortene. Helt igennem tør det derfor paastaas, at Troen paa det fra de romerske Forfattere overleverede Verdensbillede udenfor Norden var stærk nok til at holde al Indflydelse fra Beretningerne om Landopdagelserne i Vest nede.

Anderledes gik det i Norden. Samtidig med at man var blevet klar over, at der fandtes et stort Land nord, vest og sydvest for Island, og andre store Lande syd og sydvest for det igen, fik man med Kristendommen Læren om den af Oceanet omgivne tredelte Fastlandscirkel, om den nordre og søndre Jordø, de fem Jordbælter osv. Disse Dogmer kunde forliges med den Virkelighed, man kendte i Middelhavslandene, men siden Aar 1000 ikke mere med den Viden, man sad inde med her i Norden; og heroppe var den sydlandske »Lærdom« ikke stærk nok til at slaa Kendsgærningerne til Jorden. Men da det her som andetsteds hovedsagelig var de Gejst-

² Se Björnbo & C. S. Petersen, *Der Däne Claudius Claussøn Swart*, Innsbruck 1909, S. 191—92. — G. Storm, et brev til pave Nicolaus den 5te i Norsk geogr. Selsk. Aarbog X (1898—99), Kria. 1900, S. 5.

lige, der skrev den Geografi, der blev skrevet, fik denne »Lærdom« dog saa meger Magt, at man endte i et Kompromis, idet man tillempede Systemet efter Virkeligheden, saaledes at et Brud formelt blev undgaaet.

Senest midt i det 12. Aarhundrede maa dette Mæglingforslag være fremkommet, og da det første Gang møder os i ovenfor omtalte Abbed Nikolaus' (af Munke-Thveraa Kloster i det nordlige Island) Itinerarium, er det muligt, at det er denne berejste og ansete Prælats Værk at have fundet den Formel, der paa en saa dreven Maade løste Uoverensstemmelsen mellem System og Erfaring¹. Ialtfald synes »Formlen« at være fundet før hans Død 1159.

Det er en af Gustav Storms mange Fortjenester i Geografihistorien at have paavist, at den geografiske Teori, vi møder hos Abbed Nikolaus, i Hauksbogen, Kongespejlet, Historia Norvegiae og delvis hos Saxo, er et saadant Mæglingforslag. Særlig klart behandler han Spørgsmaalet i en Afhandling i Arkiv för nordisk Filologi², en Afhandling, som Yngvar Nielsen har benyttet — mærkelig nok uden at faa fat i den Traad til Forstaaelse af de formentlige Uklarheder i Adam af Bremens Text, som her var givet ham i Hænde.

Det omtalte Kompromis gik kortelig ud paa følgende: Man havde tidligere længst mod Vest ud mod Oceanet haft Herkules' Støtter (Gibraltar), og derfra løb saa Europas og Afrikas Kyster henholdsvis mod Nordøst og Sydøst i Cirkelbuer; naar disse Cirkelbuer udad mod Oceanet blot blev opretholdt, var Systemet formelt set frelst. Derfor var der intet til Hinder for, at Adam af Bremen, samtidig med at han kilede Østersøen ind, gjorde Norges Kyst til den ydre Bue istedetfor Skythiens og Danmarks. De islandske Geografers Fremgangsmaade var i Virkeligheden den samme, men ulige mere radikal. De ræsonnerede som saa: Grønland er det

¹ Se Alfræði íslenzk ved Kr. Kålund, Kbhvn. 1908, S. XIX.

² G. Storm, Ginnungagap i Mythologien og i Geograflen i Arkiv för nordisk Filologi VI (N. F. II), Lund 1890, S 340—50.

yderste Land mod Vest eller Nordvest; mod Sydvest er der ogsaa truffet Land paa den anden Side det store Hav; mod Nord er der vist ogsaa Land; altsaa betragter vi hele Atlanterhavet som et Indhav, Ishavet som en stor Bugt af dette Indhav og lader Grønland hænge sammen med Rusland, saa at Grønland kan komme til at danne den Cirkelbue fra Vest til Nord, som skal slutte, hvor Asien begynder oppe ved Riphæerbjærgene. Det sydligere Land Vinland gøres landfast med Afrika, saa at vi ogsaa fra Vest til Syd kan faa den ydre Cirkelring dannet. Mellem Grønland og Vinland kan der saa blive et nyt Gibraltar, hvor Oceanets (Udhavets) Vande kan trænge ind og fylde Indhavet og alle dets Bugter. Med andre Ord: den gamle Skål har ikke mere Plads til den megen nye Kærne; altsaa former vi denne som en ny Skål udenom den gamle. Systemet var frelst paa denne Façon, men den ene Halvdel af Fastlands-cirklen blev til mere Vand end Land. Evropa, der før indtog $\frac{1}{4}$ af hele Cirklen, skrumpede ind i Forhold til den øvrige Verden, Middelhavet og Nordafrika gik det ikke bedre. Tænker man sig den nye Teori gengivet grafisk, som det er forsøgt paa Fig. 6, saa ser man, hvor radikal Ændringen i Virkeligheden var; men samtidig ser man, at Resultatet ikke stred hverken mod Nordboernes Erfaringer eller mod Dogmet om den oceanomskyllede Jordkreds, og dermed var man naturligvis tilfreds; de ændrede Dimensioner generede navnlig slet ikke, da man ikke fæstnede Teorien paa Papiret i Form af Kort, men kun som Text.

Angaaende Enkelthederne i denne Verdensopfattelse var der en Del Vaklen og Tvivl, ogsaa i Retning af, i hvor høj Grad de ældre mytologiske Ideer (Jotunheim, Trollebotn, Ginungagap) skulde have Lov at spille ind; men om selve Hovedsagen, Verdenskredsen med det tomme Udhav udenom og Indhavet med Bugterne (Middelhav, Østersø og Ishav) mod Øst, er der ingen Tvivl. Det, man var uklar over, var snarere, om de amerikanske Lande hørte med til Evropa eller Afrika,

om Vinland var landfast med Afrika, om Udhavet løb ind mellem Grønland og Helluland, Helluland og Markland, Markland og Vinland eller Vinland og Afrika. Skarpest og mest skematisk — altsaa vel i den oprindeligste Form — møder

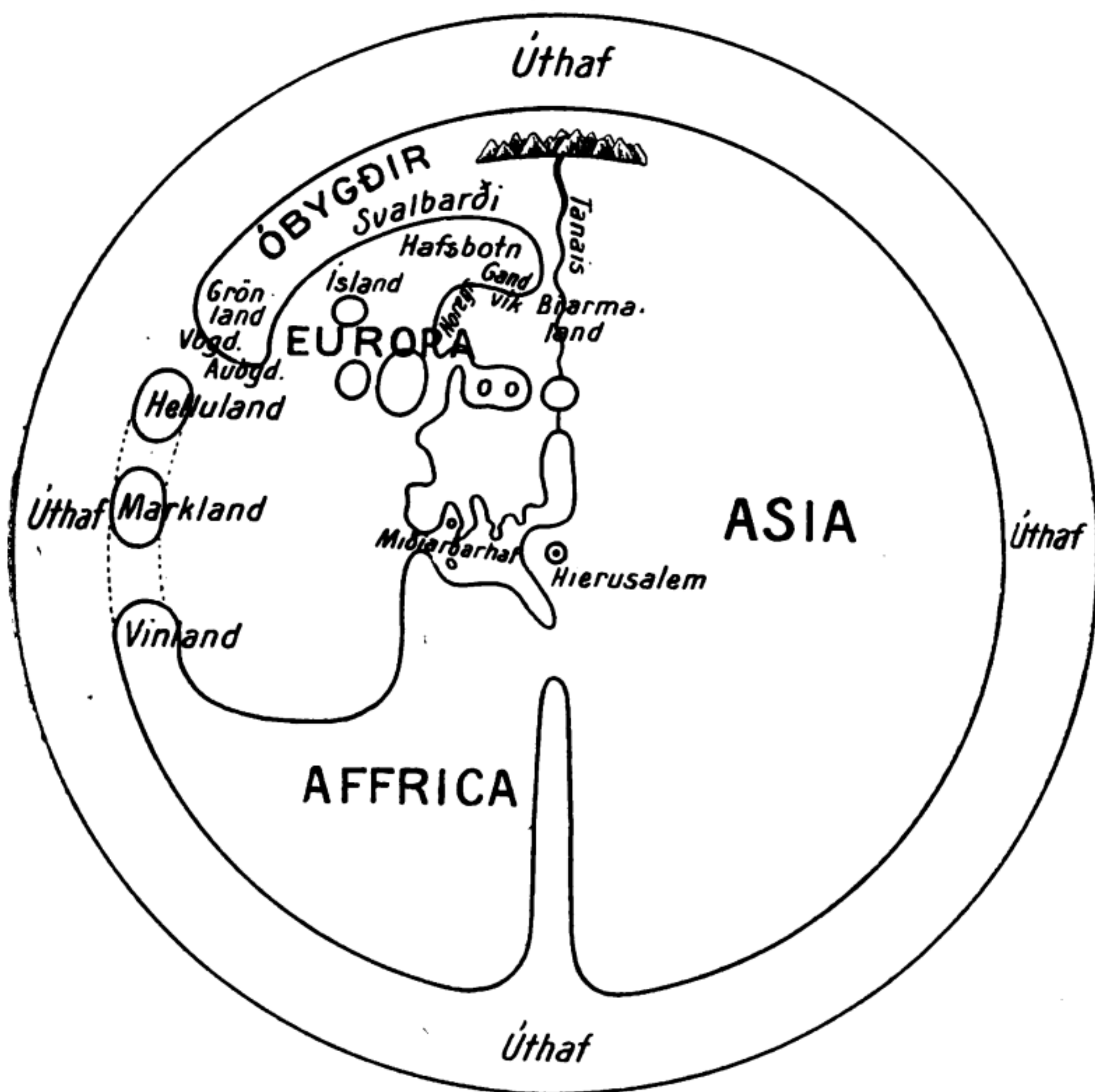

Fig. 6. Kringla heimsins,
Verdens Kreds efter den lærde islandske Geografi. (12—14. Aarh.)
Vort Nord, d. v. s. Islændernes Nordøst, er opad.

Teorien os i de islandske Optegnelser; lidt ændret og mindre komplet og koncist gengives den i *Historia Norvegiae*¹. Betydelig forsigtigere, næsten med en Tvivl eller Tøven, eller

¹ *Monumenta histor. Norvegiae* S. 73—76. Sl. Storm, Ginnungagap, S. 344—46.

maaske med en Fornemmelse af manglende Forstaaelse meddeler Forfatteren af Kongespejlet¹ (c. 1250) den: »Dersom jeg har forstaaet dette paa rette Vis — siger han, efter at have udviklet Zonelæren — er det ikke urimeligt, at Grønland ligger under det kolde Bælte; thi de fleste, som har været der, bevidne, at Kulden der har faaet en overvættes Magt... Folk sige og for vist, at Grønland ligger paa Verdens Yderside mod Nord (áytztu síðu heimsens til norðrs), og jeg tror ikke, der er Land udenfor Jordens Kreds (ut or kringlu heimsens) fra Grønland af (fra Grænalannde), men kun Storhavet, som slynger sig udenom Verden; det siger ogsaa de Mænd, som kyndige er, at det Sund skærer sig ind ved Grønland, hvor det tomme Hav vælter sig ind i Landkløften (lannda klofa) og siden deler sig i Fjorde og Havbugter (hafs botnum) mellem alle Lande, hvor det kan komme til at løbe ind i Jordkredsen«.

Som man ser, gengives Teorien her omtrent 100 Aar efter Abbed Nikolaus' Død ganske korrekt og mere udførlig end i de ældre Kilder, fordi Forfatteren med en vis pertentlig Ængstelighed nedskriver Lærdomme, hans egen Tanke ikke ret behersker.

Snorre Sturlesen og Saxo er ikke saa godt underrettede som Kongespejlets Forfatter, eller ogsaa fortæller de ikke saa samvittighedsfuldt som denne. Snorre² nævner ialtfald intet om det nye, man i Norden havde maattet sætte til de gamle Dogmer; men selve Læren om Fastlandscirklen synes han at være ganske hjemme i. Selve det Navn, som hans Værk har faaet (Heimskringla), betyder jo Jordkredsen, og om den beretter han, at den er »meget indskaaret (vag-skorin) af Vige og Fjorde: der gaar store Have ind i Jorden fra Udsøen«. Men af disse Have nævnes kun Middelhavet og Sortehavet mod Nordøst, som optager Tanais

¹ Speculum regale ed. O. Brenner S. 54; G. h. M. III, S. 338—41. Sl. Storm, l. c. S. 346.

² Snorre Sturlesen, Heimskringla, Ynglinga Saga Kap. 1.

fra »de Fjælde i Nord, som ligger udenfor al Bebyggelse«, aabenbart de klassiske Riphæerbjerge. — Saxo, der, som vi saa (S. 221—22), er saa vel underrettet om den skandinaviske Halvø og kender det hvide Hav (Gandvik) og Øen Island langt ude i Oceanet, ved om det, der ligger videre ude, kun, at der overfor (ab adversis) Norge mod Nord er et Land, skilt derfra ved et umaadeligt Hav, ubeboet af Mennesker, men tæt besat af forunderlig vanskabte Folkefærd¹. Skønt yngre i Tid synes Saxos Standpunkt at ligge forud for de islandske Geografers Lærdom og at repræsentere det halvt sagnagtige Stade, som tænker sig et Jættehjem længst mod Nord. Herop paa den anden Side Ishavbugten gemte man nemlig de Sagnfolk, der ikke mere havde hjemme i Nordevropa. Snorre har dem endnu (baade Kæmper og Dværge og Morer), som det synes, paa Fastlandet i »Stor-Sverige«, ved Riphæerbjergene og omkring Tanais (Don), ligesom Adam af Bremen; men i *Historia Norvegiae* flyttes baade Kykloperne og Amazonerne (der, som Ytringen »gustu aquae concipere dicuntur« viser, er hentet fra Adam af Bremen) herop, og til denne samme ukendte Kyst henlægger Clavus Kæmper, Dværge (Pigmæer) og Enfødder (cf. Adam af Bremen IV, 25).

Nordboernes middelalderlige Geografihistorie handler da ikke blot om den hjemlige Sagnverdens Flugt for den nyopdagede Virkelighed; den handler fuldt saa meget om fortsatte Kampe for at hævde denne Virkelighed overfor de syd fra indvandrende Vrangforestillinger og Sagn, som fik saa voldsom Magt, fordi der jævnsides med dem fulgte Kultur og virkelig Videnskab. Adam af Bremen var en af dem, der bragte daarlig geografisk Lærdom og gammel dum Overtro nordpaa; til Gengæld var han den første, der gav en systematisk Beskrivelse af Norden og bragte god geografisk Kundskab om de nordlige Lande mod Syd.

¹ Saxo ed. Holder, S. 7—8.

VI. Slutning. Kong Haralds Tog.

Vi har været ret langt omkring for at hente den Viden, der maatte til for at afgøre, hvad der ud af Adam af Bremens Bog kunde sluttet om Harald Haardraades Oceanfærd — ja vi er gaaet et godt Stykke udover, hvad der behøvedes til selve dette Spørgsmaals Afgørelse. Men dertil er at sige, at den norske Konges Tog ikke var Maalet for vore Undersøgelser, men kun en forholdsvis underordnet Enkelthed, der i Forbindelse med andre Ting gav Anledning til deres Foretagelse.

Ser vi paa Beretningen om Kong Harald med det Kendskab til Adam af Bremens Nordensopfattelse, vi nu har søgt at skaffe os, er det tydeligt nok, at Adam af Bremen henlægger Kongens Færd til den Fjerdedel af Oceanringen, som ligger mod Nord udenom Fastlandscirklen; det var dette »nordlige Oceans Bredde«, han vilde udforske, og Adam forbinder tydeligvis med denne Del af Oceanet Begrebet Ishavet; men til samme Egn henlægger han fejlagtig de nye Lande i Vest, Grønland og Vinland, det sidste, saa vidt man kan skønne, allerlængst oppe mod Nordpolen.

Der hører ikke nogen Sofists Færdighed til paa Grundlag heraf at opstille følgende Ræsonnement: »Ja, men saa henlægger Adam af Bremen altsaa Vinland netop til den Del af Havet, som han siger, at Kongen udforskede; er der da saa ikke al Grund til at antage, at Toget gjaldt Vinland?« — Ræsonnementet ser bestikkende ud; men nogen følgerigtig Slutning indeholder det ikke; thi Adam af Bremen behøver ikke at have lagt Vinland op ved Polen, fordi det havde noget med Haralds Tog at gøre, heller ikke at have henlagt Toget til Ishavets Regioner, fordi det ifølge Beretningerne gjaldt Vinland. Nej! Toget gjaldt det nordlige Ocean, fordi Oceanet langs Norges Ryg var »det nordlige«, og her op kom de nye Lande, simpelthen fordi de efter Forfatterens geografiske Begreber ikke kunde tænkes anbragt noget andet Sted, skønt Vinland — hvad Adam af Bremen

selv godt indser — passede saa slet til Omgivelserne som vel mulig. Af Adam af Bremens Text tør der derfor ingen Slutninger drages om, i hvilken Retning Haralds Færd gik; ethvert Forsøg paa at drage saadanne strander uhjælpelig paa Forfatterens klare, men ganske forkerte geografiske Ideer, og altsaa har man paa dette Punkt at resignere — give Sagen op.

Gustav Storm, som ikke tog Adam af Bremens Værk op til selvstændig og indgaaende Behandling, men var ganske klar over de herhen hørende Spørgsmaal, kommer i sine »Studier over Vinlandsreiserne«¹ med en meget træffende Bemærkning, som pointerer Faren ved at opstille Hypoteser paa et saa forkert Grundlag, som Adam af Bremens Beskrivelse af det yderste Nord faktisk er. Han slutter nemlig sit Bevis for, at det ikke kan være denne Beskrivelse, der gav Anledning til Amerikas Genopdagelse, med de Ord: »Det er derfor sikkert, at Columbus ikke, som nogle har formodet, kan have kjendt Adam af Bremens Beretning om Vinland; vi kan gjerne tilføie, at havde Columbus kjendt den, vilde den ikke have kunnet vise ham Vei til Vesten (Indien), men kanske til Nordpolen«.

En Sag for sig er det derimod, om der af det sene og ret uklare Skolie, som findes i Gamle kgl. Saml. 718. 2° (fra c. 1434)², kan sluttes noget om Haralds Tog. Det er knyttet til Fortællingen om det og lyder: »Istud eciam dixit quidam notabilis Carthusiensis presencium scriptam (ϝ: scriptori), et est verum. Sequitur³ (ϝ: Dicitur) iste locus in eorum ydyomate Ghinmendegop (ϝ: Ghinnungegap), miles uero capitaneus regis dicebatur Olyden(!) Helghesson, nauta

¹ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1887, S. 301.

² Se Storm, Ginnungagap, S. 340—41.

³ Storm læser »Etur (E^r)«, hvormed Afskriveren næppe kan have forbundet nogen Mening. For en ukritisk Afskriver ligger Læsningen S^r (Sequitur) for D^r (Dicitur) derimod lige for Haanden.

uero Gunnar Raswen“. Storm siger, at denne Notits synes at give nærmere Oplysninger til Forstaaelsen af Beretningen om Kong Harald; han viser, at det gamle mytologiske Begreb Ginungagap, Urstoffet, Verdensrummet, hvor Jorden og Havet endte, først henlagdes til det Nord, hvor Isen og Rimen hersker, og det fjærne Syd, hvor Ilden brænder, men at det i den senere Middelalder blev lagt hen mod Vest til det Sted, hvor det store, øde Udhavs Vande brød ind i Jordkredsen, altsaa etsteds mellem Grønland, de amerikanske Lande og Afrika. Storm drager nu ikke heraf den Slutning, at Harald Haardraades Rejse havde Vinland som Maal og gik mod Vest; tværtimod antager han, at det omtalte Skolie, hvor Navnet Olyden ikke er noget virkeligt Personnavn, medens Gunnar Rásveinn er en af Haakon Magnusens Hirdmænd (c. 1315—29), er et Brudstykke af en *uhistorisk* Digtning fra 14. Aarhundrede om et Søtog paa Harald Haardraades Tid. Samtidig forklarer han, at den Afgrund, det Ginungagap, man risikerede at styrte i ved Verdens nordlige Ende, ligesom Jotunheim paa Adam af Bremens Tid endnu tænktes nord for Norge, og han paralleliserer disse Begreber med Havsvælget og Kyklopernes Ø hos Adam af Bremen. Hans hele Udredning af de mange herhenhørende Forhold løber derfor — og maa, hvad Kong Haralds Færd angaar, løbe ud i Sandet. Man faar en tydelig Fornemmelse af, at Storm, da han begyndte at skrive sin Afhandling, bestemt haabede, at Skoliet skulde bringe ham et positivt Resultat, men at den nøgterne Undersøgelse har ført til et negativt, hvilket han, som den kritiske Historiker han var, loyalt bøjede sig for.

Yngvar Nielsen gaar i Udnyttelsen af Skoliet langt videre end sin Forgænger. Han ser ikke en uhistorisk Digtning i det, men antager, at Gunnar Raswen og Olyden Helghesson er den nævnte Kartheusermunks norske Hjemmelsmænd og begge historiske Personer.

Olyden Helghesson identificerer han med Ridderen Gutorm

Helgessøn, der 1325 var Sysselmand i Bergen, hvor Hirdmanden Gunnar Rásveinn levede 1329. Fornavnet volder ham selvfølgelig en vis Vanskelighed; men, hvis denne lader sig bortrydde, og hvis det kan antages — hvad jeg her maa tro gaar an uden Betænkelighed — at Navnet Gutorm gennem de mest vilkaarlige Forandringer er blevet bortgjemt i Formen Olyden, da er Forholdet greit. Den danske Munk har da ved Aar 1325 i Bergen truffet sammen med den norske Ridder og den norske Hirdmand, der for ham har bekræftet Paalideligheden af, hvad Adam af Bremen berettede om Harald Haardraade. Han har endvidere af dem hørt, at det Sted, hvortil denne naaede, og hvor han af Mørke, Taage og Uveir blev dreven tilbage, var den gamle Mytologis Ginungagap, der efter Middelalderens geografiske Begreber formentes at tilhøre Virkelighedens Verden.

Det maa indrømmes, at Storms Forklaring af Brudstykket som en uhistorisk Digtning, hvori en nys afdød kongelig Hirdmands Navn knyttes til det flere Aarhundreder ældre Oceanogt, ikke just virker overbevisende; men ved Yngvar Nielsens Forklaring gaar den logiske Mening i Skoliet i Stykker, ganske fraset, at det vist ligger nærmere at lade regis gaa paa Textens »princeps Haraldus« end at oversætte capitaneus regis ved »Sysselmand«, og at Springet fra Gutorm til Olyden næppe gaar an »uden Betænkelighed«, selv her, hvor vi har en noget sjusket Afskrift for os. Men lad os forsøgsvis gaa ind paa denne Forklaring. Hvad naar vi saa til? Næppe til andet end, at Nordmændene har bekræftet, at det Havsvælg, som man ved Verdens Ende risikerede at blive revet ned i, utvivlsomt existerede og paa Norsk hed Ginungagap.

Men lad os endda vove os et Skridt videre med Yngvar Nielsen i hans Slutningsrække: »Derimod maa der, endnu saa langt ned som i 1320-Aarene, i Bergen have været en bestemt Tradition om Harald Haardraades store Oceanfærd. Sandsynligheden er da for, at de opgivne Hjemmelsmænd har

havt sin Viden fra et gammelt, nu tabt historisk Skrift, der har ladet det store Tog stanse, i hvad det 14de Aarhundredes uklare Geografi kaldte Ginungagap«. Her synes to Betragtningssmaader at være blandet sammen: Traditionen, selv en nok saa »bestemt«, og det gamle, nu tabte historiske Skrift repræsenterer ikke een, men to forskellige Udveje; men da »Sandsynligheden« er for Skriftet, saa lad os holde os til det, og lad os antage, at det er gammelt og historisk, men ikke tabt. Saa er det jo f. Ex. ikke udelukket, at det kunde være Adam af Bremens Nordensbeskrivelse — der netop lader Haralds »store Tog stanse, i hvad det 14de Aarhundredes uklare Geografi kaldte Ginungagap« — som Hjemmelsmændene har haft for sig, da de bekræftede Paalideligheden af dette Værks Beskrivelse af Havsvælget og knyttede en sproglig Oplysning dertil. Med andre Ord: der er ikke i Skoliet mindste Holdepunkt for »tabte« historiske Skrifter; selve Adam af Bremens Værk, som Skoliet hører til, er nok til dets Forklaring, og Værket var, som den i Norge skrevne »Historia Norvegiae« noksom viser, ikke ukendt i dette Land, rent bortset fra, at den danske Munk kan have haft det med sig eller citeret det for sine bergensiske Hjemmelsmænd.

Men selv om vi vilde indrømme, at der foruden Adam af Bremens Værk forelaa nok saa mange gamle, nu tabte historiske Skrifter, og tilmed en med dem overensstemmende »bestemt« Tradition i Bergen, »der har ladet det store Tog stanse, i hvad det 14de Aarhundredes uklare Geografi kaldte Ginungagap«, hvilken Garanti har vi saa for, at Beretningen om Kong Haralds Tog ikke i Tidens Løb eller i de to Hjemmelsmænds Tanke sammen med dette Ginungagap, det synes knyttet til, er flyttet fra det høje Nord til det fjærne Vest, saa at et Ishavstogt, paa Grund af de dertil knyttede æventyrlige Fortællinger og et mytologisk Begrebs senere Stedfæstelse, er blevet til en Atlanterhavsfærd, alt forudsat, at der udover Navnet Ginungagap forelaa et eneste Holdepunkt

for Antagelsen af Beretninger om en saadan Rejse mod Vest — hvad der ikke gør?

Et saadant Holdepunkt byder Yngvar Nielsen os ganske vist i sit sidste Ræsonnement: »Hermed har det visselig ikke været Tanken at fæste dette oprindelig mytologiske Navn til en bestemt Lokalitet. Den svenske Forfatter E. Svensén¹ kan forsaavidt ikke helt have Ret, naar han i Almindelighed vil lokalisere Ginungagap til Strædet mellem Nova Scotia og New Foundland. Men det er en anden Sag, naar der spørges efter det Sted, hvor Harald Haardraade maa have stanset. Der byder netop New Foundlandsbanken sig frem, med sine af Strømmen opstaaede Brændinger, og for denne ene Færds Vedkommende turde en saadan Slutning ikke være misvisende«.

Hertil er der kun at sige, at den Afgrundens forfærdelige Malstrøm (inmane abyssi barætrum), som Adam af Bremen lader Kong Harald undslippe fra, som bekendt næsten ordret er taget fra Paulus Diaconus², der omtaler mange Malstrømme, men navnlig en mod Vest ikke langt fra Nord-evropas Kyst, hvor det grænseløse Verdenshav udbreder sig, og som almindelig kaldes Verdens Navle; men Paulus Diaconus døde 797, saa hvis Newfoundlandbanken med sine Brændinger byder sig særlig stærkt frem som Havsvælg netop »for denne ene Færds Vedkommende«, er der vist Fare

¹ E. Svensén, Om Vinland och Vinlandsfärderne, Svensk historiskt Tidskrift IX (1889), S. 137. Sl. Storm, l. c. S. 348—50.

² Paulus Diaconus I, cap. 6. — At dette Sagn om et Havsvælg stammer fra germanske mytologiske Forestillinger, er fremhævet fra flere Sider (se Lönborg, Adam af Bremen, S. 173—74), men det er under alle Omstændigheder adskillige Aarhundreder ældre end den første Vinlandsrejse, og da Havsvælg hos Adam af Bremen i IV, 39 atter optræder som et Led i Frisernes Genvordigheder i det nordlige Ocean og her sættes i Forbindelse med den allerede hos Strabo givne og af Paulus Diaconus (I, cap. 6) gentagne Forklaring af Ebbe og Flod, saa er den naturligste Forklaring paa det Havsvælg, Kong Harald undslap, den, at dette for Adam af Bremen hørte med som fast Tilbehør til Farerne i det nordlige Ocean.

for, at Hypotesen om Harald Haardraades Vinlandsfærd vil lide sit endelige Skibbrud — finde sit Ginungagap — paa dette Punkt, hvis det da lykkes at føre den frelst udenom alle de Skær, der skal passeres forinden.

TILLÆG.

(Af Fr. R. v. Wiesers Miscellanhaandskrift, Lübeck 1486—88, fol 2^v.)

De provinciis europe proprie dicte et primo de provinciarum insulis oceani maris europam respicientibus.

Insule.

Sithia inferior de qua vide figuram cum notabili asscripto.

Vngaria vaga hodie est tributaria duci mustarie et ex illa terra venerunt Vngari nostri christiani retinentes idem ydyoma priorum, quibus nondum evangelium est predicatum, et magis proprie pertinet ad Asiam maiorem, utpote supra ubi Sithia superior.

Lucania eciam magis proprie tenet se ad Asiam maiorem, quam copmanni nominant laplant.

Iselandia proprie est prima Insula europe ab aquilone computando.

Norwegia	}	Sub uno rege tria regna. Et habet suecia Insulas infinitas et signantur:
Suecia		
Dacia		

Vinlandia que habet extensum spacium, in quibus omnibus degunt christiani specialis ydyomatis, quod extenditur in livoniam.

Gothia vel Gotland et

Bornholm, quarum prima hodie pertinet ad regnum Suecie, 2^a ad daciam, situantur proprie in sinu oceani maris non in oceano mari ut vides in figura habentes devotos christianos.

Gronlandia est insula difficilime accessibilis, quare circumsepitur fossis in aqua occultatis, cuius incolae sunt totaliter gentiles homines magne stature ad comparacionem gigantum, quibus nondum est evangelium predicatum nec eius famam notabiliter audierunt.

Hybernia et

Scocia ab exteris una insula nominatur, sicut livonia et sicut incole livonie discernunt eius partes quarum unam nominant

Estoniam, alteram letoniam, et aliam curaniam aliam minimam livoniam. Sic incole scocie discernunt inter hibernos et scotos et olim pertinuit(!) ad regnum dacie, hodie habent proprium regem scotum.

Anglia et

Brittannia, pro quibus notum quod olim hoc spacium ab hybernia ad thanatos dicebatur brittannia maior et minor, et maior habuit XXXIII insulas, quarum erant XX deserte et appelabantur iste 33 insule orcades, ex quibus saxones expulerunt britones in montem brittanniam et maiorem Angliam nominaverunt. Adhuc notum, quod una 33 insularum dictarum in anglia vocatur Cancia quasi magna provincia attingens oceanum brittanicum et eius metropolis est cantuaria cuius Archiepiscopus fuit sanctus Thomas.

Thantos insula fructifera

Tile insula ultima est in occidente sicut yselandia ultima in aquilone.

Fortunate insule adeo fecunde sunt quod a quibusdam paradisis putabantur, et sunt quatuor.

Gorgonides insule Affricam respiciunt

Hesperide similiter affricam respiciunt.

Inden nærværende Afhandling var trykt færdig, udkom i Hansische Geschichtsblätter (1909, S. 37—51) det i Noten S. 130 omtalte Foredrag af Hermann Krabbo „Nordeuropa in der Vorstellung Adams von Bremen“. Det er ledsaget af to efter Adam af Bremen konstruerede Kort, af hvilke det første er et Nordenskort, det andet et Specialkort over Danmark, et Udsnit af det første i større Maalestok. Den til Kortene hørende Text er desværre holdt i den knappe Foredragsform, der saa daarlig egner sig til videnskabelige Enkeltundersøgelser; men takket være de to Kort yder Krabbos Afhandling alligevel Stof nok til en kritisk Sammenligning med vor foranstaaende Undersøgelse.

Det skal da strax siges, at fraset Fremstillingen af Oceanet stemmer Krabbos Resultater saa godt med vore, at det tør paa- staas, at de to Kortkonstruktioner ved deres gensidige Uafhængighed bekræfter hinandens Rigtighed og viser, at denne Maade at behandle Adam af Bremens Nordensbeskrivelse paa har sin Berettigelse og kan bære Frugt.

Derover er der al Grund til at være tilfreds; thi man undgaar ikke Tvivl og Anfægtelser, naar man ad Kortkonstruktio-

nens Vej søger at gengive Adam af Bremens geografiske Tankegang. Gang paa Gang føler man sig som en Prokrustes og har en Fornemmelse af at strække den arme Forfatter ud paa den ene Led og klemme ham sammen paa den anden for at faa ham til at „passe“ med sig selv. Naar denne Fornemmelse af at øve Vold aabenbart ikke har behersket Krabbo saa stærkt som Forfatteren af herværende Afhandling, er Grunden den, at Krabbo stadig kan tænke sig, at Adam af Bremen selv har tegnet et Nordenskort, om han end ikke tror, at han har gjort det, medens vi, som vist S. 138, anser denne Mulighed for udelukket. I den nøjeste Sammenhæng hermed staar det, at Krabbo om Adam af Bremens Dagsrejseangivelser siger: „Adams Entfernungsangaben von Ort zu Ort sind selten, und es ist nicht viel mit ihnen anzufangen“, og i Overensstemmelse hermed resolut kaster alle Dagsrejseangivelserne over Bord og konstruerer sit Kort uden Anvendelse af Maalestok og Passer efter Beliggenhedsangivelserne alene. Ved denne paa een Gang letsindige og modige Fremgangsmaade slipper man naturligvis for alle de Skrupler, man ellers maa gøre sig. Til Gengæld risikerer man ved denne Dristighed, navnlig ved Dagsrejserne til lands, at øve Vold mod Forfatterens Ord og Mening i den modsatte Retning, hvad Krabbo f. Ex. gør, naar han afsætter den 7 Dages Rejse fra Hamburg til Jomsborg $2\frac{1}{2}$ Gange saa lang som den 5 à 7 Dages Rejse fra Slesvig til Aalborg og 4 Gange saa lang som den 8 Dages Rejse gennem Kurland og Estland. Her ved kommer Krabbo uden nogen tvingende Nødvendighed til at stille Forfatterens Angivelser fuldstændig paa Hovedet, men samtidig kommer han ganske ufrivillig til at bevise Rigtigheden af vor S. 140 fremsatte Paastand, at det typiske ved Adam af Bremens geografiske Opfattelse kommer frem uden Hensyn til Korttegnerens Principfasthed og Nøjagtighed, naar man blot samvittighedsfuldt gengiver Textens Beliggenhedsbestemmelser med alle Fejl og Mangler uden Forsøg paa Fortolkning; thi som Krabbo rigtig siger: „Adam selbst war in der Hauptsache doch zu klaren geographischen Vorstellungen durchgedrungen, und er hat es verstanden, diese schriftlich so zu fixieren, dass wir ihnen nachkommen können“. Skønt Krabbos i vore Øjne vel overlegne Behandling af Dagsrejseangivelserne indbyder til Kritik, maa det indrømmes, at hans Kort — stadig bortset fra Oceanet — fyldestgør den Hovedfordring, man maa stille til det, at give et Billede af Adam af Bremens Nordensopfattelse.

Hvad de øvrige Principer for Korttegningen angaar, hævder Krabbo lige saa bestemt, som vi gjorde det S. 128, Citaternes Værdiløshed i Sammenligning med Forfatterens egne Ord i de

Tilfælde, hvor Modstrid finder Sted. Derimod stiller han sig ikke paa samme kritiske Standpunkt overfor Skolierne, idet han stadig regner dem for lige saa oprindelige som Texten. Heldigvis benytter han dem ved Korttegningen med en instinktiv Forsigtighed og Kritik, saa at han ligesom vi ser bort fra dem, naar de strider mod Texten, og kun benytter dem, hvor de supplerer denne. At han derved underkender deres Værdi, er han næppe selv klar over, langt mindre over, at Korttegningen i flere Tilfælde faktisk har tjent ham som Kriterium for Skoliernes Oprindelighed.

En Indvending mod Krabbos Kort er det, at hans Kendskab til Virkeligheden paa flere Steder skinner vel stærkt igennem. Saaledes lader han Østersøen dreje i nordlig Retning, skønt han i sit Foredrag siger, at baade Nord- og Sydkysten hos Adam er øst-vestlige. Tilsyneladende uden Hjemmel i Texten tilføjer han Roskildefjord og Øerne Usedom og Öland. At gøre Halsingland til en By kan han ikke bekvemme sig til. Tegningen af Kysterne og især af de danske Øer er tydelig paavirket af det moderne Landkort¹. De lige Linier og skarpe Hjørner, han anvender ved sin Korttegning, tvinger ham uvilkaarlig til at lægge mere geografisk Viden ind i Forfatterens Ord, end de faktisk indeholder. Men det er svært at holde sin Sti ren, og Krabbo vil sikkert paa vort Kort kunne paavise Steder, hvor Hestefoden os uafvi-dende stikker frem paa lignende Vis.

Den svageste Del af Krabbos Kort er Oceanet og navnlig det yderste Nord. Manglende Fortrolighed med Middelalderens kosmografiske Forestillinger hindrer her den bogstavrette Forstaaelse, som maa til for at faa Jordkredsen og Oceanringen frem. Under Paavirkning af Lönborg lægges Grønland, som det bør, østligere end Island; men de kommer ikke langt nok mod Øst, fordi Krabbo gaar helt udenom Riphæerbjærgene, som danner Knudepunktet i Fremstillingen af Nordevropa og Oceanet.

Til Gengæld har Krabbo gjort et Forsøg paa at fæstne Adam af Bremens geografiske Begreber vedrørende Nordtyskland, hvorved hans Kort faar en Værdi og Fuldstændighed, som vort savner. Krabbo er aabenbart kommet til sin Opgave sydfra og har ladet Problemet om det yderste Nord ligge uløst; Forfatteren af nærværende Afhandling er kommet til Opgaven nordfra — med Grønland og Harald Haardraades Færd som Udgangspunkt — og

¹ Øen Imbra spiller ham et Puds, fordi han ikke ved, at det er det danske Navn paa Fehmarn. Nu tolker og tegner han det som Vestmøen, en Blottelse, der viser Faren ved at forlade den simple Gengivelse af Textens Ord.

har af Tyskland kun taget Kysten med. Ved denne ikke heldige Begrænsning af Opgaven er der mod Syd fremkommet Mangler og Svagheder, som Krabbo har undgaaet.

Længst mod Nord og Syd supplerer Kortene derfor hinanden; ved alt, hvad der ligger imellem disse to Yderpunkter, bekræfter de derimod hinanden. Lighederne træder overalt langt stærkere frem end Ulighederne. Krabbo er kommet til samme Resultat som vi i næsten alle de Tilfælde, hvor en alvorlig Tvivl var til Stede. Vi behøver blot at nævne Spørgsmaal som Anbringelsen af Fyen og Sjælland i Forhold til hinanden og til Jylland, af Norge i Forhold til Skaane og Jylland, af Birka med Indløb fra Syd skraas overfor Jomsborg paa dens trekantede Ø i Oderudløbet, af Øerne Vendsyssel, Thy, Mors, Bornholm, Kurland og Estland, af de svenske Landsdele og Byer og Østersøens Nordkyst i det hele taget.

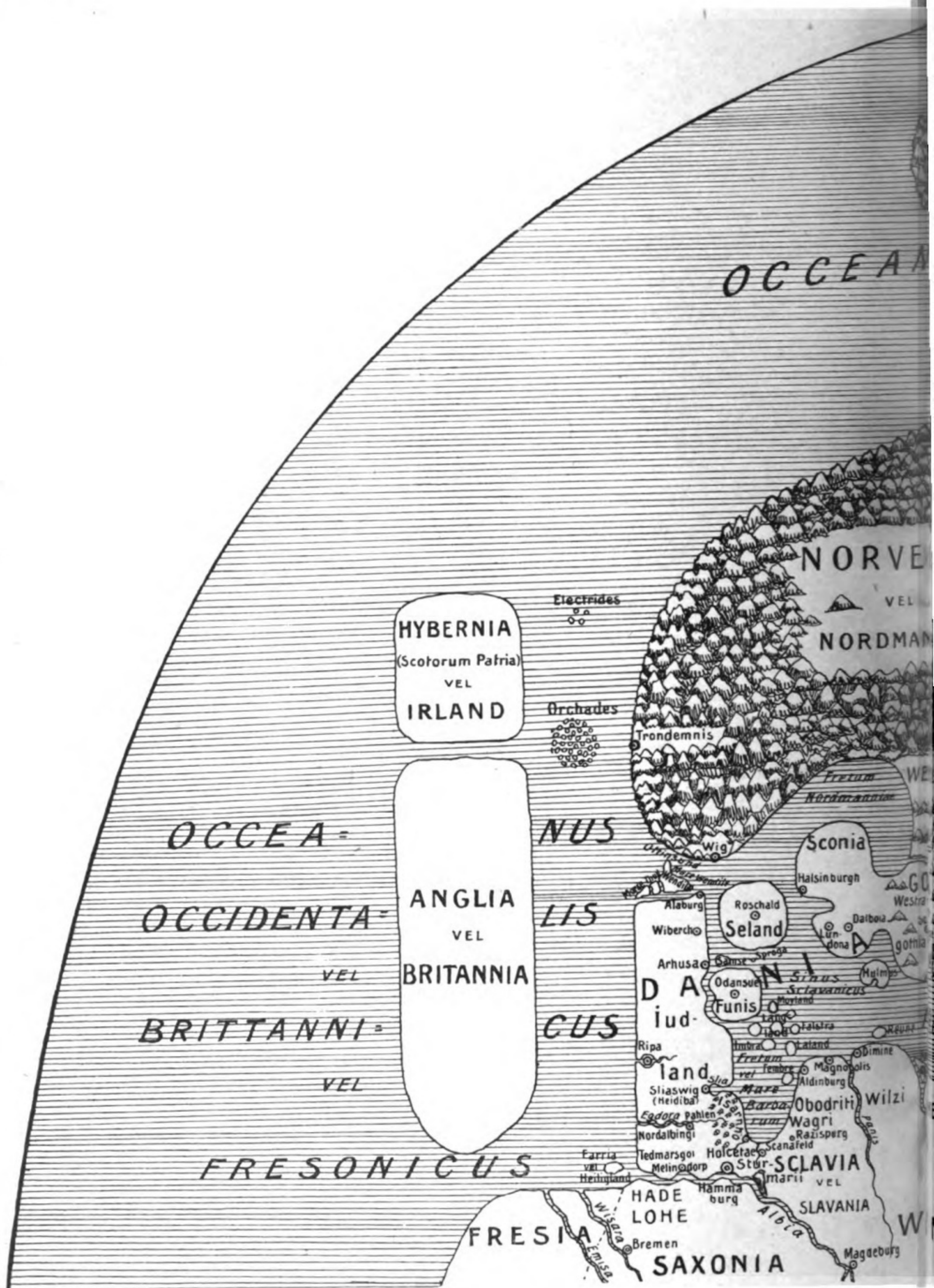
Disse Overensstemmelser er som oftest af den Art, at der ved dem konstateres Mangler eller Fejl ved Adam af Bremens geografiske Kundskaber, og Fejlene gælder det fremfor alt at faa slaaet fast. Det rigtige hos ældre Tiders Forfattere falder nemlig strax i Øjnene og bliver sat i Transparent selv af den overfladiske Undersøger; Forkerthederne krymper man sig derimod ved at tro paa og er altid rede til at bortforklare og bortfortolke dem. Men saadanne dialektiske Kunster svigter overfor den grafiske Behandling.

Denne Behandlingsmaade har sine Svagheder, men den er det bedste Middel til at afgøre, om en Forfatter har en selvstændig geografisk Opfattelse, om denne Opfattelse lider af Uklarhed eller Selvmodsigelse, og om Forfatteren ved Korttegning eller blot ved sin Tankes Klarhed har naaet at faa et typisk Billede frem. Endelig faar man slaaet de Ejendommeligheder og Fejl fast, som er Hovedhjælpemidlet til at udrede Kildesammenhængen med Fortid og Eftertid og til at klarlægge Omfang og Værdi af den behandlede Forfatters geografiske Viden.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1909.

ULTIMUS AXIS
SEPTENTRIONIS

OCCEANUS CALIGANS VEL RIGENS

SLAND
vel
TYLE

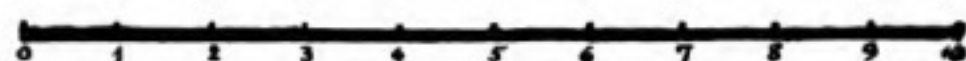
GRONLAND

WINLAND

SEPTENTRIONALIS

HALAGLAND

INSULA
CYCLOPUM

OM HOVE OG HOVUDGRAVNINGER PÅ ISLAND.

AF

DANIEL BRUUN OG FINNUR JÓNSSON.

Et¹ »indviet helligt sted« hedder i oldsproget *vé* (dial. *vi*); ordet brugtes ikke blot om steder, hvor der fandtes helligdomme, indviede til guderne (templer), men også om andre »viede« steder, især som bekendt gravsteder (höje); jfr. *wé* i glossaret til Wimmers runeværk. I nordiske stedsnavne findes ordet hyppig både som forled og efterled, dog som det synes med nogen forskel for de enkelte landes vedkommende (sjældent som efterled i Norge, meget hyppig derimod i Sverrig).

Et andet navn er *høgrgr*². Selve ordet er fællesgermansk; det findes både i oldhöjtyisk og angelsaksisk, hvor det gengiver de latinske ord »lucus, nemus, delubrum, sacellus, fanum«, eller: lund, tempel, men »lunde« var, som bekendt, hos Germaner i ældre tider hellige, og i dem foregik gude dyrkelse. Dette synes at være den ældste betydning af

---

¹ Efter at den følgende udvikling for længst var ført i pennen, udkom dr. A. Thümmels doktorafhdl. »Der germanische tempel« (1909), en afhdl., der udelukkende er grundet på det trykte materiale; forf. har arbejdet ret grundig men gør sig skyldig i flere misforståelser.

² Ang. ordet kan henvises til F. Jónssons afhdl. i festskriftet til K. Weinhold samt til »Horg og Hov« af H. M. Schirmer i Aarsberetn. fra Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring 1907; jfr. N. Nicolaysen i (Norsk) Hist. tidsskr. 1888.

ordet (grundbetydningen måske »indelukke, indviet sted«); såsnart virkelige templer, gudehuse, byggedes, overførtes navnet på disse. Vi genfinder ordet på nordisk grund, *hqrgr*, hyppigst i forbindelsen *hof ok hqrgr* (flt. *horgar*). I festskriftet til K. Weinhold (Strassburg 1896) er alle eller de fleste steder i litteraturen, hvor ordet findes, samlede og behandlede; hertil kan der henvises¹. Det fremgår både af de ældste kilder, hvor det forekommer (*Völuspá*, *Vafþrúðnismál*, *Grímnismál*), samt af andre steder, at ordet betegner et hus; *hqrgr* kaldes »höjttømret«, og den kan brænde (blive brændt op; jfr. *hof svidnudu*, *horgar brunnu* osv.). Det samme viser uomtvistelig den måde, hvorpå ordet bruges i skjaldeomskrivninger for »skjoldet«; i dem betyder det »hus« (eller i hvert fald dele af hus). Det samme fremgår endvidere af yngre prosaiske kilder (som den såkaldte Sverres kristenret: »hvis han opfører et hus og kalder det hörg«). I sin Edda nævner Snorre hörgen som et »hus«, guderne (i tidernes morgen) opførte, og som »gudinderne ejede«; således lyder teksten i to hovedhåndskrifter; i det tredje hedder det derimod, at »de gjorde et hus, hvori der var hörg, som tilhørte gudinderne« (Upsalahåndskr.). Efter dette skulde *hqrgr* være noget andet end huset (templet), og der kan da næppe være tale om andet end at det skulde betyde »alter«, og således er det blevet opfattet. Men ét bør særlig fremhæves, at i alle håndskrifterne sættes »hörgen« enstemmig i forbindelse med gudinderne. I en mærkelig overensstemmelse hermed står et sted i *Hervarars.*, der ganske vist kun findes i papirsaufskrifter, men som dog synes at måtte bero på gamle kilder; her hedder det om dronning Alfild, at hun under et »diseblot« om natten »rødfarvede hörgen« (nemlig i offerdyrenes blod). Tydelig kan man ganske vist ikke af dette sted se, om hörg betyder tempel eller alter, men den

¹ Om *hqrgr* handler også A. Thümmel udførlig s. 100—14 uden at bringe spørgsmålets løsning videre.

sættes klart i forbindelse med gudinderne, ti »diser« er her afgjort gudinder og ingen andre væsner¹.

Når Vafþr. og Grímn. sætter hørgar i nøje forbindelse med Njord, hidrører dette mulig fra, at Njord netop oprindeligt er en kvindelig guddom (jfr. Tacitus' Nerthus = Terra mater). Og endelig sættes hörg i en nær forbindelse med Freyja (der jo ifg. den almindelige opfattelse i det 9. og 10. årh. var Njords datter) i Hyndluljóð. Freyja ytrer, at hendes yndling Ottar har »gjort hende en hörg, opført af sten (*hladinn grjóti*)²; nu er de stene blevne til glar; han rødfarvede den i nyt okseblod; altid trode Ottar på asynjerne«. Unægtelig kunde det synes at være rimeligst, at opfatte ordet her som alter (i lighed med stedet i Ups. hdskr.). Vi vilde således komme til to betydninger af ordet, dels gude(gudinde)-hus, dels alter (i gudindetempel). Der bør dog i denne sammenhæng gøres opmærksom på, at det ikke blot var altrene, der rødfarvedes i offerdyrenes blod — hvorum senere —, men også templets vægge indvendig og udvendig; hvad der alligevel kunde tale for betydning. »(sten)alter« her, er selve udtrykkets art; hele templet var næppe af sten (hvad enten der tænkes på islandske eller norske forhold som liggende til grund for digtets forestilling). — Til alt dette skal dog føjes, at i svenske stedsnavne findes *hargher* som sidste led til Odhin og Þor som forled (Odhinshargher osv.).

At den ældste betydning af ordet også på nordisk grund er »hus« (helligdom), må betragtes som givet på grund af ordets betydning i de andre beslægtede sprog. Hvis det i nordisk tillige betyder et »(sten)alter«, er det en sekundær betydning, det har fåt; grunden hertil kan være den, at der i sproget fandtes et ord, i formen helt eller delvis identisk

¹ Om diser og diseblot se L. Levander i Sagotraditioner om Sveakungen Adils i (svensk) Antiq. tidsskr. XVIII, 25 ff.; forf. har dog næppe ret i alt. ² Udtrykket tillader her begge betydninger 'hus' og 'alter', hvad dr. Thümmel ikke har forstået (s. 103).

dermed; om etymologisk det samme turde derimod være mere tvivlsomt. Det er ordet *hørg* eller *hørgr* i bet. »stendynge» eller »fjældtinde»; i norske dialekter er ordet fem. (både i bet. »hob, flok, mængde» og »bjærgknold, bjærgtop«, I. Aasen)¹. Hermed stemmer brugen af ordet nogle steder på Island (særlig brugt som svagtböjet, flt. *hörgur*, [jfr. B. Haldórssons *hörğa*] om små høje el. knolde, hvor græsset gror dårligt og som er »hårde at slå«); om man på grund af de således benævnedes fjældtoppes form (»flade» oventil) har at antage, at de har fået navnet efter altrenes form, får stå hen; umuligt var det ikke. Hvorom alting er, har *hörğ* aldeles utvivlsomt haft betydn. »gud(ind)e-tempel» og mulig ved siden deraf »et (sten)alter«. En sådan *hörğ* er det formentlig, som B. M. Olsen og D. Bruun har udgravet på gården *Hörğsdalur* i Myvatnseggen; herom kan der henvises til redegørelsen i Det isl. Oldsagsselskabs *Árbók* for 1901 s. 7—11, og 1903 s. 1—16 samt Daniel Bruun, »Udgravninger paa Island« i »Geogr. Tidsskrift« 17. bd. s. 21.

Hovedordet for et hedensk tempel er imidlertid *hof*, og i denne betydning synes det at være særlig nordisk, idet ordet i andre gamle germanske sprog har en anden og mere almindelig betydning, nemlig »indhegnet gårdsplads; herskabeligt gods; fyrstebolig» (O. Schade). I angelsaks. bet. ordet »hus, bygning» (se Bosworth-Toller, der ikke har betydn. »tempel«; denne findes kun i den lille håndordbog for studerende, men vistnok uden nogen virkelig hjemmel). Hvorvidt ordet i nordisk har — så langt tilbage som vi kan komme — haft nogen anden betydn., er tvivlsomt. O. Rygh har ment, at det (i Norge) muligvis også har haft den almindelige betydning »gård, hus«, og at stedsnavne med *hof* »ikke overalt behøver at have sammenhæng med den hedenske gudsyndelse«². Der er dog meget ringe sandsynlig-

¹ Jfr. A. Thümmel s. 106. ² Senere forfattere, der dog kun bygger på Ryghs meget forsigtige udtryk, bruger langt stærkere og bestemtere udtryk; herimod må der advares.

hed for, at så har været tilfældet, og man tør næppe forudsætte, at det har været så, ialfald må det bestemt for Islands vedkommende hævdes, at *hof* der altid uden undtagelse »hænger sammen med den hedenske gudsyndelse«. Ifg. Falk-Torp skulde ordet betyde »forhöjning« (af roden i *hefja* osv.). Det skulde da hentyde til, at gudehuse opførtes på småhöje eller bakker, hvilket ofte passer til, hvad der kendes fra Island.

Gudehuse er i det øvrige Norden endnu ikke fundne eller påpegede. Kun fra Island kendes rester af sådanne. Dette er ikke så mærkeligt. Sagen var den, at medens hovene i Norge (Sverrig og Danmark) sikkert opførtes af tømmer (jfr. de ovf. anførte udtryk), blev de på det træfattige Island for allerstørste delen opførte, som andre bygninger, af törv (eller af törv og sten). Da de norske hove (og det samme gælder de danske og svenske) blev ødelagte, var der höjst tilbage af dem de — vistnok mindre — sten, hvorpå stavene formentlig har hvilet, og disse er naturligt nok i tidens løb forsvundne. Dog var det ikke utænkeligt, at man endnu kunde fremdrage rester af grundvolden et eller andet steds. Det var værdt at have opmærksomheden rettet herpå. Da hovene reves ned på Island, har man fjærnet og borttaget alt, hvad der var af værdi, først og fremmest det tømmer (indvendig, i taget, søjler el. stave), der fandtes i dem, for at benytte det på andre måder. Sikkert har man også fjærnet, hvad der i en særlig grad mindede om den gamle gudedyndelse, først og fremmest gudebillederne og altrene. Tørvevæggene, 2—3 alen höje eller hvad de nu kunde være, har man derimod i dette som i alle andre tilfælde ikke gjort sig den ulejlighed at rive helt ned og bortført jorden; den var jo ingen nytte til. Man lod med andre ord væggene forfalde; de faldt ud eller ind, efter som vind og vejr og tilfældigheden vilde, og snart blev det hele overgrot med græs. Resterne af væggene viser sig derfor nu, hvor de da ikke af særlige grunde er blevne forstyrrede,

som lave græsbevoksede jordrygge, hvis oprindelige form kan være — mere eller mindre — tydelig endnu. Sådanne tomter vises mange steder på Island, ofte med den største bestemthed og således, at man må tro, at en gammel tradition ligger til grund og ikke en nyere tids påfund eller spekulationer, der ellers nok kan gøre sig gældende. Der er nemlig meget hyppig flere omstændigheder, der taler til gunst for traditionen (eller opfattelsen); således f. eks. navne på selve stedet, hvor den udpegede hovtomt ligger, navne, der er nøje knyttede dertil og som sikkert ikke er senere lavede, navne som *godavöllr*, *goðalág* og lign.¹

Af en hovedbetydning er imidlertid selve gårdenes navne. Og her bliver det nødvendigt at komme nærmere ind på disse og andre i forbindelse dermed stående forhold.

Som bekendt var landet i det 10. årh. delt i ting (tinglag), oprindelig vistnok 12, senere (efter c. 963) 13. Vi følger her V. Finsens opfattelse (i »Fristatens Institutioner«), der forekommer os at være den sandsynligste. Ved det nævnte år indordnedes de 12 ting under landets inddeling i fjærdinger, dog således, at Nordlandsfjærdingen af særlige grunde fik ét ting til foruden de 3, så at der i denne blev 4 ting ialt og altså 13 ting i hele landet. Disse ting var: (I): Þverárþing, Þórnessþing, Þorskafjarðarþing; (II): Húnavatsþing, Hegrannessþing, Vaðlaþing, Þingeyjarþing; (III): Krakalækjarþing (ældre Sunnudalsþing), Múlaþing, Skaptafellsþing; (IV): Rangárþing, Árnessþing, Kjalarnessþing (jfr. Frist. Inst. s. 83 f.)².

¹ Jfr. oversigten hos A. Thümmel s. 11 ff., hvor dog endel overflødige navne er medtagne. ² V. Finsen behandler i sit anf. arbejde tingstederne selv. Det spørgsmål ligger udenfor nærværende afhandling. Kun skal bemærkes, at i Østfjærdingen har det såkaldte Krakalækjarþing — hvoraf synlige rester (boder) endnu er påviselige — eller Þinghöfðaþing endnu i 10. årh. afløst Sunnudalsþing, der var uheldig beliggende, og været afholdt samtidig med (Kiðjafells ell.) Múlaþing, således at det første galdt omtr. for nuværende Norðarmúlasýsla, det sidste for Suðrarmúlasýsla og måske mere.

I hvert ting fandtes der 3 hovedgodedømmer, *godord*, ialt altså 39; det var disses indehavere, der var de egentlige styrere af lands lov og ret, dem, der udgjorde lovretten på altinget, og dem, der udnævnte de enkelte dommere i de 4 fjærdingsdomstole. Hvorledes normeringen af godedømmerne oprindelig er sket, vides ikke, men det må formodes, at det i 930 i virkeligheden er fastslået, at således skulde det være (bortset fra det 4. ting på nordlandet) og hvilke personer (slægter) der skulde være ejere af disse godedømmer. Dette meget interessante spørgsmål kan vi ikke her drøfte videre; vi henviser til Fr. Bodens grundige afhandling i Zeits. der Savigny-stift. Germ. abth. XXIV, uden dog hermed at ville erklære os enige med forf. i alt. De nævnte 39 hövdingers egentlige titel er *goði* (dannet af *god* 'gud'), der ikke i sig selv viser hen til en politisk virksomhedssfære. Ordet betyder nemlig 'præst' eller 'tempelforstander'. Det er ikke specielt islandsk, skönt det så at sige udelukkende findes anvendt dér efter en udstrakt målestok. Som bekendt findes det på 3 danske runestene, uden at det dog fremgår, hvad det egentlig betyder. Fra Norge kendes ordet så godt som ikke i historiske kilder; at det dog har eksisteret der, må anses for utvivlsomt, da det om en isl. landnamsmand hedder, at han havde været »hofgode« på Mærin i Trondhjem (Ldn.); fra Norge må navnet antages at være kommet til Island.

Intet var naturligere end at de norske landnamsmænd indrettede deres gudsyndelse på Island efter det gamle mønster i deres forladte fædreland, byggede sig templer og oprettede blót. Dette siges da også udtrykkelig om flere¹. Þórólfr mostrarskegg byggede sig et hov på sin gård, der fik navnet Hofstaðir (Eyrb., Ldn.). Bǫðvarr hvíti bode på Hof, »der rejste han et stort hov« (Ldn.); Ingimund d.

¹ Herom kan henvises til B. Melsteð, *Íslendinga saga* I, 292—93. Jfr. også: Boden: *Die isl. regierungsgewalt* (1905) s. 11 ff.

gamle bode på Hof i Vatsdal, og han havde der et hov (Ldn., Vatsd.). Auðun d. røde »bode på Hofsfell og rejste der et stort hov« (Ldn.); Hallr på Hofstaðir (ved Torskefjorden; Ldn.) »rejste der et stort hov« (Gullþ. s.).

Et hov antydes (Ldn.) bestemt ved el. i nærheden af Hofsteigr. Desuden har Torhadd den gamle rejst sig et hov (Ldn.), uagtet det ikke siges udtrykkelig; brødrene Hrólfr og Ingjald, Helge magres sønner, byggede hove på gårdene Gnúpufell og Þverá (i Øfjordsdalen; Ldn.). Andre, der siges at have bygget hove, er Jörund gode på Svertingstaðir (Ldn.), Ketilbjörn på Mosfell (sst.), Hrafnkell på Aðalból (Hrafnk. s.), Hallsteinn gode på sin gård (Ldn., Gullþ. s.); heller ikke kan der være tvivl om, at Ketil höng har rejst et hov på sin gård Hof (Egilss., Ldn.), uagtet det ikke siges udtrykkelig.

De her antydede hove er temlig stærkt spredte over hele landet, nemlig 2 i Vaðlaþing, 2 i Krakalækjarþing, 2 i Múlaþing, 1 i Skaftafellssþing, 2 i Rangárþing, 1 i Árnessþing, 1 i Þórnessþing, 2 i Þorskafjarðarþing, og 1 i Húnavatsþing. De, der havde dem, ejede dem og forestod dem, var for det meste højættede hövdinger, der blev stamfædre til store slægter.

Hvorvidt de af dem byggede hove udelukkende har været familjehove, siges intetsteds, men højst rimeligt er det at antage, at de nærmest boende, der sikkert på andre måder og af andre grunde sluttede sig nær til de enkelte hövdinger, har fåt lov til også at benytte de rejste hove, deltage i blótfesterne og bidrage til deres afholdelse. Herved opstod der en endnu inderligere forbindelse mellem dem og hövdingen eller goden, som han i hvert fald i et par tilfælde kaldes (Jörund og Hallsteinn, samt Torhadd). Om nogen politisk sammenslutning, et ting eller tinglag, er der derimod endnu næppe tale¹; kun to sådanne kendes fra historiske

¹ Jfr. dog de betragtninger, der er gjort i Fortidsminder og Nutids-hjem s. 187 ff., og jfr. B. Melsteð, *Islendingasaga* 286 ff.

kilder, nemlig Kjalarnæstinget og Torsnæstinget, begge for de vigtigste slægter på Kjalarnes og Þórsnes og deres nærmeste venner og omboende. Der er ingen grund til at antage, at der før fristatens oprettelse 930 har eksisteret andre og flere tinglag end disse to, hvad også V. Finsen hævder. De kan have haft deres store betydning som forbilleder, men det skal vi ikke komme nærmere ind på her.

Det er således klart, at der allerede før 930 må have eksisteret flere hove og hovforstandere, *godar* eller *hofgodar*. Ved fristatens oprettelse deltes landet som bemærket i 12 tinglag; på grundlag af os nu ukendte forhandlinger blev det vedtaget, at der indenfor ethvert af disse skulde være 3 faste, normale godedömmere, d. v. s. hövdingedömmere, eller 36 hövdinger, der tillige skulde være goder (tempelpræster)¹. Der er nu ingen grund til at antage, at der dengang virkelig har været så mange goder i funktion i landet eller så mange templer. Følgelig må flere nye — forudsat, at man har benyttet de allerede eksisterende — godedömmere da være blevne oprettede, de som siden holdt sig uforandrede, foruden de 3, der senere kom til for Nordlandsfjærdingen (jfr. ovf. 250). Der kunde altså — det være i forbigående bemærket — ikke eller næppe være tale om nogen misfornøjelse med den trufne ordning hos nogen som helst anden i landet, da forholdene (ved 930) var således, at næppe nogen blev tilsidesat, og den kunde heller ikke opstå senere. Vi hører da aldrig et eneste udtryk for nogen misfornøjelse eller misundelse hos andre overfor de faktisk eksisterende godedömmers indehavere. Vi kender de fleste slægter, der i så henseende kunde nævnes og anføres; vi kan derom hen-vise til Bodens påvisning i hans anførte afhandling.

---

¹ Det betones meget ofte i nutiden, at tinglag og godedömmere ikke var territoriale. Det er teoretisk set rigtigt; de behøvede ikke at være det; men faktisk har de alligevel for en stor del været det, af ret naturlige grunde. Betoningen af dette kunde i reglen gerne være noget stærkere, end tilfældet er.

Vi vender tilbage til stedsnavnene. De er af stor interesse i denne forbindelse. Der findes nemlig endnu flere gårdsnavne end de nævnte, enten Hof alene eller sådanne, hvori *hof* indgår som sammensætningsled. De skal her opregnes efter tinglagene:

I. Kjalarnessping: 1, Hof (på Kjalarnes), 2, Hof (Rosmhvalanes), 3, Hofstaðir (i nærheden af Reykjavík).

II. Þverárping: 1, Hofstaðir (i Hálsasveit), 2, Hofstaðir (Myrasýssel).

III. Þórsnesping: 1, Hofstaðir (Hnappadalssýssel), 2, Hofstaðir (Snefellsnessýssel), 3, Hofstaðir (sst.).

IV. Þorskafjarðarping: 1—2, Hofstaðir (Barðstrandsýssel), 3, Hof (Isafjords.), 4, Hofstaðir (Strandas.).

V. Húnavatsping: 1, Hof (i Míðfjorden), 2, Hof (i Vatsdalen), 3, Hof (på Skagestrand).

VI. Hegranesping: 1—3, Hof, tre steder, 4, Hofstaðir.

VII. Vaðlaþing: 1—2, Hof, to steder (Svarfadar-dalen, Hörgárdalen).

VIII. Þingeyjarþing: 1, Hof, 2, Hofstaðir, 3, Hofgarðar.

IX. Krakalækjarþing: 1—2, Hof, to steder (i Vopnafjorden, Fell), 3, Hofteigr.

X. Múlaþing: 1—3, Hof, tre steder (Mjoafjorden, Nordfjorden, Alptafjorden).

XI. Skaptafellsþing: 1, Hof, 2, Hoffell, 3, Hofstaðir.

XII. Rangárþing: 1, Hof.

XIII. Árnessþing: 1, Hof.

Af denne oversigt ses, at der i to tinglag findes 4 gårde: Hof el. sammensætninger dermed, i to findes kun 2 sådanne og endelig i (de sidste) to kun én. Det er altså klart, at disse gårdsnavne ikke helt igennem svarer til godedømmerne. Ikke desto mindre har man sikkert ret i at antage, at de fleste af de her nævnte gårde netop er dem, hvor

hovedhovene fandtes. Dette må betragtes som bevisligt for fleres vedkommende både på grund af deres centrale beliggenhed og de slægter, de er knyttede til eller kan knyttes til. Dette gælder I, 1; II, 1 (jfr. bemærkningen herom i Ldn.); III, 2—3; IV, 1; V, 1—3; VI, 1 (Hof i Hjaltadalen); VII, 1—2; VIII, 2; IX, 1; X, 3; XI, 1—2; XII, 1; XIII, 1 (?) eller omtr. 18 ialt.

Om enkelte andre kan der på grund af deres beliggenhed ikke være den ringeste skygge af tvivl, f. eks. netop med hensyn til Hofstaðir i Strandasyssel (IV, 4), Hof i Fell (IX, 2), Hofstaðir (XI, 3), og sikkert flere endnu. At der indtræder nogen usikkerhed, er i og for sig naturligt, da vi om flere savner efterretninger, men også fordi vi i et par ting har 4 gårde, der kommer i betragtning (IV og VI). Her må i al fald ét udskydes. Hvad IV angår, da er der to Hofstaðir så at sige ved siden af hinanden, i selve Þorska-fjorden og ved Gufudalen; at det er det første, der måtte betragtes som hovedhovet, er vistnok givet. På den sidste gård har der sikkert kun været et privathov (i den isl. jordebog er den første gård på 16 »hundreder«, men den sidste kun på 6 og er nu kun en »hjáleje«, omtr. husmandsplads). I VI må vist 1—3 betragtes som hovedgårdene; 4 er meget nærved Hof i Hjaltadalen, der sikkert var sædet for et hovedhov, og gården blev opført af en mand, der næppe kan have været nogen fremragende mand eller stamfader til en herskende slægt (»han havde blót på Hofstaðir«, hedder det i Ldn.). Derimod er 1—3 meget centralt beliggende.

I VII er bægge Hof meget centrale; men her mangler ét sted. Imidlertid har vi efterretninger om, at i selve den tæt befolkede Øfjordsdal, hvor vi netop savner et »Hof« el. lign., var der to hove (på Þverá og Gnúpufell); ét af disse har været hovedhovet dér.

I IX må vistnok foruden de to også Hofteigr medregnes, hvis ikke, vides det ikke, hvor det 3. er at søge,

medmindre et af dem, der er regnede til X, og da det i Mjoafjorden, skulde regnes hertil, hvad der var muligt. I så fald mangler et i X, men her kunde man i henhold til Ldn.s beretning antage, at der havde været et hov i Stödvarfjorden (Torhadd d. gamles hov; han lagde Mærin-hellighed på hele fjorden«, hedder det).

I XII og XIII haves kun ét sted i hvert. Imidlertid ved man fra Ldn., at der blev rejst et hov på Svertingstaðir (tilhørende XII), og hvad XIII angår, har man ment at kunne påpege et hov ved gården Hraun (Árbók 1895 s. 27); og på gården Hjalle, Torodd godes og Skaftes hjem, må der antages at have været et hov. Også i Úthlíð, hvor Geirr gode bode, har der rimeligvis været et hov (jfr. Árbók 1894 s. 6). For det 3. hov i XII mangler der heller ikke tilknytningspunkter.

Hvad enten der på alle de hernævnte gårde har været et hovedhov eller ej, ét er sikkert, at hove har der været på dem alle sammen uden undtagelse. Og her måtte resterne altså med sikkerhed kunne søges. Der er heller ingen tvivl om, at de med sikkerhed påvises flere steder, som ovf. antydet. Jfr. Det isl. Oldsagsselskabs Årbøger, hvor tillige flere andre formentlige hovrester er omtalte og mere eller mindre udførlig beskrevne (jfr. nedenfor), som de nu ser ud. Selv om ikke alt, hvad der her er udpeget som hovrester, i virkeligheden er det (og i et par tilfælde er dette ialfald konstateret), er der intet urimeligt i, at der har været mange mindre, private hove; om enkelte haves endog så tilforladelige efterretninger, som f. eks. om Hrolleifs »blothus« på gården Áss i Vatsdalen. De har været små, hvad også udtrykkelig siges om det nævnte (»et lille hus«). Hovedhovene må derimod have haft ret anselige dimensioner, fordi de skulde rumme så mange.

Det vilde være overilet at antage, at hov-gården tillige altid har været godernes eget hjem. Det behøvede de ikke at være og var det måske ikke engang i reglen. Så-

ledes vides f. eks. at goden Torgrim bode på Kárnsá i Vatsdalen (derfor kaldt »Kárnsárgoden«), medens hovet naturligvis var på Hof. Dette hænger sammen med, at gode-dømmet betragtedes som enhver anden arvegenstand, der kunde udstykkes, uagtet kun én kunde være dets indehaver på tinge. Efter Ingimund d. gamles død fik hans søn Torstein gården Hof, medens hans anden søn Tore fik gode-dømmet, og han bode på Undunfell (på den modsatte side af dalen).

Navnet gode blev som sagt det officielle navn på de personer, der på engang var politiske hövdinger, styrende lov og ret, og hovedhovenes forstandere. I et enkelt tilfælde findes en kvinde som *hofgydja* for et hovedhov; hun har vel kun været den, der skulde passe hovet og ordne, hvad der var at ordne, modtage hovtold osv., men udadtil kunde hun naturligvis ikke optræde. I det 10. årh. findes ordet brugt om en mængde hövdinger, for fleres vedkommende som et virkeligt tilnavn; jfr. F. Jónssons afhdl. i dette tidsskr. 1907 s. 260 ff. Bortset fra et par forhistoriske personer (Gautr, Glismákr) tilhører alle bærerne af tilnavnet det 10. årh. og overgangen til det 11. og de allerfleste tiden efter 930. Desuden findes ordet også i sammensætninger, hvori det første led enten indeholder et stedsnavn (stedet for godens bolig eller hjemstavn) eller navnet på de mænd, som bæreren nærmest var gode for, eller endelig i et par tilfælde navnet på den guddom, der særligt dyrkedes af ham (Freyr). Også alle disse navne tilhører det 10. årh. med undtagelse af ét, der tilhører det 12. årh. (Skeiðagoði). Navnet synes altså at forsvinde som tilnavn efter kristendommens indførelse (vel fordi man syntes, det mindede for meget om de gamle guder), hvorimod det stadig hævdede sig som den officielle benævnelse på lovrettens medlemmer, på dem, der på altinget styrede lov og ret og udnævnte dommerne; Grågås-loven benytter det helt igennem. Om goden og hans virksomhed m. v. kan henvises til V. Finsens

artikel *godí* i glossaret i Grágás III. *Godí* bruges også ikke sjælden åbenbart om dem, der kun var tempelforstandere og ikke tillige politiske hövdinge. *Hofgodí* — brugt om sådanne — synes dannet som modsætning til *godí* i den politiske betydning.

Vi skal nu gennemgå, hvad de gamle kilder indeholder om hovene selv og deres indretning. Vi har her fornemmelig Snorres skildring i Heimskringla (Hakon d. godes saga) og Eyrbyggja saga¹.

Det hedder hos Snorre (G. Storms oversættelse): »Det var gammel sæd, når der skulde være blót, at alle bønder skulde komme did, hvor hovet var, og føre did sine madvarer, som de skulde have, sålænge som blotgildet stod på. Ved dette gilde skulde alle mænd have øl; der blev også dræbt alskens smaler [d. v. s. mindre dyr, især får] og heste, men alt det blod, som flød af dem, det blev kaldt »hlaut«, og »hlautboller« de boller, som blodet stod i, og »hlaut-tene«: de var gjort som koste; med det alt skulde man farve »stallerne« [hermed menes de forhøjninger, af sten eller tømmer, som gudebillederne stod på, men »stall« er også, jfr. det følgende, altret, hvorpå edsringen f. eks. lå] røde og ligeså hovets vægge uden og inden, og ligeså stænke det på mændene; men kødet skulde man koge til gæstebudsmad. Ilde skulde der være midt på gulvet i hovet og derover hang kedler; man skulde bære bægre om (over) ilden, men den, som gjorde gildet og var hövding [altså på Island goden, hovgoden], skulde signe bægret og al blotmaden« [herefter følger en nærmere omtale af mindebægrene; så hedder det, noget senere, videre:] »Men dagen efter, da man gik til bords, stimlede bønderne sammen til kongen og sagde, at han nu skulde æde hestekød. Det vilde kongen ikke på nogen måde. Da bad de ham drikke suppen, men det vilde han

¹ Ang. hele dette spørgsmål kunde der henvises til F. Jónssons afhandl. i Árbók hins ísl. fornleifafjel. 1898.

ikke. De bad ham da æde fedtet; det vilde han heller ikke. . . Sigurd jarl . . bad ham (da) gabe over kedelhanken, hvor supperøgen af hestekødet havde lagt sig, så at den var fedtet. Da gik kongen til og lagde en lindug om kedelhanken og gabte over».

Hvad der her har særlig interesse, er opsamlingen af offerdyrenes blod, og disse siges for en del at have været mindre dyr, men sikkert bestod de især af heste; at det var så, ses bedst af det forbud mod at spise hestekød, som kristendommen desværre medførte. Dernæst er der stækningen af blodet ikke alene på husets vægge ind- og udvendig, men også på de tilstedeværende, hvorved en nærmere forbindelse med de dyrkede guder symboliseredes og besegledes. Endelig lægger man mærke til omtalen af langildene og kogningen af kødet i kedler (gryder); at nogen anden koge- eller stegemåde ikke omtales, behøver ikke at have meget at sige. Af dette sted får man ikke nogen egentlig beskrivelse af hovet; dog nævnes »stallerne» og husets form antydes ved langildene.

Kilden til dette sted hos Snorre lader sig ikke påvise. Næppe er det hans eget fabrikat; og selv om så var, har han dog sikkert bygget noget på en gammel tradition.

I Olaf Tryggvasons saga findes en skildring eller omtale af kong Olafs færd i de trondhjemske hove. Af sagaen haves flere bearbejdelser; den ældste saga er den af Odd munk, og det er hans (korte) omtale, der i de yngre bearbejdelser ændres og udvides på forskellig vis, indtil vi får den udførlige skildring i Flatøbogen; men denne og de andre udvidelser beror aldeles ikke på nogen gammel tradition; de er kun bearbejdernes egne fantasier og digteriske udmalinger, der i historisk-antikvarisk henseende er ganske værdiløse og aldrig burde spille nogen rolle f. eks. i mytologiske fremstillinger. En analyse af disse bearbejdelser er givet i ovennævnte afhandling i *Árbók* 1898 s. 36—37, hvortil der kan henvises. Her er der ingen grund til at dvæle nærmere derved.

Så meget større betydning har den ovennævnte Eyrbyggjasaga.

Det hedder her (i kap. 4), i anledning af omtalen af Torolf mostrarskægs hovbygning (ovf. III, 2): »Dér lod han bygge et hov; det var et stort hus; der var en indgang på sidevæggen og nærmere ved den ene ende. Der indenfor stod höjsædesøjlerne [d. v. s. de, som Torolf havde haft med sig fra Norge og kastet i søen; på den ene var der et udskåret billede af Tor], og deri var der [inddrevne] nagler, de såkaldte »reginnagler« [*regin* = guder]. Der indenfor var der et stort fredssted [hov-hellighed]. I den inderste ende af hovet var der et hus i lighed med hvad der nu er sanghus [kor] i kirker, og dér stod en »stall« midt på gulvet som et alter, hvorpå der lå en ring uden sammenføjning, af 20 øres værdi; ved (på) den skulde alle eder aflægges; den ring skulde hovgoden have på sin arm ved alle forsamlinger. På »stallen« skulde der også stå en »hlautbolle« og deri en »hlauttén« som en kost, og med den skulde blodet i bollen, som kaldtes »hlaut«, stænkes; det var det blod, som kom fra de dræbte dyr, der ofredes til guderne. Omkring »stallen« var guderne opstillede i afhuset. Til hovet skulde alle mænd betale told og være pligtige til alle rejser med hovgoden, . . men goden skulde selv vedligeholde templet på sin egen bekostning, så at det ikke forfaldt, samt afholde offergilderne«.

Denne ret udførlige beskrivelse har i visse henseender nære berøringspunkter med Snorres, og det er muligt, at den er påvirket af ham; i så fald må den være et yngre indskud i selve sagaen, hvad den også af andre grunde gør indtryk af at være. Men den indeholder også andre, ret vigtige ting, som ikke er tagne fra Snorre og som synes at måtte bero på en gammel og det en ret troværdig tradition; jfr. f. eks. bemærkningen om »reginnaglerne«, der kun findes nævnte her i hele den prosaiske litteratur. Ordet findes, brugt på en mærkelig måde, også et sted i skjaldedigtningen, nemlig i Torarin lovtunges digt, Glælognskviða (om Sven

Alfivassön; digtet omkr. 1032); her hedder det: »Bed Olav, at han under dig — han er guds mand — sit land [Norge] . . . når du fører dine bønner frem for »bogmålets reginnagler«; det sidste er åbenbart en kenning for præster eller hellige mænd (el. gud?), og »reginnagle« betyder her »guddommelig, udmærket støtte« for »bogmålet« (d. v. s. den hellige lære). At sagaens brug af ordet skulde direkte hidrøre fra verset, er ganske utænkeligt. Sagabemærkningens forfatter synes at gå ud fra, at disse højsædestøtter med gudenaglerne ikke står foran selve højsædet i hovet, men lige indenfor hovedindgangen ligesom for at markere stedet for den egenlige hovhelligheds grænse. Om dette kan overføres på alle andre hove turde være meget tvivlsomt; snarest er det måske et individuelt træk. Det samme gælder ganske sikkert også bemærkningen om hovedindgangen (nærmere ved den ene ende). Heraf at ville udlede et almindeligt karakteristisk træk for hovene i almindelighed går ikke an; jfr. nedenfor.

Her får vi en nærmere beskrivelse af selve hovets indretning. Ifølge den må der — og det er forlængst sluttet — have været en hovedbygning med et mindre »afhus« (udbygning) for den ene ende; her var altret, og omkring det var gudebillederne stillede i kreds. Bemærkningen om edsringen bekræftes af andre udmærkede kilder, f. eks. *Víga-Glúms saga* (kap. 25; udg. 1880, s. 76), hvor det hedder: »Den, der skulde aflægge en tempeled (*hofseid*), tog den sølvring i sin hånd, der var rødfarvet i blodet af det nød, der anvendtes ved blotet, og den skulde ikke veje mindre end 3 øre«; i edsformularen hed det: »jeg aflægger hovs-ed ved (på) ringen« osv. Det er den samme ed, »ringed« (*baugedr*), der nævnes i et af *Hávamáldigtene*.

Kilden må, som bemærket, her være en gammel tradition og, muligvis, Snorre. Skildringen kunde også let være påvirket af de i forfatterens tid endnu synlige rester af hovet, som han havde kendt. Sammenligningen med kirken lå temlig nær.

Endnu en saga indeholder en hov-beskrivelse, nemlig Kjalnesingasaga; men denne saga er en for allerstørste delen rent opdigtet saga fra begyndelsen af det 14. årh., hvad der jo ikke er egnet til at omgive den med nogen synderlig tilforladelighedens glans. Den giver nu en udførlig beskrivelse, der desværre har spillet en altfor stor og vildledende rolle for visse forskere. Ti ser man nærmere derpå, viser det sig, at beskrivelsen ikke er andet end et rent litterært sammenpluk, af hvad der findes hos Snorre og i Eyrb. saga; dette er udførlig påvist i den førnævnte afhdl. i Árbók 1898 og skal ikke her gentages. Kun skal bemærkes, at denne sagas beskrivelse indeholder to ting, der ikke findes i de nævnte kilder. Den ene er læren om, at der på »stallen» (altret) skulde have brændt en evig ild, hvorfor den naturligvis må forsynes med en jærnplade oventil (sagaen synes altså at forudsætte, at stallen i øvrigt var af træ). Den anden er læren om en blótkelda, hvilket opfattes som en sump (*fen*) udenfor indgangen; »de mennesker, der ofredes, skulde nedstyrtes i den» (og altså druknes deri). Men bægge disse ting er i højeste grad mistænkelige. Denne evige ild høres ellers aldrig omtalt og var ialfald på Island nærmest en ren og skær umulighed; hovet benyttedes jo i det hele taget kun til årets 3 hovedfester og næppe synderlig ofte ellers. Denne evige ild er ganske sikkert ikke andet end en klassisk reminiscens fra Vestas tempel. Og på en lignende måde forholder det sig med »blotsumpen» (*kelda* bet. oprindelig »kilde», »kildevæld»; men meget tidlig på Island har ordet fået en anden, nu den eneste, betydning, nemlig morads eller sump, endogså ofte af en sådan art, at det vilde være umuligt at drukne et menneske deri). Den afdøde isl. arkæolog S. Vigfússon lagde stor vægt på denne blótkelda — som kun nævnes på dette ene sted —, idet han ifg. meddelelser mente at kunne påvise dem flere steder. Men tilfældet er, at hvor sådanne påvises ved navn, svarer forholdene så dårlig til de forestillinger, man må danne sig om.

disse blótkelder, som overhovedet muligt. Det er mose- eller sumpdrag, eller små ubetydelige, grumsede render, hvor vandet knap nok flyder, i hvert fald ikke om sommeren; og så kommer hertil, at de i reglen er et godt stykke borte fra hovet. Sagen er öjensynlig den, at efter at denne forestilling om en blótkelda ved læsning og påvirkning var blevet almindelig, søgte man allevegne efter en sådan, og så knyttede man navnet til det eneste mulige sted, uanset at det i alle andre henseender kun dårligt passede. Man gör sikkert rettest i overhovedet at lade disse blotkilder ganske ude af betragtning¹.

Kilden til dem er vistnok at søge i et Skolion til Adam af Bremen, nemlig det 134. Her hedder det: »Dér (o: ved Upsalatemplet) er der også en kilde (fons), hvor hedningenes ofre plejer at udføres og hvori et levende menneske sænkes; når det ikke findes (o: helt forsvinder), vil folkets ønske gå i opfyldelse«. Ifg. den islandske opfattelse skulde dette altså være en »blótkelda«. Forholdene ved det gamle Upsalatempel er nu vistnok så, at det kan være vanskeligt — i hvert fald i nutiden — at udpege stedet for en sådan »kilde«, som der kunde være tale om. Og den forbindelse, hvori Adams eller skoliets bemærkning findes, kunde vække tvivl og føre til en helt anden opfattelse end den, som ligefrem læses dér. Lige foran hedder det nemlig: »Nærved dette tempel er der et meget stort træ (arbor maxima), der breder sine grene videnom, altid grönt vinter og sommer; hvad slags det er, ved ingen«. Adam vidste det altså ikke, men vi ved det; det træ, der her beskrives, er intet virkeligt træ, det er vor hæderværdige Yggdrasils ask, der netop i vore gamle digte beskrives nöjagtig, som Adam gör det; »den står stadig grönt over Urds brönd« (Völuspá), og »ingen ved, af hvilke rødder den vokser op«, hedder det andetsteds.

¹ I sin meget inkonsekvente opfattelse af Kjalnes. s. har A. Thümmel dog ment, at traditionen om disse foregivne blótkeldur havde noget på sig, men hans ord viser hans ukendskab til de virkelige forhold.

Adam har åbenbart misforstået sin hjemmelsmand på dette punkt og trot, at der var tale om et virkeligt træ. Og formentlig er »kilden« af samme art; den er vist ikke andet end »Urds brönd«, hvordan man så end vil forklare menneskedrukningen; der synes at foreligge en eller anden misforståelse. Det må erindres, at Adam — i hovedteksten — netop fortæller om menneskeofringer på en anden måde, nemlig ved hængning i træ (c. 27); og dette har han fra et öjenvidne. Men netop det var den rette måde at ofre på.

Adams bog var bevislig kendt på Island; den citeres i *Flateyjarbók* I, 17—18 og vistnok oftere. Hvor tidlig den kom til Island, kan ganske vist ikke bestemt siges, men den kan godt være kommen derhen i løbet af det 13. årh., ja, længe før; altså længe før *Kjalnesingasaga* førtes i pennen¹.

I øvrigt skal hertil föjes, at Adam ikke beskriver Upsalatemplets form eller indretning nærmere. Kun siger han, at man dér tilbeder 3 hovedguder, Thor, Wodan og Fricco; den mægtigste af dem, Tor, har trone (solium) »in medio triclinio«, »hinc et inde« står Odin og Freyr (Fricco); såvidt ses kan, tillader denne kortfattede angivelse at antage flere muligheder m. h. t. opstillingen. Men ét er sikkert, at den kan umulig være kilden til Snorres eller Eyrbyggjas fremstilling.

Endelig bemærkes, at der sikkert ikke er tale om nogen fast »orientering« af hoven; de ligger allevegne, kan man sige, i det hele efter de lokale forhold, efter herredets eller dalens (elvns) retning el. lign. Ganske det samme gælder indgangen til hovets forskellige afdelinger; den retter sig også efter forholdene. Nogle faste regler lader sig ikke fastslå for den slags enkeltheder. Netop dette fremgår klart af vor udgravning, sammenholdt med tidligere undersøgelser og påvisninger.

¹ A. Thümmels udtalelser herom (s. 74 ff.) viser atter dels hans mangel på kritik, dels ukendskab til lokaliteterne eller mangel på selvsyn.

Endelig bemærkes, at når A. Thümmel m. h. t. beliggenheden af hovene opstiller det som en hovedregel, at de er beliggende »på toppen eller skråningen af bjærge og höje« (»in der regel auf dem gipfel oder abhang von bergen und hügel« s. 22), så er dette i høj grad misvisende, for ikke at sige ganske urigtigt. Han omtaler tillige, at de for en stor del ligger i selve tunet (52 af 67), men i tunet findes der og kan der ikke findes »bjærge«. Når hovene siges at ligge på »höje«, menes dermed blot små forhøjninger eller lave bakker, tidt sådanne, hvorpå selve gårdene står, eller bakker i højde med andre, hvorpå gården står; nogen særlig højde er der aldrig tale om, og som oftest er det netop i højde med det øvrige tun, at hovene ligger. Rent undtagelsesvis ligger de i en lav skråning, men indenfor tunet (Hof i Vápnafjorden), eller ovenfor gården (Seljaland); Hofteighovet — for blot at nævne dette — ligger på en lav slette. »Berge und hügel sind also die hauptorte der götterverehrung auf Island« er ganske urigtigt og følgelig al tale om en »udpræget bjærgekultus« dér. Ialfald vidner hovenes beliggenhed så lidet om en sådan som vel muligt.

Efter således at have gjort rede for, hvad der gennem litteraturen kan vides om hovene, skal vi dernæst gå over til beretningen om undersøgelsen af et sådant.

På gården Hofstaðir i nærheden af Mývatn i Sønder Tingø-syssel på Island var der forlængst påvist en stor tomt, som ifølge traditionen skulde være rester af et gudehov fra hedenskabets tid. Den var bl. a. omtalt af Kålund¹, ligesom D. Bruun havde besøgt stedet og optaget en skitse af tomten i 1896²; endelig havde Islænderen Brynjólfur Jónsson beskrevet samme³.

¹ Isl. Beskr. II 167.   ² Fortidsminder og Nutidshjem, 174. 175.

³ Árbók hins ísl. flfjel. 1901 s. 12. 13.

Da Carlsbergfondet for årene 1907—09 havde bevilget os midler til arkæologiske undersøgelser og udgravninger på Island, var hovene nogle af de fortidsmindesmærker, vi især vilde rette vor opmærksomhed på, eftersom der hidtil ikke var foretaget fyldestgørende udgravninger i sådanne. Efter i sommeren 1907 at have foretaget udgravninger i den gamle handelsplads Gæsir, besluttede vi i sommeren 1908 at foretage udgravning af tomten på Hofstaðir; denne fandt sted i juni—juli nævnte år.

Gården Hofstaðir ligger på en terrasse ved den fra

Fig. 1. Hovtomtens beliggenhed i udkanten af tunet ved overgangen til højderne mod øst.

Mývatn udstrømmende Laxá, der i rivende strømhvirvler kommer ned gennem dalen, idet den baner sig vej mellem dalbundens lavamasser. Ved Hofstaðir, som ligger på elvens østside, hæver terrænet sig en halvthundrede meter skrås op efter fra elven til den terrasse, på hvilken gården med dens hjemmemark (*tún*) ligger. Denne grænser mod øst umiddelbart op til de ikke videre stejle højder i terrænet mellem Laksådalen og Mývatn. Gårdens tun er temlig stort; ca. 200 meter nord-nordøst for indhusene, lige i terrassens østlige begrænsning, på overgangen til skråningen ligger en gruppe af tre tomter (fig. 1 og 2), hvis vægge før udgravningen var let kendelige.

Nr. 1. Den såkaldte *hoftótt*, en i nord—syd liggende — tilsyneladende firkantet — tomt, hvis langvægge var meget tydelige, og hvis søndre gavlvæg manglede, idet der her kun fandtes en ganske lav og foroven flad bæk, som

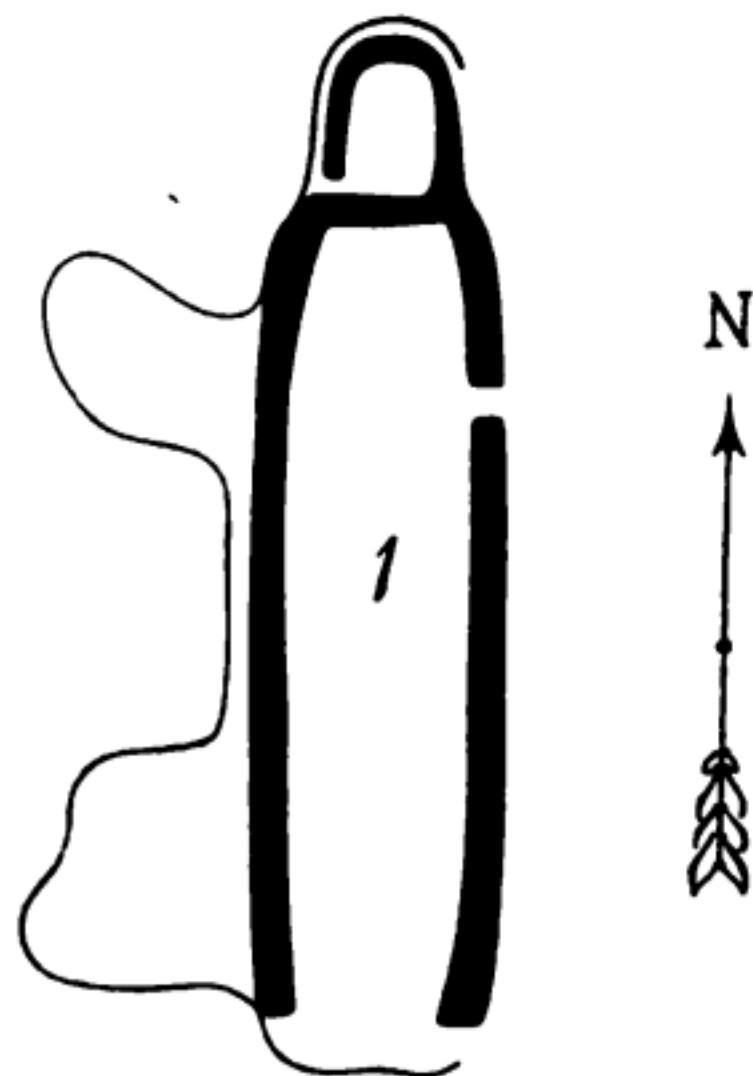
ganske lignede dem, der i vore dage ofte ses ved foden af brædegavle og brædevægge. Tomtens nordgavl var tydelig, og i forlængelse af denne sås en omtrent firkantet tomt, i hvilken der stod rester af et gammelt udhus, der åbenbart var opført inde i den oprindelige bygning. Ved hovedtomtens sydvestlige hjørne var der en udbygning med sænkning i midten; den så nærmest ud som en indhegning eller en fold, der var bygget op til hovedtomten. Henimod nordenden af dennes vestre langvæg sås en noget uregelmæssig flad forhøjning, hvis overflade ikke hævede sig op over den tilsvarende i hovedtomtens væg.

Endelig skal anføres, at der ved hovedtomtens sydøstre hjørne i 1896 sås en, rimeligvis i nyere tid opført, tomt (fold?), hvilken i 1908 var fjærnet.

Væggene i tomterne var alle meget tydelige, skönt de ikke hævede sig mere end gennemsnitlig c. 40 cm. over tunets overflade. Såvel denne tomt som de følgende to var græsklædte.

Nr. 2. Syd for gavlen af hovedtomten sås en rund, meget lav indhegning med en sænkning i midten. Om denne tomt vidste man intet at berette.

Nr. 3. Sydøst for foregående og op ad skråningen lå en stor, tydelig tomt, om hvilken overleveringen sagde, at den havde været benyttet som 'hestefold' (*hestarjett*) for de tempelsøgende. Den var af noget uregelmæssig form, c. 17 m.

○ 2

Fig. 2. Tomterne på Hofstaðir.

× c. 19 m. i tværmål. Væggene havde åbenbart været opførte af jordtörv og var nu i deres sammenfaldne tilstand c. 1 m. brede og 20—35 cm. høje. En sådan fold vilde kunne give plads til omtrent 150 heste.

Udgravningen begyndte i den store tomt (nr. 1 på fig. 2 samt planche II), idet græstörvslaget omhyggelig blev afskræillet i firkantede skiver, for senere igen at lægges på plads, eftersom tunets overflade, ifølge overenskomst med ejeren, så vidt muligt, skulde bringes tilbage i den oprindelige tilstand. Tomteus vægge blev som regel ikke bortgravede; derimod udgravedes rummene mellem dem, til man traf den naturlige undergrund (gulvet), idet der dog på væggenes inderside afskrællede netop så meget, at vi havde sikkerhed for, at der ikke var döråbninger i dem. Hvor sådanne kunde formodes, eller hvor sådanne åbenbart var tilstede, fortsattes udgravningen tværs igennem væggene.

Langvæggene i hovedrummet (A + B) viste sig at have været opførte, så at sige overalt, af græstörv og jordtörv i det forbant, som endnu den dag i dag ofte ses i bygninger, og som bærer navnet *klömbruhnausar*¹ (enkelttal *-hnaus*, jordtörvstykke). Det holdbareste bygningsmateriale til vægge af græs- og jordtörv er det øverste lag af jordskorpen, den egentlige græstörv, i et godt 5 cm. tykt lag: *strengur*. Det afskæres i store flager, som lægges vandret ovenpå hinanden. Da man imidlertid ikke altid kan skaffe tilstrækkeligt deraf, må man ofte benytte jordskorpelaget til en dybde af ca. 13 cm. Disse jordtörv skæres i 20—24 cm. lange og omtrent lige så brede og 12—13 cm. høje murtörv (*hnaus*). Nu opføres den såkaldte klömbruhnaus-væg med afvekslende lag af *hnaus* og *strengur*, eller uden dette sidste, således at *hnaus*-stykkerne danner zigzagmønstre. Törvene i disse lag af *hnaus* vender græsfladen skråt til siden. Disse zigzagmønstre sås tydelig i de nylig afskrællede vægflader ind mod

¹ D. Bruun: Fortidsm. og Nutidshj. 81—82.

rummet (fig. 3). Hvor de forekom, er angivet ved særlig bølgeformet skravering.

Murtykkelserne i langvæggene var gennemgående 1,75 cm.,

Fig. 3. Hovtomten på Hofstaðir set fra syd mod nord. I væggen t. h. ses klömbruhnaus-lag. Stenunderlaget for en del indre stolper ses på gulvet.

hvilket fremkom på de steder, hvor væggene helt blev gennemgravede, ligesom det også kunde skönnes, hvor dette ikke var tilfældet. Hvor stor murhøjden oprindelig har været, kan ikke siges aldeles bestemt, eftersom væggene selvfølgelig i tidernes løb er sunkne meget sammen; nu stod de i en

højde over gulvet af imellem 70 og 95 cm. Regner man, at de oprindelig har været $\frac{1}{3}$ højere, bliver murhøjden omtr. $1\frac{1}{4}$ meter, hvilket omtrentlig vilde svare til 5 lag klömbruhnausar eller 4 lag sådanne i forbindelse med strengur-lag forneden og måske foroven. Flere steder sås der ganske tydelig at have været sådanne forbant. Fundamentet for væggenes inderkant viste sig at være en række sten, som dog ikke lå fortløbende, men med korte mellemrum langs hele kanten. Et enkelt sted fandtes ved gennemskæring af væggen en tilsvarende stenrad langs dennes yderkant, således mellem rum A og D. Afstanden mellem stenene i væggenes yder- og inderrand var her $1\frac{3}{4}$ m. (udv. målt), hvilket mål altså angiver bredden af langvæggen. Som det ses på planche II, viste det sig, at hovedrummet (A + B) ikke havde et rektangulært grundplan, idet nemlig langvæggenes inderkanter var let bueformede, hvilket ikke kunde ses, forinden udgravningen havde blottet stenvæggenes fundamentække.

Søndre gavl af rummet havde, som allerede berørt, ikke nogen egenlig jord- eller græstörvsvæg, men kun en 20 cm. høj, foroven flad, fodskammel som de, der ofte ses ved foden af bræddevægge.

Nordenden af hovedrummet var adskilt fra det mindre, nordre rum (C) ved en væg, som vi senere skal komme tilbage til.

Hovedrummet med de buede sidevægge og den lige begrænsning mod nord og syd viste sig således, om man vil, at have en vis lighed med et skib med afstumpede stævne, uden at det dermed skal siges, at just skibsformen har været tilstræbt.

Dimensionerne for rummet var: 36,3 m. længde N—S med følgende bredder i Ö—V: a) rummets nordende 5,85 m., midten, hvor bredden var størst, 8,25 m., endelig ved sydenden 6,20 m., alt regnet mellem stenrækkerne i væggenes inderkanter forneden (udv. mål).

Langs bægge sidevægge fandtes lave (25 til 35 cm. høje

over gulvfladen) forhøjninger eller bænke af jordtörv, hvis bagsider, nærmest væggen, dannedes af den omtalte stenrække, og hvis forside afsluttedes af en lignende ikke fuldt sammenhængende stenrække (fig. 4). Stenene i bægge rækker var for største delen af brudte lavastykker, på hvilke egnen er rig. Deres størrelse var noget varierende, idet höjden var

Fig. 4. Parti af vestre bæk i hovedrummet, set fra nord mod syd.

indtil 35 cm., svarende til forhøjningens overkant. Som det fremgår af planche II var navnlig den i forhøjningens forside siddende stenrække mindst sammenhængende i sit midterste parti, hvor der på østsiden manglede sten på en længere strækning. Forhøjningens bredde var gennemgående $1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ meter.

Medens forhøjningerne var utvivlsomme langs bægge sidevægge, kan det være tvivlsomt, om der ved skillevæggen for rummets nordende også har været en forhøjning. Jordtörvene var ikke tydelig tilstede her, ligesom et lille ildsteds tilstedeværelse (M) synes at tale derimod. Dette kunde dog

måske have været anbragt ned i forhøjningen. Langs rummets sydende, hvor der kun findes én stenrække, hvilken rimeligvis har dannet underlag for en bræddegavl, har der næppe været nogen forhøjning. Kun på ét sted i hovedrummets vægge kan der med sikkerhed påvises en döråbning (P), nemlig gennem østvæggen i dennes nordlige halvdel (fig. 5).

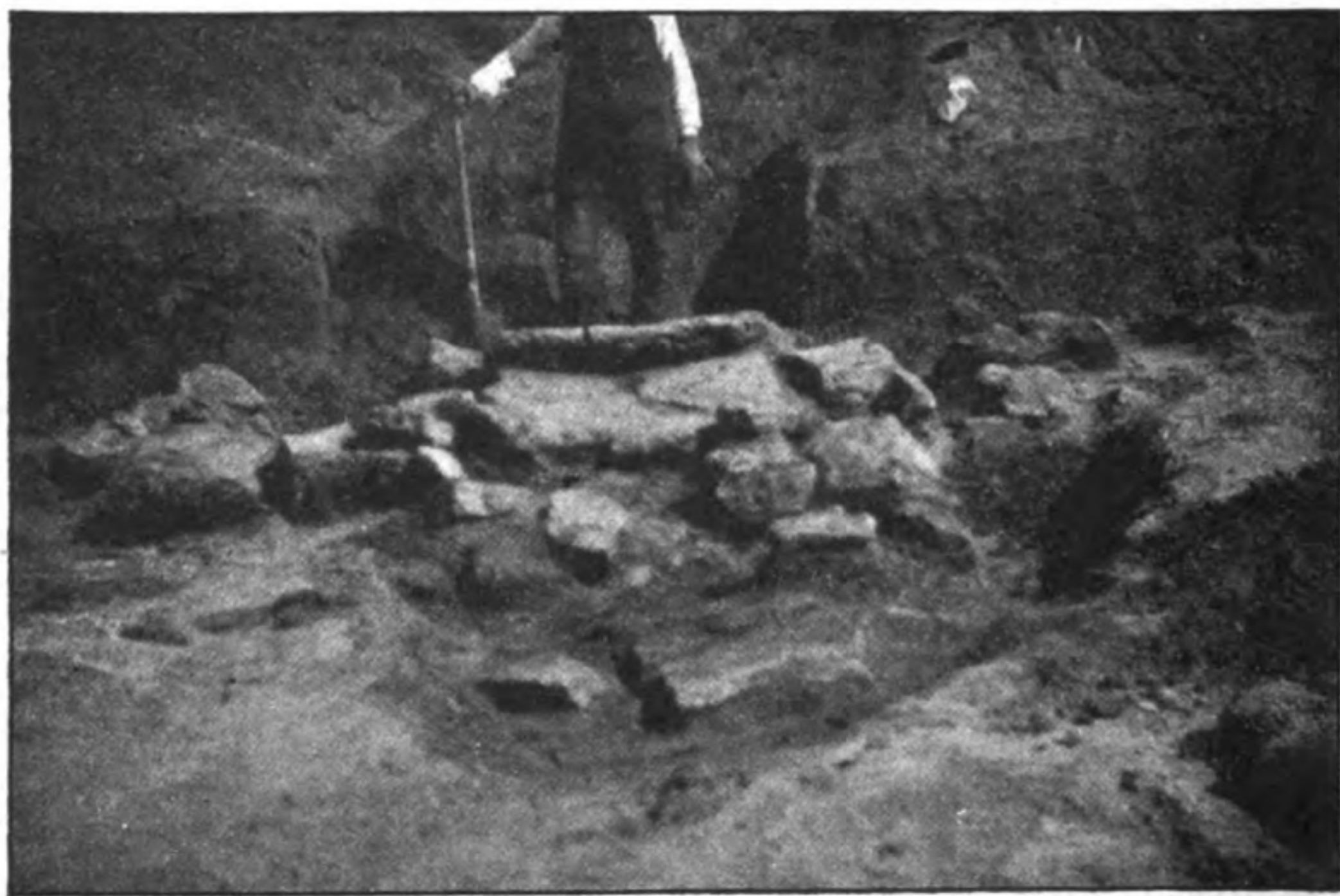

Fig. 5. Döråbningen (P) i hovedrummet med tærskelsten m. m.

Dörvidden var 1,10 à 1,20 m. Vestligst i döråbningen stod en foroven 6 cm. smal tærskelsten på höjkant. Når den indtrædende havde løftet foden godt 20 cm. over den, trådte han på en stor, flad sten, hvis største dimension i øst—vest var 1 m. Den lå i flugt med forhøjningens underkant, ligesom flere mindre sten lå fra den ud på gulvet, hvilket her sænkede sig noget mod rummets midte.

Gulvet, som altså til bægge sider begrænsedes af lave bænke, skælnedes ved den gulvskorpe af faststampet jord (*gólfskán*), som almindelig ses i gammeldags islandske husrum. Det dannede i det hele og store en vandret flade foran bægge sideforhøjningerne samt i hovedrummets nordre

del (B), medens det langs midterlinjen sænkede sig indtil 25 cm. (fig. 6), hvorom straks nedenfor. Ligeledes på enkelte andre steder syntes det at være lidt forsænket, formentlig på grund af slid. Dette var således, som berørt, tilfældet ud for indgangsdøren, hvor de omtalte sten åbenbart var lagte for at fylde slidhulningerne. Langs rummets midterlinje fra hen mod søndre ende til i højde med døren var det svagt forsænket gulv i en bredde af indtil $1\frac{3}{4}$ m. dækket af eller isprængt med et lag af kulpartikler og trækulaske. Laget var vel ikke lige tykt overalt: enkelte steder var det kun lige kendeligt, medens det andre steder fremtrådte tydelig i en mægtighed af én eller nogle få centimeter; men det var

Fig. 6. Snit i vest—øst gennem hovtomtens hovedrum (A) ved hovedildstedet (H). De indre og ydre stolpers formentlige plads er angivet ved punkterede linier.

dog åbenbart, at der på hele den omtalte længde havde været tændt ild, som ikke havde været benyttet til madlavning, eftersom der så at sige ikke fandtes køkkenaffald i kullaget. En undtagelse i så henseende dannede partiet om et hovedildsted (H), som nedenfor nærmere skal omtales sammen med andre forefundne ildsteder.

På gulvet fandtes forøvrigt til bægge sider af rummets midterlinje (efter længden) og i omtrent samme afstand fra denne enkelte sten (fig. 3). De havde, efter alt at dømme, dannet fundament for lodrette stolpepar, som med 5 til 6 meters afstand dannede 6 til 7 par indre staver, på hvilke taget har hvilet, foruden på de ydre staver, hvilke sidste rimeligvis har været funderede i den stenrække, der danner sidevæggens inderside (fig. 6). Flere af stenfundamenterne for de indre staver manglede vel, men de tilbageværende er

formodentlig tilstrækkelige til at begrunde den her fremsatte anskuelse.

Vi har da åbenbart at gøre med en 36 meter lang hal, som på den angivne måde ved stolperækker deltes i et godt to meter bredt midterskib, hvor der har været optændt ilde (*langeldar*), og to sideskibe (indtil 2,65 à 3 m. brede) med faste bænke (*bekkir*), foran hvilke der var plads til borde.

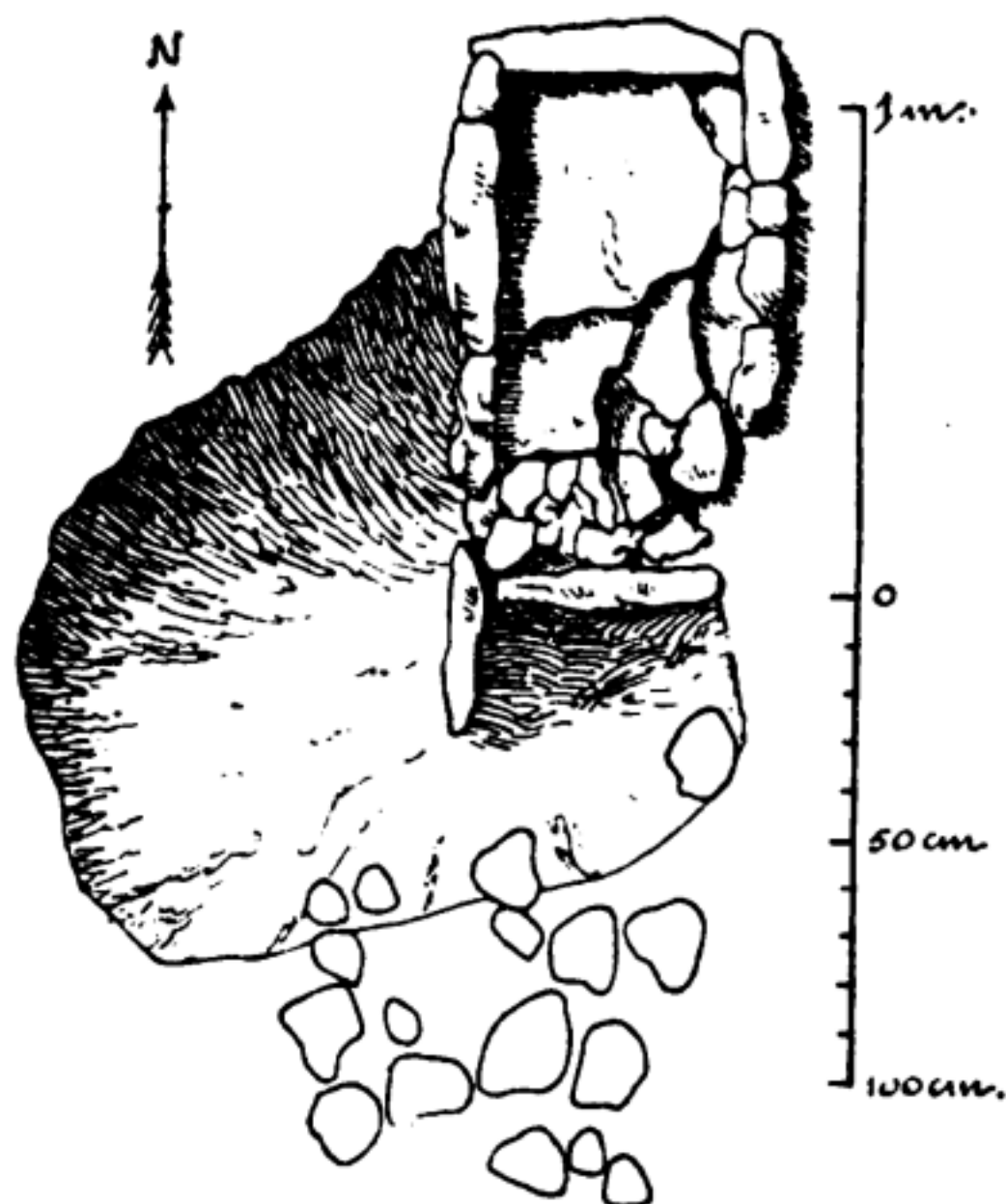

Fig. 7. Hovedildstedet (H) med grube.

De i hovedrummet (A + B) værende ildsteder og lign. Omtrent lige udfor indgangsdøren (P) og midt i rummet lå en flad tynd og rundagtig, ildskørnet sten (lava), hvis diameter var 70 à 73 cm., og hvis tykkelse androg c. 15 cm. Den var stærkt revnet og så ud, som om den havde været udsat for stærk ild. Rundt om den fandtes trækulpartikler på lignende måde som langs gulvets øvrige midterparti,

dog her i lidt større mængde end straks syd derfor. Køkkenaffald sås der intet til på eller i nærheden af stenen, på hvilken der sandsynligvis har været tændt et bål, som kunde lyse op for dem, der trådte ind i rummet over tærskelstenen. Den havde i øvrigt været anbragt midt imellem to stolper (et sæt indre staver), hvilket kan sluttes af tilstedeværelsen af to flade sten, som åbenbart har tjænt som underlag for stolperne. De ses på grundplanen, én til hver side, og deres plads viser, at stolperne har stået lige syd for retningen fra indgangsdøren, således at de ikke kom i vejen for den indtrædende. De har på en måde dannet skillelinjen mellem den egenlige festhal (A), i hvilken langildene var tændte, og hallens nordre ende (B), hvor der

ingen langilde fandtes, og hvor gulvet ikke var forsænket i midten.

Hovedildstedet (H; fig. 6, 7 og 8). Midt imellem rummets sidevægge og omtrent midt imellem bægge ender af det smalle bælte, som kendetegnes ved et lag af kul på gulvet — med andre ord: midt i langildenes række fandtes, hvad man kan kalde, et hovedildsted. Det var dannet derved, at der på jordfladen i samme højde, som betegnedes ved det fra langildene stammende kullag, var lagt flade sten,

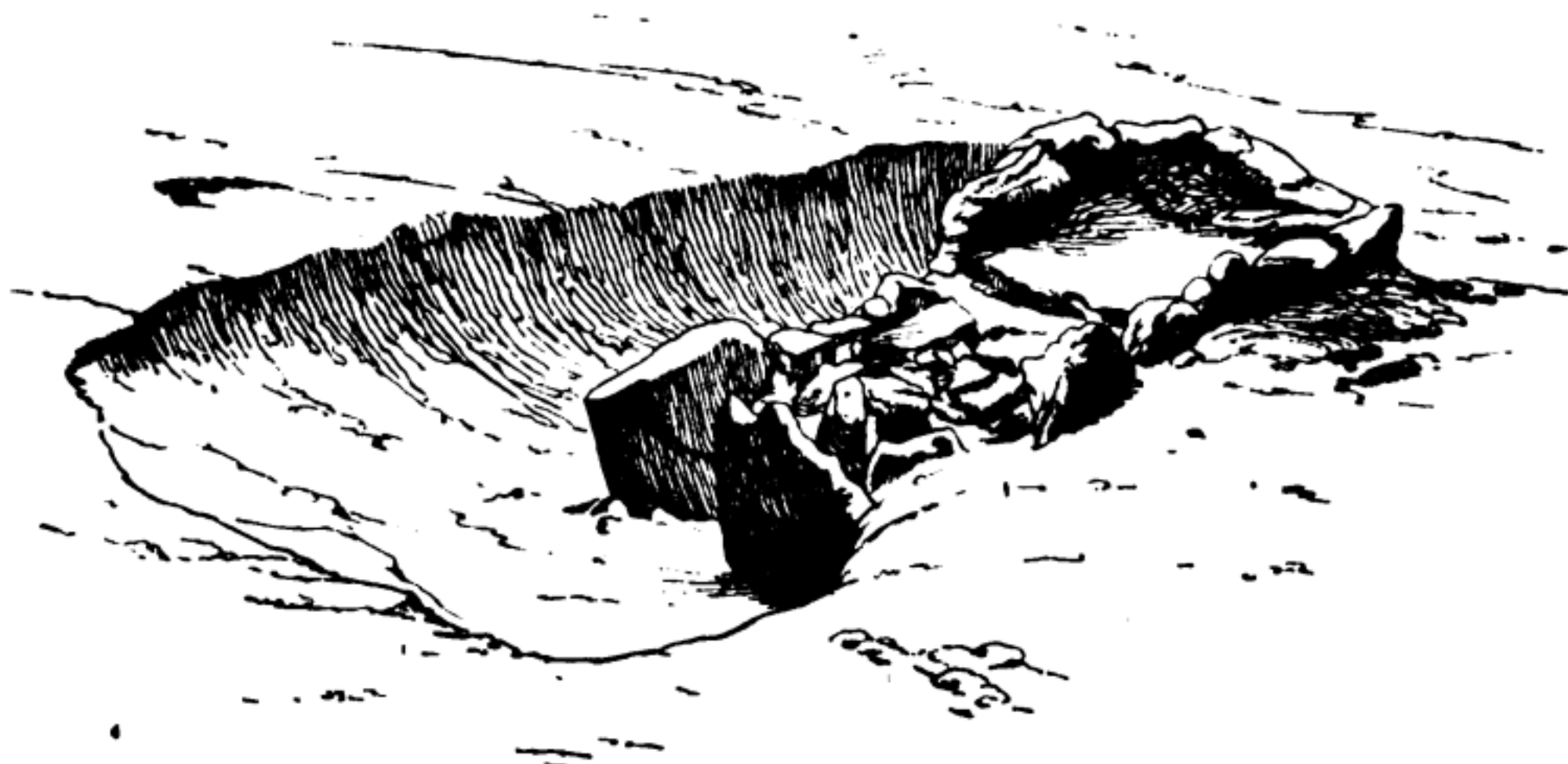

Fig. 8. Hovedildstedet (H) med den afdækkede grube, set fra S.Ø.

omgivne af lodret stillede sten i en omtrent firkantet indramning 70 cm. bred og 1,20 m. lang og indtil 0,8 m. høj. Medens dette åbne ildsted i den nordre halvdel var omtrent vandret i bunden, som dækkedes af en større og nogle mindre flade sten, faldt dets sydlige halvdel noget mod syd, idet bunden her dannedes af et par større og flere mindre flade sten. For den søndre ende af ildstedet stod en stor, flad sten på højkant med overkanten i højde med ildstedets bageste overflade og med den nederste del c. 50 cm. dybere. En anden lignende flad sten var stillet på højkant således, at den dannede en ret vinkel med førstnævnte i forlængelse af ildstedets vestside. Indtil 0,60 m. syd og c. 1 m. sydvest for ildstedet strakte sig en grube med flade sideskråninger, og hvis største dybde fandtes lige syd for ildstedet mellem

og ved de to på höjkant stillede sten. Den gik her omtrent ned til disses underkant. Ved grubens sydlige rand fandtes 17 håndsten af lava, der åbenbart havde været udsatte for ild, enten lige indenfor randen på den øverste grubeskråning eller udenfor samme på midtergulvets overflade. De lå, uden at man kunde spore nogen tilsigtet opstilling, men som var de tilfældig kastede. I gruben fandtes nogle småstykker af knogler og en mængde trækulpartikler, nærmest bunden. Kullene viste sig ved senere undersøgelse i Den kgl. vetrinær- og landbohøjskoles agrikultur-kemiske laboratorium (jfr. Beretning fra samme bagved denne afhdl. — prøve 4) at være »af løvtræ og ganske utvivlsomt af birk«. De fandtes i lag på indtil nogle centimeters tykkelse, stedse nærmest bunden og iblandede med håndsten af lignende art som de nys omtalte, hvorefter der fra grubens bund optoges en halv snes stykker, hvilke ikke lå i nogen brolægning, men spredte. I alt var der således 27 sten i og ved gruben. Enkelte steder ved dennes sider kunde man se, at der var gravet ned gennem tidligere lag af kul — rimeligvis for at rense gruben. Det syntes, som om dennes øverste del var fyldt med en askelignende masse, hvilken imidlertid ved senere undersøgelse (jfr. Beretningen — prøve 3) har vist sig at måtte være jordarter, som utvivlsomt er transporterede hid af vinden. Grubens øverste del har da således åbenbart en tid ligget blottet for efterhånden at fyldes med tilføjet jord. Dette må være sket, efterat huset ikke længere er blevet benyttet og under omstændigheder, der lader det udenfor al tvivl, at det ikke længer har været skærmet af tag eller i alle tilfælde ikke tilstrækkeligt.

Når vinden i disse egne, hvad ofte sker, rejser sig med stor kraft, hvirvles jordsmonnets overflade op, og der kommer sandstorme især fra egnene nærmest den store lavaørken Ódáðahraun, hvilke medfører store mængder af sand eller fint jordstøv, som da lægger sig overalt, hvor der er læ. Det bör derfor ikke forundre, at de her omhandlede grube-

formede fordybning, som åbenbart er efterladt næsten tom — når undtages det omtalte kullag ved bunden —, at den er bleven fyldt. Vi skal senere, efter at have omtalt samtlige ildsteder, komme tilbage til en drøftelse af, hvad brug man mulig har gjort af dem.

Ved den vestlige langbænk ikke langt fra bygningens søndre gavl fandtes resterne af et lille ildsted (J). På gulvfladen lå et indtil 5 cm. tykt lag af trækul og aske med en diameter af c. 1 m. Det var isprængt med enkelte knogler. Over og tildels ned i trækullaget lå en snes håndsten af lava, hvilke alle var ildskørnede. De var tilsyneladende ikke anbragte i form af et ildsted, men syntes mere tilfældig lagte. Nogen grube fandtes ikke her. En del knogler fandtes spredte på langbænken umiddelbart ved ildstedet.

Omtrent lige overfor dette ildsted fandtes et lignende, dog en del mindre, foran og mellem stenene i den østlige langbænk. Også her fandtes en del knogler i nærheden (K).

Nordøst for det midterste ildsted, ved det på grundplanen angivne tal 13, fandtes vidnesbyrd om, at her havde været tændt ild.

Hallens nordre afdeling. Ved L fandtes, lige udenfor den vestlige bænk, en større skålformet grube, hvis diameter foroven var mellem 0,80 og 1 m., og hvis dybeste punkt lå 0,80 m. under gulvfladen. Grubens sideflader stod nogenlunde jævne; dog var det tydeligt, at der til forskellige tider var sket brud på dem, formentlig når gruben blev rensset for sit indhold, ti man skælnede på slige steder små trækuldele i det nærmeste naturlige jordsmon. Der var ikke anden forklaring end, at de var indkomne der gennem en rift eller en revne, som det redskab havde frembragt, hvilket benyttedes ved tømningen af gruben. Dennes sider blev da formentlig atter afglattede så godt, det lod sig gøre.

I grubebunden fandtes trækulsmuld i et lag af indtil c. 10 cm. tykkelse, ligesom der op ad grubens sider hist og her sporedes sådant, dog ikke helt oppe ved randen. Knogler

sås ikke i gruben. Denne var i øvrigt fyldt med en meget finkornet, kaffebrun jordart, af hvilken der toges prøve. Efter at denne har været undersøgt, viste det sig (jfr. beretningen — prøve 1), at den — ligesom for gruben ved hovedildstedet — utvivlsomt var transporteret hid af vinden. Gruben er altså bleven efterladt i tömt eller så godt som tömt tilstand.

Medens der kun i selve denne fandtes en enkelt ild-

Fig. 9. Snit gennem gruben (L) i syd—nord (set fra øst mod vest).

skørnet sten, lå der en dyngge på 10 sådanne stablede på randen af langbænken umiddelbart ved gruben. Den naturligste forklaring var den, at de var optagne af gruben for måske at benyttes end en gang; men at en sådan ny benyttelse i øvrigt ikke var bleven til noget. Hosstående gengivelse efter et fotografi (fig. 9) viser et snit, taget i nord—syd omtrent gennem grubens midterparti. Forneden angiver en hvid pind grubens bund. Grubesiderne er ved indridsning markerede noget stærkere end de ellers fremtrådte.

M. Ved skillevæggen mellem hallens nordlige del (B) og det mindre rum, nord for samme (C), fandtes i højde med gulvfladen, måske rettere sagt, på denne, et tyndt (indtil

Fig. 10. Hovtomten på Hofstaðir set fra nord mod syd. Forrest afhuset C. Gårdens huse ses t. h. på tunet.

3 cm. tykt) lag af trækulsaske, hvis udstrækning var godt 1 m. i N—S og ligeså i Ø—V. Dette lag strakte sig c. 15 cm. ind under skillevæggen. Man vil erindre, at der har været udtalt tvivl om, hvorvidt der langs skillevæggen har været en tværbænk, skönt der fandtes endel sten, som nok kunde have dannet denne bænks begrænsninger. Dels var det ikke muligt med sikkerhed at konstatere jordtörvlaget mellem disse sten, men navnlig tilstedeværelsen af ildstedet syntes at gøre et sådant lag tvivlsomt; ti har der været en bænk, måtte ildstedet være gravet ned gennem denne bænks jordlag til i højde med gulvfladen. Enkelte knogler fandtes mellem nogle sten, som dækkede trækullaget eller lå til siden af dette — i øvrigt uden at der kunde spores nogen tilsigtet opstilling.

Vi kommer nu til beskrivelsen af det mindre husrum for nordenden, hvilket må opfattes som hovets *afhús* (Plan II C og fig. 10), svarende til koret i de kristnes kirker.

Som allerede bemærket var der her sket nogen forstyrrelse af det oprindelige rums øvre del, medens gulvfladen og den nederste del af væggene i alle tilfælde synes at være upåvirket heraf. Det viste sig ved udgravningen, at rummet i dets oprindelige tilstand havde været så nogenlunde firkantet. Dets længde var 6,2 m. og dets bredde c. 4 meter; måske har det haft lidt afrundede hjørner i den nordlige gavl. Væggenes sammenskredne tilstand her var til hinder for en nøjagtig bestemmelse heraf. I øvrigt er der for os ingen tvivl om, at »afhusets« tre ydervægge, hvilke stod i en højde af 70 cm., er de oprindelige. De bestod af sten og jordtörvlag, idet der i østvæggen sad en del store sten langs den indvendige fod. Det samme var tilfældet for nordvæggens vedkommende. Vestvæggen havde derimod kun enkelte sten i den indvendige flade foroven, hvorimod en række store sten markerede væggenes yderside forneden. I øvrigt var væggene opførte af jordtörv i strengur-lag.

Hvad nu skillevæggen mellem B og C angår (fig. 11),

stod den bygt fra grunden af meget store sten ind mod C-rummet, medens den ind mod B-rummet havde et strengur-lag fornedet, ovenpå hvilket der var lagt en række store sten, hvilke tilsammen dannede vægfladen. Mellem de to stenrækker, som således dannede hver sin side af tværvæggen, var der fyldt med jord, idet der dog, som berørt, nederst lå strengur-lag ind mod rum B. Denne bygningsmåde med svære, store sten oven på et jordtörvlag forekom os mærkelig og bidrog også til, at vi til at begynde med stillede os tvivlende overfor spørgsmålet, hvorvidt væggen som helhed var oprindelig; men ved igen i sommeren 1909 at have haft lejlighed til at studere gammel bygningskik på

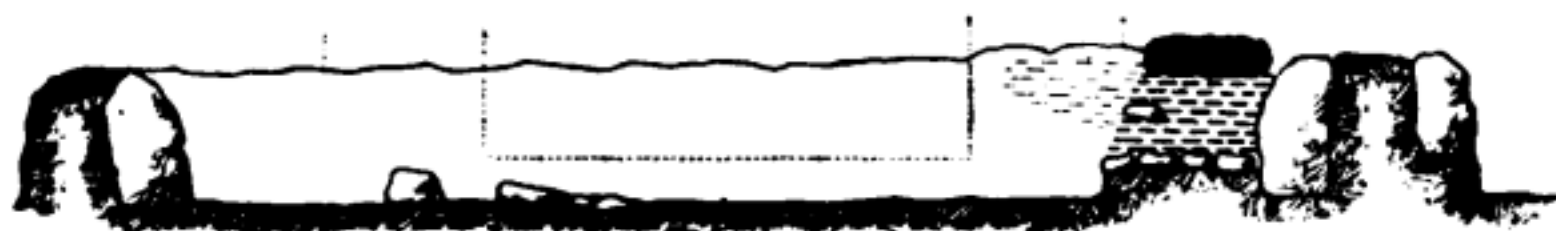

Fig. 11. Snit i nord—syd gennem afhuset (C) ved forhøjningen N. De punkterede linjer angiver den senere indbyggede hestestalds bund og vægge.

de islandske gårde, er det blevet os klart, at slig en bygningsmåde forekommer ikke helt sjældent; vi må derfor antage, at den her omhandlede tværvæg virkelig er oprindelig i sin helhed.

Som det fremgår af fig. 10 har da tværvæggen i den tilstand, hvori den nu findes, ikke nogen jævn overflade, men den markeres af de ulige høje stenes mere eller mindre skarpe overkanter. Hvorvidt den i sin oprindelige tilstand har været opført helt op til tagryggen, eller om der har været et åbent rum over den mellem B og C, kan ikke absolut sikkert afgøres. Har væggen været ført helt op, må det sandsynligvis have været af græstörv. Der var dog intet som tydede på større nedskriden af sådan en væg. Sandsynligheden taler da for, at tværvæggen ikke har været ført væsentlig højere op end de øvrige jordvægge, og at dens overflade har været afglattet ved jordtörv, således at man fra rum B kunde se ind i rum C. Et er afgjort: der har

ikke været adgang fra B ind til C. Til dette rum kom man gennem en dør i sammes sydvestlige hjørne. To store flade sten var her stillet på höjkant, en på hver side i en indbyrdes afstand af knap 1 m., hvilket altså angiver dørvidden. Den sydligste af disse sten stod i flugt med tværvæggens nordside. Gulvet i C lå fuldkommen i samme niveau som det i B. Det skælnedes tydeligt ved den såkaldte „gólfskán“ (faststampet jord). Midt imellem sidevæggene i rummets nordre del fandtes nogle flade sten, som tilsammen dannede et ildsted (O), der var knap 1 m. langt og $\frac{1}{8}$ m. bredt. Den nordligste og største sten lå på selve gulvet, over hvilken dens overflade hævede sig nogle få centimeter. I forlængelse af denne, i sydlig retning, lå to andre lignende sten, hvis overflade lå i højde med gulvfladen, i hvilken de derfor var nedgravede. Lidt trækul fandtes ved stenene, tilligemed et par knogler af får og okse.

Nogle sten lå på gulvet tæt nord for ildstedet (6 vest og 1 øst for rummets midterlinje i nord—syd). Stenene var som alle andre, der er truffet i denne ruin, lava. De dannede ikke nogen helt sammenhængende række, men de kunde nok have udgjort et fundament eller flere fundamenter for noget, som skulde anbringes i nærheden af ildstedet.

Forholdene ved rummets sydende langs tværvæggen viste sig at være ret ejendommelige (N). Omtrent midt for tværvæggen var der på gulvet lagt et strengur-lag, 30 cm. tykt, ovenpå hvilket der var anbragt en brolægning af mindre, flade sten, hvis tykkelse androg nogle centimeter. På denne måde fremkom en lille forhøjning (plan II, samt fig. 10 og 11), der sprang 90 cm. frem fra tværvæggen, og hvis bredde Ø—V var c. 75 cm. i den nordligste ende og noget mindre i den sydlige, nærmest tværvæggen.

Mellem denne forhøjning og indgangen lå 3 tynde og flade sten, hvoraf de to, nærmest forhøjningen, lå i højde med dennes overflade, medens den tredje, nærmere indgangen

lå lidt lavere. Der sporedes ingen jørdtörv under disse sten, således som under selve forhøjningen. Det kunde i alle tilfælde ikke konstateres, at de stod i forbindelse med brolægningen på forhøjningen som en mulig fortsættelse.

Ovenpå denne lå et tykt lag af — som det ved senere undersøgelse har vist sig — en meget fintkornet, støvagtig jordart af rødgrå farve (jfr. beretningen — prøve 2). Dette jordlag strakte sig tværs over rummets søndre ende, fra indgangen til østre væg og helt op til den nuværende overkant af tværvæggen mellem B og C (fig. 11). Dets underste del lå i indgangen nogle få centimeter over bunden, hvorpå det fortsatte sig mod øst ovenover brolægningen i forhøjningen og videre over mod rummets østre væg, hvor underfladen nærmest ved denne lå c. 50 cm. over rummets gulv. Dette lag lå altså højere oppe her end ved indgangen. I dets underste del, navnlig i rummets nederste hjørne, fandtes nogle uregelmæssig formede større stenstykker, der ifølge undersøgelsen (jfr. beretningen — prøve 5) utvivlsomt var af stærkt opblæret lava, der atter har været i ilden og delvis er sammensmæltet med jord af samme beskaffenhed som i selve det nævnte jordlag.

På dettes overflade og ret over forhøjningen lå en stor sten, hvis tykkelse var højst 25 cm. og hvis største diameter i Ø—V var 65 cm., i N—S 75 cm. Den var utilhuggen, med en uregelmæssig og afrundet overflade. Øst og vest for den på det her omhandlede jordlags overflade fandtes nogle knogler af husdyr (får).

Til forståelsen af forholdene i den søndre ende af rum C skal den forstyrrelse, som rummet her har været underkastet, nærmere omtales.

Som bemærket havde der i senere tider oven i rum C og delvis med benyttelse af dettes vægge været anbragt en hestestald, hvoraf rester endnu sås (fig. 11), da udgravningen begyndte. Dets gulv havde ikke forstyrret det oprindelige gulv; det lå nemlig c. 30 cm. over dette, hvilket var aldeles utvivlsomt, eftersom man i denne højde traf på et lag af

faststampet hestegødning, hvilket altid træffes i de islandske hestestalde. Stalden havde indtaget et betydelig mindre rum end det oprindelige rum, hvori den var indbygget. Det fremgik således af gødningslagets udstrækning som også af de ved undersøgelsens begyndelse tilbagestående rester af vægge, at man havde benyttet ydervæggene mod øst og vest i den oprindelige bygning, medens man mod nord og syd havde opført nye vægge af jordtörv, som hvilede på fylden i det oprindelige rum. Den nordlige endevæg i stalden gik tværs over det oprindelige rum lige over ildstedet O uden dog at nå ned til de omtalte sten, som utvivlsomt ikke har været fundament for denne nye tværvæg; de ligger c. 50 cm. lavere. Den nye sydlige tværvæg havde været anbragt lige nord for N. Indgangen til hestestalden har været på den vestlige væg, hvor der nu også mangler en af de oprindelige større sten, som har dannet væggens inderside forneden. Lige over for denne indgang til hestestalden har der, langs østvæggen, været anbragt en af de sædvanlige krybber, der fra gulvet er bygget op af jordtörv.

Det vil af denne beskrivelse ses, at det oprindelige rums sydligste del indbefattet forhøjningen (N) m. m. ikke har ligget inde under den senere hestestald, men umiddelbart syd for samme.

Den forefundne rødgrå jordmasse må tydes som indbragt i rum C, forinden hestestalden byggedes, eftersom spor af den ses på østvæggen netop der, hvor hestestaldens søndre væg senere er tilbygget. Jordmassen er da måske i sin tid oprenset og anbragt her, hvis den ikke er tilføjet på lignende vis som for grubernes vedkommende i hovedrummet. Til sidst er der over denne jordmasse væltet en stor sten, som måske har haft sin første plads i hestestaldens gavlvæg, måske skriver sig fra den oprindelige tværvægs overkant.

Efter det her anførte må det formodes, at tværvæggen ikke er bleven ændret noget. Den nordlige side er i alle tilfælde oprindelig. Stenene står her med deres

underflade helt nede på og delvis endog lidt under gulvfladen i C. Vi må da formene, at til trods for den omtalte forstyrrelse fremtræder efter udgravningen rum C i den oprindelige skikkelse, ligesom der på gulvet næppe er sket nogen forstyrrelse af det oprindelige ved den senere indbygning.

Ved hovedtomtens sydvestre hjørne lå en udbygning (D), som forinden udgravningen viste sig ved en i grundplanen omtrent firkantet sænkning i midten, og med en foroven flad, ret uregelmæssig begrænsning udenom. Som det fremgår af grundplanen, udgravedes sænkningen, og det viste sig da, at det hele nærmest må opfattes som en oprindelig firkantet indhegning med græstörsvægge, sluttende sig til hovtomtens væg. I tidens løb er dens to hjørner mod N-V og S-V bleven afrundede og er gledne ud, hvorved det uregelmæssige udseende er fremkommet. Der gravedes igennem væggen til hovtomten for at se, om der mulig havde været döråbning fra hallen ud til D, der i så tilfælde burde opfattes som et husrum. Intetsteds i væggens østside var imidlertid klömbruhnaus-laget afbrudt, og skönt der lå nogle sten nederst i væggen på en måde, der kunde tyde på, at de havde dannet döråbningens begrænsning mod syd, måtte vi dog opgive troen på, at der her havde været slig en gennemgang gennem væggen. Dennes jordtörvlag ophørte ikke på noget sted, og man fandt den vestlige ydre begrænsning af væggen, hvilken markeredes ved en række sten, der åbenbart havde dannet fundament for dens jordtörvlag; tykkelsen af væggen var her 1,20 m. Der udgravedes i D til samme dybde som i rum A, men der forekom ingen egentlig „gólfskán“; kun traf man nogle sten, lidt trækul og et par dyreknogler. Dimensionerne for denne indhegning viste sig at være 7,60 m. i Ø—V, og 5,40 m. i N—S, alt indvendigt mål. Bunden af den lå 0,80 m. à 1 m. under væggens overflade og omtrent i niveau med gulvet i rum A.

Den længere nordpå udskydende, flade jorddyngge E, hvis overflade lå omtrent i niveau med hovtomtvæggens, hvorfra den udgik, viste sig at dække over pletter af aske og knogler samt enkelte sten — alt sammen køkkenaffald. Der førtes en grav fra B gennem sammes sidevæg mod vest, hvilken åbenbart ikke havde haft åbning her — og videre mod vest. Snittet i udgravningen viste, at der lå et indtil 1,10 m. tykt lag jord over pletterne med køkkenaffald, hvis mægtighed kun var nogle få centimeter. Der var slet ikke tale om gruber. Ved F gravedes et firkantet hul i jorddyngens nordlige yderkant. Også her traf man en plet som ved E; dog var der her kun knogler af husdyr og intet askelag eller kuldele.

Den linje, som på grundplanen angiver begrænsningen for D og E, og som fortsættes mellem dem og til bæggesider i nord og syd langs hovtomten, betegner en vandret kurve, således, at denne angiver den linje, i hvilken overfladen af hovtomten og de til denne knyttede udbygninger m. m. skæres af det omtrent vandrette tuns overflade. Ved gravninger i terrænet mellem D og E overbeviste vi os om, at der ikke her fandtes lignende affaldspletter som ved E. Jorden var tilsyneladende urørt i grunden. Ni meter ret syd for hovtomtens sydlige gavl lå en ovalformet indhegning (plan II G, fig. 2, 2), hvis begrænsning var en af jord opført, indtil c. 30—40 cm. høj og gennemgående c. 70 cm. bred lille vold, som jævnt gik over i tunets overflade og indenfor hvilken der viste sig en sænkning, hvis største dybde under voldens overflade fandtes i midten, hvor den var godt 1 m. Ved udgravning viste det sig, at der indenfor den lave vold fandtes en stor, regelmæssig dannet skålformet fordybning, hvis diameter oventil var 5,75 m. Ø—V og 6,70 m. N—S, og hvis største dybde var 1,80 m. under voldens overflade (altså 1,50 m. under tunets overflade). Bunden af denne grube var fyldt med et lag af aske, trækul, husdyrknogler og en mængde sten (lava) af ganske

lignende størrelse og art som dem, der fandtes i de omtalte gruber inde i hovtomten. Dette lag var tykkest i midten af gruben, hvor dets mægtighed var 50 cm. Op mod siderne aftog mægtigheden efterhånden, så at det i en dybde af 35 cm. under jordoverfladen (og 65 cm. under voldens overflade) helt ophørte. Der gravedes overalt ned til lagets øverste del og desuden helt ned til grubebunden i grøfter tværs over midten og derfra vinkelret ud til siden. Det viste sig, at man her havde at gøre med en affaldsdyng af ganske lignende art som dem, der findes på de fleste gamle islandske gårde i nærheden af beboelseshusene. Kun var der langt flere sten, end man plejer at træffe i disse, og desuden var grubens hele regelmæssige form og dens tilstedeværelse i det hele taget ret mærkelig; ti affaldsdynger plejer som oftest at være fritliggende ned ad skrænter foran beboelseshusenes front, eller i øvrigt hvor man bedst kan finde plads til dem. Gruber er dog også kendte. Antallet af sten, der som oftest viste spor af påvirkning af ild, var indtil godt en snes pr. kubikmeter, og gennemgående af en størrelse som mursten. De var alle af vulkansk oprindelse (lava, pimpsten) ligesom de, der fandtes i gruberne. De var, ligesom disse, isprængte med opal, kvarts eller zeolith. I en af dem, som statsgeolog A. Jensen velvilligst har undersøgt, fandtes således: 1 opal, 2 stykker kvarts, og 6 zeolither i brudfladerne. Ved at udsætte dette stykke for en flammende ild i en halv snes minutter smeltede disse mineralier dog ikke. En tvivl om, hvorvidt disse stene virkelig havde været udsatte for glohed ild, fordi mineralierne ikke var smeltede, må derefter bortfalde. Flere af stenene var desuden sodede og bar i det hele taget mærke af at have været i ild. De var fuldkommen lig dem, der inde i hovtomten fandtes i og ved gruberne.

Ved udgravningen af tomterne på Hofstaðir fremkom der ikke ret mange brugsgenstande og lign. Dette kan ikke forbavse, eftersom vi her ikke har at gøre med et be-

boelseshus eller huskompleks, men med en bygning, der kun har været benyttet nogle få gange om året ved festlige lejligheder, og tilmed gennem et tidsrum, der ikke kan siges, at have været særlig langt. Under forudsætningen af, at vi her har en virkelig hovtomt, hvorom vi ikke nærer den ringeste tvivl, må brugen af bygningen som hov være op-
hørt ved år 1000, da kristendommen i dette år, som bekendt, blev vedtagen på altinget som landets religion. Kolonisationen af denne egn kan, efter alt at dømme, ikke være begyndt i de allerførste år efter 874 (landnamstidens begyndelse)¹. Det drejer sig således højst om et hundrede år, i hvilket hovet på Hofstaðir kan have været i brug.

Idet der henvises til plan II, på hvilken fortløbende numre fra 1 til 15 angiver findestedet for de genstande, der udgravedes, skal bemærkes, at de alle lå i kulturlaget umiddelbart på gulv eller bænke:

Nr. 1, en brynesten, 18 cm. lang, $1\frac{3}{4}$ cm. bred og tyk.

Nr. 2, en dito, 7,2 cm. lang, $1\frac{1}{4}$ cm. bred og smal, forsynet med et lille hul til ophængning i den ene ende.

Nr. 3, en 11,5 cm. lang brynesten.

Nr. 4, en anden 16 cm. lang.

Nr. 5, endnu en 8,2 cm. lang, 2 à 2,5 cm. bred og smal.

Nr. 6, 3 forvitrede jærnnagler, $1\frac{1}{4}$, $1\frac{1}{4}$ og $2\frac{1}{4}$ cm. lange.

Nr. 7, et fladt stykke forrustet jern, måske af et sværd, 7,2 cm. langt, indtil $4\frac{1}{2}$ cm. bredt og $\frac{1}{4}$ cm. tykt.

Nr. 8, en $19\frac{1}{2}$ cm. lang jærnsaks, af hvilken den ene arm var brudt. Den ligner ganske dem, der almindelig bruges i vore dage ved fåreklipping.

Nr. 9, et uregelmæssig formet, slaggeagtigt stenstykke, der har vist sig at være stærkt opblæret lava, der har været i ild (jfr. beretn. — prøve 5).

Nr. 10, et brudstykke af en jærnsaks, 14,5 cm. lang. Spidsen af den ene arm.

¹ Jfr. B. Melsteð, *Island. s. I*, 175—76.

Nr. 11, et redskab af blød stenart, forsynet med en rille, 14,3 cm. langt, 9 cm. bredt og 6,3 cm. tykt. Rillen er $\frac{1}{2}$ cm. dyb (fig. 12). Dette redskab er formodentlig en sænkesten.

Nr. 12, et noget lignende redskab, på hvilket der foruden længderille i den ene ende tillige er udarbejdet en anden på tværs af førstnævnte. Det er 17,3 cm. langt, 7,5 cm. bred og 6,5 cm. tykt (fig. 13). — For disse sænkestens vedkommende er længderillen anbragt i den bredeste side.

Nr. 13, et redskab af ben, hvis bestemmelse er ukendt. Det har nedenstående form (fig. 14), er 12,5 cm. langt, 4 cm. bredt foroven, 2,4 cm. forneden og 0,6 cm. tykt.

Ved nr. 14 og 15 fandtes stumper af muslingskaller.

Spredt rundt forskellige steder i hallen fandtes endel små hvide sten, der åbenbart er bleven afrundede på overfladen ved at have ligget enten i en elv eller en sø, hvor de er bleven afglattede ved bølgeslag og vandets bevægelse. Slige småsten, hvis størrelse gennemgående er noget mindre end et dueæg, træffes ret ofte i gamle, middelalderlige bopladser. Befolkningen kalder dem *draugasteinar* (gengangersten) og knytter overtroiske forestillinger til dem. Mulig er de bleven benyttede som spillebrikker.

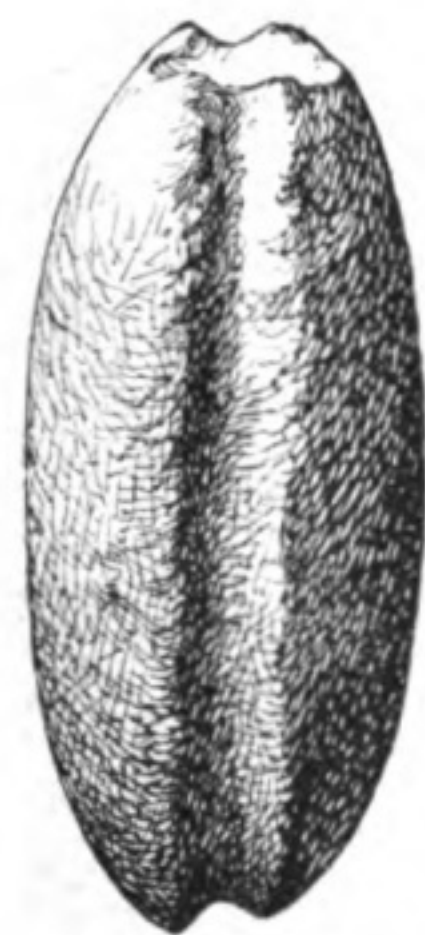

Fig. 13.
Stenredskab.
(Grpl. nr. 11).

Foruden de ovennævnte 5 brynesten blev der i den opkastede muldjord fra rum A fundet en sjætte. Deres tilstedeværelse i en festhal, hvor der holdtes måltid, er let forklarlig. De ved dette brugte knive trængte ofte til at hvæsses, eftersom de benyttedes til bearbejdningen af kød og knogler, hvilke sidste fandtes i stor mængde; næsten

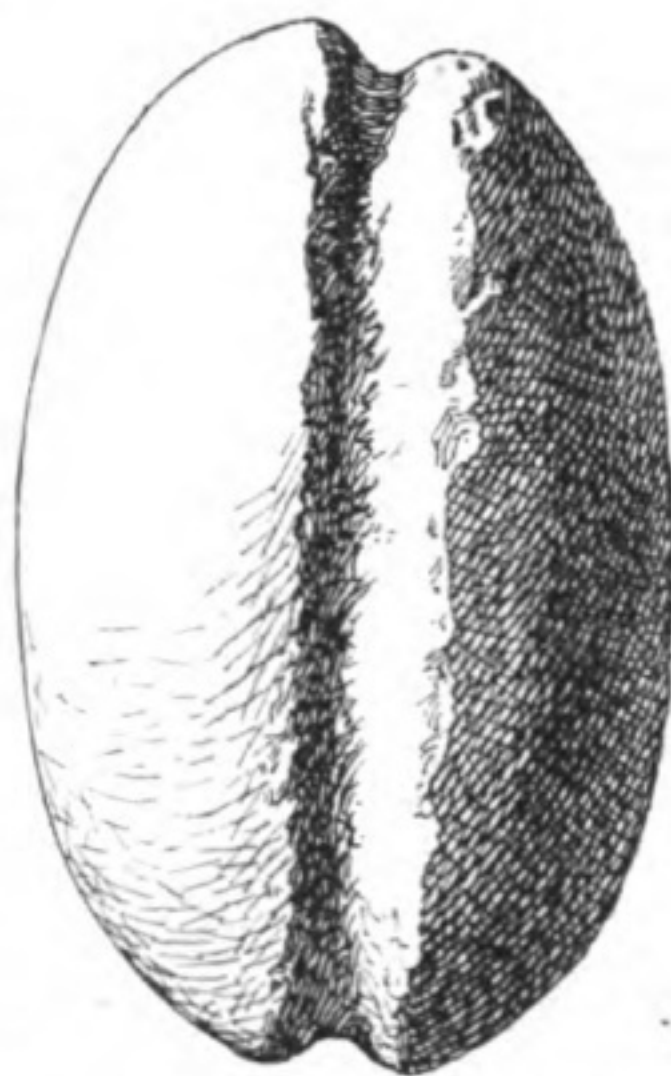

Fig. 12. Stenredskab.
(Grpl. nr. 11).

alle bar de mærker af, at have været under behandling af kniv. Meget almindeligt var det f. eks., at de var marvspaltede.

På plan II er de vigtigste findesteder for knogler mærkede med et lille kryds. I hovedrummet (A + B) ligger

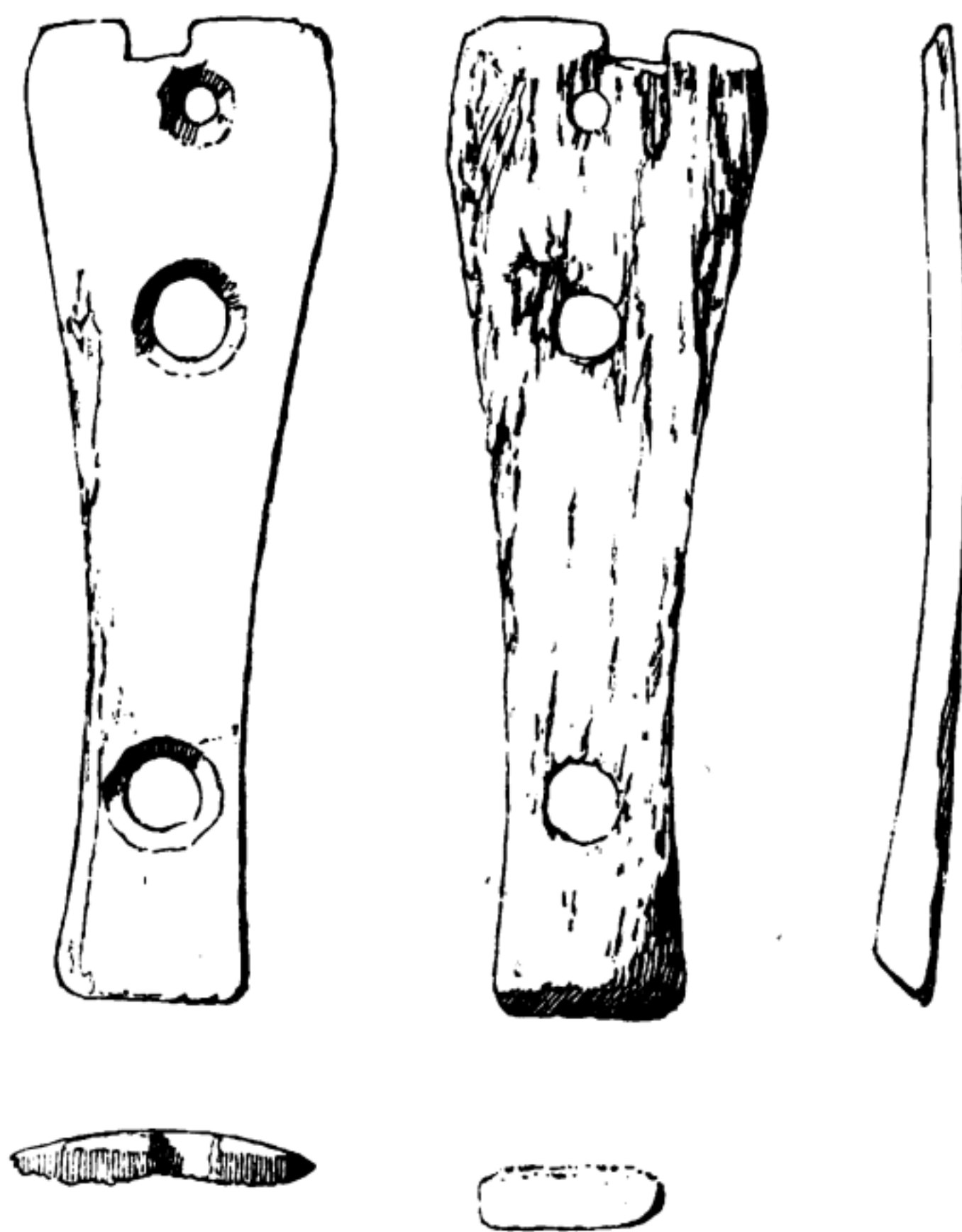

Fig. 14. Benredskab. (Grpl. nr. 13).

større samlinger, ofte i dynger, i nærheden af alle ildstederne, både de åbne og de grubeformede. Dette er således tilfældet:

ved H (hovedildstedet med grube, midt i rummet), hvor der på forhøjningen, vest for, fandtes en mængde knogler. Ved J fandtes en lignende dyng på og ved nærmeste forhøjning. Ved K ligeledes. Ved L lå en stor dyng knogler på forhøjningen, lidt mod syd.

Ved M var der kun få knogler. Ved N fandtes ingen, derimod lå sådanne, som allerede berørt, højt oppe i det rødbrune jordlag over den lille forhøjning. Ved O lå nogle få knogler. Udenfor de angivne steder fandtes vel knogler hist og her på forhøjningerne, men ingen steder i større antal. Det var, som om man med forsæt havde valgt visse steder til henkassen af knogler, og mærkeligt nok lå de fleste på forhøjningerne (bænkene), derimod kun meget få på selve gulvet. I denne forbindelse kan man minde om, hvorledes knogler kastedes i en dyng i kong Rolv krakes hal (Hrólfss. s. 64 f.; *beina sorp*; knoglerne kastedes mod

Høttr, og han gemte sig i selve bendyngen; i de sagnagtige sagaer omtales flere gange benkastning i hallen under måltidet).

Udenfor selve hovtomten fandtes knogler i indhegningen D, her dog kun nogle få; derimod fandtes sådanne i større mængde under jorddyngen vest for B (ved E og F), samt i aller størst mængde i gruben G.

Så at sige alt, hvad der opgravedes af knogler, blev medtaget for at kunne blive undersøgt og bestemt. Med den imødekommenhed, som der ved lignende lejligheder så ofte er lagt beslag på, har hr. viceinspektør Herluf Winge også denne gang undersøgt alle de medbragte zoologiske fund, hvorom der fra hans hånd foreligger en meddelelse, af hvilken det vil ses, at knoglerne overvejende er af okse, får og ged, enkelte af hest, svin og kuller. Samtlige knogler af kuller fandtes i den store grube (G); af hesteknoglerne lå nogle i nærheden af 15, ingen i rum C, hvor der kun fandtes knogler af får og okse. Inspektør Wings bestemmelse lyder i sin helhed således:

„*Gadus æglefinus*, Kuller. 5 Nøgleben, de fleste store.

Ovis aries, Faar. Knogler i meget stor Mængde, af unge og gamle, bl. a. 24 højre og 16 venstre Underkjæbegrene, 25 nedre Ender af Overarme, 45 Mellemlaandsben, 34 Mellemlaadsben. Flere Hjernebatter med Stejler, ingen af firehornede Faar.

Capra hircus, Ged. 3 Hornstejler, de to med noget af Panden, et Mellemlaandsben. De to af Stejlerne af meget anseelig Størrelse.

Bos taurus, tam Oxe. Knogler i Mængde, af unge og gamle, bl. a. 9 højre, 6 venstre Underkjæber, 12 Mellemlaandsben, 12 Mellemlaadsben, 11 Rulleben, 9 Hælben. Flere Stykker af Pander med Horn. Racen ret lille.

Sus scrofa, tamt Svin. To sammenhørende Mellemla-

haandsben, 2 sammenhørende Mellemfodsben, et Rulleben, et Taaled.

Equus caballus, Hest. Stykke af en Overkjæbe med 2 Kindtænder; 2 næsten hele Mellemfodsben og Stykke af et 3dje, alle uens; et Hovled. Det største Mellemfodsben er i Størrelse som hos »Nydam-Hesten«.

Knoglernes Tilstand er ganske som i andre Boplads-Aflejringer fra Middelalderen.

På Hofstaðir ved Mývatn er der således ved udgravning blevet afdækket et stort bygningskompleks, der efter sin karakter — navnlig størrelsen og den samtidige tilstedeværelse af kun to husrum —, må antages ikke at have været bestemt til beboelse, men derimod til afbenyttelse ved festlige lejligheder. At det virkelig, som traditionen siger, har været et hedensk gudehov, synes os som sagt ganske sikkert. Tomterne stemmer udmærket med de oplysninger om gudehove, som litteraturen yder. Dette vil nærmere fremgå af den redegørelse, som vi ovenfor har givet om hove og hovtomter. Af samme fremgår, at der til et gudehov hørte en større festhal, hvor gilderne holdtes, medens der til denne var knyttet et »afhus«, som formentlig indesluttede gudebillederne. At denne festhal ikke væsenlig adskilte sig fra de skålebygninger til afholdelse af gilder, hvilke ofte omtales, er så at sige en selvfølge, og nærværende udgravning har da også, som vi har set, blottet en sådan gildeskåle (rum A + B), hvortil knytter sig et mindre rum (C) med særskilt indgang udefra, hvilket vi opfatter som *afhus*. Alene beliggenheden af den udgravede tomt i udkanten af turet, hvor dette går over i fjældskråningerne mod øst, tyder på, at der ikke kan være tale om noget beboelseshus. Et sådant vilde man snarere have anbragt nærmere ved elven og ude på den store flade, som indtages af hjemmemarken, end i sammes mest afsides liggende del. Men manglen på andre nødvendige rum som »bur« og »skemmer«

samt kostald, hvilke som regel findes tilbyggede den middelalderlige bolig eller i alle tilfælde i nærheden af samme, taler afgjort mod en sådan opfattelse. Det bliver derfor naturligt og rimeligst at anse tomten for en gildeskåle og i snævrere forstand for en hovtomt. Hvis den blot var en gildeskåle, som udelukkende var knyttet til gården Hofstaðir, hvis beliggenhed efter alt at dømme har været, hvor indhusene endnu ligger¹, måtte indgangsdøren til samme, efter al sandsynlighed, have været anbragt i vestvæggen eller søndre gavl — altså vendende ind mod indhusene og tunet; men den eneste indgang, som findes til hovedrummet, er jo tværtimod på den østre sidevæg borte fra gårdens huse og sådan beliggende, at den, som skulde besøge gildeshallen, slet ikke behøvede at betræde gårdens tun. Han kunde stille sin hest ind i den store fold på skråningen noget sydligere og derefter tilfods begive sig til indgangen. Når man ved, hvor overordenlig meget Islænderne vogter over, at deres hjemmemark ikke betrædes af uvedkommende, forstår man, at hvor der til en gård hørte en festhal, som søgtes af mange fremmede, måtte man helst lægge den således, at de besøgende ikke kom til at betræde tunet. Dette er fuldkommen tilfældet her, og tilmed kan man endnu spore ældgamle ridestier; som fra fjældet fører netop ned i retning af tomten. Om hvorvidt endel lange »gærder«, hvilke løber oppe på fjældet langs med dalen, bør tydes som ophøjede ride- eller gangstier for tempelsøgende, får stå hen. De omtales af forskellige forfattere såsom dr. Kålund, men tiden tillod os ikke en opmåling eller videre undersøgelse af disse vidtstrakte gærder.

Den foreliggende tomts hovedrum (A + B) svarer ganske til de forestillinger, forskellige forskere, deriblandt dr. V. Guðmundsson (i »Privatboligen på Island i sagatiden«

¹ Det må tillige bemærkes, at en sådan gildeskåle vilde nødvendig forudsætte en hövding boende på gården, men om en sådan melder historien absolut intet.

samt i »Den isl. bolig i fristatstiden«) har fremsat om stuens udseende under større forhold, når den nærmest fremtrådte som en gildeskåle eller hal.

Langvæggens noget buede grundplan er dog en ikke hidtil omtalt eller antruffen form. I øvrigt er væggene byggede op af græstörv og jordtörv tildels på fundament af sten og enkelte steder af større sten i forbindelse med jord- eller græstörvslag.

Taget bares sandsynligvis af fire søjlerækker: to langs midten (de indre stolper) og en langs hver sidevæg (ydre stolper). Det ser ikke ud til, at der har været anbragt panel langs sidevæggene. I alle fald er der kun ringe afstand mellem de ydre stavers underlag af sten og selve græstörvs-væggen. Der har således næppe været anbragt panel på staverne og således heller ikke været et »skot« imellem panelvæggen og græstörvsmuren. Alligevel kan der her have været tjældet mellem de ydre staver ved højtidelige begivenheder, men herom kan intet bestemt vides.

Taget hvilede altså på de fire søjlerækker og var enten et åstag eller spærttag, hvilket sidste formenes især at høre den seneste del af fristaten til (13. årh.). Men hvad enten det ene eller det andet har været tilfældet, kunde man fra gulvet se den indvendige tagbeklædning, rafter og lign., eftersom bygningen ganske savnede loft. Et lag af kviste og ris (»trodved«) dækkede rafterne, og endelig var der et tykt dække af grønsvær, vokset med græs, ganske som det ses på islandske gårde den dag i dag. I taget ved tagryggen var åbninger, gennem hvilke lys kunde komme ind i rummet og røgen fra ildstederne trække ud. En sådan åbning hed *ljóri* og var antagelig, ligesom i vore dage i de færøske røgstuer, forsynet med et dække eller med en til en ramme hæftet gennemsigtig hinde. I tagets skrå sideflader var anbragt slige lysåbninger¹.

¹ D. Bruun: Gammel bygningsskik på Færøerne, — samt på Island i »Foren. til norske fortidsmindesm. bevaring Aarsberetn. 1906, 1907, 1908.

Hallen eller skålen var ved de indre stolperækker, hvoraf der, som tidligere berørt, findes spor ved stenunderlag for flere af stolperne, delt i et midterskib og to sideskibe. I midterskibet var gulvet lidt forsænket, og her fandtes, foruden et hovedildsted med tilhørende grube, en række bål at have været tændt. Disse »langilde« (*langeldar*) begyndte omtrent $2\frac{1}{2}$ m. fra den sydlige gavl og strakte sig gennem hele længden til i højde med indgangsdøren, hvor de ophørte. I hoveddrummets nordlige del (B) fandtes ingen langilde.

Sideskibene optoges langs bægge ydervæggene af forhøjninger, der hævede sig c. 24 à c. 35 cm. over gulvfladen i selve skibet. Disse langpalle var fortil markerede og skærmede af en afbrudt række af sten, ligesom også bagsiden havde en sådan række, der på samme tid var understøttelse for sidevæggens nederste del, ligesom de ydre staver åbenbart har været funderede her. På enkelte steder var langpallens forside meget lidt eller næsten ikke markeret. Dette var således især tilfældet på østsiden et stykke N—Ø for hovedildstedet. Om der her har været højsæde med højsædestøtter og bænke af træ, får stå hen. Antagelig har der foran langbænkene, der altså her i hallen var faste, været anbragt bevægelige borde af træ, hvilke kunde borttages, når der ikke skulde spises. Langs den indad mod midterskibet vendende side af bordene kunde der anbringes træbænke, således at der i hallen kunde sidde og spise dobbelt så mange mennesker som ellers. Halvdelen vendte da ryggen til langildene, der var tændte i det lidt forsænkede midtergulv. Regner man én siddeplads på hver $\frac{3}{4}$ m., og tænker man sig bænkene fyldte helt rundt, vilde der kunde sidde 100 mennesker (rum B iberegnet). Anbragtes der nu yderligere træbænke på den anden side af bordene, vilde man nå op imod det dobbelte antal; men meget tyder på, at B ikke har været benyttet, og hertil kommer, at selv A næppe har været helt fyldt med folk på bænkene i deres hele længde. Det vil ses, at der i hallens sydende

findes rester af køkkenildsteder på langpallene ved J og K, men da disse findes ud for enden af langildene, ligger det nær at antage, at siddepladserne ikke har været benyttede længere end til i nærheden af de steder, hvor langildene ophørte, og hvor der var anbragt madildsteder, — eller hvor der i alle tilfælde har været tændt bål, også inde på pallen.

Det vil bemærkes, at der på lignende vis i nærheden af langildenes nordende ved L findes et grubeformet madildsted — foruden at der længst mod nord ved tværvæggen har været tændt ild (M).

Madildstederne grupperer sig således ved bægge ender af siddepladserne på langbænkene — foruden at der fandtes et sådant centralt beliggende på gulvet i midterskibet.

Af det föranförte vil det fremgå, at hallens nordre ende (B) efter al sandsynlighed ikke under almindelige forhold har været benyttet som egentligt festrøm. Der findes vel en fortsættelse af langbænkene og måske endogså en tværbænk langs skillevæggen til C, men langilde findes ikke. Rummet B dannede tilsyneladende et slags forrum, i hvilket den indtrædende måske har aflagt våben og lign., forinden han begav sig ind i den egentlige festhal. Her kunde ligeledes skænkebordet, hvis plads omtales i nærheden af indgangen, og på hvilket der stod et stort kar med drikken, tænkes anbragt. Af dette såkaldte *skapker* østes drikken da op i hornene eller bægrene, som stod på bordene.

Det skal dog her siges, at hvis B virkelig har repræsenteret en art forstue i forlængelse af hovedrummet A, forekommer det os, at man snarest måtte antage, at tværvæggen til C havde været ført helt op. Hvis det modsatte var tilfældet, og hvis man fra B kunde se over væggenes øverste flade ind i C, hvor rimeligvis gudebillederne stod, måtte man have set derind fra et mindre betydeligt rum som en forstue. Man må snarere tænke sig, at det tilstræbtes at lade de gildesøgende have dette syn fra deres sæder under måltidet og drikkelaget end fra forstuen.

Vi har anført disse betragtninger for og imod uden at turde have nogen bestemt mening om, hvilken opfattelse der er den rette.

En særlig omtale skal til slutning vies ildstederne, og da særlig de grubeformede, i hvilke der efter vor formening er foregået en tilberedning af kød ved bagning, på lignende måde som det endnu den dag i dag er brug hos forskellige folkeslag, der lever under mere primitive forhold¹. Det er dog ikke forudgående kendskab til disse, som har ledet os til overbevisningen om, at gruberne inde i hovedrummet er bleven anvendte i nævnte retning, men i første linje forholdene i sig selv ikke blot her, men også ved en række grubeformede ildsteder, som er iagttagne i gamle beboelseshuse på Færøerne, Island og Grönland. De stadig tilbagevendende gruber inde i husene, hvilke ofte ligefrem havde karakter af en stensat kasse, måtte man efterhånden se at finde en anden forklaring på end den, der straks lå nærmest, nemlig at de var affaldsgruber. Det var da navnlig tilstedeværelsen af håndsten, som i de fleste tilfælde åbenbart havde været udsatte for stærk ild, der bevirkede den antagelse, at man i selve gruberne måtte have tilberedt mad på en særegen måde. Det var nu så heldigt, at prof. B. M. Ólsen i Reykjavik, med hvem sagen drøftedes, netop

---

¹ Se herom: Edu. Krause, i Zeitschrift f. Fischerei, XI, s. 134 ff. Ristningen i gruber beskrives på følgende måde: »I en omtr. $\frac{1}{2}$ m. dyb grube bliver der ved hjælp af tænger lagt sten, som er blevne stærkt ophedede på et i nærheden anbragt ildsted. Over dem lægges de muslinger, det kød indsvøbt i blade, eller de fisk, man vil riste, og oven derpå atter ophedede sten, på hvilke der igen anbringes et lag af løv, græs, måtter, græstørv, hvorved varmen holdes bedre. Der afbildes sådanne gruber, som Nubiære og Ildlændere gravede ander deres ophold i Berlin; de er ganske af samme form som f. eks. grube L i hovedrummet på Hofstaðir. Lignende gruber dannes også af de indfødte i Chili. Tilsvarende kogegruber fra forhistorisk tid, der er afdækkede af W. Splieth på den slesvigske Ø Føer (Mittheil. d. antropol. Ver. f. Schleswig-Holstein, IX, 1896, s. 15), antoges at have haft samme anvendelse.

havde dette spørgsmål til behandling. Han udtalte, at han mente af oldskrifterne at kunne udlede, at man havde tilberedt kød ved at bage det i bedækkede gruber (jfr. udtryk som *at bera á seyði*, ligesom også verbet *sjóða* var blevet benyttet herom). Vi kan herom henvise til hans egne ord i den følgende afhandling. Det vil da ses, at prof. B. Olsen ydermere mener at kunne oplyse, at *seyðir* formentlig var en kogeindretning, der var bedækket under tilberedning af kødet, og som først åbnedes, når denne antoges at være færdig. Han mener yderligere, at der her er tale om en grube, hvori kødet nedlægges, som derpå tildækkes, og som holdes lukket under tilberedningen indtil kødet er færdigt¹.

Vi skal herefter kortelig omtale andre gammeldags bygninger i Norden, i hvilke der er fundne gruber som i hovedtomten på Hofstaðir. Samtidig skal der göres rede for ildstederne i det hele taget i disse bygninger.

På Færøerne² anvendes nu almindelig et opmuret ildsted, indfattet i en træramme (*eldstaður, fyrstaður*), der som

¹ Jfr. B. M. Ólsens efterfølgende afhandling og Janos (Joh. Brünnich): »Vandreliv for en menneskealder siden«, hvor der fra Kroatien tales om bagning af kød i en grube med aske. Endvidere har vi fra prof., dr. K. Rördam, læge J. Johnson og løjtnant i den indiske armé Dickson modtaget forskellige oplysninger, hvorefter det fremgår, at lignende metoder til bagning af kød under primitive forhold kendes fra nutiden. Zigöjnere i Skotland, siger Dickson, tilbereder f. eks. pindsvin på følgende måde: »Et hul graves i jorden og fyldes næsten med aske. Pindsvinet dækkes fuldstændig med lerjord og anbringes i hullet, som derefter dækkes med et lag jord eller græstørv. Efter én à to timers forløb tages jorden og asken bort. Lerlaget om pindsvinet fjernes, idet piggene bliver siddende i dette, hvorefter pindsvinet kan fortæres. En lignende metode at bage på anvendes på Sydhavssøerne af de indfødte. Kød og vegetabilier koges her i grave, der er fyldte med ophedede sten og dækkede af jord«. På tilsvarende måde kan man, ved at omgive en fuglekrop med ler, på en let måde få fjærene fjærkede, når bagningen er endt.

² D. Bruun: Gml. bygningsskik på Færøerne, i Foren. til norske fortidsm. bevar. Aarsberetn. 1906.

oftest er anbragt på ben, så der findes et lille rum derunder. I noget ældre tid bestod arnen eller ildstedet af en stensætning af flade sten, f. eks. en vandret liggende, omgivet af nogle på kant stillede (*grúgva*). Denne grue anvendes nu kun sjælden. Fra den ældre middelalder haves en ruin i Bordøvig på Bordø, udgravet af D. Bruun 1896 og 1898. Efter sagnet skriver den sig fra Islændinger, som midlertidig gjorde ophold på Færøerne. Rummet er aflangt firkantet, og langs siderne står bænke af sten og jord ligesom i ruinen på Hofstaðir. Ildstedet findes midt på gulvet og består af en c. 2 fod dyb grube, hvis bund er belagt med en stor flad sten og hvis ene side er skærmet af en på höjkant stillet, flad og smal sten, af ganske lignende art som de, der står for den sydlige ende af det åbne ildsted (H) i Hofstaðir-tomten, og som ligeledes skærmer en grube til den ene side. Gruben i Bordø-ruinen var forneden fyldt med et lag af trækul.

Den på höjkant stillede stens øverste ende ragede lidt op over gulvet, og der havde åbenbart, støttet til denne, været tændt ild på gulvet ovenfor gruben; med andre ord: der fandtes et åbent på gulvet anbragt ildsted og umiddelbart ved det en forsænket grube. Mærkelig var en i rummets sydøstre hjørne på stenskanterne ved døren anbragt stenindhegning, hvis bund var forsænket. I dette lille afsondrede rum syntes der at have været tændt ild, i det mindste fandtes der nogle få kulstykker, men ellers intet. Man sammenligne de i Hofstadruinen på og ved bænkene anbragte ildsteder.

På Island¹, hvor i vore dage helt nymodens varme- og køkkenindretninger er ved at komme op, findes dog en mængde på gammel vis byggede gårde og huse. I disse tændes som regel nu kun ild op i ildhuset eller køkkenet,

¹ D. Bruun: Gml. bygningsskik på de isl. gårde i Foren. til norske fortidsmindesmærkers bevar. Aarsberetn. 1907 og 1908, samt Þorst. Erlingsson: Ruins of the sagatime, London 1899.

og her anvendes næsten uden undtagelse såkaldte *hlóðir* (fem. plur. eller *hlóð* n. plur.), eller et ildsted, opmuret af sten på gulvet ved en ydervæg eller i et hjørne af rummet. På dette forhøjede stenfundament stilles som regel nogle sten på höjkant ud fra væggen, mellem hvilke ilden tændes op, ligesom selve væggen i reglen er skærmet ved flade sten. Gryden hænger enten i en krog over ildstedet eller hviler på de på höjkant stillede stens øverste del.

Dette åbne ildsted, der svarer til gruen på Færøerne, er åbenbart meget gammelt, eftersom det forekommer i ældgamle ruiner ikke blot på Island men også i boligruiner fra Grönland.

I ruinerne af Erik den rødes gård, Eiríksstaðir i Haukadalur i Dalasyssel (vestl. Island), hvilken Erlingsson har udgravet 1895, fandtes i midten af beboelsesrummet umiddelbart på gulvfladen to rækker sten, mellem hvilke kul og aske; det var måske af en »langild«. I et hjørne af husrummet, som i øvrigt måske har været delt på tværs ved en panelvæg, fandtes ved døren og i husets sydvestlige hjørne et ildsted. Det var dannet af »en uregelmæssig rand af sten med et tomt rum i midten«. I hovedrummets sydøstre hjørne fandtes et ildsted af sten, lagte vandret på gulvet med enkelte ovenpå i lodret stilling til støtte for gryder og lign., og andre op ad væggene for at beskytte disse, — altså netop *hlóðir*. I en lille isoleret liggende ruin foran den allerede nævnte (4 m. i firkant) fandtes i det ene hjørne et ildsted (*hlóðir*), bestående af en lidt uregelmæssig forhøjning af sten (c. 1,88 m. lang, 1,25 m. bred og 0,47 m. høj). Nogle flade på höjkant stillede sten, der var helt skörnede af ild, var anbragte på ildstedets overflade.

På Erpsstaðir i Middalene (i Dalesyssel) fandt Erlingsson (1895) en firkantet tomt af et isoleret, stort hus (16,47 m. langt og 7,32 m. bredt, udv. mål). I midten fandtes to ildsteder, et mindre, dannet af en brolægning af sten, der var meget ildskörnede, og et større af lignende art.

Blandt ruinerne i Þjórsárdalur (i Árnes-syssel), hvilke rimeligvis er blevne ødelagte i året 1341 ved et vulkansk udbrud, findes flere, som i høj grad har tilknytningspunkter til Hofstadtomten. Dette gælder beboelseshusene på gården Áslákstunga hin innri (udgravet af Erlingsson 1895), hvilke består af 3 rum, stillede på linje med en bagud vendende tilbygning. Hovedrummet var 20,61 m. langt og 3,76 à 5,2 m. bredt. Det syntes, som om det ved en bræddevæg har været delt i en mindre østlig og en større vestlig afdeling. I den mindre fandtes på gulvet et par sten, der syntes at have været udsatte for ild, og rundt om hvilke aske og slagger bredte sig. Det formodedes, at man havde smedet her. Lige nord for dette ildsted fandtes et firkantet hul i gulvet (42 cm. $\times$ 50 cm., samt 34 cm. dybt). Det var omsat med sten i bunden, der bestod af ler, over hvilket var en meget hård skorpe, som gjorde det sandsynligt, at her havde været «en vandbeholder til brug i en smedje».

I det større rum fandtes bænke af sten og jord langs bægge længdesider. Imod nord ved ydervæggen, lige ved forhøjningen i østre ende, fandtes et hul (68 cm. l., 63 cm. br. og 40 cm. dybt), stensat på siden og i bunden. Det var fuldkommen fyldt med trækul og aske. Ved langbænkens anden, vestlige ende var et andet stort hul (1,68 m. l., 1,22 m. br. og 0,45 m. dybt). Det var ikke beklædt med sten og syntes ikke at have været ildsted, men en større «beholder til vand». Langs rummets midte var der bedst brolagt, og her har langildene sikkert været tændte, ti her fandtes aske og kul på brolægningen såvelsom også udenfor denne hen langs rummets midte. En lille firkantet af sten sat fordybning havde åbenbart været brugt til at bevare ilden om natten. Denne *feluhola* (0,30 m. l., 0,25 m. br. og 0,46 m. dyb) sad midt i brolægningen; den var fyldt med trækul og aske.

I et andet op til dette stødende rum fandtes i det ene hjørne ind i væggen et lidet rum (0,61 m. i firkant) ved gulvet. Det var fyldt med aske og kul, var altså forment-

lig et ildsted, hvis nærmere bestemmelse dog var uklar. Efter at et lignende var konstateret i Hofstaðir-tomten (ved M), må den anskuelse gøre sig gældende, at man i steden for at grave et hul i dybden har lavet et ind i foden af en væg, for således nemt at danne en grubelignende indretning, som man blot behøvede at stoppe til én side.

På gården Sámstaðir (udgravet af Erlingsson 1895) fandtes beboelseshuset at have to rum, i forreste linje, og to mindre bagud. Det større forreste rum havde en tværbænk ved østre gavl og to langbænke mod V. og S. Langs midten fandtes et ildsted, 3,20 m. langt, delvis brolagt. I denne brolægning sås et stensat hul til gløder, *feluhola* (0,32 m. l. og 0,25 m. br.). Lige indenfor døren var et lille ildsted, sat af to parallelle sten. Det andet rum i forreste linje, til hvilket der var adgang fra det førstnævnte, havde et firkantet, fordybet ildsted i midten, 0,92 m. l., 0,46 m. br. og 0,53 m. dybt. Det var brolagt i bunden, men ikke på siderne. Kun en enkelt sten stod ved den ene side (12 cm. høj). Dette har åbenbart været en grue til bagning af kød.

I ruinerne af en gård ved Hvítárvatn i Biskupstungna afrijet i det indre af Island (udgravet af D. Bruun 1897; jfr. »Gennem affolkede bygder«, Geogr. tidsskr. 14. bd., samt Gml. Bygn.skik osv.) fandtes 5 tomter, hvoraf de 4 synes at have haft tag. To af dem ligger i forreste linje, den ene med siden, den anden med gavlen frem efter. I rummet med siden til fronten fandtes, midt mellem sidevæggene, et ildsted, der bestod af en rundagtig fordybning (2 fod i tværmål og 1 fod dyb), hvilken var fyldt med aske og trækul, brændte ben, dog ikke ret mange, og mellem dem et firkantet, fladt stykke bronze (beslag?), foruden et andet af ubestemmelig art. Ved nordre ende af fordybningen stod en flad sten. Lidt nordligere i rummets midterlinje fandtes et meget tyndt lag trækul på gulvet og i disse en knokkel (af ko). Husets ene ende dannede vistnok en afdeling for sig, ganske i lighed med de omtalte fra Tjorsådalén, kun

var de her adskilte med en græstörvsvæg. Midt i dette rum fandtes en åben grue. Den bestod af en på gulvet lagt, flad og tynd sten (2' l., og 1 $\frac{1}{2}$ ' br.). Den var stærkt sodet, og på dens overflade fandtes aske, trækul og brændte ben. Ved stenens nordre side stod en lille, flad sten på höjkant. Måske har den været til lignende brug som den såkaldte »blokasten« i Norge, der dannede ligesom en skærm mod døren. Formålet var, som H. M. Schirmer udtaler, at når man satte yderdøren på klem for at skaffe træk, skulde der danne sig et sugdrag bag åren op mod ljoren. I et i anden række liggende rum fandtes forhøjninger langs siderne og enderne. Midt i rummet fandtes et større ildsted, hvis bund var ganske lidt forsænket i gulvet, og hvis rand var sat af sten (6' l., 4' br.). Ved den ene ende fandtes en lille »feluhola« (6" i firkant og 5" dyb), sat af en flad sten i bunden og en på hver side, ligesom i ruinerne i Tjorsådal. Ligeledes i midterlinjen, men ved enden af rummet, fandtes endnu et ildsted, omgivet af nogle sten. Det var ikke videre dybt og markeret ved kul, aske osv. Ved og i ildstederne fandtes ialt 4 stykker flint, formentlig benyttede til at slå ild med. Desuden fandtes enkelte andre småsten, bl. a. et par af dem, der kaldes *draugasteinn* (se ovf. s. 289). I et andet husrum (med gavlen ud mod fronten) fandtes i et hjørne et noget forsænket ildsted 1 $\frac{1}{2}$ ' dybt og 4 fod i tværmål, hvori trækul.

I en tomt på gården Ljósavatn (udgravet af D. Bruun 1896; Fortidsm. og Nutidshj. s. 170 ff.) i Sønder Tingøssyssel, som ifølge traditionen skal være rester af Torgeir godes hov, fandtes to gruber frit liggende på gulvet, dog ikke langs midterlinjen. De indeholdt aske og slagger. Gruberne var c. 2 $\frac{3}{4}$ fod i diameter foroven og 1 $\frac{3}{4}$ à 2 fod dybe. Om og ved ildstederne lå en del større og mindre sten. I rummet lå endel knogler spredte (hest, får, okse). Det skal samtidig anføres, at husets langvægge havde en buet grundplan ikke ulig ruinens på Hofstaðir.

Endelig skal for Islands vedkommende omtales forholdene i bodtomterne på Gæsir ved Øfjord (hvor vi foretog udgravninger 1907, se vor afhandling i Det kgl. Vidensk. Selsk. oversigter 1908). Her fandtes i rummene, der skønnedes at have været tjældede, når de benyttedes, store grubeformede huller i gulvene, ved hvis rand der i enkelte tilfælde fandtes nogle sten anbragte. Gruberne var fyldte med kul og aske. I et rum fandtes en dyngte håndsten, stablede på gulvet, uden at vi dengang kunde bestemme sammenhængen dermed. Det har dog åbenbart været sten, der har haft anvendelse i en grube, som findes i samme rum. Grubernes dimensioner var: gennemgående 4 fod i diameter foroven og godt 1 fod i dybden. De var altså ret flade og blev trufne i forskellig højde i rummene, hvilket vidnede om, at bodernes gulv efterhånden var blevet fyldt op og derpå igen benyttet. Der fandtes kun sådanne grubeformede ildsteder i selve boderne, og kun et sted udenfor det udgravede kompleks fandtes i et rum ved prøvegravning et lille ildsted af den art, som kaldes »hlóðir«. Det bestod af to parallelle på höjkant stillede sten med en anden flad sten, ligeledes på höjkant, anbragt for enden af dem.

Af denne redegørelse fremgår, at grubeformede ildsteder, endog af ret store dimensioner, stundom findes i de bygninger, hvor befolkningen holdt til og tilberedte sin mad. De findes både sammen med åbne ildsteder og alene. Hvor det sidste er tilfældet, kan der næppe være nogen tvivl om, at de virkelig har været brugte ved madlavningen, eftersom de er de eneste ildsteder som findes. De er ikke affaldsgruber, alene af den grund, at det vilde være meningsløst at anbringe sådanne inde i husrummene på så fremtrædende pladser, som det ofte findes. At de har været benyttede til bagning af kød, måske brød, og lign., göres i højeste grad sandsynligt, navnlig på de steder, hvor der findes mange sten knyttede til gruberne; ti disses tilstedeværelse, ofte i stort antal, lader sig ikke vel forlige med opfattelsen af

gruberne som affaldsdynger. Det må i øvrigt erindres, at hvor der ikke omtales sådanne sten, kan de meget vel have været benyttede; ti når maden var bagt, blev den jo taget op og stenene med; endelig kan bagning i aske have været anvendt. På Færøerne og Island kan der ikke have været mange kogekar, i hvilke man kunde koge kød i vand. Lerkar kendtes ikke; i det mindste er der aldrig fundet skår deraf. Heller ikke kleberstenskar synes at have været synderlig kendte. Det er kun i hedenske grave, at rester af sådanne er fundne, efter åbenbart at være nedlagte som store kostbarheder, således som vi i sommeren 1909 har haft lejlighed til at iagttage. Man havde således kun metalkar; men sådanne må på den tid have været dyre, og i større antal kunde de næppe haves på Island. At de har været brugte, er på den anden side utvivlsomt. De rester af jærn, som er fundne i og ved ildstederne, som og stykker af kedler er vidnesbyrd herom, for ikke at tale om sagalitteraturens direkte omtale af sådanne. Medens man da benyttede slige kedler på de åbne ildsteder, måtte man, praktisk set, være glad ved at kunne tilberede kød og fisk uden at skulle bruge kedel. Dette kunde ske ved bagning i gruber og ved benyttelse af ophedede sten eller i aske. Endnu bager man brød på Færøerne ved at lægge dejen i asken på gruen og tildække den godt. Dette er åbenbart en reminiscens fra gamle dage. Man behøvede dog ikke altid at koge kødet i en grube; selvfølgelig kunde man også, når det ikke drejede sig om større masser, lægge det på gulvet eller indenfor en stenrad og da bedække det hele godt; men bedre var det jo at have gruben lige ved hånden. Der er i den sidste tid til museet i Reykjavik indkommet et par kister af sten, hvoraf den ene i det mindste har et tungt låg af sten, der slutter godt til kistens øverste rand. Da der i denne kun er fundet rester af trækul m. m. ligger det nær at antage, at vi her har at

göre med en gammel kogeindretning, i hvilken kødet er bagt på samme vis som i gruberne.

Vi skal nu til slutning med et par ord omtale de tilsvarende forhold i de grønlandske ruiner fra nordbotiden.

I 1894 foretog D. Bruun arkæologiske undersøgelser i Julianehåbs distrikt¹, senere, 1903, i Frederikshåbs distrikt. Der udgravedes forskellige boligkomplekser, der viste fuldkommen overensstemmelse med de gamle islandske. Hvad ildstederne angik, syntes det som om der der var færre grubeformede end her, men dette hænger efter al sandsynlighed sammen med, at Nordboerne i Grönland havde en rigdom af kar, idet der i landet fandtes klebersten i mængde. Ved udgravningerne fandtes der rester af en mængde både store og små kar. Kom nu hertil, at landets rigdom på spæk kunde afgive et godt og brugbart brændsel, vil man se, at Nordboerne her ikke i samme grad som på Island synes at have været henvist til at benytte bagning af kød og fisk i gruber.

Ved Tingimiut i Tasiusak inderst i Sermilikfjorden (Isaffjord) ligger en ruingruppe (nr. 2), hvis indhus udgravedes. Der fandtes her særlig karakteristiske *•hlóðir•*, men ingen grubeformede ildsteder. Ved Tunuarmiut (ruingruppe 20) i Tunugdliarfikfjorden (Eriksfjord) fandtes et indhus med 3 rum i forreste linje og med en udbygning bagud. I et af gavlrummene fandtes et ildsted i et hjørne. Det dannedes af en række større sten, sat i kres, hvis diameter var godt 4 fod, om randen af et godt 2 fod dybt hul. Omtrent ved bunden af dette fandtes en stor, flad, tynd sten liggende. Selve hullet var fyldt med aske og forkullede rester lige fra bunden til randen samt ud til siderne af randstenene, men der var intet ildsted i dette rum. Stykker af vægstenskar, dyreknogler og lign. fandtes. I midterrummet havde der været

---

¹ Daniel Bruun: Arkæologiske undersøgelser i *•Meddelelser om Grönland•* XVI.

tændt ild langs en af væggene på gulvet, hvor der lå et tyndt kullag, iblandet med sælhundeknogler. Spredt i rummet fandtes et halvt hundrede stykker af vægstenskar. Der havde åbenbart været et åbent madildsted ved væggen.

I et andet gavlrum fandtes ligeledes i et hjørne rester af et bål, aske og kul på gulvet. I det bagerste rum lå et tyndt lag aske og kul på gulvfladen.

Ved Kagsiarsuk i samme fjord (ruingruppe 29), hvor formentlig Erik den rødes gård Brattahlíð må have ligget, udgravedes et boligkompleks, i hvilket der ikke blev truffet grubeformede ildsteder. I et hjørne af et af rummene fandtes på gulvet en stor mængde trækul mellem store sten.

Ved Kagsiarsuk i Igalikofjordens østre arm fandtes en meget sammensat bygning (ruingr. 66), i hvilken der i et enkelt rum synes at have været en flad grube, som senere er dækket af et lergulv.

Vi har ved det her fremsatte kun villet gøre sammenligninger mellem gruberne i hovtomten og lignende andensheds i Norden, hvilke vi har haft lejlighed til at iagttage selv, og skal i øvrigt ikke her komme ind på en sammenligning med andre gruber fra bostadsfund i det øvrige Skandinavien og Europa. Vi nærer dog ikke tvivl om, at man efterhånden vil nå til erkendelsen af, at uendelig mange af slige gruber har haft en tilsvarende anvendelse. Navnlig hvor man ikke havde kar ved hånden i tilstrækkeligt antal, måtte bagningsmetoden i gruber være meget praktisk, hvor det gjaldt om samtidig at bespise en mængde mennesker. Ud fra dette synspunkt betragter vi da også gruberne i tomten på Hofstaðir.

De er efter den sidste brug åbenbart rensede. Det meste kul er taget op, stenene, som benyttedes, ligeledes. Flere af dem er stablede op i nærheden af gruben, andre er måske bårne ud med affaldet. Hvorvidt den store oventil ovalt formede grube alene har været bestemt til affalddyng for hvad der tömtes ud fra ildstederne i hovet, eller om den

måske tillige selv har været benyttet på lignende måde som gruben ved H, samt grube L, må vi lade stå hen. Hvis den virkelig skulde have været brugt til kødbagning, behøvede den jo ikke at tömmes til næste gang. Dens størrelse vilde tillade, at man undlod dette; dens beliggenhed ligeledes. Her generede ikke en stor ophobning som inde i hallen. Imidlertid sås kul, sten og knogler anbragte ovenpå hinanden lag på lag uden tilsyneladende senere forstyrrelse, som måtte have vist sig, om man, gang efter gang, havde gravet kød ned og fyldt jord og sten på, for atter at åbne for at udtage kødet.

Under festerne i gudehovet har man åbenbart dels benyttet de åbne ildsteder, dels gruberne, således at maden kunde serveres på én gang for de tempelsøgende.

Vi skal til slutning give en kort oversigt over de af os besøgte og opmålte tomter og lokaliteter, der i traditionen kaldes »hov« eller med et navn, der skulde antyde tilstedeværelsen af et sådant; kun i et par tilfælde er udgravning foretagen. I det hele må det siges, at udgravning er det eneste, der med sikkerhed kan afgøre, hvorvidt der har været et hov, hvor et sådant udpeges; i flere tilfælde vilde en udgravning blive ganske negativ. Vi tager de enkelte steder i geografisk rækkefølge.

Hofstaðir (i Guldbringe-syssel). Her påvises en tomt N—S, hvoraf dog den sydligste del er ødelagt ved tunjævning (fjærnelse af tuer), 18 m. l., 9 m. br., en ret svær væg på den østlige side, den vestlige lavere og fladere, og noget rundere, hvad der dog kan være tilfældigt. Tværvæg ses ikke, men den kunde ved tunjævningen være forsvunden, hvad der dog næppe er tilfældet. Det må således betegnes som tvivlsomt, hvorvidt denne tomt er en hovtomt. Gården selv er meget smukt beliggende. Jfr. Kål. I 27; den der nævnede *hofhóll* nævnedes ikke for os.

Hof (på Kjalarnes). Herom kan henvises til Árbók

fornleifafjelags 1880—81 s. 66 ff. Ved et besøg dér fandtes den her givne beskrivelse at stemme med forholdene; af tomter ses nu intet. Jfr. Árbók 1902 s. 35.

Hofstaðir (i Hálsasveit, Borgarfjörð-sýssel). Øst for gården findes på en bakke et stykke i tunet, der kaldes *hofið*; nu er tunet her fuldstændig jævnet og ingen rester synlige. Stedet selv vilde have været særdeles heldigt. Lige neden for bakken er der en stor sten, kaldt hofklettur. Jfr. Árbók 1884—85 s. 123 og 1893 s. 79.

Hofstaðir (Myrasýssel; lige ved søen). Nordøst for gården i tunet vises nu en aflang høj af ringe højde, der kaldes *godhóll* eller — oftere — *godi* (vel forkortet af hint), af temlig regelmæssig form; den nordlige ende er utydelig, det hele c. 10 m. l. og c. 4 m. br.; her ses i virkeligheden ingen tomter, og her kan næppe et hov have været opført. Det må i det hele siges, at her på denne gård kan der aldrig have været et hovedhov, så afsidesliggende, og — på grund af det sumpede terræn — så utilgængelig som den er.

Norðtunga (samme sýssel). En lille tomt, der ikke ligner nogen hovtomt (sydvest—nordøst), c. 16 fod l. og 14 f. br., lidt afrundet til den ene side. Jfr. Árbók 1884—85 s. 137.

Hofstaðir (Hnappadalssýssel). Hovtomten N—S vises her lidt neden for gården; den er nu ret uformelig, med en temlig svær — ialfald tilsyneladende — tværvæg, men nordfor denne, hvor »afhuset» skulde være, er der opfyldt med tuer; den er beliggende på en lav bakke. Fra sydenden til tværvæggen er tomten $5\frac{1}{2}$ m., c. $3\frac{1}{2}$ m. br., tværvæggen nu c. 1 m. br., »afhuset» c. $3\frac{3}{4}$ m. l., men her er den nordlige og vestlige væg helt ødelagt. Hvorvidt dette er en hovtomt, må betegnes som usikkert. Jfr. Árbók 1897 s. 11. Det skal bemærkes, at ovenfor gården findes en høj, kaldt *kirkjuhóll*, med en meget utydelig, tvedelt tomt, mulig med et gærde omkring.

Hofgarðar (Snefjælds-næssýssel). Sydvest for den nu-

værende gård findes store tomter, vistnok af en ældre (den ældste?) gård, der nu kaldes *Hofn* (således i flertal); der findes også et *Hofakot*. Her udpeges ingen tomt som hovtomt; særlig kunde der göres opmærksom på en tomt omtrent midt imellem den nuværende gård og disse »Hofn«; den er omtr. 39 skridt i længden og 9—10 i bredden; den er uden tværvæg.

Hofstaðir (sst.). Her findes nu ingen rester eller tomter.

Bersatunga (Dalasyssel). Her findes en høj, *godahóll*, i tunets østlige del, hvor der påvises en utydelig og tvivlsom lille hovtomt, tvedelt, c. 12 skridt l., c. 8 skridt br.; nedenfor bakken findes en *blótsteinn*; i den vestlige del af tunet findes en indhegning under en anden bakke, der endnu kaldes *Akur*, omtr. 50 fod i bredde og længde, og som det er forbudt at slå græsset på. Denne del af tunet kaldes *godatún*. Jfr. Árbók 1897 s. 15—16.

Ljárskógar (samme syssel). Her findes en tomt i tunet, nedenfor selve gården, der ialfald i det 18. årh. og siden er blevet kaldt *hofd*. Her har den afdøde islandske arkæolog S. Vigfússon ment med sikkerhed at kunne påvise et hov (se Árbók 1882 s. 4—7); længden er $26\frac{1}{2}$ m., bredden c. 13 m., hvor tværvæggen findes; »afhuset« c. 10 m. l. og c. 7,80 m. br. (indvendigt mål). Allerede denne store bredde var påfaldende. Den udgravning, vi foretog (sommeren 1909), viste også tilfulde, at der her ikke kunde være tale om nogen hovtomt. Alene beliggenheden på en skråning således, at den ene ende er henved to meter højere liggende end den anden, måtte stille en tvivlende; udgravningen viste bl. a., at tværvæggen var uoprindelig, idet et stort kullag gik tværs igennem den og under den, og i øvrigt fandtes intetsomhelst, der kunde pege på, at der her havde været et gudehus. Den tilsyneladende tvedelte tomt må opfattes som en indhegning, der er bygget på et sted, hvor myremalm har været smæltet. Dynger af kul og slagger fandtes ikke

blot i bægge afdelinger, men som sagt også under tværvæggen. Det vilde være fristende, at sætte alt dette i forbindelse med hövdingen Torstein Kuggasons virksomhed, der skildres i Grettissaga; han var en »stor smed og jærnsælter«. Ifølge samme saga byggede han — der levede i den første halvdel af 11. årh. — også en kirke på sin gård. I tunet findes en lille tomt med et rundt gærde om, der kaldes »kirken«. Denne tomt, beliggende Ø—V, blev udgravet, og der fremkom en grundplan ganske som en kirkes, $8\frac{3}{4}$ m. l., »koret« 3 m., hovedbygningen $3\frac{3}{4}$ m. br., »koret« $2\frac{1}{4}$ m. br.; den østlige halvdel deraf var stenlagt. Af den nordlige sidevæg var det meste af grundstenene borttaget. Det kan næppe være tvivlsomt, at man her har Torsteins kirke, der kun har været en privat »hjemme«-kirke; den omtales ikke i nogen kirkefortegnelse og er vist tidlig bleven nedlagt.

Rútsstaðir (samme syssel). På denne ødegård mente S. Vigfússon også at have fundet det i Laxdølasaga omtalte hov, som hövdingen Hrútr opførte. Den her i betragtning kommende tomt blev også undersøgt og delvis udgravet sommeren 1909, men heller ikke den kan have været en hovtomt. Alt syntes at tyde på, at den, der er aflang firkantet, kun er en hestestald eller lignende.

Hofstaðir (ved Torskefjorden, Barðastrandssyssel). Lige nord for gården findes en lille indhegning med en tomt, 8 skridt lang, 5 skridt bred, der antages at være hovtomt. I øvrigt ligner det hele et lille »bedehus« med et gærde om. Jfr. Árbók 1899 s. 17.

Höfði (i Dyrafjorden). Tæt ved den tidligere hvalfangerstation Framnes ligger i NV—SØ en c. 50 fod lang og c. 30 fod bred tvedelt tomt, hvis mindste del ligger nordligst. I denne har S. Vigfússon gravet et lille hul. Jfr. D. Bruun, Fortidsminder osv. s. 175—76.

Melstaðir (i Midfjorden, Húnavatnssyssel). Lidt nord for denne gård findes en rund indhegning, der kaldes *hofið*,

omtr. 114 fod i diameter på den ene og c. 84 på den anden led, med to meget utydelige tomter indeni, i den sydvestlige del. Omtr. 400 alen i nordvest findes en sten: *blótsteinn*. Her var en gammel gård, *Steinstaðir*. Hvorvidt der her kan være tale om en hovtomt, er meget tvivlsomt.

Hof (på Skagaströnd, samme syssel). Temmelig langt, c. 800 favne, nedenfor gården, omtrent ligeoverfor en anden gård, *Skeggjastaðir*, på den anden side af en å, *Hofsá*, findes en tomt, meget utydelig og fuld af tuer, der ifølge traditionen skulde være hovtomten; den er $15\frac{1}{2}$ m. øst—vest, 10 m. nord—syd; der er blevet gjort et længdesnit igennem den, hvorved den er yderligere bleven utydelig; i snittet sås nogen sort aske. Nogen tværvæg kunde under disse omstændigheder ikke konstateres. I selve tunet påvises en „domring“, 10 m. nord—syd, 11 m. øst—vest i diameter.

Hof (i Vatnsdal, samme syssel). Her er nu intet at se; kun det formentlige sted for hovet menes at kunne påvises.

Hof (i Hjaltadal, Skagafjordssyssel). Heller ikke her er nu noget tilbage af det gamle hov; det antages at have ligget på en bakke vest for gården, hvor der senere er bygget fårehuse. Jfr. *Árbók* 1888—92 s. 107 ff.

Hofstaðir (samme syssel). Nedenfor tunet og nedenfor et noget sumpet terræn ligger en bakke, hvor det gamle, fra litteraturen kendte hov skal have stået, og som nu ifølge traditionen kaldes *Valhal*; der er nu ingen rester synlige, og her er senere også opført fårehuse. Beskrivelsen i *Árbók* 1888—92 s. 89 f. er altfor bestemt.

Hof (i Svarfadardal, Øfjordssyssel). Herom gælder omtrent det samme som om de nærmest foregående; nogle synlige rester findes her ikke af hovet, men dettes sted påvises på den nordlige side af gården (i tunet); 1898 så D. Bruun her en lille tomt, 6 skridt l., og 5 skr. br., indenfor en rund indhegning, 20 skridt i tværmål. I en tværelv, *Hofsá*, kaldes en foss for *Goðafoss*.

Hof (i Flatødalen; Søndre Tingøssyel). Her påvises ikke med nogen bestemthed en hovtomt; der findes i tunet endel mindre tomter, men de fleste deraf er uden al tvivl gamle fiskerboder, da stedet her fra gammel tid af har været en udmærket fiskeplads.

Ljósavatn (samme syssel). Her har man påvist en lille tomt i tunet, lige nordøst for gården; denne er udgravet af D. Bruun (se Fortidsminder og Nutidshjem s. 171 ff.); retning øst—vest, 43 fod l., c. 14 i midten; uden tværvæg.

Hof (i Vopnafjord; Nordre Mulasyssel). Her påvises med bestemthed en hovtomt ovenfor gården i skråningen og indenfor det gamle (ældste) tun (gærdet ses endnu), længderetning vest—øst (efter dalens retning), men de gamle tomter er forstyrrede og ødelagte, idet flere (fåre)huse senere er byggede på dem og i dem. Ved hovets øvre side findes her en brönd, eller et vandhul. Det hele var en grundig undersøgelse og udgravning værd. Jfr. Árbók 1893 s. 55 ff. Her er i øvrigt flere ting, som det var værd at undersøge.

Hof (i Fell; samme syssel); her findes syd for gården en tomt, den eneste, der kan komme i betragtning; nogen tradition findes ikke; tomten er könt beliggende, 19 meter l., 9 m. br. (afhuset 4 m. l.), tydelig og tyk tværvæg; tomten ligger efter herredets længderetning, omtrent syd—nord; den østre væg er meget ødelagt og den sydlige væg tildels. Væggene er temlig tykke.

Hofteigr (samme syssel). Syd for denne gård ved Jökulsåen på fladt terrasseland, kaldt *Godanes*, ligger to tomter med godt 110 meters indbyrdes afstand. Nordvestligst ligger en c. 40 m. lang og c. 5 m. br., firkantet tomt, der er tredelt med to tværvægge; rimeligvis er det sydvestligste rum en senere tilbygning. Sydvestligst ligger en anden tomt med ovalformet grundplan, 25 m. l., 5 m. br. på midten, c. 4 m. ved enderne. Den førstnævnte udpeges som hovtomt. Fra fjældene mod vest (sydvest) kommer en bæk, der

skal kaldes *blótkelda*, ovenfor på skråningerne ligger *blótkeldumelar*.

På Hrafnabjörg, og i Möðrudalr findes ingen tomter, der kan komme i betragtning; på førstnævnte sted påvises en stor indhegning som en *blóthringur*. I nærheden findes en tvedelt tomt, der skal være en hovtomt; jfr. Árbók 1893 s. 51 f.

På Freysnes (samme syssel) på den vestlige side af Lagarfljót findes nogle tomter, hvoraf man har villet udpege en enkelt som en hovtomt (se Árbók 1896 s. 24 ff.), men dette må betegnes som en fejltagelse; der findes ingen tomt her, som har et sådant udseende, at den med nogen rimelighed kunde antages at være en hovtomt; det hele er gamle boder (tingboder), uagtet de ikke kan bestemmes ved nogen direkte litterær oplysning.

Aðalból (i Hrafnkelsdal; samme syssel); den her af S. Vigfússon (se Árbók 1893 s. 38) antagne og udpegede hovtomt er næppe andet end en fårestald (jfr. D. Bruun: Ved Vatnajökuls Nordrand, i Geogr. tidsskr. XVI s. 160, hvor en grundplan findes).

Bersastaðir (samme syssel); syd for denne gård løber en tværelv, og på den (sydlige) bred af denne udpeger traditionen tomterne af hövdingen Berses hovtomt; omridsene er yderst svage. Stedet hvor de findes, kaldes *Godaborg*; de er c. 13 m. l. og c. 6 m. br. og har ingen lighed med hovtomter, som man må forestille sig disse. En grundplan findes i D. Bruuns sidstnævnte afhandling s. 157. Det kan bemærkes, at nede ved selve hovedelven påvises en tomt, kaldt *skálatótt* (og et vadested dér *Skálavað*), c. 14 m. l., godt 5 m. br.

På Mjóvanes (Søndre Mulesyssel) findes en vældig tomt, der kaldes *skálatótt* (35½ m. lang, c. 9,40 m. br. på midten, tvedelt, det mindre rum c. 7 m. l. og c. 6 m. bredt, tyk tværvæg), der i høj grad minder om den på Hofstaðir udgravede hovtomt; den burde omhyggelig udgraves.

Hof (i Mjóafjörð; samme syssel). Her findes ingen tomt i tunet, der kunde være hovtomt; men en mundtlig tradition kendes, der går ud på, at gudedyrkelsen skulde være foregået oppe på fjældet i en dal dér, hvad der dog på grund af afstanden og besværligheden ved at klatre derop er højst urimeligt.

Úthlíð (Geirr godes gård i Árnessyssel). Her påpeges en hovtomt, der mulig er en virkelig sådan, se herom D. Bruun: Fortidsminder og Nutidshjem s. 176 ff. Jfr. Árbók 1894 s. 6 ff.

Fossnes (samme syssel); herom gælder noget lignende, se D. Bruun anførte skrift s. 176.

Endelig kan ganske kort henvises til D. Bruuns og B. M. Ólsens udgravning af det formentlige gamle gudehus, *hörgr*, i Hörgrsdalur (Søndre Tingøssyssel); en udførlig rede-gørelse herfor findes i Árbók 1903 s. 3 ff. og D. Bruun »Udgravninger på Isl.« (Geogr. tidsskr. XVII, 21 ff.).

Undersøgelse af Jordprøver m. m. fra Gudehovet ved Myvatn.

1) En meget finkornet støvagtig, kaffebrun Jordart. Med Natronlud faas et dybt sortebrunt Udtræk, som Tegn paa Tilstedeværelse af Humussyre. Under Mikroskopet ses Jordarten fortrinsvis at bestaa af særdeles velbevarede Skeletter af Kiselalger (Diatoméer), blandet med finkornet, tørveagtig Materiale (humificerede Plantedele). De uorganiske Bestanddele, som kun er til Stede i underordnet Mængde, bestaar af vulkansk Støv.

2) En gennemgaaende meget finkornet, støvagtig Jordart af rødgraa Farve. Nogle enkelte ærtestore Lavastykker, der er indblandet, kan maaske antages for en tilfældig Indblanding. Med Natronlud viser Jordarten sig at indeholde kun mindre Mængder Humussyre i Sammenligning med Prøven Nr. 1, derimod er Jordarten gennemtrængt med Jernokker. Under Mikroskopet ses ligesom i Prøve Nr. 1 en overordentlig stor Mængde velbevarede Rester af Kiselalger, blandet med ret betydelige Mængder af vulkansk Støv.

Begge disse Jordprøver er utvivlsomt transporteret af Vinden. De har oprindelig været afsat i en eller anden Vandpyt eller fladvandet Sø, der er tørret ud, og hvorfra Vinden har bortblæst det paa Bunden eller langs Bredden aflejrede fine Materiale. I Nr. 1 spiller de tørveagtige Planterester en større Rolle end i Nr. 2, hvori det vulkanske Støv er mere fremtrædende. Begge indeholder som omtalt betydelige Mængder af Kiselalger.

3) En graabrun Jordart sammensat af heterogene Bestanddele. Hovedmængden udgøres af fint støvformigt Materiale, der foruden noget Jernokker indeholder væsentlig de samme Bestanddele som Nr. 1 og Nr. 2, men desuden findes ikke ubetydelige Mængder af mere grovkornede Bestanddele. Disse bestaar dels af smaa, uregelmæssigt formede Brudstykker af Lava, dels af Trækulstykker og Trækulsmuld, samt Smaastykker af Knogler, vistnok Pattedyr.

4) En Del større Stykker af Trækul. Prof. Dr. O. G. Petersen har velvilligst undersøgt disse Kulstykker og fundet, at „Kullene er af Løvtræ og ganske utvivlsomt af Birk“.

Nr. 3—4 maa altsaa anses for Rester af optændte Baal blandet med den underliggende Jord, der har været af samme Beskaffenhed som Prøverne Nr. 1—2.

5) To uregelmæssigt formede større, slaggeagtige Stenstykker. Det er utvivlsomt stærkt opblæret Lava, der atter har været i Ilden og delvis er sammensmeltet med Jord af samme Beskaffenhed som Prøverne Nr. 1—2.

K. Rørdam.

OM ORDET SEYÐIR.

AF

BJÖRN MAGNÚSSON ÓLSEN.

Hankönsordet *seyðir* forekommer allerede i så gamle kvad som Þjóðólfs Haustlǫng og Hymiskviða.

Hymiskv. 14⁵⁻⁸ og 15¹⁻⁸ lyder således:

<i>Þar vǫru þjórar</i>	<i>Hvern létu þeir</i>	<i>At Sifjar verr,</i>
<i>þrír of teknir.</i>	<i>höfði skemra</i>	<i>áðr sofa gengi,</i>
<i>Bad senn jǫtunn</i>	<i>ok á seyði</i>	<i>einn með ǫllu</i>
<i>sjóða ganga.</i>	<i>sidan báru.</i>	<i>œrn tvá Hymis.</i>

Det er klart, at der her er tale om en ejendommelig tilberedningsmåde af kød, hvorved dette lægges (egl. »bæres») »á seyði«, og tilberedningsmåden betegnes ved det med *seyðir* beslægtede verbum *sjóða*.

I Haustlǫng v. 3 fortælles, hvorledes »örnen (jætten Þjazi) fordums satte sig, hvor Æserne (Odin, Höner og Loke) *báru mat á seyði*«. Af de følgende vers ses, at tilberedelsen af kødet møder hindringer, som jætten tilbyder at hæve mod at få andel i måltidet, hvilket også indrømmes ham. Men i øvrigt giver dette sted, bortset fra en enkelthed, hvortil vi senere vil komme tilbage, ingen nærmere oplysninger om indretningen af *seyðir*¹.

Dette gør derimod et sted i begyndelsen af Skáldskaparmál (Bragarœður), som åbenbart er en parafrase af stedet i Haustlǫng. Her fortælles om den list, hvorved jætten Þjazi

¹ F. Jónsson, Den norsk-isl. skjaldedigtning A s. 16—17, B s. 14—15.

fik' Loke og senere Idun i sin magt. Tre Æser, hedder det, Odin, Loke og Höner, drog hjemmefra gennem fjældbygder og øde egne, hvor det var vanskeligt at skaffe sig føde. I en dal ser de en flok okser — *ok taka einn oxann ok snúa til seyðis; en er þeir hyggja, at sodit mun vera, raufa þeir seyðinn, ok var ekki sodit; ok i annat sinn er þeir raufa* (v. l. *rjúfa*) *seyðinn, þá er stund var lidin, ok var ekki sodit; mæla þeir þá sín á milli, hverju þetta mun gegna. Þá heyra þeir mál i eikina upp yfir sik, at sá er þar sat kvaðsk valda því, er eigi sodnadi á seyðinum. Þeir litu til ok sat þar qrn ok eigi litill. Þá mælti qrninn: «vilid ér gefa mér fylli mina af oxanum, þá mun sodna á seyðinum». Þeir játa því. Þá lætr hann sigask ór trénu ok sezk á seyðinn ok leggr upp þegar et fyrsta lær oxans tvau ok báða bóguna¹.*

Som man ser, er indholdet det samme som i Haustlǫng², kun er digtets lapidariske fremstillingsmåde omsat i flydende sagastil med nærmere udmaling af enkeltheder, der viser, at parafrasten må have haft et nøjagtigt kendskab til indretningen af *seyðir*.

Det falder straks i øjnene, at Æserne, for at se, om kødet er færdigt til spisning, må *«raufa seyðinn»*; dette gør de to gange, før end forhandlingerne med jætten begynder. Verbet *raufa* betyder at rive noget fra hinanden, så at der fremkommer en *rauf* (fem.), 'en rift', 'spalte', 'hul'. Grundverbet er *rjúfa*, der kan betyde det samme (jfr. varianten *rjúfa*), = germ. *riuban*, 'rive', 'bryde' (jfr. Falk & Torp, Etymol. ordb. under *rov* og *røv*). Betydningen på vort sted oplyses måske bedst ved følgende sted i Fóstbrœðra s.: *Þorgeirr hleypr upp á húsit ok rýfr, ok þar sem húsit raufaz, leggr Snorri út spjótinu . . . . raufaz nú húsit víða* (Flat. II, s. 156,

¹ SnE. F. J.'s udg., Kbh. 1900, s. 68—69, A. M. udg. I s. 208—210.

² Til digtets *báru mat á seyði* svarer i SnE. *snúa* (o: *oxanum*) *til seyðis*. Det sidste udtryk er mere omfattende end det første, idet det betegner alle de forvandlinger, oksen må undergå (slagting, flåning, sønderlemmelse), indtil den (d. v. s. dens kød) er anbragt på *seyðir*.

jfr. Hauksb. udg. s. 373; Fbrs. Kbh. 1852 s. 41—42), hvor der er tale om gennembrydning af et græstørvslag. Heraf fremgår, at *seyðir* må være en kogeindretning, der er tildækket under tillavningen af kødet og først åbnes, når denne antages at være færdig.

Sædvanlig plejer man at oversætte ordet ved 'ild', »ild, hvorved man vil koge noget« (Fritzner²), »kochfeuer« (Gering, Wörterb.), og tilsyneladende støttes denne oversættelse ved en navneremse, som, efter at have opregnet en række ildbenævnelser, slutter med følgende ord: *Nú eru sex tígir | seyðis heita* (SnE. II s. 486 og 570). Men navneremserne er ikke altid til at stole på, og oversættelsen 'ild' er åbenbart ikke nøjagtig. Det anførte sted fra Skáldskaparmál viser, at der er tale om en grube, hvori kødet nedlægges, og som derpå tildækkes og holdes lukket under tilberedelsen, indtil kødet er færdigt. Oxford-ordbogen har sikkert tilnærmelsesvis ret, når den oversætter *seyðir* ved »fire-pit«.

Dette bekræftes nu også ved andre steder.

I Landn. Hb. k. 5 (udg. 1843 s. 30⁹) hedder det om Hrafna-Flóki og hans ledsagere: *Par sér enn skálatopt þeira inn frá Brjánslæk ok svá hrófit ok svá seyði þeira*¹. Her kan ordet umulig betyde 'ild', men må betegne et slags ildsted, rimeligvis en ildgrube.

At den såkaldte *seyðir* under madlavningen var tildækket, så at røg eller damp ikke, eller dog kun i ringe mængde, kunde undslippe, samt at der, når det hele blev åbnet, udviklede sig røg eller damp, fremgår også tydelig af de figurlige talemåder: *Þann seyði raufar þú þar, at betr væri at eigi ryki*, 'der ripper du op i noget, som det var at ønske ikke måtte have synlige (følelige, slemme) følger' (Laxd. Kálunds kritiske udg. k. 46 s. 178¹⁴), eller: *Nú vardar eigi, þótt sé seyðir rjúki, er þeir hafa hreyft*², 'nu gør det ingen-

¹ Sturlubók k. 5 udelader disse ord. Den yngre Melabók stemmer med Hb.

² Vistnok fejl for *reyft* (se Fritzner² under *reyfa*) eller *raufat*.

ting, selv om den sag, som de har rippet op i, måtte have synlige (for dem følelige, slemme) følger' (Fms. VI s. 105²¹).

Det er klart, at hvis man nedlægger et stykke kød i en grube, hvori der brænder en flammende ild, og derpå til-dækker bålet, vil kødet brænde og blive uspiseligt. Hvorledes bör man da tænke sig fremgangsmåden ved kødets tilberedelse i en *seydir*?

For flere år siden læste jeg en beskrivelse af en ejendommelig tillavningsmåde af kød, som indtil vore dage har været i brug hos Australnegrene. Den findes i Carl Lumholtz's bog »Blandt menneskeædere«, Kbh. 1888, s. 359 og lyder således:

»Først laves et hul i jorden, c. $\frac{1}{3}$ meter dybt. Over dette göres stor ild. Over ilden lægges en del stene af c. 2 knyttede nævers størrelse. Når de er blevne glohede, rages de til side, og resten af bålet skaffes af vejen. En del af stenene lægges derpå ned i jordhullet, og ovenpå dem friske, grønne blade. Over disse lægges kødet, som atter bedækkes, først med blade, derpå med resten af de glohede stene. Ovenpå dette hobes den udgravede jord, så at det hele til slut får udseende af en tue. Hvis der findes en åbning, hvorigennem damp undslipper, kaster de straks jord på for at holde varmen inde. Nu overlades stegningen til sig selv. De indfødte ved nøjagtig, når den er færdig. De hede stene har i det indesluttede rum udviklet en stærk varme, der efterhånden gör kødet gennemstegt, uden at det taber det mindste af sin kraft. Når man åbner haugen, finder man, at de yderste blade er brændte, medens de inderste, nærmest kødet, er friske og grønne og giver det et meget appetitligt udseende. Oksekød, tillavet således, smager fortrinlig.«

Det slog mig straks, da jeg læste ovenstående, at fremgangsmåden ved *seydir* måtte have været noget lignende. Dermed vil jeg ikke have sagt, at vore forfædre har lært metoden af Australnegrenes forfædre, eller disse af hine. Ved erfaringen, den store læremester, kan to forskellige,

primitive folk ret vel have lært uafhængig af hinanden at anvende den samme metode til tilfredsstillelsen af deres elementære livsfornødenheder. Vi har her vistnok »en af disse overensstemmelser mellem forholdene i vidt adskilte egne, der så ofte møder i den forhistoriske arkæologi« (Sophus Müller, *Vor oldtid* s. 154)¹.

Antager man, at Australnegrenes fremgangsmåde nogenlunde nøjagtig svarer til den, der fulgtes ved *seyðir*, forklares derved et sted i Njáls saga, hvis betydning man hidtil ikke fuldtud har forstået. Efter at Flosi og hans mænd med våben i hånd forgæves har søgt at storme husene på Bergþórshváll, tager de deres tilflugt til ilden. Herom beretter sagaen som følger (Nj. k. 129, begyndelsen): *Peir tóku nú eld ok gerðu bál mikit fyri durunum. Þá mælti Skarphedinn: »Eld kveykvið er nú sveinar, — eða hvárt skal nú búa til seyðis?»* Udtrykket *búa til seyðis* betyder: 'lave til — træffe forberedelser til — en *seyðir*'². Det store bál foran døren betragtes altså som forberedelse til en *seyðir* (i figurlig forstand) — ganske i overensstemmelse med den af Lumholtz beskrevne fremgangsmåde.

Ligeledes kastes herved lys over et for øvrigt temlig uklart og tildels forvansket sted i Egils saga, som vistnok i henhold til udgaverne Kbh. 1809 og Kbh. 1886—1888 bör skrives således: *En þeir menn, er í Sauðey váru, þá váru þeir þar margar nætr ok drápu fé til matar sér, tóku eld ok*

¹ En ejendommelig måde at bage brød på, som til dels minder om den skildrede behandling af kød, bruges hist og her på Island, hvor der er varme kilder. Dejen nedlægges i en gryde, som derpå anbringes i den varme kilde på et grundt sted; grydens rand må hæve sig så meget over det kogende vands overflade, at dette ikke kan flyde ind i den. Over gryden lægges først et låg, derpå en sæk eller lignende, og det hele tildækkes med græstørv og lades urørt, indtil brødet er bagt.

² Fritzner² under *seyðir* oversætter *búa til seyðis* på dette sted ved »have noget på kog«, synes altså at underforstå et objekt til *búa* i akkusativ, men det står der ikke, og det fordres ikke af sammenhængen. Og selv om man ser bort herfra, er oversættelsen dog forkert.

gerðu seyði; þeir gerðu bál¹ svá mikit, at sjá mátti heim, [þangat á eyna, er vissi til Atleyjar², lögðu þá í eld ok gerðu vita³. De på den ubeboede ø uden båd efterladte mænd forsøger her åbenbart at slå to fluer med et smæk, idet de dels, ved at tænde bålet, træffer forberedelser til en seyðir, hvorved de agter at tilberede deres mad, dels, ved at anbringe bålet på den side af øen, der vender imod den beboede Atley, og ved at gøre det så stort, at det ligner et fyr, giver signal om deres tvungne ophold på Sauðey.

Jeg er tilbøjelig til at tro, at de navnlig på Bornholm i så rigelig mængde fundne »brandpletter« står i en eller anden forbindelse med *seyðir*. Men da jeg ikke er fagmand, tillader jeg mig at henstille dette spørgsmål til de ærede arkæologer. Unægtelig synes beskaffenheden af de såkaldte »uægte brandpletter«, o: sorte pletter uden kendelige ben eller gravgoods (Årb. f. nord. oldk. og hist. 1870, s. 12), at tale for, at vi i dem har lævninger af en *seyðir*. I sin afhandling 'Om de bornholmske brandpletter' i Årb. f. nord. oldk. og hist. 1870 s. 5 giver E. Vedel følgende almindelige beskrivelse af de uægte brandpletter.

»Undertiden forekommer de sorte pletter i skikkelse af stenlag fra 2 til 5 alens brede og 6 tommers til 1 alens tykkelse, næsten ganske bestående af sammenkastede håndstene med lidt sort eller grålig muld imellem. I disse stenlag findes der kulbrokker og mange stykker af grove lerkar, men skårene af disse ligger spredte og hidrører tilmed fra kar af forskellig størrelse og beskaffenhed. I et stenlag i dalskrænten nord for Blykoppe vandmølle, 3 al. bredt, indtil $\frac{3}{4}$ al. tykt, dækket af $\frac{3}{4}$ al. overjord, fandt jeg skår af 5 forskellige store kar, men skårene lå spredte, og af ingen sort af dem var der tilstrækkelig mange til at danne endog kun halvdelen af karret. Lerkarrene have altså ikke været

¹ Tilf. efter udg. 1809 (*bál* = rokus, se ordbøgerne).

² Fra [tilf. efter udg. 1809 s. 222 note *k* under teksten.

³ Egils saga F. J.'s udg. s. 138⁵, jfr. udg. 1809 s. 221—222.

nedsatte hele. Derimod fandtes ingen andre oldsager og ingen ben. Det er således ingenlunde sikkert, at der overhovedet har været en begravelse. Med det nysnævnte stenlag stemmer adskillige andre overens, som jeg har haft lejlighed til at undersøge; dog er det muligt, at der i enkelte af dem også fandtes ben.»

Indholdet af disse og lignende brandpletter stemmer nøje med, hvad man i følge ovenstående undersøgelse venter at finde, hvor der har stået en *seydir*. At der findes potteskår indblandede på en tilfældig måde mellem stenene, er ikke påfaldende. Gamle, ubrugelige potteskår, behandlede på den samme måde som stenene, måtte jo gøre ganske den samme nytte som disse i gruben. Jeg skylder kaptajn Daniel Bruun at fremhæve, at det er ham, som først har gjort mig opmærksom på overensstemmelsen mellem brandpletterne og *seydir*, da jeg i sommer meddelte ham mine anskuelser om indretningen af denne sidste.

I Lyrskov i Østermarie sogn ved den sydlige bred af Gyldensåen fandt E. Vedel i året 1869 nogle ejendommelige brandpletter, som han beskriver således:

»Ved at grave i en urørt kant deraf (o: af den ellers forstyrrede gravplads) fandt jeg d. 1. april 1869 mange og store brandpletter (indtil 1½ al. i tværmål), dækkede af meget store, flade eller ovale sten, til dels så store, at to mænd næppe kunde vælte dem. På et stykke af omtrent 4 × 5 alens udstrækning fandtes c. 4" under overfladen en meget smuk brolægning, sat af runde, glatte, næsten lige store sten (c. 5" i tværmål), og i denne brolægning var de store dæksten indfattede. Mange af brandpletterne, selv de der var dækkede med svære stene, indeholdt imidlertid ikke ben, men kun blåsort muld med kulstykker, og deri fandtes ingen oldsager.«¹

Det er vistnok disse eller lignende brandpletter, Sophus

¹ Arb. f. nord. oldk. og hist. 1870, s. 96.

Müller har for öje, når han i sin beskrivelse af brandpletterne i 'Vor oldtid' s. 444 bemærker: »Bunden er undertiden ved de ældste brandpletter udlagt med sten, og over indholdet kan der ligge en flad sten«.

På gamle bopladser har man også fundet grubeformede fordybninger med lignende indhold, og nogle af dem er af en autoritet som Sophus Müller opfattede som ildsteder¹.

Ligesom man under kogningen lægger et låg over en gryde for at holde varmen, således er det ikke usandsynligt, at vore forfædre, når de kogte ved *seyðir*, har lukket gruben med en større sten. Derved bliver lukningen fuldstændigere og varmen holdes bedre, end når man i samme øjemed benytter mange små stene. Vanskeligheden ligger i, at en enkelt stor sten ikke så let kan opvarmes ved det forberedende bål som de mange små, idet den på grund af sin størrelse og tyngde vil hindre bålet i at brænde eller endog helt slukke det, når den hviler umiddelbart derpå. Men denne vanskelighed kan let tænkes hævet ved at lægge mindre stene under kanten af dækstenen, hvorved den vil løftes i vejret, så at ilden får frit spillerum under den. Med samme lethed vil man så, når bålet har gjort sin virkning og dets rester er fjærkede og kødet nedlagt i gruben, kunne lukke denne ved at tage de bærende stene bort. Jeg anser det derfor ikke for udelukket, at de ved en flad dæksten lukkede uægte brandpletter kan være lævninger af et slags *seyðir*.

Herved føres vi igen tilbage til det gamle digt Haustlöng. Her omtales på to steder »et bord« eller lignende i forbindelse med *seyðir*.

---

¹ Jfr. Sophus Müllers afhdl. om Bopladsfundene i Årb. f. nord. oldk. og hist. 1906 s. 186 fgg. og navnlig s. 195—196, hvor der beskrives en grube, som synes at have stået inde i en hytte, og på hvis bund man fandt »c. 100, for en del ildskørkede sten, 10—30 cm. store, omgivne af noget kulsmuld og større lag af ren aske« sammen med »nogle små potteskår og knogler af husdyr, svin og okse«.

På det første sted — *Haustlög* v. 4 — betegnes »bordet» ved hankönsordet *skutill*. Vel er teksten åbenbart noget forvansket¹, men meningen er klar: Jætten (som nok holdt af steg?) bad Höner om at tildele sig en så stor andel, at han en enkelt gang kunde spise sig mæt (eller: fuld andel), fra Odins hellige »bord». Derpå fortælles, i det sidste halvvers, hvorledes jætten (i sin örneham) lader sig glide ned fra træet, hvor han sad, hen til det sted, hvor de tre guder stod ved deres *seyðir*.

I det følgende — femte — vers betegnes »bordet» ved intetkönsordet *bjóð*. Verset, som gennemgående er klart og forholdsvis godt overleveret², bör oversættes således: Jordens

¹ Sv. Eg. og F. J. opfatter *hlaut Hrafnásar vinr blása* som en sætning for sig. F. J. oversætter: »Ravnegudens ven havde måttet blæse (puste til ilden)». Men dette passer ikke i sammenhængen. I den til-lukkede eller lige åbnede grube er der ikke nogen ild at puste til. Jeg formoder at *blása* er en fejl for *brása* og opfatter dette som gen. plur. af et ellers ikke forekommende hankönsord *brás* (*brós*), 'steg' (jfr. *bráss*, 'kok', i *Atlám.* v. 63¹). Ordfølgen bliver da: *Fjallgylðir, vinr brása, bað fet-Meila deila sér fyllar-hlaut (fullan hlaut?) af helgum skutli Hrafnásar*. »*Hlaut*» er åbenbart et substantiv, afledet af *hljóta*, ligesom *hlutr*, og betyder oprindelig (ligesom *hlutr*) 'hvad der falder i ens lod', 'andel', df. specielt 'andel i et offermåltid, der tilfalder den pågældende gud'; herfra udledes let betydningen 'offerblod', idet blodet særlig betragtedes som gudernes andel. Her fremstilles det i gruben nedlagte oksekød, som guderne vil spise, åbenbart som et slags offer (jfr. *helgum skutli*), og heri forlanger jætten sin andel. Enten er nu *hlaut* her som sædvanlig et intetkönsord, og da må man med W. skrive *fyllar* i 1. versl. (denne læsemåde støttes af *Skáldskaparmál*: *vilið er gefa mér fylli mína*); *fyllar* er beskrivende genitiv af *fyllr*, fem., jfr. *Nygård*, *Norr. syntaks* § 127 b; *fyllar-hlaut*, 'mættelses-andel', betegner 'en andel, der er tilstrækkelig til, at man derved en enkelt gang kan spise sig mæt'. Eller også er *hlaut* på dette sted undtagelsesvis et hankönsord, der forholder sig til *hljóta* som f. eks. *baugr* til **bjúga*, *sauðr* til *sjóða*, og da bör man med R skrive *fullan* (*fullan hlaut* = 'fuld andel').

² Det første halvvers er hidtil ikke blevet rigtig opfattet. Jeg tror ikke på kendingen *þrymseilar Várar hvalr* = 'okse', for selv om *þrymseil* måske kan betyde 'buestreng' — hvad der er tvivlsomt —, *þrymseilar Vár* kunde gå som kending for gudinden Skade, har man ikke den mindste skygge af bevis for, at oksen kunde kaldes for 'Skades hval'. Desuden

prægtige herre (d. e. Odin) befalede Fårbøtes søn (d. e. Loke) hurtig at uddele selens hval (d. e. oksen) til Þryms frænde (d. e. Þjazi) tilligemed mændene (d. e. guderne). Men gudernes listige trodser (d. e. Þjazi) hev derpå fire dele af oksen op fra det brede »bord«. Det er klart, at *bjóð* her betegner det samme som *skutill* i det foregående vers.

Har skjalden da tænkt sig, at guderne på deres vandring har slæbt »et bord« omkring med sig? Det er næppe sandsynligt. Der er åbenbart tale om et improviseret »bord«, som de har fundet på stedet.

Ja, det er ikke en gang sikkert, at der er tale om et bord i sædvanlig forstand, med ben under. Bægge ordene, *skutill* og *bjóð*, forekommer også i betydningen 'tallerken', og i nyislandsk forekommer *bjóð* nu kun i betydningen 'trug, lavet af et enkelt stykke træ', særlig brugt om de trug, hvori fiskerne lægger deres med agn forsynede lange liner tilrette. Den oprindelige betydning af *bjóð* synes at være 'skive', 'plade' (»runde platte«, Gering, Wörterb.). Når *skutill* eller *bjóð* betyder enten 'tallerken' eller 'bord', må man vel i regelen tænke sig disse genstande lavede af træ. Men der synes ikke at være noget i vejen for, at disse ord kan betegne en flad, oval eller rund sten.

Stedet i Haustlöng synes at tale for, at skjalden har tænkt sig gudernes *seyðir* dækket af en flad, rund sten, som han kalder *skutill* eller *bjóð*. Denne *seyðir* må altså, hvis min formodning er rigtig, antages at svare til de ovenfor

---

beror *Várar* på en rettelse. Fejlen ligger ikke der. Man bør holde sig til W.'s læsemåde »vara«, som støttes af T (». . . ra«), — d. v. s. *vára*, dativ af *vári*, masc., 'slægtning' (jfr. Arkiv f. nord. fil. XIX (XV) s. 107—109). Når man blot retter »þrym« til *þryms* (d. v. s. *Þryms*) og ellers holder sig til de overleverede læsemåder, er alt i den bedste orden. Ordfølgen bliver: *Þekkiligr foldar dróttinn það Fårbauta mög deila fljótt seilar hval Þryms vára með þegnum*. Jætten Þryms slægtning er selvfølgelig Þjazi. *Seil* er selen, hvori trækdyret trækker, og kendingen *seilar hvalr* for 'okse' er fuldstændig analog med *okbjörn* i Haustl. v. 6⁴. Ved *deila* står modtageren i dativ (*vára*) som i v. 4² (*sér*).

omtalte uægte brandpletter med dæksten. Når man tænker sig, at gruben blev åbnet ved, at dækstenen blev væltet om, således at den rene flade, som før vendte nedad mod gruben, kom til at vende opad, vilde den fortrinlig egne sig som underlag for det stegte kød under spisningen, altså som et slags bord eller tallerken, idet den ophedede sten så vilde holde kødet varmt.

I nyislandsk er ordet *seyðir* nu glemt undtagen i den figurlige talemåde „*nú er eitthvað á seidi*“, ‘nu er der noget i gære’, samt i stedsnavnene oldisl. *Seyðisfjörðr* og *Seyðishólar*, nu *Seidisfjörður* og *Seidishólar*. Fjorden *Seyðisfjörðr* er en sidefjord til Isefjordsdybet på Vestfjordene, og den omtales under dette navn i gamle kilder (se registrene i Landnáma og Dipl. Isl. II fgg., jfr. Kålund, Island, II s. 369 og 393). Navnet *Seyðishólar* er knyttet til to grupper høje i Árnes-syssel, den ene i bygden Skeið (Dipl. Isl. IV s. 46 og 617), den anden i bygden Grímsnes (Kålund, Island I s. 186)¹.

En fjord på Østlandet kaldes nu altid for *Seidisfjörður*, men dens ældste navn synes at være *Seyðarfjörðr*². Ved

¹ Efter at dette var skrevet, har jeg fået oplysninger fra arkæologen Brynjólfur Jónsson om *Seyðishólar* i Grímsnæsbygden i Árnes-syssel. Egentlig er navnet *Seyðishóll* kun (eller dog særlig) knyttet til én af højene i denne gruppe, medens de andre har hver sit navn, hvilket synes at have givet anledning til, at det gamle fællesnavn for alle disse høje, *Hallkelshólar* (Landn.), gik i forglemmelse (og til dels blev afløst af fællesnavnet *Seyðishólar*). Denne *Seyðishóll* er et ikke meget gammelt krater (ligesom for resten også de andre høje i gruppen). Br. Jónsson formoder med stor sandsynlighed, at højen må have fået sit navn af de varme dampe, som den antagelig har udsendt fra sin fordybning i midten længe efter landets bebyggelse. Dette fænomen er meget hyppigt selv i gamle lavamarker, idet man ofte, navnlig i koldt vejr, ser dampe stige op fra fordybninger eller huller i lavaen. Også formen, krateret med fordybning i midten, passer fuldstændig på *seyðir*. Angående de andre *Seyðishólar*, i bygden Skeið, oplyser Br. Jónsson, at de også er af vulkansk oprindelse. Deres navn bør da sikkert forklares på samme måde.

² *Seyðarfjörðr* i Landn. Hb. k. 243 (selve membranen) = Stb. k. 282, i Kålund, Island II s. 365 (membran fra c. 1300) og i Dipl. Isl. IV s. 225 (Vilkinsbók). Formen *Sauðarfjörðr* i Droplaugarsona saga (Austfirðinga-

siden af hankönsordet *seyðir* (*ia*-stamme) synes man at have haft et hunkönsord *seyðr* (*iō*-stamme), som også, i den norske form *søydr*, forekommer blandt eller indgår som sammensætningsled i norske stedsnavne. Fritzner opfører *seyð* som nominativ af dette ord, men sikkert med urette¹, og han betragter det som appellativ, uagtet det på de af ham anførte steder åbenbart er et stedsnavn. Hovedstedet (Dipl. Norv. VI Nr. 148⁴) lyder således: *Ek skal uppbyggja fiski i »seyðinni» úti fyrir Verpi ok Skreppinni viðr Djúpvík*. Der er tale om laksefiskeriet i Drammenselven, dels udenfor gården *Verpi* (*Verp?*), som jeg på kortet har fundet på elvens østlige bred kort syd for Døviksfossen, dels i *Djúpvík*, som vistnok er identisk med det *Døvik*, hvoraf fossen har sit navn². Her findes gamle laksefiskerier i elven³, som i oldtiden tilhørte Hovedø kloster⁴. Det er klart, at »*seyðinni*» er et stedsnavn lige så vel som *Skreppinni* og bör skrives *Seyðinni* (rettere *Søyðinni*), endvidere at *Skreppin* (med artikel) betegner et sted i elven i nærheden af Døvikfossen, og *Søyðrin* (med artiklen) et andet sted længere nede i elven, ud for gården *Verpi* (*Verp?*). Men hvad betyder stedsnavnet *Søydr* oprindelig? Fritzner, som går ud fra grundverbet *sjóða* i betydningen 'koge', 'boble', giver følgende oversættelse: »fos uden vandfald (!), men bestående af en strøm, hvori vandet danner bobler på overfladen ligesom i en kogende gryde«, og hertil slutter Kjær sig i Rygh, NG. VI s. 92 under *Søby*. Men enhver, der kender noget til laksefangst, vil indrømme,

sögur, Jakobsens udg. s. 157²⁸) beror åbenbart på folkeetymologi, idet man har ment, at navnets første led var genitiv af det almindelige ord *sauðr*, masc., men den taler for *Seyðar*-. I Landn. Hb. k. 251 = Stb. k. 290 forekommer formen *Seyðisfjorðr* to gange, men der har man kun papirshåndskrifter.

¹ Jfr. Rygh, Norske Gårdsnavne VI s. 92 under *Søby*.

² Om de forandringer, stedsnavnet *Djúpvík* er undergået i udtalen, se Rygh, NG. IV, 2 s. 40.

³ Y. Nielsen, Rejsehåndbog over Norge, 7. udg., s. 47.

⁴ Dipl. Norv. II Nr. 5, V Nr. 113, VI Nr. 148.

at der er større sandsynlighed for, at ordet betyder 'en fordybning i en elv', især sådan som danner sig under et vandfald. Sædvanlig betegnes disse fordybninger ved hankönsordet *hylr*, der er beslægtet med oht. *huliwa*, 'pyt'¹. Disse dybe steder er et yndet tilflugtssted for laksen og her fanges de i størst mængde (jfr. de hos Fritzner² under *hylr* anførte steder). Hvis vi tænker os, at *søyðr* (*seyðr*) er en i visse egne brugt sideform til *søyðir* (*seyðir*) og ensbetydende med dette, er betydningsovergangen fra 'fordybning, hvori kød tilberedes', til 'fordybning i terrænet' overhovedet og derfra til 'fordybning i en elv', let forklarlig. Til sammenligning kan anføres, at intetkönsordet *ker*, 'kar', hyppig på Island bruges i samme betydning som *hylr*, særlig om de fordybninger i en elv, hvor laks fanges. I Hunavatnssyssel på Nordlandet kender jeg to sådanne til laksefangst særlig egnede »kar« i elven Fitjá, en biflod til Víðidalsá, og de kaldes nu aldrig andet end *Kerin* (»Karrene«). Det ene af dem ligger lige ved eller under en større fos, det andet lidt længere nede i elven. De omtales allerede under navnet *Ker* (flert.) i Auðunarmáldagi (1318)², hvilket viser at ordet er gammelt i denne betydning. Som bekendt bruges *ker* undertiden i det gamle sprog i samme betydning som nyisl. *laxakista*, 'en af tremmer lavet karlignende indretning af træ, hvori laks fanges'. Det bemærkes derfor udtrykkelig, at der på dette sted ikke kan være tale om nogen sådan kunstig indretning, hvoraf stedet kunde have fået navn. De dybe, forholdsvis rolige, steder i en elv egner sig overhovedet ikke til indretning af »laksekister«; dem plejer man at anbringe ved indsnævringer af elven, hvor strømmen er stærk og vandet ikke altfor dybt. På de dybe steder foregår fangsten altid ved at trække vod og denne fremgangsmåde har man altid brugt og bruger endnu ved *Kerin* i Fitjá. Når man derfor i Norge finder stedsnavnet »*Kjærafos*« (o: *Kerafors*) i forbindelse med »*Kjæra*«

¹ Falk og Torp, Etymol. ordb. under ordet *høl*.

² Dipl. Isl. II s. 378 og 379.

(d. v. s. *Kerin*) og »*Kjærafiske*« (d. v. s. *Kerafiski*), taler al sandsynlighed for, at *ker* i disse forbindelser betyder, ikke, som Kjær mener, en »laksekiste«, men 'et dybt sted i elven'¹. Af stedet i Dipl. Norv. VI Nr. 148 (jfr. V Nr. 113) ses, at der ved fangsten i Drammenselven (*i Seyðinni* og *i Skreppinni*) benyttedes vod. Herved støttes min formodning, at *Seyðr* er navnet på en fordybning i elven.

På det andet sted, som Fritzner anfører under »*seyð*« (Dipl. Norv. V Nr. 163), omtales en fos »*i Dasseýði*«. I registret til Dipl. Norv. V betragtes dette *Dasseýðr* som identisk med gården »*Daseid*«. Jeg kender ikke noget til de lokale forhold, ved ikke en gang, hvor denne gård ligger. Men skulde den ikke, for det sidste leds vedkommende, være opkaldt efter det »*kar*«, den fordybning, som sikkert findes under fossen?

Der kan altså ikke være tvivl om, at stedsnavnet *Seyðarfjórðr* på Islands østkyst forudsætter et hunkönsord *seyðr*, og det forekommer mig sandsynligt, at ordet i et så gammelt, utvivlsomt fra landnamstiden stammende stedsnavn har den ældre betydning, 'ildgrube', snarere end den afledede, 'fordybning i en elv', og det uagtet fjorden har tilløb fra flere end en elv med vandfald.

Ordet *seyðir* ser ud som et slags nomen agentis, afledet af verbet *seyða*, som tilfældigvis ikke synes at forekomme i gamle kilder, men er almindeligt i nyisl. (udt. *seida*). Betydningen er nu 'koge længe', 'koge ind'.

Dette *seyða* er igen afledet af grundverbet *sjóða*, som hører sammen med oht. *swedan*, 'brænde langsomt dampende', og er urbeslægtet med norsk-isl. *svida*, 'brænde på overfladen' (jfr. Falk og Torp, Etymol. ordb. under *syde* og *svide*). I vestnordisk betyder ordet ikke blot 'koge', men også 'gløde' (transit.), 'udsætte noget for en glødende varme' (jfr. *afti sodinn* om jærnstangen i Þórsdr. v. 15 o. fl. st.). De beslægtede

¹ Rygh, NG. VI s. 380.

ord synes at vise, at dette sidste er den oprindelige betydning, hvoraf betydningen 'koge' har udviklet sig. At ordet særlig brugtes om den ved *seyðir* sædvanlige tillavningsmåde af kød, fremgår af Hymiskv. v. 14⁸ sammenlignet med v. 15⁴ (jfr. også stedet i Skáldskaparmál).

Beslægtet med *sjóða* er got. *sauþs*, 'offer'. Ordene af *helgum skutli Hrafnásar* i Haustl. v. 4 tyder på at *seyðir* blev brugt ved ofringer. Til got. *sauþs* svarer i vestnordisk hankönsordet *sauðr*, som er gået over til betydningen 'får', vistnok fordi fårene hyppig benyttedes som offerdyr (jfr. Falk og Torp, Etym. ordb. under *sau*).

NORDISKE NAVNE I DET SAAKALDTE NECROLOGIUM AUGIENSE.

AF

AUGUST GEBHARDT.

Allerede 1835 har Franz Joseph Mone i IV. Bind af sin *Anzeiger für Kunde der Deutschen Vorzeit*, Sp. 17—19 gjort opmærksom paa den Betydning, de nordiske Navne i det saakaldte *Necrologium Augiense* og deres Skrivemaade kunde have saavel for Kultur- som for Sprog- og Lydhistorien, og siden har han aftrykt Navnene i samme Bind Sp. 97—100 efter den da alene kendte Karlsruhe-Afskrift, som var kommen did fra St. Blasien ved dette Klosters Ophævelse.

Efter dette Aftryk har Jacob Grimm henledet de nordiske Forskeres Opmærksomhed paa disse Navne ved et Foredrag holdt den 16. Sept. 1844 i Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab og trykt tilligemed Navnefortegnelsen i *Antiquarisk Tidsskrift* 1843—1845 S. 67—75, optrykt 1871 i hans *Kleinere Schriften* V, 349—354.

Derfra er de islandske blandt dem gaaet over i *Diplomatarium Islandicum* I, 170—172.

Disse Gengivelser beroer som sagt alle paa Mones Uddrag af Afskriften fra St. Blasien, nu i Karlsruhe.

Imidlertid er den før ukendte Original kommen for Lyset og overgaaet til Kantonalbiblioteket i Zürich, hvor den, efter Ophævelsen af Rheinau Kloster nedenfor Schaffhausen, 1862, forvares under Signatur *Hist.* 27. Hvornaar og hvorledes den var kommen fra Reichenau til Rheinau vides ikke.

Hele det gamle Indhold af Haandskriftet foreligger nu i nøjagtigt Aftryk ved Paul Piper i Monumenta Germaniae historica, Siderne 145—352 af det Bind, som bærer Titelen *Libri confraternitatum Sancti Galli Augiensis Fabariensis*. Berlin 1884.

Af Udgaven ses, at Karlsruhe-Afskriften maa have andre Sidetal end Originalen; og saa svarer til de af Mone og hans Efterfølgere opgivne Sidetal 147. 149. 159. 160. 161. 165. 168. 169. 171. 172 henholdsvis Originalens 138. 140. 150. 151. 152. 156. 159. 160. 161. 162. Ellers stemmer det af Mone og Grimm trykte overens med Aftrykket i Monumenta, paa nogle ubetydelige Forskelligheder i Læsnin-gen nær. Kun udgaar S. 149, rettere 140, *Crispinc* som skrevet af en anden Haand end de følgende nordiske Navne, og der maa tilføjes *Esa* samt S. 168 (d. v. s. 159) *Askelet*, som vistnok er en Skrivefeil for *Asketel*.

Men enten er det undgaaet Mone, eller ogsaa har det ikke været kendeligt i Haandskriftet i Karlsruhe, at der findes nordiske Navne allerede paa forudgaaende Steder, i det mindste allerede i Originalen, nemlig:

1) Udgavens Side 156, Codex Augiensis pag. IV, hele Textens, saavel i Kodex som i Udgaven, Spalte 14 Navnene: *Aslac. Aue. Liefgrim. Adeldai. Onlof. Meinpif.*

2) S. 165, p. VIII, Sp. 37: *Osogot. Asa. Durchgetil. Sigawara. Osmunt. Adalwine. Osolf.*

3) S. 178, p. XX, Sp. 76: *Vgōic* (af Piper gengivet som *Vgonis*). *Asa. Turger. Esa. Orm. Tuva. Churth. Sure. Osbern. Sura. Christan. Gundvara. Gitel. Gude. Hoñ* (af Piper gengivet som *Hohart*). *Tuva. Osbern. Trugun. Arnolf. Oschahla. Tuda. Osbern. Estrit. Olfh. Topa. Ramut. Bern. Amoda. Busse. Thusten. Gunda. Sundolf. Osa. Tuch. Oschatela. Gote. Tuch. Giseleseh. Trange. Tuba. Gedelmut. Osbern. Christana. Tuba.*

4) S. 327, p. CXXXVI, Sp. 570: *Getelwart. Gedel. Colpi. Eskil. Sibi.*

Saavidt mig bekendt, er Mones Liste endnn ikke bleven

fuldstændiggjort efter Udgaven af Originalen til Reichenau-Necrologium, og derfor har jeg ikke villet undlade at henvende Opmærksomheden paa dette nye Udbytte. Hvor lokkende det end kunde være ved Hjælp af de i de sidste Aartiender fra nordiske Arkiver fremdragne og ved Trykning offentliggjorte Aktstykker at prøve paa at henvise disse Navnes Bærere til deres Klostre og Hjemsteder, skal jeg dog ikke komme ind derpaa, men overlader det til nordiske Fagfæller. Selv ser jeg mig ikke i Stand dertil ved det Materiale, som forefindes i de mig tilgængelige Bogsamlinger.

Erlangen, den 7. Juli 1909.

Pl. II

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

A 001 454 784 8

